Ústav historických věd
Fakulta filozofická
Univerzita Pardubice

Theatrum historiae

18

2016

Pardubice 2016

Na obálku byl použit výřez ze zobrazení Keplerova modelu sluneční soustavy z platónských těles, který vyšel v jeho díle *Mysterium Cospographicum* (1596). Reprodukce pochází z Francis Rolt-Wheeler, *The Science-History of the Universe*, New York 1910, s. 112 a byla převzata z https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kepler%27s_Analogy.jpg.

© Univerzita Pardubice, 2016

evidenční číslo MK ČR E 19534
ISSN 1802–2502

Obsah

Piotr TAFIŁOWSKI
The Duels of Monarchs: the Issue of Ritual Communication from Antiquity to the Present Day **9**

Sylwia KONARSKA-ZIMNICKA
Horoscopes Prepared by Master Astrologers from Krakow at the Turn of the 15th and 16th Century (according to the BJ 3225 and 3227 manuscripts) **25**

Jiří VALOVÝ
Reformace ve slezských městech na příkladu Krnova a Těšína **39**

Jiří JUST
Matouš Konečný a jeho podíl na výchově a vzdělávání bratrských duchovních na počátku 17. století **75**

Jan DVOŘÁK
Eine untertänige Stadt in Mähren des 17. Jahrhunderts in Intentionen der Heiratsmigration. Kombiniertes Zeugnis der Kirchenbücher und Heiratsverträge (am Beispiel von Svitavy) **89**

Vítězslav PRCHAL
Sázka na nejistou kartu. Armádní služba a sociální úpadek Raduitů de Souches na přelomu 17. a 18. století **113**

Veronika MEZEROVÁ
Knihovna a čtenářské zájmy Františka Ferdinanda a Jana Václava z Gallasu **153**

Petr POLEHLA
„*Accipite disciplinam et servate illam.*" Studijní řády Biskupského semináře v Hradci Králové vydané biskupy Blümegenem a Trautmannsdorfem v letech 1766 a 1802 jako pramen poznání formace diecézního kléru **177**

Michael VIKTOŘÍK
Emanuel Zitta. Pohled na kariéru a dílo důstojníka inženýrského sboru v první polovině 19. století **203**

Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ
Manželské spory před soudem. Realita manželství 60. let 19. století v soudních aktech pražského arcibiskupství **227**

Jaroslav NEČAS
Legionáři před Mimořádným lidovým soudem v Chrudimi 1945–1948 **245**

Recenze a zprávy **295**

Václav Veber (31. 8. 1931 – 24. 5. 2016) **313**

Seznam recenzentů jednotlivých příspěvků (abecedně) **317**

Seznam autorů (abecedne) **318**

Piotr TAFIŁOWSKI

The Duels of Monarchs: the Issue of Ritual Communication from Antiquity to the Present Day

Abstract: *The paper seeks to explain the significance of the phenomenon, which were the duels of monarchs. They appear to be best understood if analyzed in the context of ritual communication. Challenges to monarchs to fight a duel, although none actually took place, were widespread gestures from antiquity to the modern times. They are known from many documented, literary (Iliad) and iconographic sources and also from chronicles. It appears, however, that historians have not so far devoted proper attention to them and failed to correctly interpret this problem and explain it adequately. The present study is an attempt to look at the subject from a new angle.*

Key words: *duel – monarchs – ritual communication*

There is no authority that would not use ritual communication: that is what Gerd Althoff writes in his excellent book *Die Macht der Rituale.*[1] It is to these issues, one of the problems of ritual communication, that I would like to devote the present paper. I place my observations in this context and adopt the book of the German medievalist as the starting point. However, I go far beyond the area of his interest both in terms of chronology and subject. G. Althoff argues that ritual communication can be spoken of as late as in the Carolingian period although some manifestations of it are discernible already in the Merovingian times. He focused, however, on rituals in the exercise of power and in the feudal regime as part of the program of long-term political power. Military rituals remain outside his field of observation. In contrast, I assume that duels that would decide the fates of whole peoples belong to ritual communication. They are a constant element in human history from antiquity until the 21st century although their forms changed throughout the centuries.

1 Gerd ALTHOFF, *Potęga rytuału: symbolika władzy w średniowieczu*, Warszawa 2011, p. 32.

This phenomenon can be at least partly described using one of Althoff's definitions, which says that so-called rituals of politics are understood as performance acts, which, however, are not unreflective but precisely planned and introduced on stage by the director in order to create a specific image or to give some news.[2] Even if this refers to the present-day understanding of politics, it does not change the fact that it is also a part of historical phenomena that are sufficiently complicated not to be confined by one definition. And we will return to the present day at the end of the text.

A special study on ritual communication was authored by the American communication scholar, Eric W. Rothenbuhler. He defines the phenomenon saying that participants in the ritual do something symbolically, use symbols to achieve social goals. *"Ritual is the voluntary performance of appropriately patterned behavior to symbolically effect or participate in the serious life."*[3] It is also useful for my objectives and correctly describes the phenomenon in question.

Politics is controlled by the monarch who is first of all a symbol. In the *tableau* of authority the physical person who is its bearer is not important. The most significant issue is what this person symbolizes, what symbolic load he carries with him. It is not before a specific man, that the subjects kneel, but before the idea of the King. The person is only a visible embodiment of the Idea. Royal power is sacred, it comes from gods.

The ruler is *ex officio* bathed in sacredness. He is the bearer of dignity, sacredness, the Second Body not because of his individual virtues and merits as a mortal but because of the dignity that he derives from his royal descent or from being anointed.

Two regal incarnations can thus be spoken of: the physical body (the king) and the symbolic, mystical body (the King). One is imperfect and mortal, the other is not subject to ordinary physical limitations, does not know death or illness, it is eternal and infallible. The king lives in two dimensions: earthly and supernatural. The eternity of the King is associated with his immaterial and immortal Body; only the natural body is material and mortal. The king therefore never dies, ensuring the continuity of power over his state.[4] In contemporary states this role passes onto the presidents of republics or constitutional monarchs.

And finally, the duel is an armed fight of two contestants who want to show in this way not only their superiority over the adversary but also (or perhaps first of all) to prove that

2 *Ibidem*, p. 13. For more on the subject see Philippe BUC, *Pułapki rytuału: między wczesnośredniowiecznymi tekstami a teorią nauk społecznych*, Warszawa 2011.

3 Eric W. ROTHENBUHLER, *Komunikacja rytualna: od rozmowy codziennej do ceremonii medialnej*, Kraków 2003, pp. 44–45.

4 Ernest H. KANTOROWICZ, *Dwa Ciała Króla: studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, Warszawa 2007; Jean-Paul ROUX, *Król: mity i symbole*, Warszawa 1998; Jacques Le GOFF, *Święty Ludwik*, Warszawa 2001, p. 30.

their causes are just and they are favored by the superior powers, the gods, Providence. Power equals justice. In this area *duellum* is identical with *ordalium*: *"trials by ordeal (or judgments of God) also served to settle legal questions; they were recoursed to in political matters. In 1033 in a dispute between the Lutici and the Saxons, Conrad II ordered a duel at the request of both parties"*.[5]

The combination of these elements – communication acts, the sanctified person of the monarch and the duel together with the *pars pro toto* principle, whose goal was to avoid bloodshed and casualties during a battle – is the object of my interest. The study is devoted to one conception of solving international conflicts, to use the present-day terms. In view of the above-cited findings by G. Althoff and E. W. Rothenbuhler, there is no doubt that we are dealing here with ritual communication within the State understood as a nexus of symbolic relationships.

Some methodological questions need to be specified. This study will not discuss such phenomena as the knightly ethos, honor or ethics,[6] although without the knowledge of these it would be difficult to explain the evolution of the phenomenon of rulers fighting a duel on behalf of their armies and subjects. In pagan antiquity and in the barbarian world, like in the early Christian Middle Ages, i.e. where the concept of political theology had not yet developed, it did not really matter who took part in the duel on behalf of the whole army. It was only the formulation of the concept described by Ernst H. Kantorowicz, the sacralization of political power, that caused this ritual gesture to be included in the theater of power. The following examples prove that there is such a correlation.

I am not interested in knights' tournaments, nor am I going to examine the king's tasks and responsibilities, but it needs to be mentioned, that one of the main duties was to secure peace for his subjects. Historical sources constantly speak of this: ancient literature, mirrors of monarchs; political theorists also emphasize this aspect. In practice, it was an extremely difficult if not impossible task to accomplish. One of the ways of striving to achieve this ideal was the duels in question.

The present paper can only signal the problem rather than describe it in-depth although I am sure that some brevity does not weaken its thesis. It appears that it is important to draw attention to the issues in question, formulate the research question, and give the problems the right dimension by presenting them in terms of social communication.

5 Jan SZYMCZAK, *Pojedynki i harce, turnieje i gonitwy. Walki o życie, cześć, sławę i pieniądze w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Warszawa 2008, p. 18.

6 Craig TAYLOR, *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, Cambridge 2013; David J. B. TRIM (ed.), *The Chivalric Ethos and the Development of Military Professionalism*, Leiden 2008; Leszek S. ZAKRZEWSKI, *Ethos rycerski w dawnej i współczesnej wojnie*, Warszawa 2004.

That is why it is not necessary to multiply exemplifications because it is not the issue. I have used a limited source base without in-depth research in unpublished manuscripts (works of ancient writers, medieval chronicles) and iconographic sources. I believe that we do not have to make a complete catalog of relevant citations in this case although it is worth a separate, extensive monographic study. The collected material is entirely sufficient to present and justify my main assumption. I would also like to stress that all the known sources basically repeat all the time the same arguments regarding the advisability and justification for fighting duels of this type (see below). The most important is the finding that such calls to duels are often encountered both in ancient and medieval history and literature.[7]

The duels of rulers (*principes*) as a separate problem have not received enough attention in modern historiography. They are mentioned in all kinds of studies (histories of wars, biographies); no one, however, hassought to distinguish this phenomenon and to examine it thoroughly. Furthermore, historians who referred to it in some ways were not able to appreciate it and wrongly interpreted the problem. This was so, because they viewed these duels only as some minor facts from the past (an element of the battle or of the hero's biography), without their social and communicative context, and not worthy of further interest. It should be understood, nevertheless, that calls on the kings to fight in person cannot be just a minor fact of little value to historians. I will discuss it further in the text.[8]

The possibility of deciding the outcome of war by a fight between two fighters representing both sides of the conflict was known already in antiquity. One of the best-known biblical motifs is the fight between David and Goliath, who challenged the Israelites with the words, *"If he is able to fight with me and kill me, then we will be your servants. But if I prevail against him and kill him, then you shall be our servants and serve us"* (1 Sm 17, 9).

A similar theme is present in Titus Livy in the story about the duel between the Horatiuses and Curatiuses: *"Before they engaged, a compact is entered into between the*

7 More examples are given by Victor M. UDWIN, *Between Two Armies: The Place of the Duel in Epic Culture*, Leiden 1999. Regrettably, while listing ancient and medieval examples in the chronological order, the author does not distinguish between *duellum* and *ordalium*, the duel of knights and the duel of kings; he also fails to find the right context of these problems. Consequently, the value of his study in respect of understanding the problems in question does not go too far beyond a catalog list, even if it is the most complete and closest to the assumptions of my article.

8 The same problem in relation to one source, the work of Liudprand of Cremona, is discussed by Antoni T. GRABOWSKI, *The „duel" between Henry I and Arnulf of Bavaria according to Liudprand of Cremona*, in: Roman Czaja – Eduard Mühle – Andrzej Radzimiński (edd.), Konfliktbewältigung Und Friedensstiftung im Mittelalter, Toruń 2012, p. 389. On duels as a method of the resolving of conflicts see Anika M. AUER, *Vorgeschalgen, vereinbart, verhindert – Gottesurteile als mittel der konfliktlösung* in the same volume, esp. pp. 181–185.

Romans and Albans on these conditions, that the state whose champions should come off victorious in that combat, should rule the other state without further dispute."[9]

The same practice was known in ancient Greece. As we learn from Homer's epic, the parties in the *Trojan War* agreed to settle the dispute through a duel between Paris and Menelaus. Hector presented this proposal in the following way:

"Hear me, ye Trojans, and ye Greeks mail-arm'd,
While I shall publish in your ears the words
Of Alexander, author of our strife.
Trojans, he bids, and Grecians on the field
Their arms dispose; while he, the hosts between,
With warlike Menelaus shall in fight
Contend for Helen, and for all her wealth.
Who strongest proves, and conquers, he, of her
And hers possess'd, shall bear them safe away,
And oaths of amity shall bind the rest" (III, 100–109).[10]

None of those warriors was the commander-in-chief of the army or the ruler of a state; however, even duels between kings were nothing unusual at that time, to name for example a single combat between Pyrrhus and Pantauchos, or Antony challenging Caesar.[11] Several centuries later the Roman writer and historian Vegetius (late 4th century AD), the author of the famous manual of military craft expressed his belief that good commanders, if they have to risk their life in battle at all, have to do it after serious consideration.[12] We can surmise that it was not his private judgment only but that he presented in this way the *opinio communis* of the time. At this point it is enough to emphasize the idea (expressed in the foregoing quotations) of a duel between two warriors, which would decide the fates of whole tribes or nations.

The duel could replace a battle in the early Middle Ages, but it was still the duel of two warriors of lesser rank (for example during the war of the Alemans with the Vandals in Spain). Significantly, in that period the replacement of a battle in the field by a duel was justified by the fact that bloodshed was avoided in this way. Already in the case of Theodoric, the king of the Merovingian dynasty, at Quierzy-sur-Oise, the warriors said

9 Tytus LIWIUSZ, *Dzieje od założenia miasta Rzymu : wybór*, transl. and ed. W. Strzelecki, Wrocław 2004, p. 42.

10 *The Iliad of Homer*, transl. W. Cowper, New York 1960. See also Maria OSSOWSKA, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 1986, p. 27

11 Plutarch z CHERONEI, *Żywoty sławnych mężów (z żywotów równoległych)* trans. and ed. M. Brożek, t. 1, Wrocław 2004, p. 355; *ibidem*, t. 3, Wrocław 2006, p. 492, 503.

12 Flawiusz Wegecjusz RENATUS, *Zarys wojskowości ksiąg cztery*, wyd. A. M. Komornicka, Meander 28, 1973, nr. 10, pp. 229–230.

that it would be better if one fell than the whole army. In the later Middle Ages it was quite customary for kings or princes at war to set about staging a single combat between themselves and so to end their *"querelle"*. The preparations for it were made with great solemnity and in elaborate detail, the express motive always being *"pour eviter effusion de sang chrestien et la destruction du peuple"*.[13] *Duellum* became one of ways in which the Christian Middle Ages, using the theater of power, tried to humanize war and confine bloodshed, using ancient examples for that purpose (a similar thesis is advanced by Victor Morris Udwin in his book). As we can see, however, reflection of this type and similar solutions were also widely known in the pagan world.

The assumption that the prince and the commander are responsible for their people and army, and for their well-being, gave rise to the idea that an armed conflict should be settled by means of a duel between the commanders, watched by both armies. This idea was widespread in many European regions. According to the French historian, P. Contamine, instead of two armies the two commanders in conflict or the warriors appointed by them entered the lists. This practice, Contamine writes, also confirmed by Gregory of Tours,[14] was not confined to the Germanic world. In 971 a duel was planned between the Byzantine Emperor John Tzimiskes and the Russian Prince Sviatoslav: it would settle the dispute between them to avoid the massacre of their peoples. Similar plans, admittedly almost always given up before they were effected, are evidenced, according to Contamine, in the history of the West until the late Middle Ages.[15]

The knowledge of this custom is also confirmed for the Slavic world. According to a 14th century Hungarian chronicle, during the reign of Mieszko II a war broke out between the Poles and Pomeranians caused by the Pomeranians' refusal to pay a tribute to the Poles. However, when the armies faced each other, both sides agreed that it would be a better solution to settle the dispute through a duel. It turned out that the problem was to appoint contestants for this encounter, because both Mieszko II and his sons shied away from fight. The honor of the Polish side was reputedly saved by the Hungarian prince Bela, who said that "*although he considers himself nobler than this pagan, he would nevertheless fight for the benefit of the Polish kingdom and in honor of its prince. In the fight*

13 Cf. Johan HUIZINGA, *Homo ludens: zabawa jako źródło kultury*, Warszawa 1985, p. 135.

14 *"And when they went out, armed to fight, and were ready for the battle, the king of Alemans said,' How long should this war afflict all the people? Please, let our and alien people be no longer killed in vain, but let two of ours stand forth to combat in coats of armor and let them fight with each other. The one whose warrior wins will get the land without fighting'. To that all the people consented so that the whole crowd of warriors would not die by sword."* Grzegorz z TOURS, *Historie: historia Franków*, trans. K. Liman, T. Richter, introd., ed., commentary, D. A. Sikorski, Kraków 2002, pp. 95–96.

15 Philippe CONTAMINE, *Wojna w średniowieczu*, Warszawa 1999, pp. 269–270.

Bela knocked the Pomeranian off the horse with a lance and stabbed him with a sword, whereupon the Pomeranian prince acknowledged his defeat and agreed to pay a tribute. In reciprocation, the Polish prince gave Bela his daughter as a wife."[16]

This history, in an unchanged form, was also included in his Annals by Jan Długosz, from where it entered popular books and handbook. Observe that eventually the duel between the two rulers did not take place: instead, two "knights" fought against each other. While the duel between the princes was probably suggested, which is corroborated by the statement that Mieszko refused to fight, it was only one of the options: his sons did not want to fight, either. Therefore, it appears that the central idea of this compromise proposal was a single combat between "eminent" knights representing both sides, although they did not necessarily have to be commanders.

In the next century *"according to the legend of the Hełm* [helmet] *coat of arms this crest was bestowed upon Bolesław III Wrymouth's groom in 1111 as a reward for defeating the commander of the Old Prussians*".[17] As the two sources show, the prince could appoint a substitute who took part in the duel instead of him. In the foregoing case the knight fought against the pagan commander, yet it would certainly not have been possible for the king to appoint a knight as his substitute to fight a duel with another Christian king. In the case of Christian rulers the combatants entering the lists had to be of equal status.

Further the north-west direction, William the Conqueror *"also avoids, for other reasons, those duels between the commanders – preceded by sending splendidly dressed envoys, who pass on the challenge shaking the staff and the right gauntlet of their lord – which are practiced by some rulers and are a rewarding subject of knightly epics*".[18] William was challenged to a duel by the Prince of Brittany through his envoy. The Prince of Normandy did not take up the challenge.[19]

In the text there is probably the only mention of the ceremonial associated with challenging a ruler to a duel by another ruler. Since nothing is practically known about this rite, it may not have been developed, and ordinary practice was enough to issue a challenge. The knightly etiquette at the height of and in the late Middle Ages was extremely elaborate in diverse aspects. Below is the description of preparations for the duel, given by Johan Huizinga. Taking this fact into account, it can be surmised that these

16 Gerard LABUDA, *Mieszko II król Polski (1025–1034): czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Kraków 1992, pp. 175–176; J. SZYMCZAK, *Pojedynki i harce, turnieje i gonitwy*, p. 76; Jan DŁUGOSZ, *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego,* vol. 1, vol. 2, up to 1038, Warszawa 2009, p. 383.

17 Kasper NIESIECKI, *Herbarz polski*, vol. 4, Lipsk 1839, p. 345; J. SZYMCZAK, *Pojedynki i harce, turnieje i gonitwy*, p. 23.

18 Paul ZUMTHOR, *Wilhelm Zdobywca*, Warszawa 1994, p. 147.

19 *Ibidem*, p. 213.

Fig.1: Duel between the King of England, Edmund II Ironside and the Danish king Canute the Great (chronicle of Matthew Paris). (Zdroj: Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:EdmundIronside_Canutethe_Dane1.jpg?uselang=pl.)

challenges were actually treated exclusively as a communication act whose only goal was a symbolic performance. Its practical execution did not really matter (the action of authority is its drama itself), the challenge being issued in a routine way.

Observe the transformation of the image of the ruler throughout centuries. Although *"the brave attitude in battlefield and personal bravery"* are the features that still play an essential role in the late Middle Ages, interesting changes happen in this era. *"In the early and developed Middle Ages the monarch's attitude in war set a good example not only as a commander but also as a combatant warrior. Furthermore, there are known examples of excessive bravado. The Austrian Rhymed Chronicle by Ottokar of Styria records that in the battle against Rudolf Habsburg, Premysl Ottokar II wanted to attack the enemy's ranks single-handed; it was only his retinue that stopped him, explaining that such conduct was not appropriate."*

As Wojciech Iwańczak goes on *"a characteristic feature of the images of the king in European literature is that the monarch takes part in the battle less and less often. While initially we encounter descriptions of extraordinary accomplishments of the monarch who would decide the fates of wars single-handedly and kill crowds of enemies with their own hand, with time, in the developed and late Middle Ages, they moved from the front-line to the rear and focus their attention on commanding the troops"*.[20] This would show that after

20 Wojciech IWAŃCZAK, *Tropem rycerskiej przygody: wzorzec rycerski w piśmiennictwie czeskim XIV wieku*, Warszawa 1985, pp. 75–76.

the period of barbarian irresponsibility, there was a return to Vegetius' prudent advice. In contradiction to it, however, is the fact that as late as during the Hundred Years War the monarchs personally took part in battles, commanding the fight rather than remaining in the rearguard. There are numerous examples: Philip VI at Crécy in 1346; ten years later John II the Good was captured at Poitiers, while in 1441 Charles VII personally led the assault on Pontoise. On the English side *"Edward III and Henry V provide us with excellent examples of the martial qualities demonstrated by certain kings."*[21] This finding is particularly important because it is only in the atmosphere of the cult of the ruler's personal bravery that his participation in duels can be discussed.

The duel was a special form of demonstrating bravery. It should be noted that in the consciousness of medieval people the war understood as an armed conflict between two countries was nothing but an extended duel, a battle differing from it only by the number of combatants. In view of such a conception, the one of the many existing, it was only natural to diminish the scale and reduce the battle between thousands of hundreds of warriors to the one-to-one *duellum*.

Wojciech Iwańczak devoted several paragraphs of his book to the duels of rulers:

> *"In Bohemia and Moravia we already find it [duel] in the Life of St. Wenceslaus (probably of the 10th c.). Prince Wenceslaus defeats his, also princely, adversary. The episode was also included in later studies on the Life of St. Wenceslaus. We find the duel, for example, in the version prepared by Charles IV. When the two armies stood in front of one another, Wenceslaus suggested that in order to spare the blood of the warriors the two princes should fight against each other and the result of their duel would at the same time indicate the victorious side in the battle. The intervention of the Heavens for St. Wenceslaus prevented the fight between them, however.*
> *In later periods, the situations of this type, also known from European sources – for example the duel, planned but not fought, between Richard II and Charles VI in 1386–were also experienced by John of Luxembourg, whose knightly experiences were the richest among the Bohemian rulers. In 1332 Duke John of Brabant suggested to him – through the herald with a bare sword in hand – the day and specific place of the fight. However, the King had him waiting three days in the rain. Some other time, during the struggle of John of Luxembourg with Casimir the Great near Krakow, the plan of the duel between the kings had an even more original form. The reason for the proposal made by Casimir the Great is present already in the Life of St. Wenceslaus, for example. The duel of the kings would decide the victory of one of the sides and spare the lives of many people* (…) *In the last case the swords were not crossed because the already blind John of Luxembourg suggested that Casimir the Great should pluck out his eyes for equal chances in the duel, to which, as could be expected, the Polish king did not agree.*
> *The difference between the literary and real perspective is confirmed in that in literature, which uses the material of ancient heroes, the expected duel between rulers eventually takes place. In the*

21 Christopher ALLMAND, *Wojna stuletnia: konflikt i społeczeństwo*, Kraków 2012, p. 96.

Old Czech prose narrative about Alexander the Great and in the edition of the Latin 14th-century Historia de proeliis there are two such cases, in both of them Alexander defeating his adversaries – also monarchs."[22]

The introduction to Marc Bloch's book about magic-working kings starts with the description of how on 27 April 1340 Friar Francis of the Dominican Order, Bishop of Bisaccia in the Neapolitan province, chaplain of King Robert of Anjou and at that time the envoy of King of England Edward III, stood in front of the Venetian Doge. A dynastic dispute had just started between England and France, which would turn into the Hundred Years War. Friar Francis was assigned the task of securing Venetian support, and seeking the friendship of the Genoese through them. In the extant shorter version of his speech, he duly praised the peaceful intentions of the English king. King of England, sincerely wishing to avoid the massacre of many innocent Christians wrote (if Friar Francis is to be believed) to Philip VI of Valois, who called himself King of France, suggesting that he (Philip) choose one out of three proposals of fighting a great battle without war: either a duel between the two kings – a true trial by ordeal – or a battle between two groups, each six to eight Christians, or one of two other trials. Philip reputedly rejected those suggestions. According to Bloch, it is doubtful whether Edward III ever put forward such proposals; the trial by lions and by miracles should not be treated seriously, just as the invitation to a duel: a classical taunt of the time that started the war of monarchs. They after all knew how to preserve their lives and, as far back as memories went, they were never seen to fight an armed duel. We are therefore dealing here with usual diplomatic parlance or, as in this particular case, with a garrulous diplomat making wild suggestions.[23]

The next examples that could be named come from 1283, when the kings of Naples and Sicily, Charles of Anjou and Peter III of Aragon, were ready to decide political differences in a duel,[24] and from 1346, when, according to Wojciech Iwańczak, Philip VI suggested to Edward III that they decide the fates of war through the duel of kings. the King of England accepted the challenge but with a derisive comment that he would do so only after his armies reached Paris.[25]

22 W. IWAŃCZAK, *Tropem rycerskiej przygody*, 78–80.

23 Marc BLOCH, *Królowie Cudotwórcy: studium na temat nadprzyrodzonego charakteru przypisywanego władzy królewskiej zwłaszcza we Francji i Anglii*, Warszawa 1998, pp. 49–50.

24 E. H. KANTOROWICZ, *Dwa Ciała Króla*, p. 209.

25 Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Luksemburski: dzieje burzliwego żywota i bohaterskiej śmierci króla Czech i hrabiego Luksemburga w 21 odsłonach*, Warszawa 2012, p. 288.

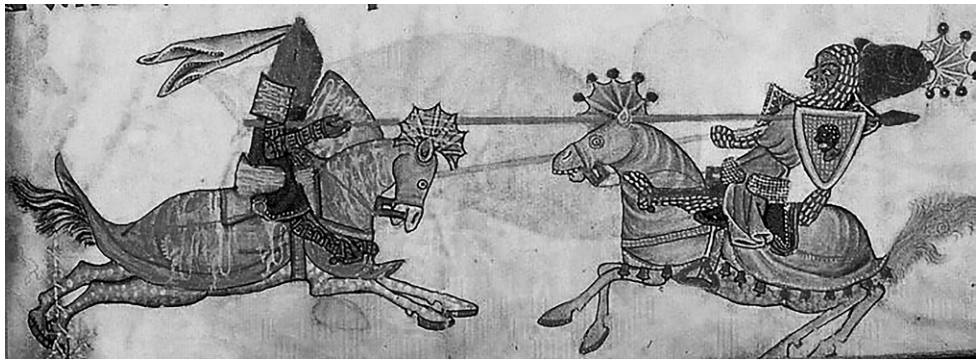

Fig. 2: The imaginary duel between Richard the Lionheart with Saladin (an English manuscript ca. 1340). (Zdroj: Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:RichardSaladin.jpg?uselang=pl.)

According to Jan Długosz's account, in 1470 another Czech ruler, George of Podebrady, challenged the King of Hungary Matthias Corvinus to a duel, whose result would decide the war going on at the time. However, Matthias Corvinus declined the challenge.[26]

Still faithful to the medieval knightly ideals, Emperor Charles V, the last medieval emperor, pondered the question why send soldiers to kill one another because of rivalry of the monarchs? They themselves should directly and personally settle the contentious issues between themselves. True to his convictions, he therefore challenged Francis I to a duel. *"Earlier, when the French monarch did not fulfill the provisions of the Treaty of Madrid, he summoned the French envoy and told him that he regarded his king as a nasty and despicable man."* The same accusation was repeated later in Charles' letter of 18 March 1528 to the envoy: *"The King, your lord, acted mean and despicably, not keeping the word that he gave me to conclude an agreement in Madrid, and should he try to deny this, I will personally repeat this to him."*

Francis accepted the challenge:

> *"and although he did so in the way not entirely appropriate for the knightly custom – remember that Charles V was the knight of the Order of Golden Fleece – the Emperor accepted the answer 'because of my wish to settle contentious matters in my own person, avoiding greater bloodshed' He notified his court in public, asking to be advised what best befitted his honor.*
> *Charles chose the French border between Fuenterrabía and Hendaye as the place of the duel, specifying the time of forty days. However, when the Emperor's herald arrived at the French court, Francis vehemently interrupted him before the latter was able to present Charles V's proposal. Thus, the duel did not take place."*[27]

26 Jan DŁUGOSZ, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, vol. 12: 1462–1480, Warszawa 2009, p. 267; *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1445–1480*, vol. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, pp. 266–267; J. SZYMCZAK, *Pojedynki i harce, turnieje i gonitwy*, p. 78.

27 Manuel F. ÁLVAREZ, *Cesarz Karol V*, Warszawa 2003, pp. 113–114.

And finally, a longer passage from the great Dutch historian Johan Huizinga's work, which should be presented at length. He asserts that a special form of knightly fiction used as political propaganda was the princely duel – always announced but never accomplished. As disputes between countries in the 15th century were still interpreted in terms of struggle between the feuding parties, as a personal *querelle*, what could therefore be more natural than the rulers jousting with each other; people still dreamt of that kind of jousting (Huizinga supposed) while chatting about politics on a train. Such a solution, which satisfied both the primitive sense of the law and knightly panache, was very common at the time. When we read about solemn preparations for princely duels, observes Huizinga, doubts arise whether all this was only beautiful games of conscious delusion, i.e. a manifestation of pursuit of beautiful life, or perhaps the princely contestants actually expected to fight each other. The historians of that era clearly treated the matter as seriously as the kings desirous of a duel. In Bordeaux in 1283, everything was ready for the duel between Charles of Anjou and Peter of Aragon. In 1383 Richard II of England told his uncle, John of Gaunt, Duke of Lancaster, to conduct peace negotiations with the king of France; the right way to do so would be for John to suggest a duel between the two kings, or Richard could fight together with his uncles and Charles with his relatives. Already at the beginning of his chronicle, Monstrelet devotes a lot of room to King Henry IV of England being challenged by Louis of Orleans. Humphrey of Gloucester was challenged to a duel in 1425 by Philip the Good; Philip was in fact the right man to adorn this great theme by means of all the resources of his wealth and by his love of splendor. The challenge clearly states the motive: to avoid the effusion of Christian blood and destruction of the people whom Philip sympathizes with, so that the dispute could be resolved by Philip himself without resorting to war: otherwise, many nobles, both in Humphrey's and Philip's armies, would miserably end their days. Everything was prepared for the fight: the expensive combat gear and magnificent robes that the prince would wear; tents, flags and banners, armors for the heralds and *poursuivants* were given finishing touches, everything was decorated with the coats of arms of the prince's countries – the flint and St. Andrew's Cross. Philip began training, both by restraint in eating and by applying himself to exercise. In his park in Hesdin, he practiced fencing every day under the supervision of experienced fencing masters. The bills show the cost of these preparations. As late as in 1460 in Lille there was still the valuable tent specially prepared for the occasion. But the duel never came off.

This did not prevent Philip from later challenging the Duke of Saxony in the dispute over Luxembourg while at the festivities in Lille, when Philip was almost sixty years old, his vow as a crusader was that he was eager to fight face to face with the Grand Turk if the latter so wished.

Huizinga writes that the idea was still alive in Italy at the height of the Renaissance. Francesco Gonzaga challenged Cesare Borgia to a duel; he wanted to free Italy from the terrible and hateful enemy with a sword and dagger. The mediation of the King of France, Louis XI, prevented the duel and the event ended with a moving reconciliation. Even Charles V twice offered to appease the dispute with Francis I through a personal duel. For the first time when, after returning from war captivity, Francis broke his word in the Emperor's view; and then in 1536. This series duly ends with the challenge sent by Prince Karl Ludwig of Palatinate in 1674: although not personally to Louis XIV but to Henri Turenne.[28]

No duel between rulers ever actually took place. But not because of cowardice, because the kings often fought armed in battles. Therefore, although *"the chronicles scrupulously recorded the challenges issued by sovereigns against one another, and described long preparations for duels in detail, it is difficult to assume that they really expected their kings to fight a duel. What mattered was the fact of challenge, which demonstrated and emphasized the knightly virtues of the monarch. The late 14th and the early 15th centuries in Western Europe was the time of constant preparations for the duels of monarchs. Only a few of them never challenged another sovereign or were never challenged by one."*[29] Challenging an enemy prince was a ritual communication act aimed to ideologically emphasize the challenger's own reason, to convince others that he defended the right cause and had God on his side, and to show that the monarch cared for his people, his army, and was ready to defend them. However, as a ritual it did not necessarily have to involve actual, physical action. The above-cited historians probably did not understand this when they encountered the problems of princely duels in their studies and expressed their amazement at or irony towards these ritual gestures, dismissively placing them in the sphere of fiction. It is necessary to understand that they had a very specific meaning. The challenge issued by Casimir the Great against John of Luxembourg, which was treated by the Warsaw scholar as an anecdote only, played a very concrete communicative role. What Huizinga describes so vividly was not just an empty form without content; the problem is that the historians who paid attention to the problem failed to describe it adequately.

The rulers were (and still are) actors, one of whom tries to impose his will on the other, preserving the ritual form. The other, adopting his role, ritually accepts the challenge although it is a gesture mistakenly regarded easily as actually an empty threat (especially from the perspective of an external observer failing to understand the dynamics of the processes

28 Johan HUIZINGA, *Jesień średniowiecza*, Warszawa 1992, pp. 123–125.

29 Dariusz PIWOWARCZYK, *Obyczaj rycerski w Polsce późnośredniowiecznej (XIV-XV wiek)*, Warszawa 1998, pp. 171–172.

taking place). When studying these problems we should realize that the drama of authority is its action.

The duel of commanders personally deciding the course of the war is a very colorful motif, introducing the element of emotional tension, and hence repeatedly utilized in literature. It was employed inter alia by Miguel de Cervantes Saavedra in *Numancia* (this short story has none of the satire of *Don Quixote*). The Iberian inhabitants of that town were besieged by the Romans during the Punic Wars. First, the town defenders suggested honorary surrender to the enemies, and when the offer was not accepted, they suggested that the war be decided by a duel, which was also rejected.[30] A similar theme appeared in the early 13th century in *Parsifal* by Wolfram von Eschenbach, when King Clamide besieging Pelrapeir, having lost the duel with Parsifal, retreats.[31] In the *Song of the Nibelungs* several decades earlier (ca. 1200) Siegfried challenges Gunther, although the situation here was different. It was not about deciding the fates of the war but "only" about a knightly *duellum*, the stake being the kingdom *("if you are so bold as to fight a duel with me, fight with me for crown and life. I would gladly call this castle my own… everything I have shall be yours if you defeat me. In future, the whole country of the Nibelungs will obey you"*).[32]

The aforementioned John of Luxembourg took part in the crusades against the pagan Old Prussians and Lithuanians. These adventures were immortalized in literary works. For example, in *Myreur des histors* the chronicler of Liège, Jean d'Outremeuse, gave an account of the preparations for the duel of the Czech king with the commander of the "Saracens", Margalis, in front of the walls of the besieged Lithuanian fortress. Eventually, however, this duel did not take place as well.[33]

Less often such duels were shown in the fine arts. As an example, I would like to point to two miniatures in medieval manuscripts. One shows the duel between the King of England, Edmund II Ironside and the Danish king Canute the Great. The duel reputedly took place during the battle of Assandun (18 October 1016). The illustration comes from the chronicle of Matthew Paris (Fig. 1). The other is the imaginary duel between Richard the Lionheart with Saladin (an English manuscript ca. 1340, Fig. 2).

The dueling princes were the product of the Middle Ages with its knightly ethos and feudal order. And the idea also receded into the past with them. This motif still returns

30 The newest editions: Alfredo HERMENEGILDO, *La destruición de Numancia*, Madrid 1994 (Clásicos Castalia, 207); Gaston GILABERT, *Tragedia de Numancia*, Nürnberg 2014. See also: Zofia SZMYDTOWA, *Cervantes*, Warszawa 1965, p. 57.

31 Wolfram von ESCHENBACH, *Werke*, hrsg. von K. Lachmann, Berlin 1891, p. 185: 25–28.

32 Karl TREUMUND, *Saga o Nibelungach*, transl. from German A. Sznaper, Gdańsk 2000, p. 18. See also: V. M. UDWIN, *Between Two Armies*, passim.

33 *Le myreur des histors*, chronique de Jean des Preis dit d'Outremeuse, publiée par S. Bormans, vol. 6, Bruxelles 1887, pp. 414–415. See also: W. IWAŃCZAK, *Jan Luksemburski*, p. 197.

in the modern period but only as its weak echo. Maria Ossowska, who investigated the changes in the knightly ethos, says that in the modern times the focus of the ideal shifts from armed rivalry between knights towards courtly models. Today's "duels of rulers" are admittedly fought in different forms, although just as brutal as they were in the past.

The text should close with a suitable ending. Ian Kershaw in his book *The Hitler Myth*: *Image and Reality in the Third Reich* pointed out the theological dimension of totalitarian power.[34] In the Third Reich the Führer embodied the Idea, which was worshipped through him, the very Myth, attributed to him by the Nazi propaganda. Less important was the physical person of the leader. He thus also had two Bodies. Certainly, the origin and legitimation of power (royal power described by E. H. Kantorowicz, and Nazi power) were different; however, the tools of exercising power were, in a sense, similar. As it states the Introduction: *"sources of Hitler's immense popularity have to be sought (…) in those who adored him rather than in the leader himself"*. I think, however, that the focus lay outside of both the Leader and the people who admired and accepted him. They needed the Idea, the Myth, and believed that Hitler embodied it.

Why do I mention this? It seems indisputable that the theater of ritual communication has survived with its unchanged core into the 20th and 21st century (which is also demonstrated by E. W. Rothenbuhler's book). The symbolic ending of the war is the act of killing the enemy leader (which is also a well-known motif from antiquity, to mention for example Judith and Holofernes), although no one challenges him to a personal duel. But this was the purpose of the attempt on Hitler's life (or to be precise, on the Myth embodied by his physical person), and in recent years the hunt for Osama bin Laden, Saddam Husssein, or Muammar Gaddafi. Johan Huizinga was indeed right because duels like those in the Middle Ages still take place in politics when the leaders of the ruling party and the opposition party fight against each other. These are not duels using lances and swords although they are just as brutal as the medieval ones. The ritual continues in a changed, modernized form (not for the first time). War, after all, is considered to be nothing but politics conducted by other means.

34 Similar conclusions were arrived at by Norman COHN, *W pogoni za milenium: milenarystyczni buntownicy i mistyczni anarchiści średniowiecza*, Kraków 2007, pp. 263–266.

Resumé

Souboje panovníků: otázka rituální komunikace od starověku po současnost

Text se pokusí objasnit význam jevu, jakým byly souboje mezi panovníky. Zdá se, že nejlépe je mu možné porozumět v kontextu rituální komunikace. Výzvy k souboji panovníků, ačkoli se ve skutečnosti nikdy žádný neodehrál, byla gesta rozšířená od starověku až do doby novověku. Ve své pozměněné podobě je známe také z naší současnosti.

V politickém životě přetrvalo v jádru nezměněné divadlo rituální komunikace až do 20. a 21. století (jak o tom ostatně svědčí kniha E. W. Rothenbühlera). Symbolickým zakončením války je akt zavraždění nepřátelského vůdce (což je mimochodem motiv také známý od starověku, připomeňme Judit a Holoferna), i když už nikdo nevyzývá k osobnímu souboji. Ale tomuto cíli měl sloužit atentát na Hitlera (či přesněji řečeno: na mýtus ztělesněný jeho fyzickou osobou) a v posledních letech pátrání po Usámu bin Ládinovi, Saddámu Husajnovi nebo Muammaru Kaddáfím.

Motiv panovníků bojujících ve jménu svého lidu a vojska se objevoval ve všech historických obdobích v celé řadě pramenů dokumentárních, literárních (*Ilias*) a ikonografických, stejně jako v kronikách či životech panovníků.

Aby byl tento jev správně pochopen, mělo by být bádání zasazeno v širším kulturně-politickém kontextu. Musí se zohlednit kombinace několika faktorů: komunikační akty, rituál vlády, posvátná osoba panovníka (dvojí tělo krále), a také souboj spolu se zásadou pars pro toto, jehož cílem bylo vyhnout se krveprolití a obětem během bitvy. Zdá se, že doposud historici nevěnovali náležitou pozornost rituálním soubojům mezi panovníky a nepodařilo se jim správně problém interpretovat a náležitě ho vysvětlit. Pokus o nový pohled na tuto tématiku je předmětem předkládané studie.

Ze zřejmých důvodů je pramenná základna předkládané studie omezená, ale tato skutečnost v žádném případě neoslabuje argumentaci a hlavní tezi článku. Shromážděný materiál je naprosto dostačující k představení a zdůvodnění hlavního předpokladu. Je třeba také poznamenat, že ve všech známých zdrojích se po celou dobu opakuje tentýž argument o oprávněnosti a spravedlnosti konání tohoto typu soubojů.

Sylwia KONARSKA-ZIMNICKA

Horoscopes Prepared by Master Astrologers from Krakow at the Turn of the 15th and 16th Century (according to the BJ 3225 and 3227 manuscripts)

Abstract: *The article presents the output of Polish historiography concerning the research on Cracow horoscopes created before the year 1550, that is, in the period of the most active development of astrology as an academic science at the University of Krakow. At that time, astrology was a subject of enormous interest, which was reflected by the fact that horoscopes were ordered from professional astrologers (because of the price of the service, this was done mostly by wealthy people). These horoscopes were supposed to, according to popular views at that time, show the future. This, particularly with regard to the royal family, affected the policies of the ruler, and often the fate of the whole country.*

Key words: *astrology – astrologers – horoscopes – the University of Krakow – the Jagiellonian Library*

In the collection of the Jagiellonian Library, two handwritten codices (signatures BJ 3225 and 3227) are stored; as Grażyna Rosińska indicates, they are from the 15th century; dated back to the turn of the 15th and the 16th century.[1] The codices are sets of various horoscopes, charts (*figurae caeli*) together with their interpretations *(iudicia, practicae*), which constitute, in their large majority, completely unexamined resource material (with an exception of numerous works by Ewa Śnieżyńska-Stolot, especialy the latest book, which discusses the horoscopes as historical sources[2]).

1 Grażyna ROSIŃSKA, *Scientific Writings and Astronomical Tables in Cracow (XIVth-XVIth Centuries),* Wrocław – Warszawa – Kraków 1984 (Studia Copernicana 22), p. 46, 250; Władysław WISŁOCKI, *Katalog Biblijoteki Uniwersytetu Jagiellońskiego,* part 2: *Rękopisy 1876–4176. Indeks,* Kraków 1877–1881, pp. 708–710; Mieczysław MARKOWSKI, *Astronomica et astrologica Cracoviensia ante annum 1550,* Firenze 1990 (Studi e Testi 20), pp. 309–313. It needs to be emphasized that such collections were typical for the 16th century. See Emmanuel POULLE, S*ur la naissance de Charles Quint, de Luther, d'Erasme et de quelques autres*, Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance 72, 2010, pp. 273–283, on p. 274.

2 Ewa ŚNIEŻYNSKA-STOLOT, *"Zamek piękny na wzgórzu…". Horoskopy – zapomniane źródło historyczne,* Kraków 2015; eadem, *Ikonografia znaków zodiaku i gwiazdozbiorów w średniowieczu,* Kraków 1994;

A large number of these exceptionally interesting resources have been preserved, probably because (as Antonio Bonfinius, an Italian scholar and poet, the court chronicler of Maciej Korwin, wrote in 1491), *"Cracovia astrologis referta est"*.[3] This was commented on at the end of the 19th century by Michał Wiszniewski, who wrote: *"while some masters got involved in disputes and trained the young to do likewise, wrote calendars, horoscopes and lectured computus, others explained Vergil, Cicero, Ovid, Valerius Maximus and Boethius's book Consolation of Philosophy"*.[4] Jerzy Samuel Bandtkie emphasized that *"even in Lombard and other works one can see horoscopes and other astrological rubbish"*.[5] Undoubtedly, we owe this rich scientific legacy left by the master astrologers of Krakow to the existence of two chairs at the University of Krakow – the first one, the Chair of Astronomy created at the beginning of the 15th century, named Stobnerian from the name of its probable creator, and the second one, the Chair of Astrology, founded in the middle of the 15th century by Marcin Król of Żurawica[6] it was the only chair of this kind in whole of Christian Europe at that time.[7] At that time, astrology enjoyed enormous

---

eadem, *Ikonografia astrologiczna w średniowieczu. Stopnie znaków zodiaku*, J. Komorowska (coop., trans.), Kraków 2002; eadem, *Astrological Iconography in the Middle Ages. The Decanal Planets*, J. Komorowska (coop. and trans.), Kraków 2003; eadem, *Horoskopy dziecka królowej Jadwigi*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 53, 2003, pp. 5–32; eadem, *Horoskop Kazimierza Jagiellończyka – nowe źródło do treści ideowych wawelskiego nagrobka króla,* Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 60, 2010, pp. 5–30; eadem, *Generale iudicium Władysława II zwanego Warneńczykiem*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 61, 2011, pp. 13–41; eadem, *Almanach pro reverendissimo domino cardinali Fryderyka Jagiellończyka – historyczne źródło warsztatu astrologa*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 63, 2013, pp. 5–70; eadem, *"Zamek piękny na wzgórzu" i gwiaździste niebo nad Salą Poselską Zamku Wawelskiego,* Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 58(1), 2013, pp. 7–71.

3 Stephano KATONA, *Historia critica regum Hungariae,* Budae 1793, p. 258.

4 Michał WISZNIEWSKI, *Historya literatury polskiej,* vol. 4, Kraków 1942, p. 325.

5 Jerzy S. BANDTKIE, *Historya Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie,* Kraków 1821, p. 24.

6 Zdzisław KUKSEWICZ, *Marcin Król z Żurawicy*, Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej 1, 1961, pp. 118–140; Maria KOWALCZYK, *Przyczynki do biografii Henryka Czecha i Marcina Króla z Żurawicy*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 21(1–2), 1971, pp. 87–91; Marian ZWIERCAN, *Marcin z Żurawicy zwany Królem*, in: Polski Słownik Biograficzny, vol. 19, Wrocław – Gdańsk 1974, pp. 580–581 (see further *PSB*).

7 Aleksander BIRKENMAJER, *Uniwersytet Krakowski jako międzynarodowy ośrodek studiów astronomicznych na przełomie XV i XVI stulecia,* in: B. Suchodolski (ed.), Odrodzenie w Polsce. Materiały z sesji naukowej PAN 25–30 października 1953 roku, vol. 2, Historia nauki, part 2, Warszawa 1956, p. 364; Mieczysław MARKOWSKI, *Charakterystyka polskiego piśmiennictwa astrologicznego epoki przedkopernikańskiej*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce 36, 1991, pp. 75–87, on p. 76. Only at the end of the 15th century similar chairs were brought to life in Ingolstadt and Vienna. See James H. HOLDEN, *A History of Horoscopic Astrology. From the Babylonian Period to the Modern Age,* Tempe, Arizona 2006, passim; cf. Darin HAYTON, *Instruments and demonstrations in the astrological curriculum: evidence from the University of Vienna, 1500–1530*, Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences 41, 2010, pp. 125–134; Stefan SWIEŻAWSKI, *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku*, vol. 5: Wszechświat, Warszawa 1980, pp. 77–80; Jerzy

interest not only among studying youngsters, but also, most of all, among the society in the broad sense, regardless of the social status or financial situation. The faith in the power of the influence of heavenly bodies was great, which was in line with a common belief that nothing happens on the Earth that was not previously written in the stars.[8] Therefore, by observing and meticulously recording any changes in the arrangement of heavenly bodies, people attempted to predict the events to come, which resulted in various prognoses[9] and horoscopes, which are the object of our interest.

Horoscopes, according to the ancient, and then medieval and early modern investigators of the sky, could be divided into birth charts (this category was subdivided into natal charts, set for the moment of birth and horoscopes based on the moment of *conceptionis;*[10] rectified charts – corrected because of the lack of precision usually concerning the time of birth; and the so-called solar returns, referred to in resources as *Revolutio nativitatis* or *Revolutio coronationis*, calculated for the anniversary of birth or coronation for exactly the same horoscopic position of the Sun as the one in the moment of the birth of a baby or king's coronation,[11] electional charts, whose purpose was to select the most favourable time to do various activities or make important decisions, and event horoscopes, which also included horary charts (the chart was calculated in the moment of asking a particular question, at the beginning of an event, in order to find the prognosis of the success or failure of the event in the arrangement of heavenly bodies). All these horoscopes were prognostic and, as intended by not only their creators, but, most of all, their recipients, they were supposed to reveal the secrets of the future to astrologers and their clients.

The charts from Krakow are usually called *figura caeli* (in the case of natal horoscopes we can see names such as *nativitas, figura geniture, figura nativitatis, genesis, figura*

DOBRZYCKI – Mieczysław MARKOWSKI – Tadeusz Przypkowski, *Historia astronomii w Polsce*, vol. 1, E. Rybka (ed.), Wrocław – Warszawa – Kraków 1975, pp. 40–41.

8 Jan z GŁOGOWA, *Persuasio brevis quomodo astrologiae studium religioni christianae non est adversum,* in: M. H. Malewicz (ed.), Studia Mediewistyczne 24(1), 1985, pp. 153–175, on p. 168.

9 Jerzy ZATHEY, *Z historii środowiska magiczno–astrologicznego w Krakowie w XV wieku*, Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa 8, 1981, pp. 7–21, on p. 17; Anna STRZEBOŃSKA, *Szesnastowieczne kalendarze krakowskie*, in: M. Konopka – M. Zięba, (eds.), Bibliologia, literatura, kultura. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesor Wacławie Szelińskiej, Kraków 1999, pp. 177–198, on pp. 177–179; Józef SERUGA, *Krakowskie kalendarze XVI wieku,* Kraków 1913, p. 6; Krystyna KOSSAKOWSKA-JAROSZ, *Kalendarz. Spory terminologiczne*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Zeszyty Naukowe. Filologia Polska 33, 1993, pp. 129–135; *Encyklopedia wiedzy o książce,* Wrocław – Warszawa – Kraków 1971, pp. 36–37, 1087–1092, 1968–1970.

10 Germaine AUJAC, *Sextus Empiricus et l'astrologie*, in: A. P. Jiménaz – R. Caballieo (eds.), Homo Mathematicus. Actas del Congreso Internacional sobre Astrólogos Griegos y Romanos, Málaga: 2002, pp. 215–219; cf. Auguste BOUCHÉ-LECLERQ, *L'astrologie greque,* Paris 1899, p. 36, 377.

11 E. ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT, *Almanach pro reverendissimo domino cardinali Fryderyka Jagiellończyka*, pp. 9–12; eadem, *Horoskopy – zapomniane źródło historyczne,* p. 24.

rectificatae nativitatis) and not *horoscopus*, as ancient scholars would write, which, however, was quite a common practice in the Middle Ages.[12] These charts are often complemented by extensive texts, which are their interpretations and which are most often called *iudicium* (in the case of natal chart interpretations – *iudicium nativitatis*). Here the astrologer had the possibility to demonstrate his familiarity with not only the secrets of astrological and astronomical knowledge (such as the knowledge of astronomical tables necessary to determine the correct positions of planets in the moment which was the basis for the horoscope), but also with then available works of ancient and medieval scholars, namely Manilius, Firmicus Maternus, Claudius Ptolemeus, Alcabitius, Abraham Ibn Ezra and others, who were often quoted to affirm the content of the iudicium.[13]

The recipients of the horoscopes were most often wealthy people (we can see it by the names of the addressees of the horoscopes from the BJ 3225 and 3227 manuscripts), because the services of professional, academically trained astrologers were not cheap. Therefore, no wonder that in the Middle Ages, an astrologer resided and served with his prognostic skills and his knowledge, usually in the field of medicine, at almost every king's court, at princes' courts and often even bishops' courts. At that time, astrologers also played the role of court doctors, as it was the case with the royal medic Herman of Przeworsk[14], the Italian medic from Pavia – John de Saccis,[15] Marcin Król of Żurawica,[16] or Piotr Gaszowiec,[17]

12 A. BOUCHÉ-LECLERQ, *L'astrologie greque,* p. 257; cf. Laura ACKERMAN-SMOLLER, *History, Prophesy and the Stars. The Christian Astrology of Pierre d'Ailly, 1350–1420,* Princeton – New Jersey 1994, p. 17; John D. NORTH, *Horoscopes and History*, *London* 1986 (Warburg Institute Surveys and Texts 13), pp. 1–2; E. ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT, *Horoskopy dziecka królowej Jadwigi*, p. 6.

13 Józef MUCZKOWSKI (ed.), *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849,* Cracoviae 1849, pp. XII-XIII; Krzysztof BORODA, *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu,* Kraków 2010, pp. 223–242; see Mieczysław MARKOWSKI, *Nauki ścisłe na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, in: R. Palacz (ed.), Filozofia polska XV wieku, Warszawa 1972, pp. 202–217; cf. John D. NORTH, *Historia astronomii i kosmologii*, Katowice 1997, pp. 149–150; Krzysztof OŻÓG, *Zakres i metody nauczania septem artes na Wydziale Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego w XV wieku*, in: T. Michałowska (ed.), Septem artes w kształtowaniu kultury umysłowej w Polsce średniowiecznej (wybrane zagadnienia), Wrocław 2007, pp. 105–124, on pp. 113–115; E. ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT, *"Zamek piękny na wzgórzu…". Horoskopy – zapomniane źródło historyczne,* pp. 20–22.

14 Aleksander BIRKENMAJER, *Herman z Przeworska,* in: PSB, vol. 9, Wrocław – Warszawa – Kraków 1960–1961, pp. 461–462; Maria KOWALCZYK, *Przywilej nobilitacyjny dla doktora medycyny Hermana z Przeworska*, Studia Mediewistyczne 29, 1992, pp. 155–158, on p. 157.

15 Aleksander BIRKENMAJER**,** *Jan de Saccis*, in: PSB, vol. 10, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962–1964**,** pp. 473–475.

16 This scholar collected funds for the foundation of the chair of astrology at the court of the Hungarian king, Matthias Corvinus, where he played the roles of a medic and an astrologer. M. KOWALCZYK, *Przyczynki do biografii Henryka Czecha*, pp. 87–91; M. ZWIERCAN, *Marcin z Żurawicy zwany Królem*, pp. 580–58.

17 Aleksander BIRKENMAJER, *Gaszowiec Piotr*, in: PSB, vol. 7, Kraków 1948–1958, pp. 294–295.

Maciej of Miechowo,[18] Jakub of Zalesie[19] and many others. Casting horoscopes, as we can imagine, was one of his duties.[20]

In the BJ 3225 and 3227 codices, birth charts are the majority, in all types listed above. We can find horoscopes of royal children, including the natal horoscope of Casimir Jagiellon, prepared in 1427 by Henricus Bohemus,[21] a controversial astrologer, whose services were used by the royal couple – Władysław Jagiełło and his wife Sophia (this horoscope was said to be copied and in the same time rectified around 1485 by Jakub of Zalesie).[22] Interesting information on this topic is presented to us by Jan Długosz, who quoted Henricus Bohemus's prognoses concerning the future that awaited the royal sons. The astrologer, on the basis of the observation of celestial bodies, was claimed to state that the oldest one, Vladislaus, *"will gain power over numerous kingdoms and principalities, if fates do not envy his long life."*[23] The second son, Casimir, was supposed to love his mother very much, but, unfortunately, Henricus Bohemius predicted his early death (Casimir lived less than a year). As for the next son, Casimir Jagiellon, Długosz wrote that he had been not only conceived, but also born *"sub infelicis auspicii sidere"* (i.e. under an unlucky star), and his reign was to bring various misfortunes or even destruction onto Poland, unless the king and the country were saved by God's mercy.[24] As we can see, the prognosis was very diplomatic, as it combined people's trust in the agency of heavenly bodies with faith in the power of God, the Creator of all things. Casimir Jagiellon as a king was also willing

18 Leszek HAJDUKIEWICZ, *Maciej z Miechowa*, in: PSB, vol. 19, Wrocław – Warszawa – Kraków 1974, pp. 28–33.

19 Aleksander BIRKENMAJER, *Jakub z Zalesia,* in: PSB, vol. 10, pp. 369–371; idem, *Jakub z Zalesia, doktor medycyny, nie był nadwornym lekarzem króla Aleksandra Jagiellończyka*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 7(1–2), 1962, pp. 33–37; idem, *Lekarz Jakub z Zalesia nie przeżył roku 1496*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 7(1–2), 1962, pp. 39–48.

20 E. ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT, *Almanach pro reverendissimo domino cardinali Fryderyka Jagiellończyka*, p. 7; Roman BUGAJ, *Nauki tajemne w Polsce w dobie odrodzenia*, Wrocław-Gdańsk 1976, p. 92; cf. Krzysztof OŻÓG, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434),* Kraków 2004, pp. 322–324.

21 Aleksander BIRKENMAJER, *Henryk Czech*, in: PSB, vol. 9, pp. 419–420; idem, *Astronomowie i astrologowie śląscy w wiekach średnich,* Katowice 1937, p. 20, 30; idem, *Sprawa magistra Henryka Czecha*, Collectanea Theologica 17, 1936, pp. 207–224; K. OŻÓG, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej,* pp. 303, 323–324; Bożena CZWOJDRAK, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce,* Warszawa 2012, pp. 127–128.

22 The BJ (The Jagielonian Library – see further BJ) 3225 manuscript contains another birth chart of Casimir Jagiellon, copied around the year 1535 by Bernard Wapowski. See E. ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT, *Horoskop Kazimierza Jagiellończyka*, pp. 7–9.

23 Jan DŁUGOSZ, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, *Księga 11: 1413–1430,* Warszawa 1985, pp. 241–242; *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, liber undecimus: 1413–1430,* Varsoviae 2000, p. 229.

24 *Joannis Dlugossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, vol. 4: *Historiae Poloniae libri XII*, A. PRZEZDZIECKI (ed.), Cracoviae 1877, pp. 349–350.

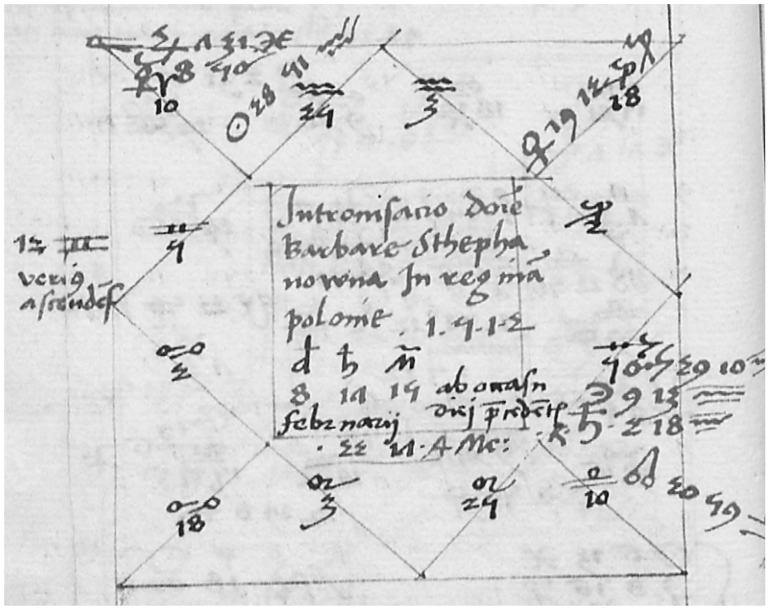

Fig.1: Figura intronisationis Barbarae Sthephanowa 1512a Februarii 8d 17h 15m, BJ msc 3227, p. 150.

to use the services of an astrologer and medic; he employed a distinguished specialist – Piotr Gaszowiec. Like his father, he also ordered horoscopes for his sons – Vladislaus, Alexander, Sigismund and Frederick.[25] These horoscopes have been partly preserved in the discussed codices.[26] His sons acted similarly; most of all, Sigismund the Old, who was famous for his penchant for astrological predictions and had *Iudicium Cracoviense de rege Sigismundo Augusto neonato* prepared for his long-awaited son.[27] Undoubtedly, this prognosis was to assure the monarch of the future fate of the desired heir to the throne.

It is worth noting that apart from the royal children's horoscopes, also horoscopes of nobility and bourgeoisie, including: *Figura nativitatis Annae Groszowa Figura nativitatis Matthiae Drzewicki* (the later Archbishop of Gniezno, Primate of Poland, Great Chancellor of the Crown),[28] *Figura nativitatis Karnkowski, canonici Cracoviensis* (John Karnkowski), *Figura nativitatis Andreae Vitreatoris*, *Figura nativitatis Ioannis Veneti, apothecarii Plocensis, Judicium nativitatis Stanislai Belze, mercatoris et scabini Cracoviensis,* etc., have been

25 Stephen C. ROWELL, *The Jagiellonians and the Stars: Dynasty-Sponsored Astrology in the Fifteenth Century*, Lithuanian Historical Studies 7, 2002, pp. 23–42.

26 M. MARKOWSKI, *Astronomica et astrologica Cracoviensia,* pp. 227–229.

27 *Iudicium Cracoviense de rege Sigismundo Augusto neonato*, National Library of Poland msc 907, p. 1.

28 *Figura nativitatis Annae Groszowa,* BJ (see further BJ) msc 3227, p. 472; *Figura nativitatis Matthiae Drzewicki,* BJ msc 3227, p. 492.

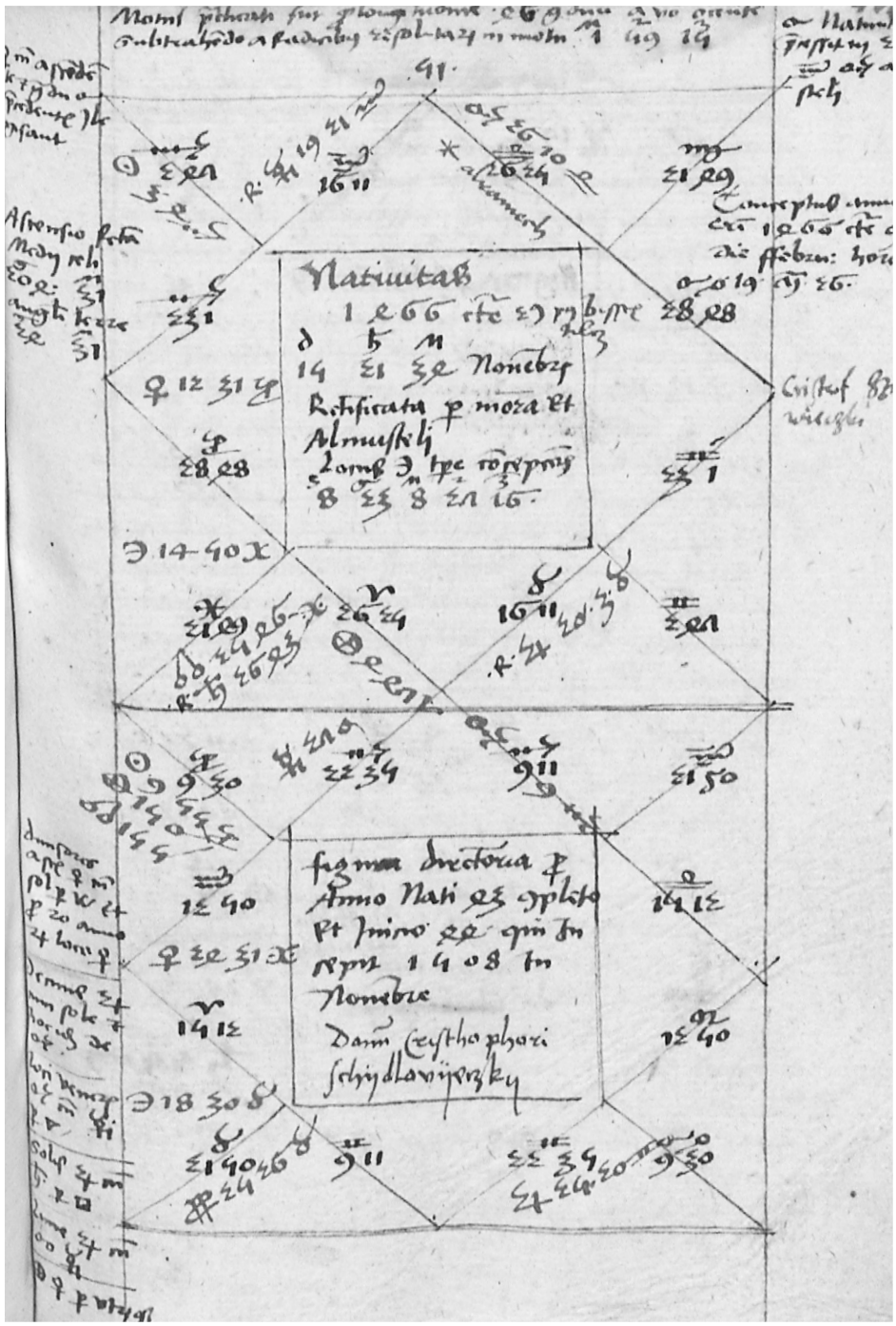

Fig.2: Maciej of Miechów, Iudicium Cracoviense revolutionis nativitatis Christophori Szydłowiecki 1508a Novembris 15d 21h 34m cum figuris caeli, BJ msc 3227, p. 461.jpg

preserved.[29] Interestingly, there are also horoscopes which can be called international, because in the 3227 codex we can find the birth chart of Giovanni di Lorenzo de' Medici, that is, Pope Leon X.[30] The BJ 3225 and 3227 codices are also abundant in rectified horoscopes, improved in comparison to natal horoscopes e.g. by making the birth time, i.e. the hour and minute, more precise (this was connected with the fact that before 1428, Alfonsine Tables were used, which did not include the latitude of Krakow).[31] The correction was often made many years after birth, as it happened to Casimir Jagiellon's horoscope, rectified in 1485 (the birth date according to the horoscope – 29 November 1427, 20:47:39, corrected to 21:09:25, that is, counting from the noon, as it was done at that time, 9:09:25 in the morning of the next day, i.e. 30 November 1427).[32] Wealthy and influential people succumbed to the temptation of knowing the events that awaited them – therefore, many horoscopes were cast on the anniversary of birth, in the expectation that promises of the natal horoscope would be fulfilled in the forthcoming year (e.g. if in the natal horoscope Jupiter was placed in the 10th house, which meant, according to the interpretation of ancient scholars' works, honours and career, then indicators of this forecast were sought in the solar return chart. For Chancellor Krzysztof Szydłowiecki both a rectified horoscope and solar return charts were prepared).[33]

Therefore, we should agree with Henryk Barycz, who wrote:

> *"The influence of astrology affected very strongly not only the lives and deeds of particular people, who did not make any important decisions without consulting the stars, but it had a considerable weight in the relations within the state, and even international ones. An astrologer often voiced his opinion in political issues of great importance."*[34]

29 *Figura nativitatis Karnkowski, canonici Cracoviensis*, BJ msc 3225, p. 107–109; *Figura nativitatis Andreae Vitreatoris*, BJ msc 3225, p. 110; *Figura nativitatis Ioannis Veneti, apothecarii Plocensis,* BJ msc 3225, p. 120; *Judicium nativitatis Stanislai Belze, mercatoris et scabini Cracoviensis* $1480^{a}\ 26^{d}\ 4^{h}\ 18^{m}$ *cum figura caeli,* BJ msc 3225, p. 305–319.

30 *Genesis domini Leonis, pape moderni, facta 1475* [...], msc 3227, p. 163.

31 Mieczysław MARKOWSKI, *Ist Gerhard Hoefmans von Hamont der Verfasser der astronomischen tafel für Prag*, Acta Mediaevalia 13, 2000, pp. 267–269.

32 Ludwik BIRKENMAJER, *Krakowskie tablice syzygijów dla r. 1379 i 1380. Przyczynek do dziejów astronomii w Polsce w XIVtym wieku*, Rozprawy AU. Wydział Matematyczno-Przyrodniczy II 1891, 1, pp. 261–285, on pp. 281–282.

33 Maciej of MIECHÓW (?), *Iudicium Cracoviense revolutionis nativitatis Christophori Szydłowiecki* 1508^{a} *Novembris* $15^{d}\ 21^{h}\ 34^{m}$ *cum figuris caeli,* BJ msc 3227, pp. 461–467; idem (?), *Iudicium Cracoviense revolutionis nativitatis Christophori Szydłowiecki* 1510^{a} *Novembris* $15^{d}\ 14^{h}\ 9^{m}$ *cum figuris caeli,* BJ msc 3227, pp. 468–470.

34 Henryk BARYCZ, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, p. 266. In the collection of the Jagiellonian Library we can find a manuscript by Stanisław of Dąbrówka, entitled *Opusculum de influxu planetarum et stellarum in effectus politicos*: BJ, msc 187, f. 5v-16v, where the scholar from Krakow, on the basis of Aristotle's Politics, attempted to present the influence

This opinion is confirmed by horoscopes cast for the occasion of royal coronations (the astrologer most often selected the most appropriate date for the coronation according to the expected arrangement of heavenly bodies), enthronement and even sublimation. In the BJ 3225 codex we can find the horoscopes of coronations of Casimir Jagiellon and Matthias Corvinus, King of Hungary, and in the BJ 3227 codex – the horoscopes of coronations of Vladislaus II of Hungary, King of Bohemia and Hungary, of Alexander Jagiellon, and the *Sublimationis regis Sigismundi in ducem Lithuaniae* horoscope, the horoscope of the coronation of Sigismund the Old for King of Poland, as well as the enthronement of Barbara Stefanovna, that is, Barbara Zapolya, the first wife of Sigismund the Old.[35] The monarch was said to believe in astrological predictions so strongly that he did not make any important decisions concerning the state (and not only) without a prior consultation with an astrologer (he was said to order Maciej of Miechowo to prepare a horoscope on whose interpretation he based his decision to travel to the Congress of Vienna).[36] What is worth noting, also here (i.e. in BJ msc 3227: ff. 473–475) we can find anonymous *Iudicium Cracoviense coronationis Ioannis de Conary in episcopum Cracoviensem*. The services of astrologers were also very willingly used by the clergy. Bishop Piotr Tomicki was said to be an enthusiast of astrological forecasts. He saw the prognosis of future events in a comet visible in the sky in 1533.[37] The bishop also demonstrated his belief in astrological prognoses when he found about an illness of Sigismund the Old in 1529; he sought consolation in the signs, or rather the lack thereof, in the heavens.[38] Horoscopes of illness, so-called decumbitures, were often used at that time.[39] Even though the clergyman was aware of the unreliability of many astrological

of heavenly bodies on political events. See Paweł CZARTORYSKI, *Wczesna recepcja "Polityki" Arystotelesa,* Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, pp. 201–207.

35 *Figurae nativitatis et coronationis Wladislai, regis Ungariae et Bohemiae cum nota,* BJ msc 3227, pp. 7–8; *Iudicium Cracoviense revolutionis coronationis Alexandri, regis Poloniae, 1503ª Decembris 12^{d} 9^{h} 10^{m} 40^{s} cum figuris caeli*, BJ msc 3227, pp. 9–13; *Figura sublimationis regis Sigismundi in ducem Lithuaeniae 1506^{a} 17^{d} 22^{h} 10^{m} Vilnae*, BJ msc 3227, p. 13; *Iudicium Cracoviense coronationis Sigismundi in regem poloniae 1507ª Ianuarii 24^{d} 0^{h} 20^{m} ante meridiem,* BJ msc 3227, p. 18–20; *Figura intronisationis Barbarae Sthephanowa 1512ª Februarii 8^{d} 17^{h} 15^{m},* BJ msc 3227, p. 150.

36 Włodzimierz S. BROEL-PLATER (ed.), *Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, vol. 1, Warszawa 1858, pp. 66–67.

37 H. BARYCZ, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego,* p. 266.

38 Stanisław GÓRSKI, *Acta Tomiciana. Tomus undecimus. Epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum et Rerum Gestarum Serenissimi Principis Sigismundi Primi Regis Poloniae Magnis Ducis Lithuaniae,* Posnaniae 1901, p. 194.

39 Nicholas CULPEPER, *Traktat o astrologii medycznej*, (trans.) M. Krukowska, (foreward) J. Frowley, Warszawa 2014, (Biblioteka PTA 5), passim.

forecasts, as he wrote in a letter to Dantyszek, "[…] *we found that forecasts and divinations are not completely void and useless.*"[40]

I would also like to direct your attention to the horoscope named *Figura aedificationis civitatis Venetiarum 421[a] cum nota de civitate Bononiensi*, included in the BJ 3225 codex. It was based on the legendary date of the foundation of Venice in 421 (on 25 March), and which was appended with a note referring to Bologna.[41] Unfortunately, the chart was not accompanied by explanations, which would certainly give us a lot of interesting information, such as the motivation of the anonymous author to cast this horoscope. It is worth adding that a similar horoscope for Venice was prepared in 1501 by Leonard of Dobczyce[42] and the chart can be found in the BJ 576 manuscript.[43] Luckily, the intentions of another, also anonymous author of an electional horoscope, this time named *Figura caeli pro initio fundamenti scholae sanctae Annae*, are known.[44] The horoscope was made in 1510, i.e. a year before the reconstruction of the school, or rather building it again from scratch – the original wooden building had been completely burned. In 1511, Maciej of Miechowo donated funds for the construction of a new, impressive concrete school building which lasted till 1689; it was demolished because a new Baroque St. Anne's Church was built in the place of the old Gothic temple.[45] It is probable that Maciej of Miechowo himself was the author of this horary horoscope, by which he made sure that the planned initiative stood a chance to succeed. It is also probable that the fact (as it was written in a short note that can be seen under the chart) that *"nothing is visible* [in the arrangement of heavenly bodies] *that would constitute an obstacle"* convinced him to invest in that undertaking.[46]

In the 3227 codex we can also find other extremely interesting horary horoscopes that were meant to give answers to questions asked. So astrologers' clients sought advice before setting out for a journey, sought answers to a question concerning the reason for

40 Stanisław GÓRSKI, *Acta Tomiciana. Tomus septimus. Epistolarum. Legationum. Responsorum. Actionum et Rerum Gestarum Serenissimi Principis Sigismundi Primi Regis Poloniae Magnis Ducis Lithuaniae,* Posnaniae 1857, p. 113.

41 *Figura aedificationis civitatis Venetiarum 421[a] cum nota de civitate Bononiensi*, BJ msc 3225, p. 18.

42 Helena FRIEDBERG, R*odzina Vitreatorów (Zasańskich) i jej związki z Uniwersytetem Krakowskim na przełomie XV i XVI wieku*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 18, 1986, pp. 19–37; eadem, *Leonard Vitreatoris z Dobczyc*, in: PSB, vol. 17, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, pp. 71–72.

43 Leonard z DOBCZYC, *Figura caeli pro iudiciis*, BJ msc 576, f. 58v.

44 Maciej of MIECHÓW (?), *Figura caeli pro initio fundamenti scholae sanctae Annae*, BJ msc 3225, p. 230.

45 John H. BROOKE, *Science and Religion: Some Historical Perspectives,* Cambridge 1991, pp. 19–22; Jan KRUKOWSKI, *Z dziejów budownictwa szkolnego w Krakowie. Budynek szkoły przy kolegiaice św. Anny*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 37, 1987, pp. 85–110, on pp. 86–88, 108–109; Julian BUKOWSKI, *Krótka wiadomość historyczno-artystyczna o kościele św. Anny w Krakowie,* Kraków 1903, passim.

46 Maciej of MIECHÓW (?), *Figura caeli pro initio fundamenti scholae sanctae Annae*, BJ msc 3225, p. 230.

someone's absence and even the place where treasures were hidden. With the help of "stars", someone even attempted to find a thief; moreover, they asked if it could be done promptly and where the thief would be found;[47] the anonymous author of *Iudicium pro fure et fugitivo* from 1512 had a similar motivation and the conclusion was as follows: the lost object which the horoscope was concerned with had certainly been left in a tavern.[48] Another horoscope was meant to answer the question concerning the theft of two horses from doctor Mikołaj de Comprivnicza; another one was to help a certain publican to decide whether to travel to Koszyce or to *"do his duties in Krakow."*[49]

Undoubtedly these last examples of horoscopes caused the greatest opposition of the Church, as the official stance of the clergy was that astrologers were not allowed to take over the prerogatives that were reserved for God.[50] Stanisław of Skarbimierz,[51] doctor of decrees and the first rector of the restored University of Krakow, decided that it was not possible to give a verdict about accidental things, which by their own nature do not have and even cannot have a particular reason. On this ground, he stated that using astrological knowledge for utilitarian purposes or even in order to satisfy human knowledge is a mistake which is contrary to the Christian faith. People seeking help of astrologers seem to doubt in the Lord's power.[52]

However, as we can guess from the amount of preserved resources and clients who ordered them, there was resounding criticism of astrology, but it gave poor results. Astrology was practiced even in its denied and rejected form (natural astrology, including astrological medicine and astrometeorology, was approved; superstitious astrology, covering, most of all, electional astrology, and also horary and natal astrology, concerned with predicting the future, was denied),[53] which was often cleverly referred to as practical

47 *Questio de fugitivo, si reverteretur, et si cito, et ubi cit, 1499,* BJ msc 3227, p. 26.

48 *Judicium Cracoviense pro fure et fugitivo 1512*[a] *cum figura caeli,* BJ msc 3227, p. 286.

49 *1496. Questio de duobus equis, furatis d[octo]ri Nicolao de Comprivnicza,* BJ msc 3227, p. 33; *Questio a theolonatore, si melius est ei ire in Caschoviam, vel officium tenere Cracovie, 1502 in die Palmarum,* BJ msc 3227, p. 48.

50 Aemilius FRIEDBERG (ed.), *Corpus Iuris Canonici,* vol. 2: *Decretalium Collectiones,* Graz 1959, p. 1027.

51 Roman M. ZAWADZKI, *Stanisław ze Skarbimierza*, in: PSB, vol. 42, Warszawa – Kraków 2003, pp. 76–80.

52 Stanisław ze SKARBIMIERZA, *Consilia de Stanislai de Scarbimiria contre l'astroloque Henri Bohemus /Consilia Stanislai de Scarbimiria contra astrologum Henricum Bohemum. Edition critique/*, S. Wielgus (ed.), Studia Mediewistyczne 25(1), 1988, pp. 145–172, on p. 160; ibidem, on p. 155, 158.

53 Mieczysław MARKOWSKI, *Astrologia a wolna wola*, Alma Mater 20, 2000, pp. 20–22; Sylwia KONARSKA-ZIMNICKA, *Mistrzów krakowskich z XV wieku kilka uwag na temat astrologii*', Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa 25, 2007, pp. 39–50; eadem, *Astrologia Licita? Astrologia Illicita? The Perception of Astrology at Kraków University in the Fifteenth Century*, Culture and Cosmos. A Journal of the History of Astrology and Cultural Astronomy 15(2), 2011, pp. 65–86.

astronomy, whose knowledge can lead people to the better knowledge of God.[54] And it all probably happened because most of the contemporary scholars allowed for, or even accepted the view of the influence of heavenly bodies on the life in the sublunary world – controversies were related only to the scope and amount of this influence.

54 Mieczysław MARKOWSKI, *Nie znany prognostyk Wojciecha z Brudzewa*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 27(1–2), 1977, pp. 53–58, on p. 56.

Resumé

Horoskopy vytvořené mistry astrology v Krakově na přelomu 15. a 16. století (podle rukopisů BJ 3225 a 3227)

Ve sbírce Jagellonské knihovny jsou uloženy dva ručně psané kodexy (pod signaturami BJ 3225 a 3227), pravděpodobně z 15. nebo 16. století. V těchto kodexech jsou zahrnuty soubory různých horoskopů včetně jejich výkladů (iudicia, practicae) a grafů (figurae caeli). Tyto horoskopy vznikly nejčastěji na objednávku zámožných lidí. Najdeme v nich horoskopy týkající se narození královských dětí, včetně horoskopu zrození Kazimíra IV. Jagellonského a jeho synů: Vladislava, Alexandra, Zikmunda a Frederyka. Kromě horoskopů královských potomků můžeme v rukopisech najít i horoskopy narození šlechty a měšťanů. Součástí zmíněných kodexů jsou také horoskopy korunovací Kazimíra IV. Jagellonského a Matyáše Korvína, krále uherského, dále horoskopy korunovací Vladislava II., krále českého a uherského, Alexandra I. Jagellonského, Zikmunda I. Starého, krále polského, jakož i korunovace Barbory Stefanovny, tj. Barbory Zápolské, první manželky Zikmunda I. Starého atd. Je zajímavé, že manuskripty obsahují i horoskopy, které bychom mohli nazvat mezinárodními, protože například v kodexu BJ 3227 můžeme najít i graf narození Giovanniho Medici, tedy papeže Lva X.!

V kodexu BJ 3227 najdeme i další mimořádně zajímavé hodinové horoskopy, které měly dát odpověď na zadané otázky. Tak například klienti hledali u astrologů rady před tím, než vyrazili na cestu, ptali se jich na důvod něčí nepřítomnosti a dokonce chtěli znát i místa, kde jsou ukryté poklady!

Všechny tyto horoskopy byly vytvořeny před rokem 1550, tedy v době největšího rozvoje astrologie jako akademické vědy na univerzitě v Krakově. V té době se stala astrologie předmětem obrovského zájmu, což se projevilo zvýšeným počtem objednávek horoskopů u profesionálních astrologů. Horoskopy měly podle tehdy všeobecně rozšířeného názoru předpovídat budoucnost. Astrologie byla praktikována dokonce i v podobě, kterou církev zavrhovala a odmítala. K tomu všemu došlo zřejmě proto, že většina tehdejších lidí věřila, že nebeská tělesa ovlivňují pozemský život – polemiky se vedly pouze o rozsahu a šíři tohoto vlivu...

Jiří VALOVÝ

Reformace ve slezských městech na příkladu Krnova a Těšína

Abstract: The Reformation in Krnov (Jägerndorf) and Cieszyn (Teschen)

The article focuses on the Reformation of two Silesian towns – Krnov (Jägerndorf) and Cieszyn (Teschen) – and gives an idea of its going in the course of the 16th century. In the observed towns, it describes in what period of time and under what conditions the Reformation could develop. It also studies the influence of the individual princes, alternatively the relevant town councils, on the whole process and religious life in the towns, and their steps by which they influenced it. It does not omit the Catholic clergy and monastic orders either and deals with their status and destiny during the Reformation. On the basis of the comparison of the both towns, it describes and assesses the specifics of the Silesian Reformation.

Key words: *Silesia – 16th century – Reformation – Krnov – Cieszyn – monastic orders*

Období od 20. let 16. století představovalo nejen ve Slezsku, ale rovněž v celé Koruně české, čas velkých změn. Ať už na politické scéně, kdy nastoupila dynastie Habsburků a kdy zejména za vlády Ferdinanda I. došlo ve Slezsku poprvé od dob Matyáše Korvína ke snahám ve větší míře zasáhnout do řízení a fungování celoslezských úřadů. Nebo v náboženském životě, kdy pár let před nástupem nové vládnoucí dynastie nastala nevídaná změna vyznání. Ačkoliv během celého období husitských válek a ještě dlouho po něm zastávali Slezané katolické pozice, stačil příchod Martina Luthera, aby se takřka přes noc změnila ve Slezsku mapa vyznání. Luteránství se následně stalo nepřehlédnutelným faktorem, který mnohdy ovlivňoval politické postoje, i když pochopitelně ne vždy důsledně.

Přestože se silesiakální bádání v posledních letech u nás úspěšně rozvíjí a o nové práce není nouze, zůstává 16. století až na pár výjimek dosud nepříliš probádaným obdobím.[1] I z tohoto důvodu je problematika soužití rozdílných konfesí v 16. století

1 Situace vypadá o to tristněji, porovnáme-li ji s bádáním o Slezsku v předchozím dějinném období – středověku –, pro které jsou již dostupné četné práce domácích autorů, např. Lenky Bobkové,

v rámci jednoho města stále spíše na okraji badatelského zájmu. Zatímco u politických elit jsou náboženské postoje více či méně zpracovány,[2] nelze to samé tvrdit o městech, snad s výjimkou nejvýznamnějšího slezského města Vratislavi. Vyšlo sice několik studií o situaci ve městech či prací o reformaci ve Slezsku, avšak buď se jedná o práce poněkud postaršího data anebo o práce, které se většinou snaží postihnout reformaci v celém Slezsku či vybraných slezských knížectvích. Městům zde je věnována pozornost, ale určitě ne v míře, jakou by si zasloužily.[3] Navíc se často jedná o práce spíše popisného

Martina Čapského, Petra Kozáka, Dalibora Prixe a dalších z okruhu Univerzity Karlovy či Slezské univerzity v Opavě. Slezsko si v posledních letech ve větší či menší míře nachází své místo ať už v různě zaměřených sbornících, jako jsou sborníky z mezinárodních kolokvií *Korunní země v dějinách českého státu* (v současnosti čítají již šest vydaných svazků), nebo v syntézách typu *Velkých dějin zemí Koruny české*. V příslušeném VII. svazku (Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek VII., 1526–1618*, Praha 2005) bychom ovšem našli jen pár zmínek ke Slezsku, což se vzhledem k charakteru díla postihujícího celou Korunu českou dá ještě pochopit. Nejnověji pak v dvoudílné syntéze slezských dějin, Viz Kolektiv autorů, *Slezsko v dějinách českého státu, I-II*, Praha 2012. Za dané situace je třeba obrátit se na zahraniční produkci polskou či německou. Citujme alespoň základní přehledové práce, viz Hermann AUBIN – Ludwig PETRY, *Geschichte Schlesiens. Band 2, Die Habsburger Zeit 1526–1740*, Sigmaringen 1988; Joachim BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619)*, München 1994; Marek CZAPLIŃSKI et al., *Historia Śląska*, Wrocław 2002; Klaus GARBER (hrsg.), *Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit. Bd. I-II*, Tübingen 2005; Colmar GRÜNHAGEN, *Geschichte Schlesiens. Zweiter Band: Bis zur Vereinigung mit Preussen (1527 bis 1740)*, Gotha 1886; Winfried IRGANG – Werner BEIN – Helmut NEUBACH, *Schlesien. Geschichte, Kultur und Wirtschaft*, Köln 1998; Wacław KORTA, *Historia Śląska do 1763 roku*, Warszawa 2003; Karol MALECZYŃSKI (ed.), *Historia Śląska. Część II od połowy XIV do trzeciej ćwierci XVI w.*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961; Kazimierz ORZECHOWSKI, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005; Nelze opomenout ani širokou řadu *Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte* vycházející pod záštitou Universität Stuttgart.

2 Zmiňme alespoň studie týkající se v daném kontextu těšínských Piastovců či krnovských Hohenzollernů. Viz Radek FUKALA, *Náboženská politika markraběte Jiřího Braniborsko-Ansbašského v Krnovském knížectví*, Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku. Opera historica 7, České Budějovice 1997, s. 535–557; TÝŽ, *Náboženství a protestantské školství za krnovského knížete Jiřího Friedricha*, Sborník bruntálského muzea 2000, Bruntál 2000, s. 25–39, Radim JEŽ, *Dvojí konverze v rodině posledních těšínských Piastovců. K motivacím změny konfese knížat Václava III. Adama (1524–1579) a Adama Václava (1574–1617)*, Studia Comeniana et historica 39; 2009, č. 81–82, s. 95–112. TÝŽ, *Kariéra konvertity. Životní osudy knížete Adama Václava Těšínského (1574–1617)*, in: Jiří Brňovják – Wacław Gojniczek – Aleš Zářický (edd.), Šlechtic v Horním Slezsku. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) – Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV-XX wiek), Ostrava – Katowice 2011, s. 147–176.

3 Výběrově: Lenka BOBKOVÁ – Jana KONVIČNÁ, *Korunní země v dějinách českého státu IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.-17. století*, Praha 2009; Gottlieb BIERMANN, *Geschichte des Protestantismus in Österreichisch-Schlesiens*, Prag 1897; Radek FUKALA, *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*, Opava 2010; Jiří JUST – Zdeněk R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009; Othmar KARZEL, *Die Reformation in Oberschlesien. Ausbreitung und Verlauf*, Würzburg 1979; Paul KONRAD,

typu, které navíc kvůli širokému záběru procesy v jednotlivých městech/knížectvích nekomparují, přestože by se mohlo jednat o jednu z metod, díky které by byla osvětlena specifika reformace ve Slezsku.

Přitom slezská realita má v rámci tohoto výzkumu výhodu díky zdejšímu výjimečnému státoprávnímu postavení jednotlivých knížat a jejich suverenitě v rámci svých území, která mohla případně hrát významnou roli při uvedení reformace do jednotlivých měst. Navíc, otázce soužití různých konfesí za hradbami slezských měst je sice v rámci přehledových prací i dílčích studií věnována určitá pozornost, avšak nikoli primárně a do hloubky, jak by si toto téma zajisté zasloužilo. Na vybraném vzorku měst Krnova a Těšína se tedy předkládaná studie pokusí zmapovat a přiblížit proces reformace, přičemž časově je omezena hlavně na období od 20. let do konce století 16. Cílem této sondy je popsání a zamyšlení se nad reformací (jejím začátkem, postupem, „uzákoněním" apod.), každodenní náboženskou praxí, jakož i složitou náboženskou situací v Krnově i Těšíně. Dílčí výsledky komparace jednotlivých zjištění v těchto dvou vybraných městech by mohly přispět novějšími poznatky k dějinám reformace ve Slezsku.

V každém městě probíhala reformace v jiném časovém úseku a za jiných podmínek. Zvolená města tedy nejen v tomhle ohledu poslouží jako vhodný příklad. Na nich lze totiž ukázat odlišnosti reformace i v případě nepříliš vzdálených míst. Přesto budou některé z otázek, které se studie bude snažit zodpovědět, společné. Co nebo kdo měl vliv na zavádění reformace ve městě? Čím, kým a jak byl ovlivněn následný průběh, rozvoj nebo útlum reformace? Jak se ve věcech rozvoje či potlačení reformace angažoval panovník anebo příslušný kníže? Jak velká role připadla městské radě? Jak na nastalou

Die Einführung der Reformation in Breslau und Schlesien, Breslau 1917; Józef MANDZIUK, *Historia kościoła katolickiego na Śląsku. Tom 2: Czasy reformacji protestanckiej, reformy katolickiej i kontrreformacji 1520–1742*, Warszawa 1995; Johannes SOFFNER, *Geschichte der Reformation in Schlesien*, Breslau 1887; Thomas WÜNSCH, *Reformation und Gegenreformation in Oberschlesien. Die Auswirkungen auf Politik, Kunst und Kultur im ostmitteleuropäischen Kontext*, Berlin 1994. Je třeba rovněž upozornit na práce polské historičky Gabriely Wąs, která se v posledních letech zabývá výzkumem myšlenek Kašpara Schwenckfelda, významného slezského náboženského myslitele 16. století, díky němuž na luteránství přešel lehnický kníže Fridrich II. Schwenckfeld později přišel s vlastním učením, které odsoudili nejen katolíci, ale rovněž luteráni a dokonce i novokřtěnci, a Schwenckfeldovo učení se rovněž stalo cílem několika ostrých mandátů Ferdinanda I. Hlavně však zkoumá náboženskou situaci na panství lehnicko-březských Piastovců a soužití „švenkfeldistů" s dalšími konfesemi. Viz Gabriela WĄS, *Kaspar von Schwenckfeld. Myśl i działalność do 1534 roku*, Wrocław 2005; TÁŽ, *Rozmowy chrześcijańskie w nurcie reformacji. Legniccy i pruscy ewangelicy wobec wczesnoreformacyjnych problemów*, Wrocław 2011. Obecněji na dané téma Thomas WÜNSCH, *Religionsgeschichte*, in: Joachim Bahlcke, Historische Schlesienforschung. Methoden, Themen und Perspektiven zwischen traditioneller Landesgeschitsschreibung und moderner Kulturwissenschaft, Köln – Weimar – Wien, 2005, s. 185–206.

situaci pohlížel biskup? Jedná se pochopitelně pouze o jedny z mnoha otázek, neboť další vyplynou ze specifické situace jednotlivých měst.[4]

Před samotným náhledem na situaci za hradbami vybraných měst se však ještě zastavme u dosavadního bádání a pramenů k takto vymezenému tématu. V minulosti se zkoumaná města dočkala jak v syntézách, tak v literatuře o reformaci ve Slezsku spíše krátkých zmínek. K reformaci na Krnovsku a Těšínsku bychom tedy našli zmínky v již poněkud postarších dílech Gottlieba Biermanna,[5] Matthiase Kasperlika von Teschenfeld,[6] Karla Raddy,[7] Johannese Soffnera[8] či Karola Michejdy,[9] které si však i do dnešní doby zachovaly svůj význam a nabízí důležitý úvodní náhled na danou problematiku. V případě Krnova si historici všímali spíše hohenzollernských knížat než samotného města, nicméně

4 Článek pochopitelně nemůže na svém omezeném prostoru zcela postihnout komplexní dějiny měst (a také zdejších klášterů) za reformace, ale dotýká se jen jejích některých aspektů. Tomu také odpovídá výběr pramenů zaměřených hlavně na „městský okruh". Pro zasazení do širšího kontextu nejen knížecí politiky, dějin Slezska, ale také kroků habsburských panovníků bude třeba do budoucna rozšířit pramenný výzkum. Pro zkoumání habsburské politiky lze využít fondy Národního archivu v Praze, zejm. Registra a České oddělení Dvorské komory. Na možnosti využití rodového archivu Lichtenštejnů, ve kterém lze nalézt prameny i k předcházející vládě Hohenzollernů v 16. století, upozornil Marek Vařeka, který otiskl i opis inventáře. Viz Marek VAŘEKA, *Prameny k dějinám knížectví Krnov v Lichtenštejnském rodovém archivu ve Vídni a Vaduzu*, Sborník Bruntálského muzea 2008, s. 28–39. A v neposlední řadě pro širší a lepší poznání období vlády samotných Hohenzollernů nelze minout ani Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GStA PK) v Berlíně, kde se ve fondu Haus und Hof der Hohenzollern (BPH – Brandenburg-Preußischen Hausarchivs) nachází poměrně souvislé řady pramenů k jednotlivým markrabatům. Zejm. pro období vlády Jiřího Zbožného a Jiřího Fridricha viz GStA PK, BPH, Rep. 41IV [Markgraf Georg (der Fromme)] a Rep. 41V [Markgraf Georg Friedrich]. U obou se nachází „Acta die Verwaltung der schlesischen Herzogthümern".

5 Viz Gottlieb BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, Teschen 1874; TÝŽ, *Geschichte des Herzogthums Teschen*, Teschen 1894; TÝŽ, *Jägerndorf unter der Regierung der Hohenzollern*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 1, 1871, s. 36–96.

6 Zejm. se jedná o studie Matthias KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Die kirchlichen Zustände und Einrichtungen in Teschen vor Einführung der Reformation*, Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. konigl. Mährisch-schlesischen Gesselschaft zur Beforderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde (dále pouze Notizen-Baltt) 1874, č. 7, s. 49–52; č. 8, s. 57–58; č. 9, s. 69–72; č. 10, s. 78–80; č. 11, s. 83–86 a č. 12, s. 89–92; TÝŽ, *Die Reformationszeit im Herzogthume Teschen*, Notizen-Blatt 1872, č. 11, s. 85–88; č. 12, s. 96–97.

7 Situaci v 16. století se však zabýval spíše okrajově a větší pozornost věnoval náboženské situaci v 17. a 18. století. Viz Karl RADDA, *Materialen zur Geschichte des Protestantismus im Herzogthum Teschen*, Separatabdruck aus dem XII. Jahresberichte der Staatsrealschule in Teschen am Schlusse des Schuljahres 1884/1885, s. 1–42; TÝŽ, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Protestantismus im Herzogtum Teschen bis zum Toleranzpatent*, IX. Programm der k. k. Staats-Realschule in Teschen. Am Schlusse des Schuljahres 1881/82, s. 1–39.

8 J. SOFFNER, *Geschichte der Reformation*. Pro krnovské knížectví viz s. 128–140, pro knížectví těšínské s. 180–182.

9 Karol MICHEJDA, *Dzieje kościoła ewangelickiego w księstwie cieszyńskiem*, Cieszyn 1909.

bychom zmínky k reformaci našli pod příslušným heslem „Krnov" v *Historické topografii* Vincence Praska.[10]

Výše uvedený výčet spadá dobou vzniku na přelom 19. a 20. století, načež následně nastal útlum v počtu prací k reformaci na Krnovsku či Těšínsku. Zvýšeného zájmu se reformace opět dočkala až po polovině minulého století, zejména v německé historiografii.[11] Vlna zájmu se vzedmula hlavně v posledních několika letech. Krnovskými knížaty a reformací s nimi spojenou se zabývá zejména Radek Fukala.[12] Těšínsku věnují pozornost David Pindur a Radim Jež, který se sice věnuje hlavně rodu těšínských Piastovců, ale v rámci svých výzkumů neopomíjí ani reformaci na jejich panství, stejně jako polský historik Janusz Spyra.[13] Reformaci je věnováno místo i v pracích o dějinách jednotlivých měst.[14]

10 Vincenc PRASEK, *Historická topografie země Opavské. A-K*, Opava 1889.

11 Především se jedná o dílo Othmara Karzela mapující reformaci ve všech možných koutech Horního Slezska. O. KARZEL, *Die Reformation*. Mimo něj upozorněme ještě na sborník T. WÜNSCH, *Reformation und Gegenreformation*.

12 Krom již jeho zmíněných prací k hohenzollernským markrabatům např. poslední shrnující práce R. FUKALA, *Reformace*. Zde se zabývá nejen Krnovskem, ale i Opavskem a v menší míře i panstvími lehnicko-břežských Piastovců, minsterbersko-olešnických Poděbradů či Vratislaví, přitom však opomíjí mj. těšínské knížectví a roli zdejších Piastovců v procesu reformace.

13 Viz Radim JEŽ, *I v paměti máme, když jsi o téhož opata orlovského na Hradě pražském s námi austně mluvil…. K sekularizaci církevních majetků na Těšínsku v počátcích reformace*, in: Renata Czyż – Wacław Gojniczek – Daniel Spratek (edd.), Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie, Cieszyn 2010; David PINDUR, *Reformace a počátky rekatolizace v Těšínském knížectví*, in: Radim Jež – David Pindur (edd.), Těšínsko v proměnách staletí, Český Těšín 2010, s. 79–92; TÝŽ, *Století rekatolizace Těšínska. Ke konfesním proměnám – od knížete po poddané (1609–1709)*, in: R. Czyż – W. Gojniczek – D. Spartek (edd.), Trzysta lat, s. 89–129. K vývoji, organizaci a fungování církevní správy na celém Těšínsku TÝŽ, *Přehled nejstarší církevně správní organizace Těšínska. Od středověku do vzniku generálního vikariátu v roce 1770*, in: Zdeněk Jirásek (ed.), Polská papežská nunciatura v Opavě (Slezsko v církevních dějinách 18. století), Opava 2009, s. 57–92, pro sledované období viz s. 67–75; Janusz SPYRA, *Dokumenty archiwum parafialnego w Cieszynie z lat 1412–1649*, Śląski kwartalnik historiczny Sobótka 68, 2013, 1, s. 95–132; TÝŽ, *Via Sacra. Kościoły i klasztory w Cieszynie i Czeskim Cieszynie*, Cieszyn 2008. Reformaci a Těšínu se pozornosti samozřejmě dostalo i v syntéze týkající se dějin těšínského knížectví. Viz Irena KORBELÁŘOVÁ – Rudolf ŽÁČEK, *Těšínsko-země Koruny české – Ducatus Tessinensis-terra Coronae Regni Bohemiae. (K dějinám knížectví od počátků do 18. století)*, Český Těšín 2008. Rekonstrukcí životní situace a pozic těšínských pastorů ve druhé polovině 16. a v 17. století, jejich vlivem na formování kultury ve městě se zabývala Barbora POLOCZKOWA, *Archivní materiály o reformačním středisku v Těšíně v letech 1585–1644*, Těšínsko 1981, č. 3, s. 26–28 a 1982, č. 1, s. 28–30; znovu přetištěno jako TÁŽ, *Ze zpráv o reformačním středisku v Těšíně v letech 1585–1644*, Těšínsko 1992, č. 1, s. 8–11; polský originál jako TÁŽ, *Materialy archiwalne o środku protestanckim w Cieszynie w latách 1585–1644*, Pamiętnik Cieszyński 5, 1992, s. 78–84; zdroje mravnostních norem a jejich vliv na různé fáze života (narození, sňatky, pohřby apod.) pak zanalyzovala v příspěvku TÁŽ, *Mravnostní normy na Těšínském Slezsku v XVI.-XVIII. století*, Těšínsko 1992, č. 4, s. 1–7.

14 Pro Krnov nejnověji František KOLÁŘ – Dalibor PRIX – Michal ZEZULA (edd.), *Krnov. Historie, archeologie*, Ostrava 2015. Dále také Vladimír BLUCHA, *Město mezi dvěma řekami – Krnov.*

Kolorit reformace ve městě v neposlední řadě doplňují i osudy tamních klášterů, jež jsou stručněji zpracovány i v literatuře nezabývající se přímo a jedině Slezskem. Jmenujme rozšiřující se dílo Milana Bubena *Encyklopedie řeholních řádů, kongregací a řeholních společností* či *Encyklopedii moravských a slezských klášterů* Dušana Foltýna.[15]

Pojednání o pramenech je třeba rozdělit na dvě části – na tiskem vydané prameny a na prameny přímé, tj. archivní. Těšín, resp. Těšínsko, je územím, které má pro starší období svých dějin vydané velké množství písemných pramenů vypovídajících o jeho historii. Jedním ze základních pramenů je listinný materiál, který byl vydáván pod názvem *Listinář Těšínska. Codex diplomaticus Ducatus Tesinensis*. Obsahuje nicméně malé množství listin informujících nás o náboženské situaci v Těšíně.[16] Pro naše téma je nesporně významnější edice rukopisu kroniky města, jíž napsal Alois Kaufmann, a která je navíc doplněná o opisy četných listin a listů těšínských Piastovců.[17] Pominout nelze ani dva církevní řády vydané pro Těšínsko, které se oba dočkaly edičního zpracování

Čtení o pozoruhodné historii města zvaného Kyrnow, Jegerdorf, Carnovia, Jägerndorf, Karniów, Krnov 2007. Jedná se ovšem o práci spíše populárně-naučného zaměření. Těšín se dočkal již několika zpracování svých dějin především ze strany polských historiků. Ze starších prací např. Józef CHLEBOWCZYK (ed.), *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*, Katowice 1973, hlavně s. 100–106, 111–112; Moritz LANDWEHR VON PRAGENAU, *Geschichte der Stadt Teschen*, Bearbeitet von Walter Kuhn, Würzburg 1976, k reformaci viz s. 45–48; Franciszek POPIOŁEK, *Dzieje Cieszyna z illustracyami*, Cieszyn 1916, k reformaci s. 202–225, pro 16. století zejm. s 206–207; TÝŽ, *Szkice z dziejów Cieszyna*, Katowice 1957, zde zejm. s. 124–132, na kterých se zaobírá církevní situací ve městě nejen za časů reformace, ale rovněž v pozdějších obdobích; nejnověji Idzi PANIC (ed.), *Dzieje Cieszyna od pradziejów do czasów współczesnych: praca zbiorowa.* T. 1–3, Cieszyn 2010; TÝŽ, Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych, Tom III: *Śląsk Cieszyński w początkach czasów nowożytnych*, Cieszyn 2011.

15 Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích, I-IV díl*, Praha 2003–2013; Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

16 Mnoho listin ovšem autor Emerich Němec, vlastivědný pracovník a amatérský archivář, opominul a v některých případech se dopouštěl chyb v dataci a transliteraci. Úroveň zpracování se zlepšila poté, co s ním začal spolupracovat Erich Šefčík. Pro seznam chybných datací a zhodnocení této edice viz Radim JEŽ, *Listiny těšínských knížat renesančního věku. Rekonstrukce knihy „Matrica privilegiorum ab anno 1558"*, Český Těšín 2010, s. 17, pozn. 55–57.

17 Aloys KAUFMANN, *Gedenkbuch der Stadt Teschen. Teil I-III*, hrsg. von Ingeborg Buchholz-Johanek – Janusz Spyra, Cieszyn 2007; viz také Ingeborg BUCHHOLZ-JOHANEK, *Zwischen Religionsfreiheit und Religionszwang. Reformation und Gegenreformation in Alois Kaufmanns Gedenkbuch der Stadt Teschen*, in: Peter Chmiel – Jan Drabina (edd.), Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart – Stosunki wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim od średniowiecza do współczesności, Ratingen 2000, s. 103–121, kde tento pramen představila a zanalyzovala.

a vydání tiskem.[18] Pouze střípky informací lze nalézt v edici matriky knížecí kanceláře z let 1558–1574, kterou zpřístupnil Radim Jež.[19]

Pro poznání procesu reformace v Krnově jsou prameny, které byly vydány časopisecky, významnější než prameny archivní. Zcela zásadní pro poznání počátečního období reformace ve městě, tj. 30. - 40. let 16. století, jsou Johannem Soffnerem časopisecky zpřístupněné listy krnovského knížete a hohenzollernského markraběte Jiřího Braniborsko-Ansbašského.[20] Další prameny, které nás však o reformaci v Krnově informují spíše nepřímo, se dočkaly otištění ještě ve dvou studiích.[21]

Přímé archivní prameny k dějinám reformace a osudům městských klášterů v Krnově a Těšíně jsou dnes roztroušeny a deponovány v několika archivech a fondech. Pro Těšín lze nalézt pár listin ve Státním okresním archivu Karviná ve fondu „Archiv města Český Těšín" (dále jen AM Č Těšín). Minimum pramenů k reformaci lze překvapivě nalézt v těšínské pobočce Archiwum Państwowego w Katowicach ve fondu „Akta miasta Cieszyna" (AMC), kde je zejména v městských knihách několik zmínek k těšínským duchovním. V Zemském archivu v Opavě lze z fondu „Dominikáni Těšín" (ŘD Těšín) čerpat informace k historii těšínského konventu.

V případě Krnova se archivní prameny ukázaly jako nejméně užitečné a lze z nich vyčíst pouze střípky informací dokreslujících reformaci ve městě. Ve Státním okresním archivu Bruntál, jenž sídlí v Krnově, je z fondu „Archiv města Krnov" (AM Krnov) využitelná pouze v malé míře *Městská kniha listin* z let 1520–1802 a *Kniha listin* z let 1574–1630. Pouze jednu jedinou zprávu k reformaci v Krnově se podařilo najít v registrech olomouckých biskupů ve fondu „Arcibiskupství Olomouc", jenž je uložen v olomoucké pobočce opavského zemského archivu. Zlomky k tématu lze nalézt i v opavském zemském archivu v osobních fondech Jana Spatziera (Poz. J. Spatzier) a Františka Tillera (Poz. Tiller), kteří pořídili velké množství opisů pramenů. Zemský opavský archiv rovněž přechovává

18 Jako součást díla Andrzej WANTUŁA, *Porządek kościelny Wacława Adama. Początki organizacji kościoła ewangelickiego na śląsku cieszyńskim*, Warszawa 1937.

19 R. JEŽ, *Listiny těšínských knížat*.

20 Johannes SOFFNER, *Schlesische Fürstenbriefe aus der Reformationszeit*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 21, 1887, s. 399–415. Z celkového počtu 14 listů je pro Krnov přímo či nepřímo využitelných 10. Ve třech listech psal kníže ve věcech víry Fridrichovi II. Lehnickému a jeden list se týká města Hlubčice.

21 Heinrich SCHULIG, *Geschichte des Protestantismus in Herzogthume Jägerndorf*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 13, 1892, s. 1–27; Horst WEIGELT, *Anfänge und Verlauf der Reformation*, in: Gustav Adolf Benrath (hrsg.), Quellenbuch zur Geschichte der Evangelischen Kirche in Schlesien, München-Oldenbourg 1992, s. 1–56.

fondy „Minorité Krnov“ a „Minorité – provincialát řádu Opava“, které také poskytují pouze malé množství informací ke krnovskému konventu.[22]

Torzovitost a útržkovitost archivních pramenů k Těšínu a Krnovu může být zapříčiněna poměrně klidným postupem reformace, nicméně se na jejich stavu a počtu mohly v průběhu staletí podepsat různé ztráty nebo mohly podlehnout zkáze. Jak lze tedy vidět, archivních pramenů k tématu reformace v Krnově a Těšíně není mnoho, z čehož vyplývá omezení, že nelze ani v jednom ze zkoumaných měst plně rekonstruovat průběh reformace v celém zkoumaném časovém období. Naštěstí je možné dobrat se poměrně plastického obrazu reformace díky komparaci pramenů archivních, edic pramenů a sekundární literatury.

Krnov

Počátky reformačního hnutí v Krnově, potažmo celém krnovském knížectví, jsou neodmyslitelně spjaty s jeho přechodem z rukou Jiřího ze Šelenberka pod vládu hohenzollernského markraběte Jiřího Braniborsko-Ansbašského,[23] který ho od něj získal spolu s Hlubčickem léta 1523, přičemž k samotnému prodeji knížectví za 58 900 uherských zlatých došlo 27. května 1524. Hohenzollernský markrabě se při vstupu na slezské území mohl navíc opřít o Ludvíka Jagellonského, neboť matka Jiřího Braniborsko-Ansbašského byla sestrou Vladislava Jagellonského. Pronikání hohenzollernského markraběte na slezskou scénu bylo následně umocněno také prestižním sňatkem s Hedvikou, dcerou Karla I. Minsterberského, který byl uzavřen v lednu 1525.

Jiří Braniborsko-Ansbašský myšlenkám reformace propadl už od jejího počátku. Již v mládí se setkal s teologem Konrádem Cordatem, který později patřil mezi posluchače Martina Luthera, a v letech 1522–1523 se hohenzollernský kníže angažoval na straně vratislavské městské rady v jejím sporu o klášter a kostel bernardinů a o patronát městských farních chrámů. Rovněž udržoval písemný styk s Martinem Lutherem a žádal ho o rady, jak zavádět reformaci ve svých knížectvích. I jeho bratr Albrecht, velmistr řádu německých rytířů, se angažoval ve věcech nové víry a v roce 1525 na Lutherovu radu

22 Pro další písemné či ikonografické prameny ke Krnovu nejnověji viz F. KOLÁŘ – D. PRIX – M. ZEZULA, *Krnov*, s. 68–71.

23 K němu srov. G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer*, s. 316–321; TÝŽ, *Jägerndorf*, s. 40–45; Radek FUKALA, *Hohenzollern*, Biografický slovník Slezska a severní Moravy 1, Opava 1993, s. 41; TÝŽ, *Hohenzollernové v evropské politice 16. století. Mezi Ansbachem, Krnovem a Královcem*, Praha 2005, s. 35–61; Iselin GUNDERMANN, *Markgraf Georg von Brandenburg-Ansbach und die Einführung der Reformation in Oberschlesien*, in: T. Wünsch (hrsg.), Reformation und Gegenreformation, s. 31–37; O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 35–38; URL: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz68373.html> [cit. 2015–12–30]. Ke Krnovu za vlády Hohenzollernů pak srov. F. KOLÁŘ – D. PRIX – M. ZEZULA, *Krnov*, s. 34–43.

sekularizoval řádové území ve východních Prusích. Jiří později, v roce 1529, vystoupil spolu s dalšími říšskými knížaty na sněmu ve Špýru proti odsouzení Martina Luthera, a v roce 1530 podepsal Augšpurskou konfesi. Proto příliš nepřekvapí, že nové myšlenky začal zavádět ihned po svém příchodu na Krnovsko, odkud se šířily i do okolních knížectví a krnovský kníže se brzy stal patronem reformace v Horním Slezsku. Šíření reformace na Krnovsku, zejména mezi měšťanstvem, navíc nepochybně usnadnil fakt, že obyvatelstvo měst bylo převážně německé národnosti.[24]

Luteráni v Krnově v prvním desetiletí vlády Jiřího Zbožného

Nástup reformace v Krnově odstartovalo zabrání farního kostela sv. Martina a městské fary, která se nacházela v držení řádu německých rytířů. Přestože nejsou známy okolnosti zániku komendy a důvod odchodu tamních bratří, lze jej klást do souvislosti s příchodem Jiřího Braniborsko-Ansbašského a jeho snahou sekularizovat církevní majetek a převést ho do rukou luteránské církevní správy.[25] Nezanedbatelnou roli jistě hrál i fakt, že řád německých rytířů procházel od počátku 16. století těžkou krizí, která se zákonitě musela projevit i na stavu krnovské komendy. Je tedy možné, že se při příchodu Jiřího Braniborského nacházela v rozvráceném stavu, který hohenzollernskému markraběti jen usnadnil uskutečnění jeho záměrů. Další možností, kterou vzhledem k absenci pramenů nelze zcela vyloučit, je situace, kdy rytíři bez boje opustili komendu a městu přenechali patronátní práva ve chvíli, kdy se dověděli, že Krnov, stejně jako celé knížectví, získal do svého vlastnictví bratr Albrechta Braniborsko-Ansbašského, jenž neváhal sekularizovat celé řádové území v Prusku. Zákonitě se u nich musely projevit obavy o svůj osud, a tak mohli ještě před příchodem hohenzollernského markraběte vyklidit pozice.

S nepřízní osudu a hlavně knížete se musel potýkat i další z městských klášterů, jenž náležel řádu minoritů.[26] Rovněž tamní řeholníci byli z kláštera vyhnáni, načež Jiří

24 Norbert CONRADS, *Książęta i stany. Historia Śląska 1469–1740*, Wrocław 2005, s. 72–73; Marek CZAPLIŃSKI, *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 147; R. FUKALA, *Náboženská politika*, s. 542–543; I. GUNDERMANN, *Markgraf Georg*, s. 35–37; J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA et al., *Luteráni v českých zemích*, s. 58–59; J. SOFFNER, *Geschichte der Reformation*, s. 129–131.

25 Petr ADAM, *Řád německých rytířů a jeho působení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2005, s. 98. Srov. Bernhard DEMEL, *Der Deutsche Orden in Mähren und Schlesien*, Sigmaringen 1992, s. 43.

26 Minorité prožívali ve městě od poloviny předchozího století vzestup díky dobrému zajištění, na němž se podepsaly četné dary a příjmy ze strany šlechticů z okolí Krnova. Vzestup podtrhli samotní řeholníci. „*Roku 1441 byl zvolen správcem pražské kustodie krnovský lektor Jakub. Od roku 1443 pak až do své smrti 28. února 1468 provincii opět řídil krnovský konventuál Mikuláš,* […]" D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 376. Krnovský konvent se mj. stal i dějištěm několika provinčních kapitul. Srov. M. M. BUBEN, *Encyklopedie, III. Díl, I. Svazek*, s. 201; D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 375–376; Dalibor PRIX, *Příspěvek ke středověkým dějinám minoritského kláštera v Krnově*, Časopis Slezského muzea, série B, vědy historické 42, 1993, č. 2, s. 99–100.

Braniborsko-Ansbašský klášter „*přeměnil zčásti na špitál, zčásti na mincovnu a zčásti na sněmovnu a kostel přeměnil na zbrojnici*“.[27] Ani následující léta nebyla k minoritům přívětivá, neboť markrabě pokračoval v rozprodávání zbylého klášterního majetku a využívání kláštera ke světským účelům. Klášter s kostelem Narození Panny Marie se tak staly multifunkčními budovami, kdy krom výše zmíněných účelů sloužily také jako sýpka, hospoda, pivovar či zemská sněmovna.

Definitivní konec již tak zdevastovaného minoritského kláštera, ve kterém se snad občas ještě konaly katolické bohoslužby, přinesl až rok 1533. Minorité se i přes ztížené okolnosti pravděpodobně snažili ze všech sil udržet katolickou víru ve městě, avšak během relativně krátké doby deseti let dokázala luteránská víra zakořenit mezi obyvateli, a tak snahy minoritů nedopadly na úrodnou půdu. Právě naopak, neboť jejich činnost byla nelibě sledována Krnovskými, kteří se rozhodli proti minoritům násilně zakročit, jak dokazuje stížnost minoritského kvardiána Valentina určená krnovskému knížeti. „*Nejjasnější kníže! – Jakož k rozkazu VMti měšťané…ze sakristie odnesli na radnici všechny klenoty i mešní roucha… prosíme pro Pána Boha, račiž VMť tento hněv odvrátiti, od nás ubohých bratří…, ale kdežby VMť nelibosť měla ku některému z našich bratří, račiž nám to věděti dáti, i neomeškáme to ohlásiti u našeho důstojného otce biskupa v Novém Městě (?), aby klášter byl opatřen dle vůle a přání Vmti.' Nepomohlo nic. Minority z Krnova za veliké potupy vyhnali, stolař jakýsi přestrojil se prý za papeže a tak v průvodu maškarním vpadl do kláštera a mnichy vyhnali;* […]“[28] Lze jen těžko předpokládat, že prosba minoritského kvardiána našla u hohenzollernského markraběte porozumění. Nasvědčovala by tomu i skutečnost, že se minorité nakonec obrátili s žádostí o zastání na samotného krále Ferdinanda, který v roce 1539 vydal mandáty, jimiž poroučel, aby bylo zamezeno násilnému a svévolnému chování namířenému proti mnichům a katolickým kněžím. Pro hohenzollernského markrabího však v té době neměly žádný význam, a proto se ani neobtěžoval s jejich vyhlášením.[29] Kompletní zkáza minoritů byla dokončena požárem z 25. března 1546, který zachvátil východní část Krnova a jeho plameny strávily i budovy konventu.

První jistou zmínku k evangelické duchovní správě máme až z 2. ledna 1528, kdy hohenzollernský markrabě zpravil olomouckého biskupa Stanislava Thurza (eps. 1497–1540) o obsazení krnovské fary luterským duchovním. „*Dáváme Vaší Milosti přátelsky znát skutečnost, že jsme pro dlouhodobý nedostatek křesťanského zbožného kněze jako*

27 Cit. podle německého originálu uloženého v Zemském archivu v Opavě (dále jen ZAO), fond Minorité – provincialát řádu Opava, inv. č. 26ch, nefol.

28 V. PRASEK, *Historická topografie*, s. 513.

29 Srov. Tamtéž, s. 513. ZAO, fond Minorité Krnov, inv. č. 110a, nefol. ZAO, fond Minorité – provincialát řádu Opava, inv. č. 26ch, nefol.

našeho faráře zde do Krnova uvedli.“[30] Jiří Braniborsko-Ansbašský tak reagoval na situaci, kdy městská fara zůstávala dle jeho vyjádření neobsazená a k činu se neměla ani opavská komenda, jež nad ní držela patronátní právo. Ale jen těžko si lze představit, že by po úvodních rozhodných krocích krnovský kníže nezajistil luteránské bohoslužby ve městě. Zcela jistě zde musel působit nám dnes neznámý luteránský kněz. Dopis olomouckému biskupovi pak byl veden myšlenkou využít těžkostí opavské komendy a v jejím důsledku ospravedlnit působení luteránského duchovního. Přesně nelze určit, kterého kazatele chtěl kníže dosadit. Prvními známými kazateli byli současníci, bývalý františkán z Opavy Jan Tropper a Jan Bobr. Avšak lze jen těžko říci, kdo z nich měl zaujmout jako první místo faráře nebo jestli jeden z nich nepůsobil v Krnově již delší čas.[31] Působení Jana Troppera v Krnově je jisté od roku 1529, poté co předchozích 5 let strávil v Břehu,[32] a Jan Bobr je jako krnovský kazatel hlásající slovo Boží česky i německy zmiňován zejména pro léta 1533–1553.

Také když v květnu roku 1530 psal hohenzollernský markrabě do Krnova faráři kvůli držení farního úřadu, nezmínil ho jménem. Dotčený nejmenovaný farář chtěl z blíže neznámých důvodů opustit své místo v Krnově. Protože markrabě v dopise nezmiňuje důvody, kvůli nimž se farář chystal opustit úřad, lze se o nich pouze dohadovat. Z toho období nejsou známy žádné zprávy, které by hovořily o odporu proti nově zaváděné víře, neboť ji obyvatelé Krnova, až na pár výjimek, očividně přijali bez výhrad. Neznámý farář tak mohl chtít odejít z různých osobních důvodů, anebo mohlo jít čistě o finanční stránku věci, kdy si chtěl najít lépe placené místo. Dnes rovněž není známo, padla-li žádost markraběte na úrodnou půdu.[33] Téhož léta, dne 18. července, reagoval markrabě i na královský mandát, který nařizoval zastavit postup luteránů, a který pochopitelně přidělával vrásky zemskému hejtmanovi, jenž se u markraběte dožadoval rady v té věci. Kníže ho uklidňoval, že jejich poslání v podobě hlásání pravdy Boží je výše než královský mandát, a proto, aby ho nevyhlašoval a ani se jím neřídil. Rovněž měl zajistit, aby tak nikdo nečinil v kterékoliv markraběcí slezské enklávě.[34]

30 Cit. podle německého originálu otištěného v Dan GAWRECKI (red.), *Chrestomatie k dějinám Slezska*, Opava 1995, s. 53, č. 40.

31 Ostatně, ani literatura není v tomto ohledu jednotná. Zatímco v dílech Radka Fukaly bychom se setkali s názorem, že prvním krnovským kazatelem byl Jan Tropper a stejný názor se objevuje i v díle J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA, *Luteráni*, s. 85–86, tak Janu Bobrovi dávají přednost jak I. GUNDERMANN, *Markgraf Georg*, s. 40, tak i O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 37.

32 Např. Colmar GRÜNHAGEN (hrsg.), *Codex Diplomaticus Silesiae. Band 9. Urkunden der Stadt Brieg, Urkundliche und Chronikalische Nachrichten über die Stadt Brieg, die dortigen Klöster, die Stadt- und Stiftsgüter bis zum Jahre 1550*, Breslau 1870, s. 186–189.

33 Viz Johannes SOFFNER, *Schlesische Fürstenbriefe aus der Reformationszeit*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 21, 1887, s. 404–405, č. 4.

34 Tamtéž, s. 405, č. 5.

Dne 20. ledna 1533 nechal v Krnově zavést nový církevní řád, jenž se však do dnešních dnů nedochoval. Jednotlivé body církevního řádu však určitě plně a beze zbytku naplňovaly Lutherovy představy a názory. Hohenzollernský markrabě jím ustavil tzv. summepiskopální systém, kdy evangelickou duchovní správu ve městě vykonávali německý pastor, český kazatel a jáhen pod dohledem světských úředníků. Hlavu luteránů v Krnově představoval samotný kníže (tzv. nejvyšší biskup, tj. *summus episcopus*), který byl při své nepřítomnosti zastupován městskou radou. Ve svých rukách si ponechával veškeré pravomoci v církevních otázkách a ve věcech dosazování luteránských kněží. V mnohém ovlivňoval a dohlížel na životy a chování věřících, aby se nevymykaly zásadám stanoveným církevním řádem. Z toho vyplývá, že duchovenstvo jako takové nemělo žádné pravomoci, kterými by mohlo zasahovat do záležitostí církve ve městě, a tak bylo zcela závislé na světské moci, jíž bylo podřízeno. Jiří Braniborsko-Ansbašský mimo jiné napsal 25. března 1533 krnovské městské radě několik článků, v nichž se pouze okrajově dotkl také toho, jak se měli chovat k duchovenstvu.[35]

Kazatel Jan Tropper v Krnově vydržel do roku 1535, kdy se jeho nástupcem stal Jiří Krösling, jenž předtím působil ve Vratislavi a v Goldbergu. Stalo se tak navzdory doporučení samotného Troppera, který navrhoval uvést na své místo Acháce Freunda. S Freundem však nebyli spokojeni krnovští měšťané a odmítali ho, jak vyplývá z odpovědi knížete Jiřího, dané 3. května 1535 na jejich předchozí psaní: „*Přečetli jsme si vaše psaní o příčinách, kvůli kterým si myslíte, že kněz Achác, jenž by měl být dosazen na místo faráře v Krnově, není způsobilý být farářem,* […] *proto také náš hejtman v Krnově ještě zůstane,* […] *abyste se opět mohli spravovat křesťanským farářem a kaplanem.*“[36] Již předtím, dne 2. dubna 1535, se krnovský hejtman Hanuš Jordán dožadoval u knížete rady, jak naložit s neřádným farářem, který již ženat byl, ale s jinou ženou žil. Dotazu krnovského hejtmana předcházela pravděpodobně velká nelibost u obyvatel města, či snaha předejít protestům proti zmíněnému faráři. Ani v tomto případě není sice zmíněno jméno dotyčného prostopášníka, lze se ale domnívat, že se mohlo jednat o zmíněného Acháce Freunda, proti jehož uvedení na místo faráře krnovští protestovali. Ať už se však jednalo o kohokoli, jeho chování podrývalo autoritu nové víry a přidělávalo krnovskému knížeti vrásky a přestože o tomto případě chybí další zmínky, je více než pravděpodobné, že kníže proti němu rázně zakročil.[37]

35 Viz Bohumil SOBOTÍK, *Reformace na Opavsku*, Opava 1963, s. 31–32. Fotokopie diplomové práce FF Brno, uložená v knihovně ZAO, sign. A 3051. Dále ZAO, fond Poz. Tiller, inv. č. 8, fol. 160r–161v.

36 Cit. podle německého originálu publikovaného v O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 43–44.

37 Srov. R. FUKALA, *Náboženská politika*, s. 551; J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA, *Luteráni*, s. 85–86; O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 42–44; V. PRASEK, *Historická topografie*, s. 508–509. J. SOFFNER, *Geschichte der Reformation*, s. 136.

Pastor Jan Paulinus

Do povědomí krnovských obyvatel se nesmazatelně zapsal další luteránský pastor Jan Paulinus. Není známo, jestli byl Krnov jeho úplně prvním působištěm, nebo jestli nasbíral zkušenosti jinde. Léta 1535 se uvedl drancováním zbylého klášterního majetku, když nechal rozbít oltáře v chrámu, přičemž se neštítil ani zcizení svatých ostatků, rozprodání či darování cenností a zničení kamenných náhrobků šlechticů, kteří byli v kostele pochováni. Nenechavým Paulinovým rukám neuniklo ani klášterní anniversarium, ve kterém byly zapsány veškeré fundace kláštera.

Následující léta ani v nejmenším nevylepšila pověst luteránského kněze. V roce 1538 byl na základě již déle trvajícího sporu s knězem uvězněn purkmistr Vavřinec Kretschmer, kterému byla k smíchu svatba Paulina s bohatou vdovou Bernartkou, což dal ke své smůle hlasitě najevo. Krnovský hejtman nechal následně na Paulinovo naléhání purkmistra uvěznit a vsadit na několik dní do věže. Purkmistr se však ihned po svém propuštění dožadoval nápravy u krnovského knížete přímo v Ansbachu, a ten obratem napsal 10. března 1538 dopis hejtmanovi, ve kterém jej nabádal, aby spor vyřídil po dobrém a vyvaroval se pro příště unáhleného jednání.[38] Ale o více jak měsíc později, dne 22. dubna, Jiří Braniborsko-Ansbašský reagoval tentokráte na dopis faráře Paulina, který si stěžoval na Vavřince Kretschmera. Markraběti celý spor a nastalá situace nebyly příliš po chuti, neboť již předtím hejtmanovi poručil, aby jej vyřídil v poklidu. To také napsal faráři a přitom jej napomenul: „*Poněvadž Bůh přikazuje, abychom odpouštěli našim bližním, a faráři by měli mít více křesťanské lásky a trpělivosti, než obyčejná rodina, tak je na Vás naše milostivé přání, aby jste vzal v úvahu, že dotčený Vavřinec Kretschmer má hodně dětí, kromě toho také pro nás dobře konal, Vy se s ním kvůli vaší manželce budete přátelsky tolerovat tak, aby se obě strany zachovaly ve vší počestnosti.*“[39]

Ovšem ani napomenutí přímo od Jiřího Braniborsko-Ansbašského s Paulinem očividně nijak nepohnulo, neboť ve svých morálních poklescích pokračoval i nadále. Za což se roku 1541 dočkal od zemského písaře Šebestiána Tendla nejen nadávek, ale i příslibu, že všechna jeho provinění sepíše a vyvěsí na radnici, aby se s nimi mohli všichni seznámit. K tomu však nedošlo, neboť hohenzollernský markrabě na Paulinovu žádost zasáhl a 17. září nařídil, aby byl písař na šest dní a nocí vsazen do věže pouze o chlebu a vodě, přičemž mu mělo být řečeno, aby to bral jako milostivé varování, a že příště by nemusel vyváznout tak lacino a mohl by se dočkat i tělesného trestu. Krnovskému hejtmanovi zároveň přikázal, aby aktivně vystupoval na obranu všech luteránských kněží

38 J. SOFFNER, *Schlesische Fürstenbriefe*, s. 406–408, č. 7. Josef ZUKAL, *Paměti Opavské. Črty kulturní a místopisné*, Opava 1912, s. 19.

39 Cit. podle německého originálu publikovaného v J. SOFFNER, *Schlesische Fürstenbriefe*, s. 408, č. 8.

v krnovském a hlubčickém knížectví, což zároveň poručil, druhým listem ze stejného dne, i zemskému hejtmanovi.[40] Navíc „*přísně mistru Paulinovi nařídil, poučovati lid o pravé víře, konče výhrůžkou, kdo nebude přijímati podobojí, že bude ze země vyhnán.*“[41]

Je pochopitelné, že jedním z důsledků Paulinova nepřístojného chování byla nelibost a pohoršení mezi měšťany nejen vůči jeho osobě, ale také k nové víře, jíž měl reprezentovat. Proto musel hohenzollernský markrabě listem z 11. července 1540 rozkázat hejtmanovi, kancléři a městské radě, aby všechny zbylé katolíky, „*kteří slovo Boží a ctihodnou Svátost nemají ještě v úctě a poté tytéž osoby předvolat, je o Božím hněvu a také naší nelibosti zpravit a tytéž osoby co nejdříve v přítomnosti faráře a kazatele pouze přátelsky napomenout, aby se přizpůsobili okolnostem a projevili jako křesťané poslouchání slova Božího a přijímáním Svátosti* […]“.[42] Všichni katolíci měli být také důrazně upozorněni, aby se nepokoušeli protivit se markraběcímu rozkazu. Dnes již nelze zjistit, kolika osob z celkového počtu obyvatel města se týkal markraběcí příkaz. Pokud si však situace vyžádala přímou intervenci Jiřího Braniborsko-Ansbašského, rozhodně jich nebyl zanedbatelný počet. Rovněž nejsou další prameny, které by nám přiblížily situaci, a tak lze jen těžko soudit, bylo-li motivem dopisu pouze Paulinovo chování, nebo byl markrabě k činu donucen případnými potyčkami mezi luterány a katolíky ve městě. Je však příznačné, že přes všechny stížnosti na krnovského faráře Paulina sáhl markrabě pouze k potrestání katolíků a nijak se nesnažil o nápravu luteránského kněze.

Nabízí se otázka, čím si Paulinus vysloužil, přes své nemalé a časté prohřešky, přízeň hohenzollernského markraběte, jenž nad ním prakticky neustále držel ochrannou ruku a ponechával ho v úřadu krnovského faráře. Přestože Jiří přece jen v Krnově trvale nesídlil a mohl tak o Paulinovi dostávat zkreslené informace, je jen těžko představitelné, že by mu po tolika jeho poklescích i nadále bezmezně důvěřoval. Spíše to vypadá, že jeho přístup byl čistě praktický. Luteránství v té době ještě, přes veškerou snahu krnovského knížete, zřejmě nebylo bezvýhradně přijato všemi obyvateli města a k hlásání nové víry mu nezbývalo nic jiného, než vzít zavděk jakýmkoliv farářem, poněvadž jich očividně musel být nedostatek. Jinak si nelze ani vysvětlit skutečnost, že Paulina, jenž se chtěl v té době vzdát svého úřadu, přemluvil k jeho setrvání ve funkci. Navíc nařídil tvrdý postup v podobě vystěhování z knížectví do půl roku vůči všem, kteří by na faráře jakkoliv zaútočili, jak vyplývá z jeho psaní krnovskému hejtmanovi ze dne 26. září roku 1541.[43]

40 J. SOFFNER, *Schlesische Fürstenbriefe*, s. 411–412, č. 11 a s. 412–413, č. 12; J. ZUKAL, *Paměti Opavské*, s. 20.

41 V. PRASEK, *Historická topografie*, s. 509.

42 Cit. podle německého originálu publikovaného v J. SOFFNER, *Schlesische Fürstenbriefe*, s. 409–410, č. 9.

43 Tamtéž, s. 414–415, č. 14.

Jan Paulinus následně ve funkci faráře vydržel ještě několik let, pravděpodobně do skonu Jiřího Braniborsko-Ansbašského dne 27. prosince 1543. Přesné datum odchodu Paulina je však nejasné, setkali bychom se jak s jeho vložením do roku 1546, tak i se spojením se smrtí knížete.[44] Rok 1543 se mi jeví jako pravděpodobnější, přestože jméno dalšího faráře je známo až onoho roku 1546, neboť vzhledem k Paulinově pověsti a tomu, že nad ním držel ochrannou ruku v podstatě jen kníže, si lze jen těžko představit, že by se ubránil náporu měšťanů rozhořčených jeho chováním. Další možností, kterou vzhledem k nedostatku pramenů nelze zcela vyloučit, může být činnost nám neznámého kněze. Ani další osudy Jana Paulina nebyly o nic pohnutější než za doby jeho farářování a Paulinus během následujících let „dostál své pověsti".[45]

Ještě během života Jiřího Braniborsko-Ansbašského zatknul roku 1541 krnovský hejtman ve světle Ferdinandova majestátu dva novokřtěnce a zpravil o nich knížete. Ten mu v září nařídil, poněvadž jsou oba dobrými řemeslníky, aby je propustil a bylo jim umožněno setrvat ve městě v případě, že odvolají svůj blud a učiní v kostele pokání za přítomnosti kazatele a představitelů města. Pokud by i přesto inklinovali k novokřtěnectví, měli být vyhnáni z knížecích zemí.[46] Protože se nevyskytují další zprávy o jejich činnosti, je knížecí dopis pouze ojedinělým a zajímavým dokladem o působení novokřtěnců ve městě. Novokřtěnectví však rozhodně nenašlo v Krnově či celém knížectví příznivce a vhodné podmínky pro své další šíření.

Podobně jako v Krnově probíhal proces reformace na celém území Krnovského knížectví i v dalších jeho městech, jako byly Hlubčice či Horní Benešov, kdy prostředkem pro šíření nové víry byla jak sekularizace církevního majetku, tak dosazování evangelických kněží do kostelů.[47]

---

44 K roku 1546 viz R. FUKALA, *Náboženská politika*, s. 552 a J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA, *Luteráni*, s. 86. Paulinův odchod spojil se smrtí knížete O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 44.

45 Jan Paulinus se po opuštění úřadu kazatele dal na kramářství a později se překvapivě dostal také k úřadu purkmistra v Krnově, během kterého měl, již ne tak překvapivě, zpronevěřit svěřené peníze. Proto byl roku 1553 vyhnán z města, načež se usídlil v Opavě, kde se dostal do sporu s měšťanem Glodou. Během následného soudního procesu v letech 1559–1561 a výpovědí některých krnovských obyvatel vyšly mj. najevo všechny jeho hanebné činy, jichž se během vykonávání úřadu krnovského faráře dopustil. Více viz J. ZUKAL, *Paměti Opavské*, s. 20–28; TÝŽ. *Paulinus contra Gloda. Kulturbild aus dem Oppalande um die Mitte des 16. Jahrhunderts*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 6, 1910–1911, s. 47–60.

46 J. SOFFNER, *Schlesische Fürstenbriefe*, s. 410–411, č. 10.

47 K reformaci ve zbytku Krnovského knížectví srov. G. BIERMANN, *Geschichte des Protestantismus*, s. 7–12; R. FUKALA, *Hohenzollernové*, s. 62–64; TÝŽ, *Reformace*, s. 48–51; Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravsko-Slezské*, Praha 2004, s. 818–819 a 824–825; O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 47–50; H. SCHULIG, *Geschichte des Protestantismus*, s. 1–27; J. SOFFNER, *Geschichte der Reformation*, s. 137–140.

Upevnění luteránské církevní správy za Jiřího Fridricha Braniborsko-Ansbašského

Roku 1546 se Paulinovým nástupcem stal Jiří Triller, který si ihned po nástupu do úřadu stěžoval na působení svého předchůdce, který pobral, co mohl a předal mu pouhé dva kalichy. Post krnovského kazatele tak z hlediska hmotného zajištění nepředstavoval příliš lukrativní místo, které by lákalo významné kazatele a osobnosti. Proto bychom je také v Krnově za vlády Jiřího Fridricha marně hledali. Triller v úřadě vydržel až do roku 1558, kdy na jeho místo nastoupil Jan Franck z Budyšína. Náboženský vývoj v tomto období podle všeho probíhal klidně a bez jakýchkoliv afér oproti předchozí době. Za zmínku stojí městský řád, který byl v Krnově vydán léta 1551 a jenž se okrajově dotkl i věcí náboženských: „*Kdo by nechodil k stolu Páně, budiž z města vypraven.*“[48]

Období od poloviny let 40. do poloviny 60. let je prosto zmínek, které by nám přiblížily náboženský život ve městě. Podle zmíněného bodu z městského řádu z roku 1551 lze akorát usuzovat, že se mezi obyvateli i přes veškerou snahu nadále nacházelo pár katolíků, kteří nechtěli přestoupit k nové víře. Je nicméně otázkou, zda onen bod nebyl namířen i proti novokřtěncům. V městském řádě není totiž vyloženě řečeno, koho se daný bod přesně týká. A jak jsme se mohli přesvědčit již dříve, byla stopa novokřtěnců ve městě sice ojedinělá a nevýrazná, nikoli však nemožná. Nelze tedy zcela vyloučit přítomnost radikálnějších stoupenců reformace ve městě.

Mimo to však náboženský vývoj zjevně probíhal v klidu. Přece jen v té době zaměstnávala poručníky záchrana rodového majetku a udržení okleštěných slezských držav pro nástupce Jiřího Fridricha Braniborsko-Ansbašského, po smrti otce tehdy čtyřletého.[49] V této době byli knížecí oporou v krnovském knížectví zejména místodržící Fridrich z Knobelsdorfu a šlechtic Joachim Dahme. V letech 1560–1570 se kníže navíc musel vyrovnat s odporem krnovských stavů, kteří se, na rozdíl od obyvatelů měst, hlásili k moravskému právu a žádali český úřední jazyk. Zato města, jejichž obyvatelstvo bylo převážně německé, se stavěla na stranu knížete. Nakonec byl ustaven kompromis, že v úředním styku budou užívány oba jazyky. Přesto ale původní česká šlechta postupně mizela z mapy krnovského knížectví a byla nahrazována nově příchozí šlechtou německou, což s sebou současně neslo i klidný a rychlý nástup luteránství. Jestli se totiž vyskytovaly katolické oblasti, pak byly spjaty s původní šlechtou. Nově příchozí šlechta německého původu však již byla ryze luteránská, proto se Jiří Fridrich nemusel v tomto směru obávat

48 V. PRASEK, *Historická topografie*, s. 500. Opis celého městské řádu viz ZAO, fond Poz. J. Spatzier, inv. č. 14, sign. XIV, s. 75–87.

49 K němu srov. G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer*, s. 321–343; TÝŽ, *Jägerndorf*, s. 45–73; R. FUKALA, *Hohenzollern*, s. 42–43; TÝŽ, *Hohenzollernové*, s. 97–102; O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 39; URL: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz35688.html> [cit. 2015–12–30].

žádných těžkostí a evangelická církevní správa mohla v poklidu dojít svému upevnění a ustálení.[50]

Další zprávy k luteránské správě v Krnově se objevují až od druhé poloviny 60. let. Rok 1566 poprvé přináší zprávu o úřadu superintendenta. Tehdy markrabě Jiří Fridrich nařídil, aby „[…] *ke správě kostelů a škol v Krnově* […] *dvě měřice zrní a dvě měřice sladu, podobně pro superintendenta z knížecích lesů dvanáct nebo čtrnáct sáhů palivového dříví by mělo býti dáváno,* […]".[51] Kdy byl v Krnově ustanoven úřad superintendenta nelze kvůli torzovitosti pramenů přesně určit. Uvedená zmínka může být jak dokladem nově zřízeného úřadu, tak také reakcí na případné předchozí psaní dotyčného superintendenta, který mohl v Krnově již nějaký čas působit a u markraběte žádal příspěvek na důstojné živobytí. Úkolem superintendenta bylo dozorovat nad výukou škol a dále vizitovat fary, jejichž duchovní měl jednou ročně svolávat na synody, které se zabývaly teologickými otázkami. S tím také souvisela jeho povinnost aktivně se angažovat a pomáhat v těchto oblastech. Dosazování duchovních či otázky víry i nadále zůstávaly v kompetenci světské vrchnosti. Důkazem angažovanosti městské rady v těchto otázkách je ostatně již zmíněný městský řád z roku 1551. Prvním superintendentem, který je v souvislosti s touto funkcí zmiňován, byl mistr Jan Seibot v letech 1568–1579. Dále v této funkci působili Jakub Unger, Ondřej Freudenhammer či Jan Agrikola, který v letech 1580–1599 působil u dvora těšínských Piastovců jako dvorský kazatel. V těchto letech tak dochází k mírné změně, kdy duchovní správu vedl superintendent za asistence českého kazatele a dvou jáhnů.

„[…] *z povinnosti ouřadu Našeho biskupského po vší dioecesi a biskupství Našem osoby některé na místě Naším, kteří faráře a kněží, jak se při náboženství a službách Božích chovají, lid obecní vyučují a životy své ku příkladu dobrýmu vedou, visitovati mají, vysílati máme, s tím dalším poručením, aby se při takovým visitování pokojně, přívětivě, žádným v tom moci nečiníc, ani na koho sahajíc, aby sobě do nich co slušně žádný neměl stěžovati, chovali.* […] *že jim v tom žádné překážky činiti nebudete a jiným nedopustíte, nýbrž jestliže by kterej z kněží v čem vyslaným odporen býti chtěl, buďto žeby se před nimi postaviti a neb poslušenství učiniti zbraňoval, že jim nápomoci je v tom fedrujíc budete* […]",[52] psal 24. dubna 1566 olomoucký biskup Vilém Prusinovský z Víckova (eps. 1565–1572) představeným krnovského knížectví. O průběhu vizitace se ale nedochovaly žádné zprávy a vzhledem k tomu, že po celé období reformace olomoučtí biskupové na území

50 Hermann AUBIN – Ludwig PETRY, *Geschichte Schlesiens. Band 2. Die Habsburger Zeit 1526–1740*, Sigmaringen 1988, s. 27; R. FUKALA, *Hohenzollernové*, s. 120–130; TÝŽ, *Náboženství a protestantské školství*, s. 27–28.

51 Cit. podle německého originálu uloženého v Státním okresním archivu (dále jen SOkA) Bruntál, fond AM Krnov, inv. č. 35, fol. 77r.

52 Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále jen ZAOpO), fond Arcibiskupství Olomouc, inv. č. 58, sign. 7, fol. 120r–120v.

krnovského knížectví, natož v Krnově, nijak proti luteránství nezasahovali, lze si jen těžko představit, že k vizitaci vůbec došlo. Biskupův dopis zůstává ojedinělým a zřejmě i jediným dokladem o pokusu zasáhnout do dějů krnovského knížectví, který ovšem nedošel naplnění. Je tedy otázkou, co jím mohl biskup sledovat. Vilém Prusinovský byl v úřadu olomouckého biskupa od předchozího roku, a tak je možné, že kvůli neznalosti situace opravdu chtěl vyslat komisi, čemuž nakonec zabránila nám neznámá příčina anebo seznámení se se situací. Další možností mohla být biskupova snaha dopisem prozkoumat možnosti a případně napomoci vzestupu katolicismu v knížectví. Avšak po zjištění, že jeho úmysl nevyvolal zděšení mezi luterány celého knížectví, nakonec zklamaně rozhodl o zrušení vizitace.

Přímých zpráv k činnosti superintendenta se nedochovalo, pravděpodobně nebylo tolik závažných případů, které by si vyžádaly jeho zákroku. Přesto i pro toto období bychom našli jisté prohřešky obyvatel. V roce 1574 opět zakročila městská rada proti různým proviněním vydáním nařízení, které slibovalo přísné tresty všem, kteří by se v době kázání zdržovali v nálevnách a holdovali alkoholu, dále také rouhačům a všem, kteří se jinak provinili proti dobrým křesťanským mravům a slušnému chování. „*Ti, kteří se budou během kázání zdržovat v kořalnách, na vycházkách a hřištích, nebo budou jinak potají pít či konati pijácké souboje, budou bez vší milosti potrestáni hostitelé i hosté železným nákrčníkem a podle formy vlastnictví bude od nich vzata peněžitá pokuta. Ti, kteří budou svévolně meškat kázání, slovem Božím, svátostmi a jejich posluhováním pohrdat a zbytečně a bez příčiny, ještě před ukončením bohoslužby, utíkat z kostelů, nebo mimo to povedou zlý, zhýralý, mrzutý život, budou těžce potrestáni vězením a peněžitou pokutou, a pokud to nepomůže, nebude to nikterak tolerováno před městským řádem města Krnova.*“[53] Kázání se měla konat nejen dvakrát v neděli, ale i brzy ráno ve středu a v pátek. Ve stejném roce vyšlo další nařízení, které hrozilo tresty proti falešné přísaze.[54] Léta 1581 nechal kníže Jiří Fridrich vydat spis *Artikel von Ehegölebnissen und strittigen Ehesachen*,[55] který měli kněží v celém Krnovském knížectví předčítat na kazatelnách alespoň dvakrát do roka. Hohenzollernský kníže chtěl u obyvatel dosáhnout pevného a stálého přizpůsobení se církevním řádům a nařízením. Problémem tedy v této době již nebyly věroučné otázky a vyznání obyvatel města, jako spíše život věřících a jejich chování, které se ne vždy slučovalo s představami a nařízeními luteránské duchovní správy. Kvůli absenci pramenné základny však bohužel nelze určit přesnou povahu a rozsah oněch prohřešků.

53 Cit. podle německého originálu uloženého v SOkA Bruntál, fond AM Krnov, inv. č. 90, sign. A-15–41, fol. 2r. Tam také celý řád, viz fol. 2r–4r.

54 Tamtéž, fol. 4r–6v.

55 Otištěn v H. SCHULIG, *Geschichte des Protestantismus*, s. 11–16.

Další palčivou otázku představovaly finance. V roce 1581 vykonal v krnovském knížectví Adam Franciscus generální vizitaci, z níž vyplynulo, že ke stabilizaci evangelické správy je zapotřebí více peněžních prostředků, jak ostatně dokládá dopis hejtmana a rady města z 5. listopadu v reakci na onu vizitaci: „[…] *ctihodný a učený pan magistr Adam Franciscus superintendent, vedle jiných souvislostí jeho zaměření ve Slezsku zprávu panu knížeti učinil, že některá naše milostivá knížata a panská města ve Slezsku o pomoc na údržbu kostelů, škol, špitálů a opevnění, a sice město Krnov* […] *žádají;* […] *rada Krnova málo příjmů a spoustu výdajů na údržbu* […] *Rada by také ráda nechala kostel pokrýt šindelem, k zamezení nebezpečí vzniku požáru obložit cihlami. Varhany jsou staré a porouchané, že je nelze již více používat.* […] *Na tyto části je třeba asi sto zlatých,* […] *v jiných městech jsou bohatší kostely a školy než zde, které mají vlastní příjmy* […]“.[56] Jestli však byly potřebné finance poskytnuty, či nikoliv, nedokládají žádné zprávy. Je však pravděpodobné, že nějakých peněz se městské radě k zajištění chodu luteránské duchovní správy dostalo. Absence dalších zmínek na toto téma by to jen potvrzovala.

Od roku 1581 až do konce století se nedochovalo dalších zpráv, jež by nás zpravily o náboženském životě ve městě, z čehož lze tedy usuzovat, že protestanství upevnilo nejen svou organizaci, ale že také pevně zapustilo kořeny i v každodenním životě obyvatel. Úplný závěr století však přinesl nové vzplanutí emocí. Jiří Fridrich totiž na konci svého života začal koketovat s kalvinismem, což se obyvatelstvu, již uvyklému na luteránství, pochopitelně příliš nezamlouvalo. Kvůli nastalým nepokojům byl proto nucen vydat 29. srpna 1599 list, kterým stvrzoval setrvání krnovských a také hlubčických obyvatel při Augšpurské konfesi: „[…] *jim zvláštní milost, výhodu a svolení činíme, že jejich potomci a následníci v oznámených městech a přináležejících vsích a farách při křesťanském vyznání Augšpurské konfesi, stejně jako dříve urozený kníže, náš milostivý, přátelský, milovaný pan otec pán Jiří markrabě z Brandenburgu* […] *při tom zůstanou. Později budou při tom ponecháni beze změny a krom toho od našich potomků a následníků či kohokoli jiného nebudou moci býti utlačováni a pronásledováni* […]“.[57] Nepokoje tak byly zažehnány.

***

Jak jsme mohli vidět, hned po svém příchodu do Slezska začal Jiří Braniborsko-Ansbašský s kroky, které měly zavést a upevnit luteránství v Krnově. Proto na začátku svého počínání rázně zakročil proti řeholním řádům působícím ve městě. Motivací mu nebylo pouze vnitřní přesvědčení, ale nepochybně také majetek klášterů. Zatímco řád německých

56 Cit. podle německého originálu publikovaného v H. WEIGELT, *Anfänge und Verlauf*, s. 49–51.

57 Cit. podle německého originálu uloženého v ZAO, fond Poz. Tiller, inv. č. 9, fol. 193r–193v. Zde rovněž přepis celého dopisu, viz fol. 192r–194r.

rytířů v podstatě přenechal bez boje městskou faru nové církevní správě, minorité se i přes nepřízeň obyvatel a knížete snažili udržet katolické bohoslužby ve městě. Jejich snaha však nedošla naplnění. Krnovský kníže tak neměl žádných překážek, které by mu bránily v poklidném zavádění luteránství. Luteránští duchovní, kteří mu s tím měli v počátcích pomáhat, jsou však až na pár výjimek neznámí. Až od roku 1535 se setkáváme se stálým luteránským knězem Janem Paulinem. Ale místo toho, aby se věnoval víře, věnoval většinu svého času pokleskům různého charakteru a sporům s měšťany. I přesto však nadále zůstával ve městě. Sehnat luteránského duchovního, který by chtěl působit v Krnově, zjevně bylo těžkým oříškem, a tak kníže musel vzít zavděk tím, kdo se mu zrovna nabízel. Paulinus a jeho kauzy mohou ukazovat, že luteránství v Krnově v té době ještě nebylo mezi obyvateli pevně zakořeněno a je více než pravděpodobné, že i díky jeho pokleskům se zde nadále vyskytovali katolíci, jimž novoty nebyly příliš po chuti. Proto může být překvapivé, že olomoucký biskup nijak nezasáhl a ani nevystoupil na obranu katolické víry, což nepochybně přispělo ke klidnému rozvoji luteránství nejen v Krnově, ale rovněž v celém knížectví. Na druhou stranu však nelze opominout postavení knížete jakožto hlavy luterské církve v Krnově, resp. krnovském knížectví. Biskup tak sice mohl vyzývat k navrácení do lůna katolické církve, ohlašovat vizitaci apod., jeho požadavky však mohly být pouze formální. Prakticky nelze očekávat, že by krnovský kníže s nimi souhlasil a dovolil biskupovi ovlivňovat život ve městě či knížectví.

Následující doba vlády Jiřího Fridricha Braniborsko-Ansbašského představovala pro luteránství v Krnově dobu rozkvětu. Ještě na počátku tohoto období bychom se setkali s menšími projevy neposlušnosti, které byly snad spjaty s katolickou menšinou ve městě či výskytem novokřtěnců, avšak další léta podobné zprávy nepřinesla. Katolicismus se tedy z města úplně vytratil. Zákonitě tak došlo k upevnění luteránské duchovní správy, kterou narušovaly pouze občasné prohřešky obyvatel vůči nařízením. Nejednalo se však o prohřešky vůči jedinému povolenému náboženství, jako spíše o mravní nešvary, jež se neslučovaly s představami luteránské správy o správném křesťanském životě. Pro toto období je příznačný vzestup městské rady, která se oproti předchozí vládě Jiřího Braniborsko-Ansbašského více angažovala i v duchovních otázkách prostřednictvím vydávání městských řádů. Avšak udržování luteránské duchovní správy vyžadovalo nemalé peníze, které se městské radě v některých časech nedostávaly. V tu chvíli ale vždy přišla na pomoc knížecí pokladna a případné problémy byly ihned zažehnány.

Ani v období vlády Jiřího Fridricha nepodnikli olomoučtí biskupové žádnou rozhodnější akci proti luteránům, která by vedla k obnovení katolické moci. Oznámení o vizitaci během episkopátu Viléma Prusinovského je pouze nejasným a zcela osamoceným pokusem, jenž se nedočkal žádných následovníků.

Boj o vyznání ve městě

Po smrti Jiřího Fridricha dne 25. dubna 1603 připadlo krnovské knížectví, spolu s Bytomskem a Bohumínskem, Jáchymu Fridrichovi Braniborskému. Jáchym Fridrich ještě 12. dubna 1605 potvrdil Krnovským předchozí privilegium Jiřího Fridricha z roku 1599 o setrvání při Augšpurské konfesi.[58] Avšak léta 1607 převedl Krnovské knížectví na svého syna Jana Jiřího.[59] Jan Jiří později přestoupil ke kalvinismu, který se jal zavádět i na svých slezských územích. To pochopitelně opět vyvolalo vlnu nevole, která se tentokráte vlekla až do počátku třicetileté války. Ani jedna strana totiž nemínila ustoupit, Krnovští se sice mohli ohánět a ospravedlňovat listem Jiřího Fridricha z léta 1599 a následným potvrzením Jáchyma Fridricha, což Jan Jiří jako jejich svrchovaný vládce pochopitelně nemínil jen tak akceptovat. Po vydání Rudolfova Majestátu nakonec došlo ke kompromisu, kdy se v Krnově simultánně konaly jak kalvínské, tak i luteránské bohoslužby a tento stav vydržel až do vypuknutí třicetileté války.

Těšín

Dalším ze slezských knížectví, kterému se nevyhnula reformace, bylo knížectví těšínské.[60] Přestože se Lutherovo učení objevilo ještě v období vlády Kazimíra II.,[61] jenž spojil

58 Viz ZAO, fond Poz. Tiller, inv. č. 10, fol. 71r–72r.

59 Srov. G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer*, s. 343–363; TÝŽ, *Jägerndorf*, s. 74–96; R. FUKALA, *Hohenzollern*, s. 44–45; TÝŽ, *Jan Jiří Krnovský. Stavovské povstání a zápas s Habsburky*, České Budějovice 2005, s. 71–90; O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 39–40.

60 K reformaci na Těšínsku srov. G. BIERMANN, *Geschichte des Protestantismus*, s. 12–19. TÝŽ, *Geschichte der Evangelischen Kirche in Oestereichisch Schlesiens mit besonderer Ruecksicht auf die der Gnadenkirche vor Teschen*, Teschen 1859, s. 4–8; Jan DRABINA, *Wokół przyczyn sukcesów reformacji w księstwie cieszyńskim w XVI wieku*, in: P. Chmiel – J. Drabina, Die konfessionellen Verhältnisse, s. 49–59; L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 875; O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 171–192; M. KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Die kirchlichen Zustände*, Notizen-Blatt 1874, č. 7, s. 49–52; č. 8, s. 57–58; č. 9, s. 69–72; č. 10, s. 78–80; č. 11, s. 83–86 a č. 12, s. 89–92; TÝŽ, *Die Reformationszeit*, Notizen-Blatt 1872, č. 11, s. 85–88 a č. 12, s. 96–97; K. MICHEJDA, *Dzieje kościoła*, s. 7–24; I. PANIC, *Śląsk Cieszyński*, s. 255–285; D. PINDUR, *Reformace*, s. 79–92; J. SOFFNER, *Geschichte der Reformation*, s. 180–182; Daniel SPRATEK, *Právní aspekty luterské reformace na Těšínsku*, Slezský sborník 102, 2004, č. 1, s. 1–22.

61 Ke Kazimírovi II. Těšínskému a jeho vládě viz G. BIERMANN, *Geschichte des Herzogthums*, s. 96–108; Radim JEŽ, *Nové poznatky ze sklonku života těšínského knížete Kazimíra II. († 1528)*, Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek 9, 2008, s. 7–27. Matthias KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Kasimir II. (1477–1528) in seiner Wirksamkeit als oberster Hauptmann in Schlesien und als Herzog von Teschen, nebst einem Rückblick auf den älteren Länderbesitz*, Notizen-Blatt 1873, č. 1, s. 1–6, č. 2, s. 9–15 a č. 3, s. 17–22; A. KAUFMANN, *Gedenkbuch I*, s. 136–148; I. KORBELÁŘOVÁ – R. ŽÁČEK, *Těšínsko*, s. 78–96; Idzi PANIC, *Piastovci těšínští*, Biografický slovník Slezska a severní Moravy 8, Ostrava 1997, s. 87–88; David PINDUR, *Těšínsko za vlády piastovského knížete Kazimíra II. (1477–1528)*, Práce a studie Muzea Beskyd – Společenské

svou dynastii s hohenzollernskou prostřednictvím sňatku svého syna Václava II. se sestrou Jiřího Braniborsko-Ansbašského Annou Braniborskou, nejsou žádné relevantní prameny, které by svědčily o zavádění luteránství ať už v Těšíně, či na celém Těšínsku. Lze sice předpokládat, že učení a myšlenky Martina Luthera nebyly ve zdejším kraji neznámé, avšak v tomto období nedošlo ze strany knížete nebo městské rady k jejich reflexi. Kazimír II. zůstal až do své smrti v roce 1528 věrným katolíkem. Situace se příliš nezměnila ani po jeho skonu za regentské vlády Anny Braniborské a „mocného otcovského poručníka" Jana z Pernštejna.[62] Václav II. totiž zemřel roku 1524, a tak Kazimír II. ustanovil poručníkem svého vnuka Václava III. Adama, jenž se narodil čtyři týdny po otcově smrti, právě významného moravského politika Jana z Pernštejna. I když starší literatura tvrdila opak, snad na základě jeho novoutrakvistického vyznání, tak za Jana z Pernštejna nedošlo k zásadnímu rozvoji luteránství ani ve městě, ani v celém knížectví.[63] V okolí Anny Braniborské se i nadále nacházeli katoličtí kněží a ani po její smrti v roce 1539 nejsou žádné prameny, které by svědčily o možném pronikání luteránství do města a jeho podpoře ze strany Jana z Pernštejna.[64] Pokud luteránství do Těšína pronikalo, pak jen živelně a bez jakýchkoliv zásadních dokladů jeho šíření a uchycování se mezi obyvateli města. Změna nastala až s nástupem Václava III. Adama.[65]

---

vědy 14, 2004 s. 1–93; TÝŽ, *Książę czasów przełomu. Kazimierz II Cieszyński (1450–1528) i jego władztwo*, Wrocław 2010.

62 K Janovi z Pernštejna srov. např. Josef VÁLKA, *„Velcí Pernštejnové" v politice a kultuře*, Zprávy Státního památkového ústavu v Brně 4, 2000, s. 21–36. Zde zejm. s. 27–30; Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, 2. vydání, Praha 2012, s. 156–183.

63 Historik Josef Válka jej charakterizoval jako „nadkonfesijního křesťana". Viz Josef VÁLKA, *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, in: Petr Vorel (ed.), Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané 8.-9. 9. 1993 v Pardubicích, Pardubice 1995, s. 173–186; srov. G. BIERMANN, *Geschichte der Evangelischen Kirche*, s. 4; TÝŽ, *Geschichte des Protestantismus*, s. 13; M. KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Die Reformationszeit*, s. 85–86; Jan KWAK, *Reformacja i kontrreformacja na Górnym Śląsku*, in: Mečislav Borák (ed.), Slezsko v dějinách českého státu, Opava 1998, s. 206–207; D. PINDUR, *Reformace*, s. 80; I. Panic (ed.), *Dzieje Cieszyna,* T. 2, Wacław Gojniczek – Janusz Spyra (edd.), Cieszyn w czasach nowożytnych 1528–1848, Cieszyn 2010, s. 98–99.

64 K Těšínsku za jeho vlády srov. Joachim BAHLCKE, *Die Herren von Pernstein und die Herzöge von Teschen. (Ständische Interessenpolitik in den ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts)*, in: P. Vorel, Pernštejnové, s. 203–211. Radim JEŽ, *Správa Těšínského knížectví Janem z Pernštejna v letech 1528–1545*, Práce a studie Muzea Beskyd – Společenské vědy 20, 2008, s. 225–267; Matthias KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Die vormundschaftliche Verwaltung des Herzogthums Teschen unter Johann von Pernstein (1529 bis 1545)*, Notizen-Blatt 1873, č. 4, s. 30–32 a č. 5, s. 40; A. KAUFMANN, *Gedenkbuch I*, s. 149–154; I. KORBELÁŘOVÁ – R. ŽÁČEK, *Těšínsko*, s. 97–99; I. PANIC, *Dzieje Cieszyna 2*, s. 8–9; TÝŽ, *Śląsk Cieszyński*, s. 29–44, 257–263.

65 Pro období vlády Václava III. Adama srov. G. BIERMANN, *Geschichte des Herzogthums*, s. 108–127; Matthias KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Herzog Wenzel´s von Teschen Wirksamkeit: I. In Angelegenheiten der Städte; II. im Verhältnisse zu den Landständen; III. als treuer, aufopfernder*

Změny za Václava III. Adama

Nový kníže zasáhl v roce 1545 nejprve do osudů řeholních řádů – františkánů a dominikánů. Těšínské františkány,[66] kteří byli označováni také jako bosáci, zastihly kroky knížete v době, kdy se potáceli na pokraji zániku. Dne 17. května 1542 přebýval v klášteře po smrti kvardiána pouze jeden mnich, který však byl záhy na příkaz knížecího úředníka odvezen do Bytomi. Veškerý majetek kláštera byl následně zabaven. Konvent pravděpodobně zůstal opuštěn až do roku 1545, kdy Václav III. Adam nařídil 21. prosince, aby „*klášter Bosácký před městem naším Těšínem u brány fryštácké* […] *chudým lidem a špitálu Těšínskému, k dobrému a užitečnému přišel, nadáváme to všechno místo, kde byl klášter, kostel s ornáty a všemi klínoty, s stavením i zahradami k tomu náležitými, chudým nynějším i budoucím v špitáli těšínském* […]".[67] Jako pramenně nepodložená se ukázala druhá varianta zániku františkánského kláštera, kterou na základě kolujících povídaček podal 30. září 1645 císaři Ferdinandovi III. převor dominikánů. Podle ní měl být konvent rozbořen a z z cihel a z z kamení měla být postavena šibenice.[68] Nejsou však žádné prameny, které by tuto možnost podporovaly, a tak v zániku františkánského konventu hrál rozhodující úlohu pouze těšínský kníže Václav III. Adam.

Vasall des Kaisers; IV. sein Tod, Notizen-Blatt 1874, č. 1, s. 1–5; č. 2, s. 9–12; č. 3, s. 19–24 a č. 4, s. 31–32; A. KAUFMANN, *Gedenkbuch I*, s. 154–181; I. KORBELÁŘOVÁ – R. ŽÁČEK, *Těšínsko*, s. 99–108; I. PANIC, *Dzieje Cieszyna 2*, s. 9–10; I. PANIC, *Piastovci těšínští*, s. 89–90; TÝŽ, *Śląsk Cieszyński*, s. 44–75, 263–281.

66 Srov. M. M. BUBEN, *Encyklopedie, III. Díl, I. Svazek*, s. 283–284; Matthias KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Das Franziskanerkloster in Teschen*, Notizen-Blatt 1872, č. 11, s. 84–85. I. PANIC, *Dzieje Cieszyna*, T. 1, Idzi Panic (ed.), Dzieje Cieszyna od zarania do schyłku średniowiecza (1528), Cieszyn 2010, s. 280–282; Anton PETER, *Geschichte der Stadt Teschen*, Teschen 1888, s. 134; J. SPYRA, *Via Sacra*, s. 44–45; TÝŽ, *Zapomniany klasztor franciszkanów bosych (bernardynów) w Cieszynie. Spory religijne w XVI-XVII wieku na śląskiej prowincji*, in: Helena Dáňová – Jan Klípa – Lenka Stolárová (edd.), Slezsko země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740, Praha 2008, s. 19–29. Především studie Janusze Spyry je precizním a podrobným zpracováním veškerých dostupných pramenů k dějinám františkánského konventu. Zánikem řeholních řádů na Těšínsku a úlohou knížete se v nedávné době zabýval také R. JEŽ, *I v paměti máme,* s. 36–65; zde zejm. s. 42–45.

67 SOkA Karviná, fond AM Č Těšín, inv. č. 21, sign. J. d. 50. Otištěno v Emerich NĚMEC, *Listinář Těšínska 1527–1550. Codex diplomaticus Ducatus Tesinensis. Sbírka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínského*, Český Těšín 1966, s. 48–49, č. 508. Srov. s R. JEŽ, *I v paměti máme*, s. 44.

68 Viz L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 876; M. KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Das Franciskanerkloster*, s. 85.

Ani dominikáni[69] neunikli svému zániku. Podle starší literatury měli být z města vyhnáni v roce 1544.[70] Pro tuto verzi bychom však marně hledali oporu v dochovaných pramenech. Nikde nejsou doklady ať už o pokojném odchodu mnichů z města, či o jejich vyhnání buď na příkaz knížete, či z iniciativy měšťanů. Zůstává záhadou, proč a za jakých okolností dominikáni opustili Těšín. Faktem nicméně je, že když Václav III. Adam daroval 25. května 1545 Erazimu Rudzkému z Rudz dům a pozemek u kláštera, byl již nějaký čas opuštěný: „[…] *dali sme jemu a mocí tohoto listu dáváme* […] *místo a duom u kláštera našeho v městě našem Těšíně, kde prve černí mniši byli. Kteréžto místo a duom* […] *i s tím vším stavením, kteréž tam na ten čas jest a bejti může, totiž kuchyně, v kerejž tíž mniši sobě vařívali a od tý kuchyně počnauc ten všecken duom i s librari i jiné všecky pokoje, keréž při tom domu, místu jsau i také zahradu, tak široce, jakž ten duom i s tou kuchyní a to stavení všecko zasáhlo a vzdíl, jakž sama v sobě jest, i tak jakž sme to jemu sami okázali a vyměřili.*“[71] Ještě v následujících měsících a letech pokračovalo rozebírání klášterních pozemků a budov. Dne 27. listopadu téhož roku postoupil kníže městu pivovar, který předtím vlastnili dominikáni, a o tři léta později povolila dne 26. května městská rada Václavovi Rudzkému z Rudz, aby si mohl podle listu těšínského knížete postavit na části bývalých dominikánských zahrad dům s hospodářským stavením. Na zbytku klášterních zahrad vyrůstalo Nové Město.[72] Dominikánský kostel Matky Boží následně sloužil k luteránským bohoslužbám v němčině a latině.[73] Kněží z dominikánského kostela rovněž bývali dvorními kazateli těšínských knížat.

Přestože by mohly rychlé a likvidační zásahy vůči klášterům ve městě a první zmínka o luteránském knězi Janovi z roku 1548[74] svědčit o opaku, nebyly motivovány

69 Dominikánský klášter s kostelem sloužil především jako pohřebiště těšínských Piastovců. Prameny k těšínským dominikánům jsou kusé a nedovolují plně rekonstruovat dějiny konventu ve městě nebo jeho vnitřní život. Na počátku 16. století se nacházel ve finanční tísni, kvůli níž byl nucen odprodat některé pozemky. Srov. M. M. BUBEN, *Encyklopedie, III. Díl, I. Svazek*, s. 105. Milan M. Buben se ale ve svém díle spletl a přisoudil rozhodující úlohu Adamu Václavovi, synovi Václava III. Adama, který ovšem v té době nebyl ještě na světě. Matthias KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Das Dominikanerkloster in Teschen*, Notizen-Blatt 1872, č. 11, s. 81–84; A. PETER, *Geschichte*, s. 121–127; I. PANIC, *Dzieje Cieszyna 1*, s. 276–280; R. JEŽ, *I v paměti máme*, s. 37–42.

70 Viz M. KASPERLIK VON TESCHENFELD, *Das Dominikanerkloster*, s.127; A. PETER, *Geschichte*, s. 127.

71 ZAO, fond ŘD Těšín, inv č. 2, sign. E1. Srov. R. JEŽ, *I v paměti máme*, s. 39.

72 Viz SOkA Karviná, fond AM Č Těšín, inv. č. 20, sign. J. d. 49/45. ZAO, fond ŘD Těšín, inv. č. 3, sign. C1.

73 Po velkém požáru města v roce 1789, kterému podlehl i farní kostel Máří Magdalény, bylo rozhodnuto, že novým farním kostelem bude kostel dominikánský. Dnes tedy jako kostel sv. Máří Magdalény.

74 A. WANTUŁA, *Porządek kościelny*, s. 112. Pro přehled evangelických kněží na Těšínsku v 16. století viz Radim JEŽ, *Těšínští Piastovci renesančního věku. Životní osudy rodiny knížete Václava III. Adama (1524–1579)*, rigorózní práce FF MU Brno, Brno 2009, s. 159–163, tabulka č. 5. Pro Těšín s. 159–160. Srov. O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 176–177; I. PANIC, *Dzieje Cieszyna 2*, s. 100–104.

náboženským přesvědčením mladého těšínského knížete, neboť Václav III. Adam totiž i poté udržoval dobré vztahy s katolickou církví. Sekularizace těšínských klášterů byly motivovány zejm. finanční tísní, v níž se těšínský kníže ocitl. Ke konverzi zřejmě došlo až v souvislosti s augšpurským náboženským mírem v období po polovině 50. let, nejpozději ale v roce 1567, kdy se podruhé oženil, tentokráte se saskou kněžnou Sidonií Kateřinou.[75]

Po úvodním zásahu knížete vůči řeholním řádům nicméně prameny nevypovídají nic o následujícím období. Z několika kusých informací vysvítá, že v Těšíně působil děkan a český kněz Jan Olszański, jenž byl ženatý a měl děti, jak vyplývá z listiny z roku 1557, v níž mu Václav III. Adam potvrdil držení zahrady a pole ve Svibici. Jan Olszański, který ve funkci děkana působil minimálně do roku 1580,[76] pravděpodobně požíval ve městě jisté vážnosti, neboť se v průběhu následujících let objevuje k jeho jménu několik darů.[77] Děkan byl rovněž farářem ve farním chrámu sv. Máří Magdalény, kde se náboženské úkony konaly v češtině. Pro léta 1566–1567 a 1582–1583 bychom našli zmínky i k finančnímu zajištění německého kazatele Šalomouna Vágnera, jenž působil v dominikánském kostele.[78]

Mimo to se však nedostává pramenů, které by nás mohly bezprostředně informovat o situaci ve městě. Jak se obyvatelé Těšína stavěli k náhlým krokům knížete a jak reagovali na novoty v náboženském životě? A jaký osud potkal katolické duchovní? Byli z města vyhnáni, odešli pokojně, anebo lze, na základě dobrých vztahů Václava III. Adama s katolickou církví, předpokládat koexistenci luteránského a katolického duchovenstva ve městě? To jsou jen jedny z mnoha otázek, jež nám absence pramenů neumožňuje plně zodpovědět. Můžeme se pouze domnívat, že celý proces očividně probíhal poklidně bez vášnivějších emocí. Z kusých informací o luteránských kněžích můžeme vyvodit, že se ve městě konaly luteránské bohoslužby. Absence zmínek o katolickém duchovenstvu by mohla naznačovat, že Těšín opustili, nebo z něj byli vyhnáni, avšak případná koexistence obou táborů ve farním chrámu nebyla nemožná, jakkoliv mohla být problematická. Bohužel, kvůli nedostatečné pramenné základně nelze tyto úvahy hodnověrně podložit.

Další zprávu k luteránství v Těšíně máme až z 19. ledna 1568, kdy Václav III. Adam vydal pro celé knížectví *Řád církevní, kterak se při službě Boží a ceremoniích církevních v církvi křesťanskej Knížectví Těšínského v městech a ve všech kazatelé a učitelé slova Božího*

75 Viz R. JEŽ, *Dvojí konverze*, s. 96–103; I. KORBELÁŘOVÁ – R. ŽÁČEK, *Těšínsko*, s. 102–103.

76 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Cieszynie (dále jen APC), fond AMC, sign. 483, fol. 87v. Děkan Jan Olszański zde vystupuje jako zástupce svého zetě Stanislava Baudyse při prodeji zahrady.

77 Srov. Tamtéž, sign. 481, fol. 5r–5v. SOkA Karviná, fond AM Č Těšín, inv. č. 27, sign. J. d. 59/50. Emerich NĚMEC, *Listinář Těšínska VI. 1551–1570. Codex diplomaticus Ducatus Tesinensis. Sbírka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínského*, Český Těšín 1972, s. 42–44, č. 581 a s. 59–60, č. 601.

78 Viz APC, AMC, sign. 483, fol. 113r–113v. R. JEŽ, *Listiny těšínských knížat*, s. 206, č. 255 a s. 226, č. 303.

zachovati mají.[79] Církevní řád byl vytvořen z iniciativy Václava III. Adama neznámým teologem, který se zřejmě inspiroval řády vydanými v jiných slezských knížectvích, především řádem z knížectví lehnicko-břežského. Řád se skládá z devíti kapitol a hned v úvodu je jasně deklarováno právo knížete zasahovat do církevních záležitostí na jeho panstvích. Po úvodu s několika citacemi z bible následuje stručný popis jeho devět bodů.[80] Vydání řádu přineslo pro knížectví povolení pouze luteránského vyznání. Zároveň jím byl ustaven tzv. summepiskopální systém církevní správy a kníže, jenž měl veškeré pravomoci v církevních otázkách, se stal hlavou církve na Těšínsku, která byla podřízena pouze konzistoři v Břehu. Pro samotný Těšín se vydáním řádu příliš mnoho nezměnilo. Luteránští duchovní ve městě působili již dříve a dá se předpokládat, že duchovní život byl i předtím organizován podle obecných luteránských zásad, a tak rok 1568 akorát přinesl jejich uzákonění a vymezení. Podle zmínek o českém a německém kazateli a ve srovnání s Krnovem lze předpokládat, že duchovní správu ve městě doplňoval ještě jáhen. Zmíněný děkan, který byl zároveň i kazatelem v Těšíně, byl navíc spolu s kolegiem farářů zástupcem veškerého evangelického duchovenstva na Těšínsku.

Nový církevní řád ve městě doplnil těšínský kníže ještě nařízeními týkajícími se každodenního života obyvatel, neboť když roku 1573 vydával Těšínu mravní řád, neopomenul do něj zakomponovat i církevní ustanovení.[81] Hned v úvodu je jasně patrný postoj knížete. „*Nejprve aby napomenuti a k tomu skutečně přidrženi byli, k pobožnému křesťanskému obcování, a k slyšení slova Božího, také k přijímání velebné Svátosti, netoliko oni sami, ale manželky, dítky i čeleď jejich. Kteří pak slova Božího, a přijímání velebné Svátosti opomíjejí, sice modlářství a falešných sekt následují, jako my nečiní, mají trestáni, a z z prostředku jejich vyobcováni býti. Kostel, školu, stavením a učenými dobrými lidmi opatrovati mají, aby podle nařízení a vůle Boží, pravým řádem církevním, a podle vydaných artykulův ve všem řádně zachováno bylo.*“[82] Je otázkou, zdali byl kníže k vydání mravního řádu motivován nevhodným chováním obyvatel, které se neslučovalo s církevním řádem, anebo mravní řád zamýšlel jako doplněk Řádu církevního. Je možné, že luteránské duchovní správě ve městě byly proti chuti a představám o zbožném životě mravní

79 Dochoval se pouze v opise, edice viz A. WANTUŁA, *Porządek kościelny*, s. 161–178. Zde rovněž jeho analýza a rozbor na s. 21–99. Srov. Daniel SPRATEK, *Právní aspekty luterské reformace na Těšínsku*, Slezský sborník 102, 2004, č. 1, s. 1–22, zejm. s. 7–18.

80 I. O křtu svatým. II. O zpovědi. III. O svátosti oltářní. IV. Aby všechna zaklínání neb svěcení totiž, křtu, pokrmi, bylin, vody, soli a k těm věcem podobných složeno bylo. V. Aby žádný k stavu manželskému potvrzen nebyl, leč prve na kazatedlnici třikrát vyhlášen bude. VI. Které slavnosti mají držané býti. VII. Aby neužitečné ceremonie při mši složené byly. VIII. O ceremoniiích přes celý rok. IX. O pohřebu neb pochování mrtvých těl.

81 Edice viz A. KAUFMANN, *Gedenkbuch der Stadt Teschen. Teil III*, s. 67–71, Beilage I, 96.

82 Tamtéž, s. 68.

přestupky obyvatel, o nichž však není příliš známo. V mravním řádu je zmíněno, že veškerá provinění proti dobrým křesťanským mravům budou přísně trestána a pokutována. Zajímavý je „protialkoholický" bod, jehož podobnou verzi je možné spatřit v krnovském městském řádu z roku 1574: „ *Když se slovo Boží káže, buďto ráno, po obědích, neb na nešpoře, nemá se v rathúze žádné víno, ani v šenkovních domích pivo dávati, pod pokutú a přístným trestáním.*"[83] Ani zmínka o sektách nemusela ihned znamenat jejich přítomnost v Těšíně, ale mohla být pouhým preventivním opatřením do budoucna. Nicméně, jak jsme se mohli přesvědčit už v Krnově, nebyl výskyt např. novokřtěnců v Horním Slezsku nemožný, ačkoliv se jednalo o ojedinělý úkaz. Nebylo by tedy nereálné, kdyby se objevili i v Těšíně v tak nízkém počtu, že je prameny nezachytily. Bohužel absence jakýchkoliv pramenů nám opět neumožňuje vystoupit z oblasti pouhých úvah.

Náboženský život za regentství Sidonie Kateřiny a vlády Adama Václava

Po smrti Václava III. Adama v listopadu 1579 se vlády za tehdy pětiletého syna Adama Václava ujala vdova po knížeti Sidonie Kateřina.[84] Poručníky nezletilého knížete byli ještě Jiří II. Břežský, Karel II. Minsterbersko-Olešnický a Jan z Vrbna. Za jejího vládnutí nedošlo ve městě k žádným zásadním změnám ve vyznání. Sidonie Kateřina se aktivně angažovala ve věcech víry a kontinuálně navázala na práci svého zesnulého manžela.

Nejvýznamnějším počinem nejen pro Těšín, ale i pro celé knížectví, se stalo vydání novelizovaného církevního řádu z roku 1568, jehož novelizace byla jako *Řád školní a církevní* vydána 20. dubna 1584 v Těšíně.[85] Jeho vydání kněžna sama v úvodu zdůvodnila: „*Tímto stanovujeme a vyznáváme, že k nám přichází mnoho stížností ze strany rady a měšťanů města našeho Těšína, že kvůli Řádu školnímu a církevnímu vyplynula různá nedorozumění a že v předchozím Řádu nebylo ve všem učiněno zadost nezbytným potřebám, v souvislosti s tím by některé články bylo nutno upravit, rozšířit a lépe vysvětlit, aby duchovní ve městech i na vsích mohli mít v daném případě jasné instrukce, jak postupovat, – a že nás následně poníženě a pokorně vyzývají a upřímně prosí, abychom to měli milostivě na mysli a doporučili to všechno uspořádat a sestavit vhodnějším způsobem, aby se předchozí křivdy a nepořádky neopakovaly, kteréžto stížnosti slýcháváme s těžkým srdcem, neboť zavádět novoty a vydávat řády je obtížná věc.*"[86] Bohužel nás opět limituje absence pramenů, a tak

83 Tamtéž, s. 68–69.

84 Srov. A. KAUFMANN, *Gedenkbuch I*, s. 181–193; I. KORBELÁŘOVÁ – R. ŽÁČEK, *Těšínsko*, s. 114–116; I. PANIC, *Dzieje Cieszyna 2*, s. 10–11.

85 Novelizovaný řád byl vydán německy a stejně jako předchůdce se dochoval pouze v opisech. Polskou edici viz A. WANTUŁA, *Porządek kościelny*, s. 179–192. Zde také jeho rozbor, viz s. 100–136. Srov. D. SPRATEK, *Právní aspekty*, s. 7–18.

86 Cit. podle polského překladu publikovaného v A. WANTUŁA, *Porządek kościelny*, s. 179.

nelze přiblížit nešvary, které stály na počátku stížností adresovaných kněžně. Sidonie Kateřina každopádně vyzvala měšťany, aby jí písemně předali stížnosti. Následně je probrala se svými rádci, dvorními i městskými kazateli a výsledkem byl *Řád školní a církevní*, jehož nedodržování mělo být podle nařízení kněžny ihned přísně trestáno. Nový Řád byl oproti předchozímu obsáhlejší a nezabýval se pouze liturgickými normami, ale zasahoval i do majetkových, školních a organizačních záležitostí.[87]

Sidonie Kateřina se o rok později zasadila o založení evangelického kostela sv. Trojice spolu s novým hřbitovem, kterému darovala pozemek. Veškeré výdaje nicméně měla hradit městská rada.[88] Pro zbytek období, kdy vládla Sidonie Kateřina, nemáme žádné další zmínky, jež by nás mohly informovat o náboženském životě ve městě. Vydáním nového řádu byly zřejmě eliminovány nešvary, kterých se obyvatelé města dopouštěli, a co se týče duchovní stránky, plynul život v Těšíně v poklidu.

Po smrti Sidonie Kateřiny na konci roku 1594 se vlády ujal syn Adam Václav,[89] který byl vychován u dvora saského kurfiřta Kristiána I. Proto navázal na své rodiče a horlivě podporoval luteránskou víru, což se projevilo v roce 1598, když Těšínu potvrzoval předchozí privilegia a výsady,[90] neboť neopomněl připomenout, že „*jim tu další milost činíme, a jim toto nadávati ráčíme: že my i s budúcími erby a potomky našimi, knížaty a pány Těšínskými nyní i na časy budouce nemáme zde v městě Těšíně i před městem ve všech kostelích žádných kněží a učitelí slova Božího nařizovati a přijímati, jim kostelův aneb školy podávati, než těm, kteříby pravého zdravého evangelického učení byli, podle písem svatých proroků a svatého evangelium Kristem Pánem a jeho svatými evangelisty a apoštoly vydaného, a podle Konfesí Augšpurskej, […]. Tak aby slovo Boží a svaté evangelium bez ujímání a přičinění, učeno a kázáno v těch všech kostelích býti mohlo, a velebné svátosti těla a krve pána našeho Ježíše Krista, podle ustanovení jeho pod obojím způsobem těla i krve Páně jednomu každému podáváno; také sakramentum křtu svatého a ceremoniami evangelickými slovem Božím se srovnávajícími posluhováno bylo.*“[91] V podobném duchu

87 K předchozím devíti bodům byly přidány dva na začátek: *I. O farářích, služebnících církve a školách*, *II. O volbě kazatelů a služebníků církve*; a na konec byly rovněž přidány dva body: *XIII. Církevní pokladnice*, *XIV. Vizitace školy* spolu se *Závěrem*.

88 Viz A. KAUFMANN, *Gedenkbuch I*, s. 185–186 a *Gedenkbuch III.*, s. 82–83, Beilage I, 106B. I. PANIC, *Dzieje Cieszyna 2*, s. 104.

89 Srov. G. BIERMANN, *Geschichte des Herzogthums*, s. 127–137; R. JEŽ, *Kariéra konvertity*, s. 147–176. A. KAUFMANN, *Gedenkbuch I*, s. 193–207; I. KORBELÁŘOVÁ – R. ŽÁČEK, *Těšínsko*, s. 116–122; I. PANIC, *Dzieje Cieszyna 2*, s. 11–12; I. PANIC, *Piastovci těšínští*, s. 90–91, TÝŽ, *Śląsk Cieszyński*, s. 44–75.

90 Srov. A. KAUFMANN, *Gedenkbuch III.*, s. 101–105, Beilage I, 123; Emerich NĚMEC – Erich ŠEFČÍK, *Listinář Těšínska VII. 1571–1600. Codex diplomaticus Ducatus Tesinensis. Sbírka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínského*, Český Těšín 1978, s. 60–61, č. 702.

91 A. KAUFMANN, *Gedenkbuch III.*, s. 102–103.

psal následujícího roku 24. prosince knězi Timoteu Lovčánimu, kterého povolal do Těšína, aby zde zastával úřad městského kazatele a děkana Těšínského knížectví.[92] Stejně jako v případě potvrzení privilegií nepřipouštěl ve městě, natož v knížectví, jinou víru než luteránskou.

Podobně horlivě si počínal ještě v červnu 1603, kdy městskou radu nabádal, aby jako poplatek dodávala německému kazateli pivo. Dále ustavoval, jak se mělo zvonit při pohřbu a kterých pohřbů se měli účastnit faráři i s kaplany, českému a německému kazateli udělil právo vyjmout osoby ze služeb městských úřadů či robotních povinností, aby jim pomáhaly, a nakonec nařídil, aby byla nová německá fara dokončena, zaplacena a udržována z kostelních příjmů a k nim náležejících dědických odkazů.[93]

***

Přestože jsou počátky vládnutí Václava III. Adama spojeny s rychlou a ráznou sekularizací klášterů a jejich majetku, nelze toto období považovat za vítězství reformace v Těšíně, neboť kníže touto cestou řešil svůj neuspokojivý finanční stav. Z postupných a ojedinělých zmínek o luteránských duchovních vyplývá, že reformace se ve městě uchycovala postupně a poklidně až průběhem následujících let. Ve chvíli, kdy byl vydán Řád církevní, již luteránství pravděpodobně převládalo v náboženském životě obyvatel a jeho setrvání bylo o pět let později umocněno mravním řádem. Kvůli nedostatečné pramenné základně však nelze zcela vyloučit existenci katolické menšiny ve městě. Veškeré kroky k podpoře luteránského vyznání vycházely ze strany knížete a nelze doložit, že by se městská rada aktivně angažovala v náboženských otázkách. Podobně nelze doložit, že by kroky Václava III. Adama vyvolaly nelibost u vratislavských biskupů.

I za Sidonie Kateřiny a v prvních desetiletích vlády Adama Václava pokračoval reformační proces nerušeně a bez jakýchkoliv doložitelných překážek. Náboženský i každodenní život ve městě byl řízen podle církevního řádu, který se dočkal novelizace, jejíž příčinou byly blíže neurčitelné prohřešky vůči dobrým křesťanským mravům. Absence nedostatečné pramenné základny neumožňuje zhodnotit dopad novelizovaného řádu na život obyvatel Těšína. Pohrůžka přísných trestů je snad přiměla k vystříhání se nebo alespoň omezení nešvarů.

Rovněž Adam Václav v počátcích své vlády jasně a rozhodně deklaroval své vyznání a ve svém knížectví nepřipouštěl jinou víru než luteránskou. Jak jsme se mohli přesvědčit, přestože od městské rady mohly vycházet podněty, tak v zásadě nijak aktivně do věcí

92 Srov. G. BIERMANN, *Geschichte des Herzogthums*, s. 134; TÝŽ, *Geschichte der Evangelischen Kirche*, s. 7; A. KAUFMANN, *Gedenkbuch I.*, s. 197–198 a *Gedenkbuch III.*, s. 97–98, Beilage I, 120.

93 Viz A. KAUFMANN, *Gedenkbuch I.*, s. 198 a *Gedenkbuch III.*, s. 100–101, Beilage I, 122.

spojených s vírou nezasahovala a hlavním činitelem v náboženských záležitostech města byl stále pouze kníže. Zůstává otázkou, zdali bychom v tomto období našli ve městě katolickou menšinu. V kontextu výše zmíněného je zcela pochopitelné, že na sebe příliš neupozorňovala, a proto o její případné existenci prameny mlčí. Ani pro období vlády Adama Václava nejsou doklady o zásahu vratislavských biskupů ve prospěch katolické víry. Přestože vratislavští biskupové již aktivně podporovali rekatolizaci, měli s ní spoustu práce na svých panstvích. A navíc je třeba brát v úvahu postavení knížete, jak již bylo zmíněno výše v případě Krnova.

Náhlý konec reformace ve městě

Přestože ještě v roce 1603 těšínský kníže horlivě podporoval luteránství, přinesla následující léta změnu v jeho myšlení. I když byl Adam Václav jediným slezským knížetem, který podporoval Rudolfa II., byly mu kvůli jeho vyznání zapovězeny nejvyšší zemské úřady. Vidina zisku opavského s krnovským knížectvím a funkce vrchního ubytovatele císařské armády stály za konverzí těšínského Piastovce o vánočních svátcích 1609.[94]

Adam Václav ke konverzi přistoupil i přesto, že již několik měsíců platil Rudolfův Majestát. A tak, jako se dříve angažoval ve prospěch luteránství, vystupoval stejně horlivě v rámci rekatolizačních aktivit a jal se vyhánět luteránské duchovní z města. V té chvíli se vzepřela městská rada a protestovala u knížete s odkazy na jeho privilegium z roku 1598. Adam Václav si proto nechal zmíněné privilegium přinést, rozstříhal jej na malé kousky, zničil přivěšenou knížecí pečeť a nechal je poslat městské radě na míse.[95] Následovaly přísné dekrety, které obyvatele nutily k návratu do lůna katolické církve a zakazovaly luteránské bohoslužby ve městě, přičemž luteránům byl ponechán kostel sv. Trojice pouze jako pohřebiště.

Rekatolizační činnost posílil pozváním jezuitů z Olomouce, kteří v Těšíně kázali česky i německy, a při nejbližší vhodné příležitosti, která se naskytla 1. ledna 1611 v nově vysvěceném dominikánském kostele, veřejně demonstroval novou náboženskou orientaci. Veřejnou konverzi popsal před polovinou 18. století jezuitský historik Jan Schmidl: „*Na přání knížete kázal toho dne německy jeden náš pater, jehož kázání už kníže několikrát s potěšením vyslechl ve dvorní kapli. Poté byla sloužena zpívaná mše svatá, během níž naši zpovídali;* […] *pak přijal Eucharistii ve dvorní kapli před zraky všech přítomných,*

94 Viz R. JEŽ, *Dvojí konverze*, s. 103–110; TÝŽ, *Kariéra konvertity*, s. 159–164; I. KORBELÁŘOVÁ – R. ŽÁČEK, *Těšínsko*, s. 119–120; I. PANIC, *Śląsk Cieszyński*, s. 281–285.

95 Viz *Acta publica. Verhandlungen und Correspondenz der schlesischen Fürsten und Stände. Band II. Jahrgang 1619*, hrsg. von Hermann PALM, Breslau 1869, s. 241–242. Je příznačné, že zprávu vratislavskému sněmu se Těšínští odvážili podat až v roce 1619, tedy dva roky po smrti knížete 13. července 1617.

což nikdy předtím neudělal. A tehdy se opravdu stal katolíkem. Pověst o tom se roznesla až do Opavy (která leží nedaleko a byla pověstná jako průkopník nových myšlenek), kde to místní kazatel oznámil z kazatelny: ze všech očí se řinuly slzy nad zbloudilou, tak vznešenou ovcí, a bylo pronášeno mnoho modliteb za návrat knížete k evangeliu."[96] Přestože konverze těšínského knížete nepochybně byla vzpruhou pro katolickou církev, lze pochybovat nad jejími zmíněnými a jistě zveličenými účinky v nedaleké Opavě, ve které probíhal bouřlivý zápas mezi katolickou a luteránskou vírou. Roku 1613 nakonec kníže povolal zpět do Těšína dominikány z Krakova, kterým navrátil nejen klášter i s kostelem, ale i některé zabrané statky. Navíc jim udělil právo volit převora.[97] Reformace v Těšíně se tak stala záležitostí pouhých dvou generací. Rekatolizace ve městě však i přes veškerou snahu knížete postupovala v následujících letech velmi pomalu.

Závěr

Z výše uvedených příkladů jsou patrná specifika slezské reformace, která v každém z měst/knížectví měla jiný průběh ovlivněný nejen místními skutečnostmi. Rovněž se ke slovu dostala v rozdílném časovém období.

Nejdůležitějším faktorem ve smyslu nástupu reformace, jejího rozvoje, podpory a „konkurenceschopnosti" byl její „patron", přičemž se jak v případě Krnova, tak i Těšína, jednalo o tamní knížata. Krom samotného ustavení luteránství jako hlavního náboženství bylo pro jeho další rozvoj důležité omezení působnosti a moci katolické církve. Možností bylo hned několik. První a nejpříjemnější z nich byla samozřejmě sekularizace majetku řeholních řádů spolu s vyhnáním mnichů, které následovalo i zbylé katolické duchovenstvo, kterýžto krok proběh v obou městech(i když v Těšíně nebyla sekularizace motivována přímo reformací) bez větších obtíží.

Po vyhnání nebo omezení činnosti katolického duchovenstva spočíval další krok v zajištění pravidelných luteránských bohoslužeb prostřednictvím příslušných kněží. Z dochovaných pramenů nelze plně rekonstruovat osobnosti jednotlivých duchovních a jejich pastýřskou činnost. Lze ovšem v této otázce sledovat jistou provázanost jednotlivých knížectví, neboť na místo luteránského kněze často přicházel duchovní

96 Cit. podle českého překladu Josef KOLÁČEK, *Dějiny těšínské rezidence Tovaryšstva Ježíšova a gymnázia. Annales Teschinenses*, Olomouc 2006, s. 10.

97 Srov. Emerich NĚMEC – Erich ŠEFČÍK, *Listinář Těšínska VIII. 1601–1614. Codex diplomaticus Ducatus Tesinensis. Sbírka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínského*, Český Těšín 1981, s. 40–41, č. 781. SOkA Karviná, AM Č Těšín – dodatky, inv. č. 6. ZAO, fond ŘD Těšín, inv. č. 4, sign. B1 a inv. č. 10., sign. H1, č. kart. 1. Srov. D. PINDUR, *Století rekatolizace*, s. 89, 101.

s doporučeními ze sousedních knížectví. Např. Jan Tropper, který po zběhnutí ze sousedního Opavska působil v Břehu a následně v Krnově či Jana Agrikolu, který vystřídal Těšín za Krnov. V případě duchovních nelze ponechat stranou ani jejich úpadek, který si mezi oběma stranami nevybíral a projevil se v nedostatku kvalitních kněží. Výrazným případem byl krnovský Jan Paulinus, jenž se však přesto těšil z podpory krnovského knížete. Onu podporu si nelze vysvětlit jinak, než nedostatkem vhodných kněží, který v případě luteránských duchovních zřejmě stál za jejich fluktuací mezi jednotlivými knížectvími.

Konečný krok na cestě k upevnění luteránství v životě obyvatel města představovaly církevní řády vydávané pro celá knížectví, které pak některými ustanoveními doplňovaly řády městské. Církevní řády ustavovaly luteránskou duchovní správu a vymezovaly základní body nové víry. Důležité doplnění našly v městských řádech, které reagovaly na specifickou situaci jednotlivých měst. Jejich strukturou se ovšem jasně vinuly základní myšlenky luteránství, zejm. co se týkalo mravních ustanovení a aspektů každodenního života obyvatel. V tomto kontextu jsou pozoruhodná „protialkoholická" ustanovení vyskytující se jak v městském řádu těšínském, tak i krnovském, která s příslibem přísných trestů odrazovala od holdování alkoholu v době bohoslužeb a jiných církevních slavností. Společné jsou oběma řádům i úvodní pasáže deklarující vyznávání pouze luteránské víry a slibující postihy všem, kteří by zůstali u katolictví nebo následovali učení sekt či radikálních odnoží reformace. Je třeba říci, že většinovým vyznáním bylo ve zkoumaných městech jedině luteránství a ojedinělý výskyt novokřtěnců byl zaznamenán pouze v Krnově, avšak v zanedbatelném množství a bez většího ohlasu mezi obyvateli. Těžko tedy říci, zda příslušná ustanovení byla cíleně zaměřena na určitou skupinu osob ve městě nebo se jednalo o pouhá preventivní opatření, která měla již v zárodku zabránit rozvoji nechtěných proudů. Dochované prameny nepřináší pro vybraná města žádná svědectví o hromadném výskytu novokřtěnců či jiných protestantských směrů (např. kalvinistů, švenkfeldistů apod.).

V případě městských řádů lze rovněž pozorovat míru aktivity městských rad. Pasivně na první pohled působila těšínská městská rada, protože v případě náboženských ustanovení vystupoval nejaktivněji těšínský kníže. Přesto nelze vyloučit, že z jejího středu vycházely podněty a že se podílela na formulaci bodů městského řádu. Aktivněji v tomto ohledu působila krnovská městská rada, která sama vydávala městské řády a aktivně vystupovala ve věcech víry a jejího dodržování. Rozdíl mezi vystupováním obou rad mohla způsobit i (ne)přítomnost zeměpána. Zatímco těšínský kníže v zemi trvale sídlil a měl tak nad vším bezprostřední dohled, krnovská knížata na Krnovsku trvale nesídlila a zastupovali je zde místodržící, což krnovským radním dávalo volné pole působnosti, pochopitelně v povolených mezích.

Obdobnou situaci jako v obou popsaných městech lze pozorovat, samozřejmě s odlišnou chronologickou posloupností a místními odlišnostmi, také např. v dolnoslezské Lehnici a Břehu. Tamní Piastovci patřili mezi přední zastánce reformace ve Slezsku a za vlády Fridricha II. se na jejich panství šířil i švenkfeldismus a v menší míře novokřtěnectví. I zde bychom mohli sledovat podobný postup reformace, jako bylo vyhnání katolického duchovenstva a zabrání jeho majetku, či následná regulace náboženského života prostřednictvím církevních řádů s knížaty na špici církevní hierarchie. Nastalá situace vydržela až do vymření dynastie v roce 1675, pouze s tím rozdílem, že v 17. století přestoupili lehnicko-břežští Piastovci k reformované církvi.[98]

Nelze nezmínit ani roli panovníka a jeho možnosti, jak zasáhnout proti procesu reformace v jednotlivých městech, resp. knížectvích. Jenže v případě lenních území Těšínska a Krnovska byla jeho role spíše statická a bez větších šancí zasáhnout proti reformaci. Jednou z možností bylo vydávání mandátů proti luteránům a veškerým odnožím reformace. V jejich případě ovšem záleželo na samotném knížeti, zda je vzal na vědomí a podřídil se jim, ale většinou zůstávaly bez odezvy. Další možností mohl být případný přímý zásah panovníka, jenž by však vyvolal rázný odpor nejen příslušného knížete, ale s podporou by jistě přispěchala i další slezská knížata. Panovníci tak zastávali pragmatický postoj, když nezasahovali do reformačního procesu na panstvích krnovských a těšínských knížat a v zásadě se spokojili s placením berně, spolu s vojenskou a finanční pomocí proti Turkům. Nejsou tedy z jejich strany známy jakékoliv zásahy proti vyznání v Krnově nebo Těšíně. V případě Těšína, kde reformace stála a padala spolu s knížetem, lze snad mluvit o nepřímém vlivu, když Adam Václav konvertoval ke katolictví s vidinou zisku dvorských funkcí a ukončil tak reformaci ve městě.

V podobném postavení jako panovníci se nacházeli i biskupové. Teoreticky jim měli být podřízeni veškeří duchovní v jejich diecézích, ale v praxi byly jejich možnosti ohledně zásahu proti luteránům velmi omezené. Proto v případě Krnova a Těšína nejsou žádné relevantní zprávy, které by dokládaly jakoukoliv protireformační činnost olomouckého, resp. vratislavského biskupa, kteří si zřejmě byli vědomi svých omezených možností

98 Srov. např. Kazimierz BOBOWSKI, *Fryderyk II, książę Śląska, pan legnicko-brzeski (1480–1547) – reformator Kościoła katolickiego i humanista*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 51, 1996, č. 1–3, s. 339–342. Stanisław DĄBROWSKI (ed.), *Legnica. Zarys monografii miasta*, Wrocław – Legnica 1998, s. 143–149. Władysław DZIEWULSKI, *Brzeg. Dizeje, gospodarka, kultura*, Opole 1975, s. 50–52, 56–62. Gerhard EBERLEIN, *Die evangelischen Kirchenordnungen Schlesiens im 16. Jahrhundert*, in: Silesiaca. Festschrift für Colmar Grünhagen, Breslau 1898, s. 215–234. Werner IRRGANG, *Ältere Geschichte der Stadt Brieg in ihrem schlesischen Umfeld*, Goslar 1988, s. 270–279, 326–329. Heinrich SCHOENBORN, *Geschichte der Stadt und des Fürstentums Brieg. Ein Ausschnitt aus der Geschichte Schlesiens*, Brieg 1907, s. 108–123, 145–148. G. WĄS, *Rozmowy chrześcijańskie*. Jan ZAJĄCZKOWSKI, *Przyczynki do historii reformacji w Legnicy*, Szkice Legnickie 15, 1994, s. 73–81.

v případě měst lenních knížectví. V ani jednom ze zmíněných měst rovněž nedošlo ke zlepšení situace a postavení katolického kléru či vzepětí katolické církve na základě hlubší reflexe závěrů Tridentského koncilu. Lze tedy konstatovat, že šance biskupů na úspěšné vystoupení ve prospěch katolické církve ve městech byly mizivé a veškeré pokusy o přímý zásah končily neúspěchem.

Opačnou situaci než ve zmíněných městech lze v kontextu výše řečeného vysledovat např. v Opavě. Město na moravsko-slezském pomezí se totiž nacházelo pod přímou vládou panovníka a opavští radní se tak od počátku svých snah o ustavení nové víry ve městě potýkali s výrazným limitem, jímž byla absence „patrona", který by zaštítil jejich snahy. Nemohli zde tedy beztrestně vyhnat katolické duchovní, neboť zasáhl jak panovník, tak i olomoucký biskup. Omezili se „pouze" na znepříjemňování jejich života, ať už zadržováním farních důchodů anebo útoky na majetek či samotné duchovní a mnichy. Zatímco luteránské kněze se jim do města, i když s problémy, podařilo uvést, o zavedení církevního řádu nebo upraveného městského řádu, jenž by nově reguloval náboženský život ve městě, se Opavským mohlo jen zdát. V Opavě tedy, oproti zkoumaným městům, panovník i biskup aktivně zasahovali do náboženského dění a snažili se jej ovlivňovat ve svůj prospěch.[99]

Jak jsme se mohli přesvědčit, pro nerušený a plnohodnotný rozvoj reformace ve městě bylo důležité mít vhodné zázemí v osobě mocného „patrona", tj. knížete. Na příkladu Krnova a Těšína je patrné, že reformace měla za této podmínky rychlý a bezproblémový nástup, doprovázený vyhnáním katolického duchovenstva z měst a sekularizací majetku. Poté následoval klidný a ničím či nikým nerušený rozvoj a hlubší uchycení ve všedním životě obyvatel města. Odrazem této situace pak bylo zejm. vydávání církevních řádů, které upravovaly a regulovaly náboženský život ve městě a mohly být doplněny řády městskými. Několikrát zmíněná důležitost příslušných slezských knížat ať už pro zavedení reformace či její právní podchycení představovala nezbytnou podmínku i pro udržení nové víry. Jak ukázal příklad Těšína, konverze knížete znamenala konec reformace ve městě. A naopak, v případě lehnicko-břežských knížat lze zase naproti tomu sledovat uchycení kalvinismu na jejich panství v 17. století.

99 K tomu viz např. G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer*, s. 271–282. R. FUKALA, *Reformace*, s. 69–128. Josef GEBAUER, *K české reformaci na Opavsku*, *Časopis Slezského muzea* 38, 1989, č. 3, s. 225–240. O. KARZEL, *Die Reformation*, s. 228–255. Karel MÜLLER – Rudolf ŽÁČEK, *Opava*, Praha 2006, s. 155–164. J. SOFFNER, *Geschichte der Reformation*, s. 340–360. Josef ZUKAL, *Bouře proti biskupu Vilémovi Prusinovskému v Opavě r. 1569*, Věstník Matice Opavské 6, 1896, s. 1–12. TÝŽ, *Die Einführung der Reformation in Troppau*, Troppau 1907.

Summary

The Reformation in Krnov (Jägerndorf) and Cieszyn (Teschen)

Using the example of two Silesian towns – Krnov (Jägerndorf) and Cieszyn (Teschen), the article describes the course of the Reformation during the 16th century. The author chose the Silesian environment because in each town, or more precisely in each principality, of this region, the Reformation took place under different conditions and in different time periods. Therefore, the writer depicted its development in each of the selected towns and eventually, he compared them to each other.

It turned out that the most important condition for the implementation of the Reformation was to have a significant „patron" who could introduce and support it. In both of the towns, such patrons were the princes – the Hohenzollerns in Krnov and the local Piasts in Cieszyn. In addition, the princes, within the territory under their control, enjoyed considerable independence and sovereignty. That is why the Reformation could develop without any problems, and there are no known rulers` substantial interventions towards its progress. Similarly, even the bishops of Olomouc, or more precisely Wrocław, could not assert their power and help the Catholic Church.

In both towns, after implementation of the Reformation, the subsequent process shows identical features. The first task was to limit the activity of the Catholic clergy, which was achieved by taking patronage rights over churches and secularization of church property. The expulsion of Catholic priests and monks from the towns went hand in hand with these measures. As soon as the power of the Catholic Church was reduced, it was necessary to arrange Lutheran services and call up appropriate priests. However, their personalities and activities cannot be described in detail as the sources which could give us evidence are not preserved.

The most important step was issuing religious rules. They were published for the entire principality. They established the Lutheran Church administration and defined the basic features of the new faith. In some items, religious rules were also supplemented with municipal regulations that particularly dealt with moral laws and aspects of daily life in a town. Although the municipal rules complemented the church ones just in a few points, the ideas of Lutheranism contained in them are clearly visible. Municipal regulations are also the proof of the town council engagement. In Cieszyn, the princes resided in the town permanently, supervised everything directly, and thus the city council did not get „a word". On the contrary, in Krnov, the situation was opposite. The Hohenzollerns settled permanently in Ansbach, and thereby the local councillors had a relatively free sphere of activity.

Illustrated by the example of Krnov and Cieszyn, it is obvious that if ruling princes regarded the Reformation with favour, it had a fast and trouble-free commencement, peaceful and undisturbed development, and town inhabitants accepted it deeper into their daily life.

Jiří JUST

Matouš Konečný a jeho podíl na výchově a vzdělávání bratrských duchovních na počátku 17. století[1]

Abstract: Matouš Konečný and his Participation in Clergy Education of the Bohemian Brethren on the Beginning of the 17th Century

Matouš Konečný, the bishop of the Bohemian Brethren in Mladá Boleslav between 1609–1622, was responsible also for the education of deacons and priests of this protestant confession. The realization of this mission made him possible his contacts with Matthias Martini, the rector of the Gymnasium illustre at Bremen. In the Book about the duty of Christians, printed 1612 and 1616, presented Konečný one's own ideas about the Christian education.

Key words: *Matouš Konečný – education of clergy – protestant ecclesiastical administration – Matthias Martini – gymnasium illustre in Bremen – peregrinatio academica – protestant schoolbooks – Bohemian Brethren*

Bez objevu archivu posledního mladoboleslavského bratrského biskupa, k němuž došlo v srpnu 2006 v areálu bývalého minoritského konventu ve čtvrti „na Karmeli" v Mladé Boleslavi,[2] by zůstal Matouš Konečný znám víceméně jen jako autor tištěných literárních děl hlavně z oboru praktické teologie.[3] Z doby jeho života před

1 Tato studie je výstupem grantového projektu GAČR č. GA13–08740S „*Filosofie Jana Amose Komenského*".

2 Jiří JUST, *Nález archivu Matouše Konečného a jeho význam pro studium dějin Jednoty bratrské v období před Bílou horou*, in: Martin Wernisch (ed.), Unitas Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Praha [2009] (Studie a texty Evangelické teologické fakulty, sv. 15.2), s. 183–192; TÝŽ, *Neue Quellen zur Geschichte der Brüderunität in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Der Fund des Archivs von Matouš Konečný in Mladá Boleslav*, Acta Comeniana 22–23 [46–47], 2009, s. 249–286; TÝŽ, *Struktury informacyjne czeskiej Jednoty Brackiej w świetle nowego znaleziska źródłowego z początku XVII wieku*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce 54, 2010, s. 69–84.

3 Srov. Hana BOČKOVÁ, *Kazatel domovní Matouše Konečného a Kazatel domácí Valentina Bernarda Jestřábského*, Studia Comeniana et Historica 34, 2004, č. 71–72, s. 110–115; Alexandr STICH, *Matouš Konečný a jeho Kazatel domovní*, in: Václav Petrbok – Radek Lunga – Jan Tydlitát (edd.), Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze sympozia konaného 27.–29.5.1999

tím, než se stal bratrským biskupem, je k dispozici jen několik základních informací. Narodil se v roce 1569 ve Strážnici na Moravě, kde byl významný bratrský sbor.[4] Základy vzdělání nabyl ve svém rodném městě ve škole při sboru, o jejíž úrovni leccos napovídá privilegium, které 12. listopadu 1577 vydal místní bratrské obci Jan mladší ze Žerotína.[5] Ten bratřím povoluje, aby si *„v domě, kdež bydlejí, školu svobodně způsobili, v níž by se dítky a mládež čísti a psáti, jazykům jiným, německému, latinskému etc., též uměním svobodným učiti mohli z městečka Strážnice i jiní z jiných panství"*.[6] Na základě tohoto formálního sdělení lze usoudit, že strážnická škola se svým charakterem blížila takovým vzdělávacím institucím, jaké působily při bratrských biskupských centrech, tedy např. v lokalitách, jakými byly Mladá Boleslav nebo Ivančice, a zřejmě vynikala nad průměr dobového bratrského školství.[7]

Dalším známým milníkem v životě Konečného je rok 1589, kdy byl společně s Izajášem Konečným, o jehož příbuzenském poměru k Matoušovi nic bližšího nevíme, zapsán na univerzitě ve Vitemberku,[8] kde se rok před ním zapsal pozdější kazatel Friedricha V. Falckého, ze Slezska pocházející Abraham Scultetus, s nímž Konečný i v pozdější době udržoval kontakty.[9] Je pozoruhodné, jak dokázala jednota bratrská v Čechách rychle reagovat na změnu teologické orientace v sousední zemi poté, co se saský kurfiřt Kristián I. rozhodl pro podporu reformované teologie a v tomto směru se na několik let proměnil i charakter

v Rychnově nad Kněžnou, Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 228–240; Hana BOČKOVÁ, *Theatrum divinum Matouše Konečného – „lidová encyklopedie" z počátku 17. století*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada D – literárněvědná 44, 1997, s. 5–14; Eduard PETRŮ, *Eusebiova Historie církevní a otázky českého humanistického překladu*, Listy filologické 91, 1968, s. 62–73; Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ (ed.), *Mravy ctnostné mládeži potřebné. Bratrské mravouky Jiřího Strejce, Adama Šturma z Hranic a Matouše Konečného*, Praha 1940.

4 K životním osudům Matouše Konečného srov. Jiří JUST – Markéta KLOSOVÁ – Martin STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí poslíka svého vypravil." – Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*, Dolní Břežany-Praha 2011, s. 30–41. Zprávy o dějinách bratrského sboru ve Strážnici souhrnně zachytil Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1935[=1939], s. 139–141.

5 Originál listiny je uložen v Archiwum państwowe Poznań, Akta Braci Czeskich, sign. 32.

6 Části privilegia cituje F. HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské*, s. 140.

7 O bratrském školství souhrnně pojednal v úvodu ke své edici pramenů, týkajících se vzdělávání a výchovy v historické jednotě bratrské Amedeo MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, s. 7–44. Strážnickou školou pravděpodobně prošli i zdejší rodáci Jan Lanecký (1554–1626, od r. 1601 biskup), Jan Lorenc (1577–1638, od r. 1616 konsenior), který, stejně jako předchozí zde uvedený, studoval v Basileji, a Pavel Fabricius (1590–1649, od r. 1618 přísedící pražské kozistoře podobojí za jednotu bratrskou a od r. 1632 biskup), jenž své vzdělání (též jako preceptor) zdokonalil v Marburku, Herbornu a v Heidelberku.

8 Otto HARTWIG, *Album academiae Vitebergensis ab A. Ch. MDII usque ad A. MDCII*. Vol. 2, Halle 1894, s. 367; Ferdinand MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku od r. 1502 až do r. 1602*, Časopis Musea Království českého 71, 1897, s. 250–268, zde s. 265.

9 Srov. J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí"*, s. 31, 40.

univerzity.[10] Po této cestě za vzděláním přijal Konečný v roce 1592 jáhenskou ordinaci a na své budoucí kněžské povolání se připravoval ve sboru v Třebíči, kde byl také 31. srpna 1596 ordinován na kněze.[11] Již o šest let později byl 21. září 1604 na synodu v Žeravicích zvolen za konseniora a vstupem do úzké rady se začal podílet na řízení celé jednoty.[12] Současně byl správcem sboru v Tuchoměřicích u Prahy, který sloužil jako základna pro správu početné komunity členů jednoty bratrské v pražských městech a v jejich širokém okolí.[13]

Podstatnou změnu v životě Matouše Konečného přinesl rok 1609. V době, kdy v Praze vrcholila jednání o majestát na náboženskou svobodu, jejichž výsledky zásadně ovlivnily postavení jednoty v Čechách, v Mladé Boleslavi zemřel 1. června biskup Bartoloměj Němčanský.[14] Konečný na jeho pohřbu konaném 9. června v bratrském centru nad Jizerou pronesl smuteční kázání.[15] Po několika dnech odcestoval do Prahy, kde se stal na konci července aktivním účastníkem jednání o reformě církevní správy nekatolíků, když jako člen komise pro církevní řády zastupoval jednotu bratrskou.[16] Po smrti Němčanského

10 Jiří HRUBEŠ, *Politická polemika mezi Falcí a Saskem na konci 16. století a její ohlas v Čechách*, Strahovská knihovna 4, 1969, s. 38–56, zde s. 42; Heribert SMOLINSKI, *Albertinisches Sachsen*, in: Anton Schindling – Walter Ziegler (edd.), Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650. Bd. 2. Der Nordosten, Münster 1993, s. 8–32, zde s. 26–28. Mezi lety 1586–1591 ve Vitemberku studovalo nejméně šest budoucích duchovních jednoty a někteří její stoupenci z řad šlechty. Srov. F. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy*, s. 265–266.

11 J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí"*, s. 31. Záznam o sněmu bratrských duchovních v Třebíči se dochoval v rukopise *Synod třebický*, MZA Brno, Sbírka rukopisů (G 10), inv. č. 528, fol. 33v.

12 Josef JIREČEK (ed.), *B. Jana Jafeta krátká zpráva o biskupích a starších Jednoty bratrské*, Časopis Musea Království českého 35, 1861, s. 139–158, zde s. 155.

13 Svědectvím o Konečného správě tuchoměřického sboru je jeho rukou psaný rejstřík členů tohoto sboru, kteří bydleli celkem v sedmnácti lokalitách. Rejstřík vznikl mezi lety 1606–1607. Muzeum Mladoboleslavska Mladá Boleslav, Archiv Matouše Konečného (= dále již jen AMK), sign. A3254 Tuchoměřice/O/1607. Text rejstříku bez identifikace jednotlivých osob vydala Olga FEJTOVÁ (ed.), *„A tak ne oni nás, ale my je zpravovati máme!" Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*, Praha 2014, s. 99–121. K dějinám sboru na sklonku 16. století a k jeho významu srov. Jaroslav PROKEŠ, *Paměti B. Jana Efraima o bratrském sboru v Tuchoměřicích*, Časopis Národního musea, oddíl duchovědný 107, 1933, s. 205–221.

14 Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Enchiridion Renatae Poesis*. Sv. 4, Praha 1973, s. 19–20; Kamil KROFTA, *O bratrském dějepisectví*, Praha 1946, s. 141–142 (a dále podle rejstříku); Karel HRDINA, *Humanista Salomon Frencelius a Čechy*, Listy filologické 68, 1941, s. 221–231; František Michálek BARTOŠ, *Zapomenuté dílo bratrského bohosloví*, Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 189–191; Jan V. NOVÁK, *Bartoloměj Němčanský*, in: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Sv. 18, Praha 1902, s. 64–65; Josef JIREČEK, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*. Sv. 2, Praha 1876, s. 49.

15 Data Němčanského úmrtí a jeho pohřbu jsou zaznamenána ve služebním rozpisu bratrských bohoslužeb, který si mezi lety 1600–1609 vedli správcové sboru v Mladé Boleslavi. *Itinerarium ministrorum Novi foederis*, AMK, sign. A3256/Itinerarium, fol. 160r.

16 Ferdinand HREJSA, *Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 473–474.

bylo třeba bez zbytečných odkladů ze stávajících konseniorů doplnit sbor bratrských biskupů, k čemuž došlo 27. srpna 1609 v moravských Jaroměřicích. Volba padla na Matouše Konečného,[17] který byl 4. října téhož roku v Mladé Boleslavi za přítomnosti členů úzké rady slavnostně vyhlášen novým správcem zdejšího sboru.[18] Do nového působiště se se svou „čeládkou" přestěhoval teprve 4. listopadu, po zajištění nové duchovní správy tuchoměřického sboru.[19] Kromě okamžitého převzetí správy sboru musel v Boleslavi zajistit restituci majetku, o nějž bratři následkem vyhlášení protipikartského mandátu v roce 1602 ve městě přišli.[20]

Vedle duchovní péče náležela ke Konečného povinnostem i správa boleslavské bratrské školy, již musel, podobně jako správcové ostatních bratrských sborů, při nichž probíhala školní výuka, zajišťovat učitele a rektora.[21] Běžným zdrojem těchto kapacit byla pro správce sboru v takových případech vlastní „čeládka", tedy ti, kdo se pod jeho vedením připravovali na samostatnou duchovní službu: kněží, jáhnové a učedníci, obývající sborový dům. Pedagogický sbor čas od času osvěžil příchod osoby z mimobratrského prostředí. V případě školy v Boleslavi to byl v Konečného době Hans Ulrich Reuter z Zürichu, který ve druhém desetiletí 17. století pobýval v Čechách a jednota jej zaujala natolik, že vstoupil do jejích služeb, nebo Julian Poniatowski, otec známé vizionářky, který našel cestu do Boleslavi jako polský exulant nedlouho před vypuknutím stavovského povstání.[22] Kvalita bratrské školy byla obecně závislá na zdrojích sborového správce, na jeho schopnosti zajistit si zručné spolupracovníky, kteří v případě boleslavské školy pocházeli převážně

17 Jerzy ŚLIZIŃSKI (ed.), *Ordo Antistitum in Unitate Fratrum*, Slavia 20, 1951, s. 385–395, zde s. 392; J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí"*, s. 32.

18 *Itinerarium ministrorum Novi foederis*, AMK, sign. A3256/Itinerarium, fol. 162v.

19 Informaci o přestěhování Matouše Konečného do Mladé Boleslavi zaznamenává *Itinerarium ministrorum Novi foederis*, AMK, sign. A3256/Itinerarium, fol. 163r.

20 Srov. Julius GLÜCKLICH, *Mandát proti Bratřím z 2. září 1602 a jeho provádění v letech 1602–1604*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1904, č. 10. K provádění mandátu v Mladé Boleslavi a k restituci zdejšího bratrského majetku srov. Amedeo MOLNÁR, *Boleslavští bratří*, Praha 1952, s. 238–245.

21 K významu bratrské školy v Mladé Boleslavi srov. J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí"*, s. 33–34. Dějinami této školy v období počátku 17. století se zabýval Rudolf ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství za mladých let J. A. Komenského*, Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského 21, 1962, s. 114–151, zejména na s. 134–142.

22 K osobě Reutera srov. blíže Markéta RŮČKOVÁ – Jiří ČEPELÁK (edd.), *„Poslušenství synovské vzkazuji Vám, můj nejmilejší pane otče." Studium a korespondence kněžského dorostu jednoty bratrské v letech 1610–1618*, Praha 2014, s. 580 (a dále podle rejstříku); J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí"*, s. 33, 297 a R. ŘÍČAN, *Několik pohledů*, s. 136–137; k příchodu J. Poniatowského do Čech srov. M. RŮČKOVÁ – J. ČEPELÁK (ed.), *„Poslušenství synovské vzkazuji Vám"*, s. 437–437 a 580; J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí"*, s. 33–34. Životní osudy Kristiny Poniatowské pojednal nejnověji Pavel HEŘMÁNEK, *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatowská*, Praha 2015.

z území Konečného diecéze. V lokalitách, které nebyly bratrskými biskupskými centry (v Čechách to v této době byla vedle Boleslavi ještě Praha, na Moravě pak Ivančice a Přerov), tyto zdroje úměrně závisely na významu a velikosti konkrétního sboru. Také z toho důvodu velká většina bratrských škol jen těžko snese srovnání s městskými humanistickými školami, zejména s těmi, které působily v královských a významnějších vrchnostenských městech.

Matoušovi Konečnému jako biskupovi příslušela v první řadě péče o zajišťování dostatečného počtu duchovních pro správu sborů v jeho diecézi a v tomto rámci také o jejich vzdělání.[23] Přestože jednota bratrská vzhledem ke svému minoritnímu postavení v dobové společnosti disponovala poměrně omezenými prostředky,[24] od poloviny 16. století usilovala o zajištění vyššího vzdělání alespoň pro ty duchovní, s nimiž se do budoucna počítalo pro správu významnějších sborů a do vrcholného orgánu církve, tj. do úzké rady na místa konseniorů a biskupů. Vlastní instituci, která by byla schopná takové vzdělání zajistit, jednota během své existence neměla. Ivančické bratrské gymnázium, které v tomto ohledu bývá hodnoceno nejvýše, dokázalo udržet slušnou kvalitu výuky, zajišťovanou i zahraničními lektory (např. Esromem Rüdingerem z Vitemberku), jen v poslední čtvrtině 16. století a ani v tomto období nelze úroveň výuky v Ivančicích srovnávat s tím, co nabízelo prostředí univerzity.[25] Z řady náznaků navíc vyplývá, že v době působení Matouše Konečného jako biskupa bylo ivančické gymnázium svým významem zastíněno mladoboleslavskou školou.[26]

Pravděpodobně většina bratrských duchovních, kteří absolvovali alespoň část výuky na zahraničních vzdělávacích institucích, prošla v posledním čtvrtstoletí před vypuknutím evropského třicetiletého konfliktu třemi nejvýznamnějšími bratrskými školami. Vedle zmíněných Ivančic a Mladé Boleslavi to byl ještě Přerov, sídlo biskupů, kteří měli na starosti správu sborů ve střední a severovýchodní části Moravy. O navazujících studijních cestách pak vždy v konkrétních případech rozhodovalo během společných zasedání

23 Diecéze, která byla spravována z bratrského centra v Mladé Boleslavi, se rozprostírala na území Litoměřického, Boleslavského, Bydžovského, Hradeckého a severní části Chrudimského kraje. Sbory, které k ní náležely, byly zpravidla seskupeny v prostoru několika omezených územních celků, jejich největší koncentrací se vyznačovaly oblasti střední části Boleslavského kraje a povodí obou Orlic ve východních Čechách. Srov. J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí“*, s. 34–35.

24 K financování správních institucí jednoty bratrské srov. J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí“*, s. 35–39.

25 Nejnověji o této instituci v souvislosti se vzděláváním urozenců pojednal Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010, s. 183–194. K charakteru školy s ohledem na angažmá E. Rüdingera srov. A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova*, s. 200–221.

26 J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí“*, s. 33–34.

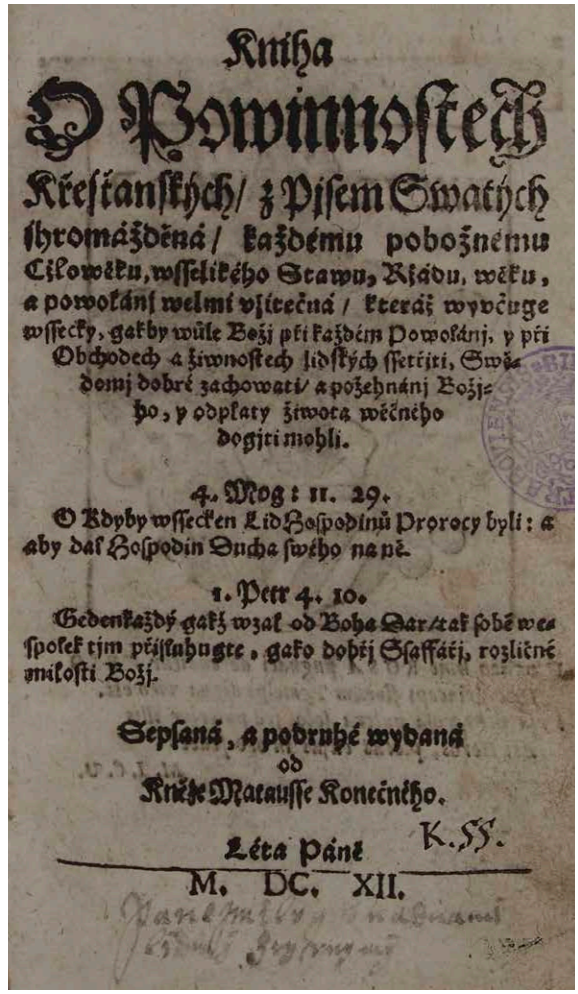

Kniha
O Powinnostech
Křesťanskych/ z Pjsem Swatych
shromážděná/ každému pobožnému
Cžlowěku, wsseliké ho Stawu, Řádu, wěku,
a powolánj welmi vžitečná/ kteráž wyučuge
wssecky, gakby wůle Božj při každém Powolánj, y při
Obchodech a žiwnostech lidských sstrjti, Swě-
domj dobré zachowati/ a požehnánj Božjho, y odplaty žiwota wěčného dogjti mohli.

4. Mog: 11. 29.
O Kdyby wssecken Lid Hospodinů Prorocy byli: a aby dal Hospodin Ducha swého na ně.

1. Petr 4. 10.
Gedenkaždý gakž wzal od Boha Dar/tak sobě we spolek tjm přjsluhugte, gako dobrj Sstaffářj, rozličné milosti Božj.

Sepsaná, a podruhé wydaná
od
Kněze Matausse Konečného.

Léta páně K.SS.
M. DC. XII.

Obr. 1: Titulní strana druhého vydání *Knihy o povinnostech křesťanských* (1612). Zdroj: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, sign. BT II 48, fol. A1a.

vedení jednoty.[27] Jedním z hlavních faktorů, které ovlivňovaly rozhodnutí o vyslání adepta na studium, byla jeho možnost financovat si zahraniční cestu z vlastních zdrojů. Těm, kteří mohli studovat na náklady svých rodičů nebo měli k dispozici dostatek finančních prostředků z jejich pozůstalosti, vedení jednoty příliš nebránilo. U studentů nemajetných naproti tomu důkladně zvažovalo, jestli by taková investice z pokladny jednoty nepřišla vniveč. Z dochovaných zpráv je zřejmé, že podpora studujících mládenců rozpočet

27 Srov. např. rozhodnutí synodu v Mladé Boleslavi z června 1598, jímž bylo povoleno nebo naopak nedoporučeno pokračování ve studiu na zahraničních školách sedmi studentům. Anton GINDELY (ed.), *Dekrety Jednoty bratrské*, Praha 1865, s. 269–270.

celého společenství velmi zatěžovala, neboť na zajištění těchto cest byla určena velká část společných finančních prostředků.[28]

Organizaci studia bratrských mládenců, včetně jejich vypravení na cestu a dodatečného obstarávání finančních prostředků, měl pak na starosti biskup každé diecéze. Udržoval s nimi kontakt zejména prostřednictvím korespondence a po poradě s jinými biskupy je ze studií odvolával, případně jim prodlužoval původně sjednanou délku pobytu nebo povoloval změnu místa studia. Tato činnost tvořila důležitou část biskupských povinností Matouše Konečného, jak je zřejmé z množství dopisů studentů, preceptorů a pedagogů, které se dochovaly v jeho archivu. Zaznamenávají i drobný detail týkající se odchodu Jana Amose Komenského do Herbornu. Ten zřejmě poněkud oddálily politické události v Čechách, kam na sklonku ledna 1611 vtrhlo vojsko pasovského biskupa Leopolda V. Habsburského. Přerovský biskup Jan Lanecký, který měl přehled o celém dění od dobře informovaného Karla st. ze Žerotína, se obrátil 25. února uvedeného roku na Matouše Konečného s obavami, jak za těchto okolností vypraví studenty své diecéze do zahraničí.[29] Z kontextu dalších zpráv nelze vyloučit, že skupina studentů, mezi nimiž byl Komenský, namísto obvyklé cesty po zemské silnici spojující Vídeň s Prahou zvolila náhradní trasu, která vedla přes severozápadní Moravu, východní Čechy a Mladou Boleslav.[30]

Byly to bezpochyby také zkušenosti s organizací bratrského školství, které Matouše Konečného přiměly k tomu, že se v roce 1612 rozhodl rozšířit svůj prakticko-teologický spis *O povinnostech křesťanských* o kapitolu věnovanou studentům a preceptorům.[31] Formuloval v ní své představy o tom, na jakých základech má – v souladu s křesťanským

28 O hmotném zajištění zahraničních studií bratrských mládenců a finanční náročnosti těchto cest pojednali zevrubně M. RŮČKOVÁ – J. ČEPELÁK (edd.), *„Poslušenství synovské vzkazuji Vám“*, zejména na s. 71–81 a 116–128; srov. též J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí“*, s. 36–37.

29 AMK, sign. A3251/Lanecký/3, fol. 1r. K osobě Jana Laneckého srov. M. RŮČKOVÁ – J. ČEPELÁK (edd.), *„Poslušenství synovské vzkazuji Vám“*, s. 577 (a dále podle rejstříku); Jiří JUST, *Neue Nachrichten über Johann Amos Comenius im Archiv von Matouš Konečný*, Acta Comeniana 25, 2011, s. 125–172, zde s. 126; Bohumír INDRA, *Otcovský přítel Komenského Bratr Jan Lanecius a vztahy jeho rodiny k Valašsku*, Naše Valašsko. Sborník prací o jeho životě a potřebách 9, 1946, s. 151–161.

30 Srov. J. JUST, *Neue Nachrichten über Johann Amos Comenius*, s. 127.

31 Matouš KONEČNÝ, *Kniha o povinnostech křesťanských, z Písem svatých shromážděná, každému pobožnému člověku všelikého stavu, řádu, věku a povolání velmi užitečná […]. Sepsaná a podruhé vydaná od kněze Matouše Konečného, léta Páně M. DC. XII*. Praha, šumanská tiskárna, 1612. Knihopis č. 4282; J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí“*, s. 260–261. Stejně jako v prvním vydání tohoto díla (Knihopis č. 4281) předchází vlastnímu pojednání nedatovaná dedikační předmluva Petru Vokovi z Rožmberka. Stručnou charakteristiku spisu podal Rudolf Říčan v předmluvě k jeho výběrové edici: A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova*, s. 252–253, kde je celá kapitola „O povinnostech při zprávě školní“ na s. 253–256 editována. Vzhledem k některým nedostatkům této edice, zejména častým chybám při opisu, jsou následující citace z Konečného

etickým konceptem – spočívat výchova mládeže. Je velmi pravděpodobné, že jeho úvahy směřovaly nejen k bratrským institucím, ale i mimo hranice jednoty, k širší čtenářské veřejnosti.[32] Jím zachycená doporučení jsou převážně obecného rázu. Předmětem Konečného úvah není samotná obsahová náplň výuky, též formulace metodických zásad se zde objevuje jen v náznacích, ale vzájemný vztah mezi žákem a preceptorem a z nich vyplývající povinnosti obou těchto skupin. Argumenty autora jsou doplněny celou řadou biblických veršů, jsou to ostatně jen s několika málo výjimkami biblické výpovědi, které vytvářejí stěžejní argumentační potenciál Konečného spisu.

Cílem vzdělávání je podle Konečného v první řadě posílení a upevnění zbožnosti, jak je patrné již z úvodních formulací:

> *„Veliká věc praeceptorům se svěřuje, mládež, totiž křesťanská, k pobožnému a užitečnému navedení a cvičení, a tak mysli a ingenium jejich informování. Rodičové zajisté* […] *dítek svých* […] *praeceptorům jako drahé klínotky svěřují, aby je v známosti Boží, v pobožnosti a bázni Páně, v dobrých mravích a literním umění cvičili.“*[33]

Zbožnost a *„umění literní“* Konečný vůbec označuje za nejvzácnější klenoty.[34] Preceptor, který by se ve svém povolání choval nedbale a lenivě, proto *„hřeší a zlořečenství Božího i lidského sobě zasluhuje“*.[35] Konečný si je vědom toho, že *„mladý věk drahý jest, jednou když mine, více se nenavrátí, a ingenium i nejlepší zlý praeceptor zkazí“*,[36] proto nabádá

díla uvedeny podle originálu, kterým byl exemplář Knihovny Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, sign. BT II 48.

32 S tím počítal již R. Říčan, srov. A. MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova*, s. 252. Nasvědčoval by tomu i fakt, že na rozdíl od mnoha jiných bratrských knižních titulů byl tento (a to v obou českých vydáních z r. 1611 i 1612) vytištěn v pražské šumanské tiskárně.

33 M. KONEČNÝ, *Kniha o povinnostech křesťanských*, s. 236. Toto pojetí odpovídá záměru celé knihy, která svým žánrem náleží mezi nábožensky povznášející a vzdělavatelné spisy (něm. Erbauungsschriften), jak je pregnantně vyjádřeno v úvodních verších Konečného díla: *„Povinnosti tyto svaté, // z zákona Božího vzaté, // napomínají každého, // učíc křesťana věrného, // aby znajíc Boha svého, // spravedlivou vůli jeho, // znal také své povolání, // jisté jeho vyměření. // Ouřad maje, neb povinnost, // měl na péči vždycky věrnost. // O tom, což mu poručeno, // v zdejším šafářství svěřeno, // dnem i nocí přemýšloval, // ve všem se Bohem spravoval. // Až by Pán náš s nebe sstoupil, // věrné slouhy slavné poctil, // řka: 'Měhoděk věrný slouho, // vejdi v radost Pána svého. // Nebo jsi byl v mále věrným, // vládnižse mnou statkem věčným. // Přebývaje v mém království, // užívej blahoslavenství.“* Tamtéž, s. 15.

34 Tamtéž, s. 244. Úzká spojitost mezi zbožností a schopností porozumět Písmu svatému, resp. náboženské a mravně hodnotné literatuře, je typickým tématem již u Jana Blahoslava, který pouze přijímal podněty vzešlé z prostředí reformačního humanismu, zejména vzdělávacího konceptu Philippa Melanchthona. K Blahoslavovu pojetí tzv. sakrální rétoriky srov. Jiří JUST, *Biblický humanismus Jana Blahoslava*, Studie a texty Evangelické teologické fakulty 10, 2007, č. 1, s. 136–153.

35 M. KONEČNÝ, *Kniha o povinnostech křesťanských*, s. 237.

36 Tamtéž.

rodiče, aby dobře zvážili, komu své dítě svěří. První část kapitoly, která sestává z deseti článků, je z toho důvodu věnována povinnostem preceptorů.

Ti mají především „*sami uměti to, čemu jiné učiti chtějí*".[37] Začínat mají „*od známosti a bázně Boží, odkudž by pobožnost a povolnost k cvičení jinému i požehnání Boží na věrnou práci pocházela*",[38] a tudíž je třeba „*vždycky začínati od modliteb svatých a katechismu, aby co přednějšího a k spasení náležejícího jest, to napřed bylo*".[39] To jen dokresluje výše uvedenou hlavní tendenci Konečného spisu. Preceptorům se zapovídá zatajování potřebných věcí a zbytečné protahování či maření času.[40] Tempo výuky mají přizpůsobit tomu, aby žáci byli schopni jím sdělené informace vstřebat. Součástí učebního procesu je též potlačování špatných vlastností a návyků žáků, „*aby* […] *jako divoká zvířátka v oboře školní okrocována byla*".[41] Nejlepším prostředkem při výuce, zejména pokud jde o mravy a ctnosti, je vlastní příklad preceptora.[42] K výuce patří i rozumné trestání „*v mírnosti*" s vyloučením jakýchkoliv výhrůžek a cholerických výlevů, které mohou žákům jen uškodit.[43] V době volna se preceptor nemá zanášet „*opilstvím*", hazardními hrami o peníze, zálety a jinými světskými radovánkami. Raději má sám sebe četbou či psaním dále vzdělávat a zdokonalovat. Také je mu „*někdy pak před jídlem neb po jídle pro lepší zdraví*" doporučována fyzická práce.[44]

Z osmi článků sestává druhá část kapitoly, věnovaná žákům. Předpokladem pro to, aby se žák něco naučil, je „*chuť, žádost a milost k učení se.*" K dobrému začátku patří modlitba „*za umění a moudrost i prospěch*".[45] Předpokladem prospěchu v učení je pokorný vztah, poslušnost a úcta vůči preceptorům a dodržování školního řádu.[46] Je třeba též respektovat kázeňské postihy a přijímat tresty od preceptorů, projevovat jim za jejich péči vděčnost a neoplácet jim za dobré zlým.[47] Druhou část kapitoly, která je ve srovnání s instrukcemi pro preceptory stručnější, Konečný uzavírá příslovím, že „*vlasti, rodičům a praeceptorům věrným, nikdá žádný dosti se odsloužiti a odměniti nemůže*".[48]

37 Tamtéž.
38 Tamtéž, s. 238.
39 Tamtéž, s. 240 (s odkazem na Mt 6,33).
40 Tamtéž, s. 238, 241–242. Zahálka je vůbec nejčastěji zmiňovaným nešvarem a vyučování bez patřičných výsledků je znamením nedbalého preceptora. Tamtéž, s. 239–240.
41 Tamtéž, s. 239.
42 Tamtéž, s. 241.
43 Tamtéž, s. 242.
44 Tamtéž, s. 242–243.
45 Tamtéž, s. 243.
46 Tamtéž, s. 244–245.
47 Tamtéž, s. 245–246.
48 Tamtéž, s. 246–247.

Kniha o povinnostech křesťanských nalezla mezi čtenáři zjevně příznivý ohlas. Oblíbená byla nejen mezi duchovními, ale našla své místo i ve šlechtických knihovnách.[49] Konečný se rozhodl nechat přeložit spis do němčiny a vytisknout jej též pro potřeby německojazyčných členů jednoty bratrské a jejích sympatizantů z prostředí Říše.[50] Tisk v Brémách organizačně pomáhal zajistit zřejmě některý z vyspělejších bratrských studentů. Mohl jím být alespoň z počátku Pavel Němčanský, který se svým bratrem Danielem dohlížel na korektury přinejmenším jedné další publikace tištěné v Brémách na zakázku bratrských biskupů.[51] Na samotné vzdělávání bratrských duchovních, již vzhledem ke své stručnosti a obecnosti, toto Konečného dílo větší vliv s velkou pravděpodobností nemělo. Významnější jsou v tomto ohledu tištěné učebnice a zejména spis *Naučení mládencům*, který byl pro tyto účely přímo určen. Jeho prvním zpracovatelem byl Jan Blahoslav, ale první tištěné vydání je známo až z roku 1585.[52] V roce 1609, tedy v době, kdy se Matouš Konečný stal biskupem, vyšel částečně přepracovaný spis znovu, pravděpodobně péčí Konečného předchůdce Bartoloměje Němčanského.[53] Jde o poslední v předbělohorské době vydané dílo, které

49 Mezi dochovanými exempláři jsou nejhodnotnějšími ty, jejichž někdejší majitele se podařilo identifikovat. Z prvního českého vydání (1611) se mimo jiné dochovaly exempláře z vlastnictví ivančického biskupa Jana Crucigera a jeho manželky Žofie (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, sign. BI VI 54) a Karla st. ze Žerotína (Biblioteka Uniwersytecka Wrocław, sign. 330.059); jeden exemplář druhého českého vydání (1612) náležel do vlastnictví utrakvistického kněze a exulanta Jana Burdy Pelhřimovského (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, sign. BT VI 48). Jeden exemplář německého vydání z r. 1616 vlastnil Jan Skrbenský z Hříště (Biblioteka i Archiwum im. B. R. Tschammera Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie, sign. BT SD 03673 I).

50 Matouš KONEČNÝ, *Ein schönes Büchlein, von dem rechten Amt und Beruf der Christen: aus heiliger Schrift zusammen gezogen […] beschrieben durch Matthaeum Koneczny, Diener der Kirchen Gottes: Nun aber aus dem böhmischen ins deutsche übersetzet durch einem Liebhaber der Wahrheit. MDCXVI.*, Bremen, Thomas de Villiers – Johann Willius – Johann Benthem, 1616. Dedikační předmluva Petru Vokovi z Rožmberka je zde na fol. A2a–A4b nahrazena obecnou výzvou k četbě křesťansky vzdělavatelné literatury. Spis poprvé zmiňují J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí"*, s. 270.

51 K okolnostem vydání německého překladu *Knihy o povinnostech duchovních* srov. Jiří JUST, *Jan Vetter. Příspěvek k tématu zahraničních učeneckých kontaktů jednoty bratrské na počátku 17. století*, Studia Comeniana et Historica 44, 2014, č. 91–92, s. 156–204, zde s. 171–172 a 202–203, č. 20; k podílu Pavla a Daniela Němčanského na jiných korekturních pracích v Brémách srov. tamtéž, s. 170.

52 *Naučení mládencům k službě Kristu a církvi jeho se oddávajícím v jednotě bratrské* […], [Kralice], bratrská tiskárna, 1585. Knihopis č. 1163.

53 *Naučení mládencům k službě Kristu a církvi jeho se oddávajícím v jednotě bratrské* […], [Kralice], bratrská tiskárna, 1609. Knihopis č. 1162. Kritickou edici spisu připravil František BEDNÁŘ (ed.), *Jana Blahoslava Naučení mládencům*, Praha 1947; pojednali o něm Pavel FILIPI, *Tendence bratrské homiletiky*, in: Amedeo Molnár – Pavel Filipi (edd.), Do posledních končin. Praha 1982, s. 77–100, zde s. 82–83; Mirjam DAŇKOVÁ[=Bohatcová], *Bratrský spis „Naučení mládencům"*, Časopis Matice moravské 70, 1951, s. 217–219; František BEDNÁŘ, *Požadavky Jednoty bratrské na bohoslovecký dorost. Naučení mládencům*, Reformační sborník 6, 1937, s. 115–121.

se souhrnně zabývá přípravou budoucích bratrských kněží a poskytuje zevrubný návod k jejich výchově, teologickému studiu a prohloubení osobní zbožnosti.

Své místo si Matouš Konečný jako přední protagonista vzdělávání bratrských duchovních vydobyl kromě zajišťování výuky na domácích bratrských školách a vysíláním studentů na zahraniční instituce též jako organizátor tisku školské literatury pro potřeby jednoty, a to v Brémách. Se zdejším gymnáziem pojily jednotu bratrskou ve druhém desetiletí 17. století prostřednictvím rektora Matthiase Martiniho intenzivní vztahy.[54] Mezi lety 1611–1616 zde vyšla tiskem řada děl, zejména učebnic, z nichž některé byly později vydávány v reedicích.[55] Spolupracovníky Matthiase Martiniho a Matouše Konečného při těchto aktivitách byli Jan Vetter a jeho nástupci na postu vychovatele brémských bratrských studentů.

Matouš Konečný organizoval vydávání teologické literatury z titulu své funkce „písaře",[56] která souvisela s jeho biskupským úřadem, i když není zcela jisté, zda ji Konečný vykonával již od roku 1609.[57] Nositel tohoto úřadu měl zaznamenávat průběh synodních jednání a dbát na uchovávání jejich usnesení (tzv. dekretů), dohlížet na literární produkci jednoty a sám v případě potřeby zajišťovat vydání náležitých děl, ať již jako jejich autor, nebo jako redaktor prací jiných. Matouš Konečný patří z tohoto hlediska k nadprůměrným bratrským autorům a v oboru prakticko-teologické literatury snese srovnání s takovými osobnostmi, jakými byly např. Lukáš Pražský nebo Jan Augusta.[58]

54 M. RŮČKOVÁ – J. ČEPELÁK (edd.), *„Poslušenství synovské vzkazuji Vám"*, s. 63–71; Markéta RŮČKOVÁ, *Textbooks at the Academy of Bremen at the Beginning of the 17th Century: New Evidence from the Bohemian Brethren Archives in Mladá Boleslav*, Acta Comeniana 24, 2010, s. 73–98; Alfred SCHMIDTMAYER, *Über das Schulwesen der Böhmischen Brüder*, Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts 26, 1936, s. 56–71; TÝŽ, *Die Beziehungen des Bremer Gymnasium Illustre zu J. A. Comenius u. den mährischen Brüdern*, Bremisches Jahrbuch 33, 1931, s. 305–347.

55 Z děl, jejichž tisk si bratrští biskupové v Brémách objednali, má učebnicový charakter zejména řecko-latinská *Summa catechismi* (1613), vydaná o dva roky později dokonce čtyřjazyčně a připojená k polyglotnímu vydání perikopních textů, vytištěnému pod názvem *Evangelia et epistolae* (1616). Je však zřejmé, že i *Evangelia* měla sloužit především při výuce jazyků. Analýzu těchto děl v kontextu bratrské literární činnosti podal J. JUST, *Jan Vetter*, s. 166–172 a 192, č. 8, s. 201–202, č. 18–19.

56 Povinnosti biskupa-písaře shrnuje řád, přepracovaný a doplněný na synodu v Žeravicích v roce 1616, ale vytištěný teprve z podnětu Jana Amose Komenského (v latinském a řeckém znění) v Lešně v letech 1632 a 1633. Vydali jej Joseph Theodor MÜLLER – Jan V. NOVÁK (edd.), *Řád církevní Jednoty bratří českých – Ratio disciplinae ordinisque ecclesiastici in Unitate Fratrum Bohemorum*, in: Jan Kvačala (red.), Veškeré spisy Jana Amose Komenského. Sv. 17, Brno 1912, s. 2–155, povinnosti biskupa-písaře jsou zde formulovány na s. 54–55.

57 Příslušné usnesení bratrského synodu se nedochovalo a M. Konečný je jako „písař" poprvé výslovně zmíněn v listě přerovského bratrského biskupa Jana Laneckého psaném dne 17. prosince 1612. AMK, sign. A3251/Lanecký/19; J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí"*, s. 32.

58 Některé z titulů vydaných Konečným pomáhaly udržovat mezi tajnými nekatolíky v Čechách a na Moravě povědomí o bratrské minulosti v průběhu rekatolizace po několik generací. Z těch je třeba

Obr. 2: Náhrobní kámen Matouše Konečného v Brandýse nad Orlicí. Foto: Jiří Just.

Vzhledem k rychlému úbytku sil se Matouš Konečný v létě 1618 po dohodě s úzkou radou vzdal správy mladoboleslavského sboru, kam uvedl Jana Brože, a nadále se věnoval již jen svým biskupským povinnostem.[59] Brzy po porážce českých stavů a jejich spojenců na Bílé hoře se v roce 1620 odebral do Brandýsa nad Orlicí pod ochranu Karla st. ze Žerotína. Zde vzhledem ke svému zhoršujícímu se zdravotnímu stavu, na nějž bezpochyby měly vliv ozvěny aktuálních politicko-společenských událostí, již jen pasivně přihlížel dění a 8. února 1622 zemřel.[60] V místě svého posledního působiště se poněkud symbolicky minul s Janem Amosem Komenským, který se na relativně klidné brandýské panství uchýlil v následujícím roce.

I přes péči, jakou duchovní ve vedení jednoty bratrské, včetně Matouše Konečného, věnovali přípravě svých nástupců, je zřejmé, že věc měla i své stinné stránky. Bratrští biskupové se k otázce vzdělávání budoucích kněží stavěli zcela utilitárně a jevili jen málo pochopení pro takové zájmy svých podřízených, které – z jejich poněkud jednostranného pohledu – přímo nesouvisely s jejich budoucím povoláním. Když Jan Amos Komenský upozornil na své studijní úspěchy v Herbornu a netajil se svým zájmem o filozofii, dočkal se od svého nadřízeného Jana Laneckého více než skeptického přijetí, jak usuzujeme z bezprostřední reakce přerovského biskupa: *„Amosovi dám kapitolu o tu přílišnou filozofí.“*[61]

zmínit spis *Kazatel domovní* (tištěný poprvé v roce 1618 a opět 1625; Knihopis č. 4278 a 4279) určený bratrským hospodářům jako návod ke konání domácích pobožností nebo *Modlitby církevní* (tištěné 1618; Knihopis č. 5798 a 5799), které vyšly anonymně, avšak písemnosti Archivu Matouše Konečného dokládají redakční podíl mladoboleslavského biskupa při jejich vzniku. K těmto spisům srov. J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí“*, s. 272–275.

59 J. JUST – M. KLOSOVÁ – M. STEINER (edd.), *„Hned jsem k Vám dnes naschvalí“*, s. 39–40.

60 Tamtéž, s. 40–41. Konečného náhrobek, zasazený do zdi soukromého domu na místě, kde stál pohřební kostel žerotínského rodu, je jedinou sepulkrální památkou na bratrského biskupa, dochovanou na území České republiky. Popsal jej Ferdinand HREJSA, *Bratrské památky v Brandýse nad Orlicí*, Časopis Národního musea, oddíl duchovědný 110, 1936, s. 193–208.

61 Jan Lanecký v listě Matoušovi Konečnému z 1. dubna 1613. AMK, sign. A3251/Lanecký/24, fol. 1r; J. JUST, *Neue Nachrichten über Johann Amos Comenius*, s. 134–135. Ještě křiklavějším příkladem konfliktu tohoto typu, kdy adept na úřad bratrské duchovní správy svými intelektuálními zájmy narazil na nepochopení bratrských biskupů, byl zde již zmíněný Jan Vetter. Srov. J. JUST, *Jan Vetter*, zejm. s. 164–166 a 181–184.

Zusammenfassung

Matouš Konečný und sein Anteil an der Erziehung und Bildung der Geistlichen der Brüdergemeinde zu Beginn des 17. Jahrhunderts

Nach dem Erlass des Majestätsbriefs von 1609, der den Protestanten in Bohmen eine freie Religionsausübung sicherte, hat das Amt des ersten Bischofs der Brüder-Unität in Böhmen Matouš Konečný (1569–1622) innegehabt. Im Rahmen der bischöflichen Pflichten war er auch für die Erziehungen und Vorbereitung der Geistlichen der böhmischen Provinz der Brüder-Unität verantwortlich. Er beaufsichtigte die brüderische Schule in Mladá Boleslav, wo begann die Ausbildung der künftigen Diakonen und Priester. Weil das Gymnasium der Unität in Eibenschitz am Anfang des 17. Jahrhunderts mit einem offensichtlichen Verfall getroffen wurde, mussten die Studenten für die Vervollkommnung ihrer Erziehung weiter nach Ausland wandern. Das ganze Prozess versicherten die Bischöfe der einzelnen brüderischen Diözesen. Sicher noch vor 1610 knüpfte Matouš Konečný ein Kontakt mit Matthias Martini, dem Rektor des Gymnasiums illustre in Bremen. Nicht nur wegen einer "konfessionellen Verwandschaft", aber ebenso aufgrund mancher persönlichen Beziehungen hat Bremen im zweiten Dezennium des 17. Jahrhunderts für die Brüder-Unität bedeutend an Anziehungskraft gewonnen. Zwischen 1610–1617 studierte hier unter Leitung von Matthias Martini und anderen Pädagogen eine Reihe der künftigen brüderischen Geistlichen und adeligen Anhänger der Brüder-Unität. Matouš Konečný war als sogenannter Bischof-Schreiber auch mit der Herausgabe der theologischen Literatur für die Brüder-Unität beauftragt. Unter den Lehrbüchern, die das Gymnasium in seiner Druckerei in Bremen zwischen 1611–1616 intensiv produzierte, wurden einige im Auftrag des jungbunzlauer Bischofs gedruckt, in Böhmen und Mähren weiter verbreitet und auf den brüderischen Schulen benutzt, wie z. B. die polyglotte Ausgaben des brüderischen Katechismus (*Summa catechismi*, 1613 und 1615) oder griechisch-lateinisch-deutsch-tschechische Ausgabe der liturgischen Texten (*Evangelia et epistolae*, 1616). Matouš Konečný selbst war Verfasser eines praktisch-theologischen Abhandlung *Kniha o povinnostech křesťanských* (*Das Buch von dem rechten Amt und Beruf der Christen*, Erstausgabe 1611, in der deutschen Übersetzung in Bremen gedruckt 1616). Das Werk ergänzte er im Jahre 1612 um ein Kapitel, in dem präsentiert er, den Studenten und Präzeptoren getrennt, seine Vorstellungen über der christlichen Bildung und Erziehung. Diese sind im vorliegenden Aufsatz analysiert.

Jan DVOŘÁK

Eine untertänige Stadt in Mähren des 17. Jahrhunderts in Intentionen der Heiratsmigration. Kombiniertes Zeugnis der Kirchenbücher und Heiratsverträge (am Beispiel von Svitavy)[1]

Abstract: A Liege Town in Moravia of the 17th Century in Terms of Marriage Migration. Combined Testimony of Parish Registers and Marriage Contracts

This study is essentially aimed at solving of two sets of questions in connection with the episcopal town of Svitavy in the first decade of the 17th century. First, it attempts to reveal more general trends of the development of Moravian liege towns of the mentioned time period. It primarily focuses on the problem of contacts between town people and country background in the intentions of marriage strategies. The research assignment is to find out what intensity of entering into marriages was between town dwellers and villagers, and how important role, in this respect, the boundaries of a relevant domain or its internal circles played. The paper also deals with the problem of marriage immigration and emigration, and at the same time it tries to capture the prevailing model, taking into account the legal status of residential units, where the migration to the town came from and where, outside from the town, it was directed, and marital status of a groom and a bride, too. The second group of the questions is connected with the criticism of the basic input sources (registers and wedding contracts), their information potential and possibilities of their interpretation.

Key words: *early modern era – liege town – Svitavy (Zwittau) – migration – wedding strategies – parrish registers – wedding contracts*

Fragestellung und Quellen

Die auf demographische Untersuchung von Städten in der Frühen Neuzeit ausgerichtete städtische Historiographie stützt sich schon seit langem auf der Voraussetzung einer Passiv-Bilanz des natürlichen Bevölkerungsaustausches in dieser Art von Siedlungseinheiten, die bei ihrem belegten Populationswachstum von

1 Die Studie entstand im Rahmen des Projektes POST-UP II., CZ.1.07/2.3.00/30.0041, das durch das Europäische Sozialfonds und den Staatshaushalt der Tschechischen Republik mitfinanziert wird.

der Schlüsselrolle der städtischen Immigration zeugt[2] und indirekt auch ein relativ hohes Migrations- oder allgemein Mobilitätsmaß der ländlichen Bevölkerung[3] (der Angehörigen von Siedlungseinheiten niedrigeren Grades) beweist, denn gerade dank dieser Bevölkerung war es möglich, dieses Defizit zu decken. Der bisherige Forschungsstand erlaubt jedoch nicht zu behaupten, dass diese Prämisse durch eine repräsentative Menge von analytischen Studien, die sich mit unterschiedlichen (juristischen oder funktionellen) Typen von städtischer Besiedlung befassen würden, eindeutig belegt wäre.[4]

Im Hypothesenbereich bleiben bisher größtenteils auch die Feststellungen, welche die intensiveren Kontakte zwischen den sich einander durch ihre Größe, rechtliche Einstufung oder Funktion nähernden Siedlungseinheiten betreffen und von einer einfacheren und häufigeren Versetzung der ländlichen Untertanen in die Einzugsminderstädte (Märkte) eher als in die Städte zeugen,[5] oder in kleinere, weniger bedeutende Städte eher als in städtische Lokalitäten mit bedeutender Zentralfunktion, sowie sie auf größere Attraktivität und Zugänglichkeit dieser Zentren für die Einwohner von städtischen, zur Peripherie neigenden Siedlungseinheiten deuten.[6] Kontakte des städtischen Milieus mit dem ländlichen, insbesondere bei untertänigen Städten, die Rolle von Herrschaftsgrenzen, geographischem Übergreifen der Kompetenz der städtischen Vogtei sowie anderer städtischer Institutionen stellen in dieser Hinsicht ein Thema dar, dem die städtische Historiographie bislang vieles schuldig ist und das gleichzeitig einen der wichtigen Anzeiger für deren Perspektivrichtung aufstellt.[7]

2 Diese Tatsache erwähnt bereits Jaroslav Marek in seiner grundlegenden und immer noch inspirierenden Studie, in der er außer anderem andere mögliche für die Lösung des Problems nützliche methodische Vorgehen vorstellte und zugleich auf die Schwierigkeiten des Studiums von städtischer Einwanderung, die durch die erreichbaren Quellen gegeben sind, aufmerksam machte. Jaroslav MAREK, *O studiu městského přistěhovalectví*, Sborník Matice moravské 79, 1960, S. 86–111, hier S. 91. Diese allgemein akzeptierte Prämisse unterstreicht auch Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006, S. 46 f., wobei er auch eine Liste der relevanten ausländischen Literatur zu diesem Thema anführt. Es kann noch beispielsweise die Studie der führenden Kennerin der europäischen städtischen Geschichte hinzugefügt werden: Edith ENNEN, *Mitteleuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Wilhelm Rausch (Hg.), Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert, Linz 1981, S. 1–19, hier S. 15.

3 Hierzu bereits Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964. Aktuell Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice (1750–1824)*. České Budějovice 2013.

4 Vgl. hierzu Martin NODL, *Raně novověké městské migrace: perspektivy, tendence a metodické podněty německého bádání 70. až 90. let*, Folia Historica Bohemica 18, 1997, S. 289–304, hier S. 290.

5 Eduard MAUR, *Die Minderstädte in Böhmen und Mähren, besonders in der frühen Neuzeit*, in: Herbert Knittler (Hg.), Minderstädte – Kümmerformen – gefreite Dörfer. Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem. Linz 2006, S. 159–180, hier S. 168–169.

6 J. MILLER, *Uzavřená společnost*, S. 74.

7 Auf die Wichtigkeit dieses Problems wies bereits Jaroslav Marek hin. J. MAREK, *O studiu městského přistěhovalectví*, S. 109. Vgl. auch M. NODL, *Raně novověké městské migrace*, S. 293–294. Allgemein

Bei der Erforschung der geographischen Verschiebungen der Bevölkerung (nicht nur in der Frühen Neuzeit) ist es wichtig, die innere Strukturiertheit dieses Problems nicht außer Acht zu lassen, die mit Hilfe des auf dem Feld der (historischen) Demographie ausgearbeiteten terminologischen Apparats zu erfassen ist. Eine grundlegende Rolle spielt dabei die Unterscheidung zwischen den Termini *Mobilität* und *Migration*, zwischen denen eine Hyperonym-Hyponym-Beziehung herrscht. Der erstere beinhaltet in seiner semantischen Struktur einen negativen Wert bei strikter Fixierung auf konkreten Raum und seine Bedeutung kann durch den Hinweis auf die unterschiedliche Zeit, in der diese verletzt wurde, spezifiziert werden. Abhängig von diesem Faktor kann die Mobilität in der Frühen Neuzeit kurzfristig sein (zum Beispiel Besuche von Märkten oder verschiedenen Typen von Festen, die außerhalb der eigenen Siedlungseinheit stattfinden), saisonbedingt (die sich wiederholenden Reisen wegen Arbeit, die mit einem bestimmten Zeitabschnitt innerhalb des Jahres verbunden sind) und langfristig, bei der es jedoch nicht zur Änderung des ständigen Wohnsitzes kommt. Gerade dieses Merkmal ist bei der Definition des höchsten Mobilitätsgrades – der Migration – grundlegend.[8] In diesem Falle wurde man Angehöriger einer anderen Siedlungseinheit, und diese Veränderung, obwohl sie bei weitem nicht auf Lebenszeit bestand, war bei den Untertanen oft auch mit der Aufnahme neuer Obrigkeit und mehrmals auch mit einer qualitativen Veränderung des Rechtsstatus verbunden. Diese war gerade für den Teil der ländlichen Bevölkerung aktuell, der in die Städte – seien es untertänige oder landesherrschaftliche Städte – umsiedelte. Auch Migrationen können unterschiedlichen Typologisierungen unterzogen werden, deren Endgestalt durch die Wahl des Schlüsselfaktors gegeben ist (Migrationsrechtmäßigkeit, Herkunft, sozialer Status, Motiv der Migranten usw.).[9]

Die Ausdrücke *Auswanderung* und *Einwanderung* benennen dann grundsätzlich eine identische Wirklichkeit, die jedoch jedes Mal von einer anderen Perspektive eingesehen wird, welche entweder im ursprünglichen oder neuen Hauptwohnsitzort verankert ist. Der grundlegende Unterschied zwischen diesen beiden Auffassungen des jeweiligen Prozesses kommt aber beim Studium der städtischen Einwanderung zum Ausdruck, das traditionell Bürgerbücher als Hauptquelle ausnutzt. Die Interpretation von diesen Büchern ist mit vielen Beschränkungen verbunden. Neben der Tatsache, dass sie nur diejenigen Personen aufzeichneten, die den Gewinn des vollen Bürgerrechts anstrebten und somit nur die

zu Perspektiven der städtischen Historiographie Václav LEDVINKA, *Města v raném novověku*, in: Marie Šedivá Koldinská – Ivo Cerman et al., Základní problémy studia raného novověku, Praha 2013, S. 268–306, hier S. 293.

8 Zur historisch-demographischen Terminologie und speziell zu Mobilitätstypen J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, S. 48 f., bes. S. 57–59.

9 Ibidem, S. 59–64.

höhere, in vielen Hinsichten einer beträchtlichen Stratifikation unterliegende Schicht der Stadtbevölkerung registrierten,[10] blieb derjenige Teil der Bevölkerung außer Acht, der sich entschlossen hatte, seine städtische Heimat zu verlassen.[11] Auf den ersten Blick erwecken also die Bürgerbücher den Anschein, dass die Stadt nur durch Zentripetalkraft wirkte und dass diejenigen, die sich entschieden hatten, hier Zuflucht zu suchen, bis zu ihrem Lebensende hier blieben. Eine solche Vorstellung ist freilich unbelegt und naiv, aber eine Forschung, die eine systematische und völlige Erfassung der städtischen Auswanderung beanspruchen würde, ist in Hinsicht auf die Breite und Vielfältigkeit der relevanten Quellenbasis einerseits und deren Absenz andererseits prinzipiell hinter die Grenzen des Erfolgs verwiesen. Dies bedeutet aber nicht, dass auf ähnliche Fragen völlig verzichtet werden müsste und sollte.

Einen der Bereiche, in dessen Rahmen es möglich ist, die mit den Kontakten zwischen dem ländlichen und städtischen Milieu zusammenhängenden Probleme mitsamt dem Thema der städtischen Ein- und Auswanderung zu lösen, stellen Heiratsmigrationen als einer der Wohnsitzveränderungstypen dar, in dem die mit der Eheschließung verbundene Motivation hervortritt. Sie können auch bei zahlreichen Städten, insbesondere bei untertänigen Städten, ins Visier genommen werden, bei denen keine Bürgerbücher zur Verfügung stehen. Auch hier ist die Forschung freilich auf die Existenz eines spezifischen Quellentyps angewiesen. Es handelt sich in erster Reihe um Pfarrmatrikeln, speziell um deren Abteil, das für Eheregistration ausgesondert wurde, und Heiratsvertragsbücher (nähere Charakteristik dieser Texte und Vorstellung der Analysemethoden ist in den entsprechenden Unterkapiteln zu finden).

Historisch-demographische Aspekte der Eheschließungsrate in Verbindung mit dem städtischen Milieu der Frühen Neuzeit erfuhren in der tschechischen Geschichtsschreibung – besonders in den letzten zwei Jahrzehnten – eine teilweise Aufmerksamkeit, es kann jedoch grundsätzlich konstatiert werden, dass sich diese Forschung hauptsächlich mit der Schlussphase der erwähnten Epoche befasste, die Migrationsfrage nicht immer im Vordergrund des Interesses stand und das Informationspotential der kombinierten Analyse von Pfarrmatrikeln und Heiratsverträgen nur ausnahmsweise genutzt wurde.[12] Gerade das Zusammenwirken dieser beiden Quellentypen ermöglicht jedoch nicht nur

10 Zu den Limits der Forschung J. MILLER, *Uzavřená společnost*, S. 49–52.

11 Dieses Problem akzentuiert J. MAREK, *O studiu městského přistěhovalectví*, S. 89.

12 Eine Übersicht der sich mit verschiedenen Eheschließungsaspekten in der Frühen Neuzeit befassenden Arbeiten mitsamt den, die die Migration außer Acht lassen, bringt J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, S. 68–69. Pfarrmatrikeln und Heiratsverträge werden parallel genutzt in der Studie Jana MRÁZKOVÁ, *„Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati." Vliv rodiny a „přátel" na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století*, Historická demografie 29, 2005, S. 53–107. Die Autorin konzentriert sich aber nicht primär auf das

Informationen zu ergänzen, die in einem von ihnen absent sind, sondern auch Fragen zu beantworten, auf die bei isolierter Analyse zu verzichten wäre.

Eine der mährischen untertänigen Städte, bei denen es möglich ist, eine solche Forschung bereits für das beginnende 17. Jahrhundert durchzuführen, stellt die Stadt Svitavy (Zwittau) dar. Die Tauf-, Heirats- und Begräbnismatrikel des hiesigen katholischen Pfarrbezirks, welcher außer der Stadt selbst auch die unmittelbar angrenzende ländliche Umgebung einschließt, wurde Ende des 16. Jahrhunderts angelegt[13] und gehört somit zu den ältesten in Mähren.[14] Außerdem blieb für Svitavy eine Reihe von Heiratsvertragsbüchern erhalten, die von der ersten Hälfte der 1570er Jahre geführt wurde.[15]

Die ganze Frühe Neuzeit hindurch stellte die in der Nähe der westlichen Grenze Mährens in dessen historischer Begrenzung liegende Stadt Svitavy das städtische Zentrum der Herrschaft Svitavy dar, die in Hinsicht auf Verwaltungs- und Wirtschaftsaspekte weiter strukturiert war, sodass man über drei Umkreise sprechen kann: a) den Umkreis von Svitavy, das neun überwiegend größere und sich in der Nähe der Stadt befindende Dörfer mit mehreren Dutzenden Angesessenen einschloss; b) den Umkreis mit dem Zentrum im Markt Březová nad Svitavou (Brüsau), der insgesamt fünf Dörfer mit einer Angesessenenanzahl von Einsen zählte; c) den Umkreis von Rumberk (Rumberg), das ehemalige Lehen des Olmützer Bischofs, das wahrscheinlich am Ende der 1580er Jahre der Herrschaft Svitavy (Bischofsmensa) einverleibt wurde, und zwar in der Gestalt von acht Dörfern (oder deren Teilen), die mit ihrer Größe ungefähr den Dörfern des Umkreises von Březová entsprachen.[16] Diese Herrschaft, die im Westen durch die böhmisch-mährische Grenze abgegrenzt war, im Norden durch die Herrschaft Litomyšl (Leitomischl), im Osten und Nordosten durch die Herrschaft Moravská Třebová (Mährisch Trübau) und im

Migrationsproblem. Hinweise auf Studien, die in Bezug auf unsere Forschung von Relevanz sind, sind in den entsprechenden Unterkapiteln zu finden.

13 Státní oblastní archiv (weiter SOA) v Zámrsku, Sbírka matrik východočeského kraje, Inv. Nr. 9115, Sign. M-30 2393, Pfarrmatrikel des Pfarrbezirks Svitavy aus den Jahren 1599–1688. Auf dem Titelblatt der Pfarrmatrikel ist das Jahr 1599 erwähnt, die die Taufen betreffenden Einträge wurden jedoch erst ab Mitte des nächsten Jahres geführt, in dem der Heiratsregistrierung gewidmeten Teil erst ab 1601.

14 Vgl. Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, S. 32 f., 117–121.

15 Heiratsverträge aus dem ersten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts siehe in Státní okresní archiv (weiter SOkA) Svitavy se sídlem v Litomyšli, Archiv města Svitavy, Inv. Nr. 45, Buch Nr. 15, Heiratsvertragsbuch (1573–1606); Inv. Nr. 46, Buch Nr. 16, Heiratsvertragsbuch (1606–1654). Bis zu Beginn der 1570er Jahre wurden Heiratsverträge in die Hauptreihe der Stadtbücher eingetragen. Vgl. hierzu Carl LICK, *Zur Geschichte der Stadt Zwittau und ihrer Umgebung*, Zwittau 1910, S. 124 f.

16 Die Umkreise von Svitavy und Březová gehörten der deutschen Sprachinsel Hřebečsko (Schönhengstgau) an, und die Stadtbücher von Svitavy wurden deswegen bereits von ihren Anfängen zu Beginn des 16. Jahrhunderts an auf Deutsch geführt. Für den verfolgten Zeitabschnitt siehe besonders SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Archiv města Svitavy, Inv. Nr. 25, Buch Nr. 3, Stadtbuch B.

Süden durch die Herrschaft Letovice (Lettowitz), gehörte dem Dominium des Olmützer Bistums an, d. h. zu den direkt von der an der Spitze dieser Kircheninstitution stehenden Person verwalteten Besitzungen (unter Kardinal Dietrichstein wurde das Komplex auch um Herrschaften erweitert, die ihm dank seiner Position eines mährischen Adeligen gehörten). In dessen Rahmen war die Herrschaft Bestandteil des Patrimonialkomplexes Mírov (Mürau; die Herrschaften Mírov und Svitavy), also eines durch einen einzigen Obrigkeitsamt verwalteten Herrschaftsbundes.[17] In Folge dessen war in der Stadt Svitavy kein Sitz der obrigkeitlichen Verwaltung situiert, und zwar bis zur Mitte der 1770er Jahre – damals kam es zu einer Veränderung und die Herrschaft Svitavy bekam ein eigenes Obrigkeitsamt im Dorf Čtyřicet Lánů (Vierzighuben).[18] Dieses Dorf unterlag der Vogtei in Svitavy und wird in einigen Dokumenten sogar als Vorstadt bezeichnet, obwohl es de iure keine war (sog. stadtverbindenes Dorf).[19]

Außer der Tatsache, dass für Svitavy relevante Quellen bereits vom Beginn des 17. Jahrhunderts erhalten blieben, spielte bei der Wahl dieser Lokalität auch der Umstand die Schlüsselrolle, dass es in dieser Stadt zu Ende der Epoche vor der Schlacht auf dem Weißen Berg zum enormen Populationswachstum kommen musste. Die Beschreibungen der Herrschaft Svitavy aus der Zeit des Dreißigjährigen Krieges sowie das Summenregister der Erträge des Dominiums des Olmützer Bistums aus der zweiten Hälfte der 1630er Jahre, die bemüht waren, die Kriegsverluste an Untertanen zu fassen, vergleichen nämlich den aktuellen Zustand in Übereinstimmung mit den 258 ursprünglichen Häusern (mitsamt den Vororten),[20] während hier das Urbar von 1581 nur 134 Häuser in der Innenstadt und 35 Häuser in der Vorstadt registriert.[21] Obwohl es sich dabei nur um die zugunsten der Obrigkeit vergebührten Häuser handelte und ihre Anzahl nicht einmal laut des Urbars der Gesamtzahl von Angesessenen entsprach, ist es deutlich, dass es im erwähnten Zeitabschnitt zur bedeutenden Bebauungserweiterung kam, höchst wahrscheinlich erfolgte die Erhöhung der Stadtbewohneranzahl durch Einwanderung.

Die folgenden Passagen der vorliegenden Studie zielen grundsätzlich auf die Lösung von zwei mit der Stadt Svitavy im ersten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts verbundenen

17 Zur gebrauchten Terminologie siehe Jan DVOŘÁK, *Vrchnostenské město v raném novověku. Vztahy k vrchnosti a venkovskému zázemí na příkladu Svitav v 17. století*, Brno 2013, S. 30.

18 Milan SKŘIVÁNEK, *Léta pohrom a sporů s vrchností (1618–poč. 19. stol.)*, in: Jindřich Růžička (ed.), Svitavy. Dějiny a současnost města, Hradec Králové 1987, S. 35.

19 Hierzu Walter KUHN, *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung*, Zeitschrift für Ostsiedlung 20, 1971, S. 25 f.

20 Näher hierzu Jan DVOŘÁK, *Raněnovověké vrchnostenské město v demografickém pohledu. Svitavy v 17. století v kontextu panství*, Časopis Matice moravské 133, 2014, S. 273–299, bes. S. 276–282.

21 Zemský archiv (weiter nur ZA) v Opavě, pobočka Olomouc, Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž, Inv. Nr. 2632, Urbar der Herrschaften Mírov und Svitavy von 1581, fol. 83–115.

Fragenkomplexen und bemühen sich, mit Hilfe dieser Sonde allgemeinere Trends in der Entwicklung mährischer untertäniger Städte dieses Zeitalters teilweise zu enthüllen, beziehungsweise die bisherigen Thesen teilweise zu korrigieren. Im Mittelpunkt des Interesses steht primär das Problem der Kontakte der Stadtbewohner mit dem ländlichen Hinterland in Intentionen der Heiratsstrategien. Es wird darum gehen herauszufinden, wie hoch die Intensität von Eheschließungen zwischen den Stadtbewohnern und Dorfleuten war und welche Rolle die Grenzen der entsprechenden Herrschaft oder deren Innenumkreise in dieser Hinsicht spielten. Thematisiert wird auch das Problem der Heiratseinwanderung und -Auswanderung, wobei bei Bemühung um die Erfassung des überwiegenden Modells der Rechtsstatus der Siedlungseinheiten, woher die Migration in die Stadt herauskam und wohin sie aus der Stadt zielte, sowie der Familienstand der Verlobten berücksichtigt werden. Der andere Fragenkomplex ist dann mit der Kritik der grundlegenden Eingangsquellen (Pfarrmatrikeln und Heiratsverträge), ihres Informationspotentials und der Interpretationsmöglichkeiten verbunden.

Pfarrmatrikeln: Bearbeitungsmethoden und Interpretation

Den maßgeblichen Einfluss auf die Einführung von Heiratsmatrikeln in katholischen Gebieten sowie auf die Wahrnehmung der Institution der Ehe hatten die Verhandlungsbeschlüsse des Konzils von Trient, die für das Gebiet der Prager Erzdiözese im Rahmen der zu Ende des 16., bzw. zu Beginn des 17. Jahrhunderts in Olmütz und in Prag veranstalteten Synoden konkretisiert wurden. Während die Ehe bisher primär als weltliche Verpflichtung aufgefasst wurde, zu deren Schließung es außerhalb der Sphäre des Kircheneinflusses kam und die erst später von dem Priester geweiht wurde, brachte die Rekatholisierung auch in dieser Hinsicht soziale Kontrolle von Seiten der Kirche mit sich und jede neue Ehe, deren Rechtmäßigkeit durch die Regeln des kanonischen Rechtes gegeben war, musste in die Pfarrmatrikeln des jeweiligen Pfarrbezirkes eingetragen werden. Die Einführung dieser neuen Prinzipien in die Praxis kann jedoch bestimmt nicht als einmaliger Akt wahrgenommen werden.[22]

22 L. DOKOUPIL – L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva*, S. 9–10; Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008, S. 230–233. Es werden hier auch Bedingungen für eine Eheschließung in der nachtridentinischen Zeit detailliert analysiert. Siehe auch Michaela HRUBÁ, *Sňatek a zabezpečení nevěsty ve světle pramenů předbělohorských měst*, in: Martina Halířová (ed.), Oznamuje se láskám našim… aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Sborník z konference konané 13.–14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2007, S. 19–25, hier S. 21.

Der Verlauf der Reformation und der darauffolgenden Rekatholisierung in Svitavy kann aufgrund der bisher bekannten Quellen nicht detailliert verfolgt werden, dennoch kann festgestellt werden, dass sich hier der Katholizismus trotz des relativ starken lutherischen Einflusses, der noch während des Episkopats von Stanislav Pavlovský von Pavlovice konstatiert werden kann,[23] beim Antritt von Kardinal Dietrichstein ziemlich schnell durchsetzen konnte. Bedeutende Rolle spielte dabei bestimmt auch der agile Dekant in Svitavy Andreas Marschalek.[24] Die Häufigkeit der Einträge in der Pfarrmatrikel von Svitavy (wie folgt) deutet zudem an, dass ein großer Teil der im ersten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts im Rahmen des Pfarrbezirkes Svitavy, der aus der Stadt Svitavy, den Dörfern Čtyřicet Lánů, Moravský Lačnov (Mährisch Lotschnau), Javorník (Mohren) und einem Teil des Dorfes Hradec nad Svitavou (Greifendorf) bestand (bei allen Fällen handelt es sich um Dörfer des städtischen Umkreises der Herrschaft Svitavy) geschlossenen Ehen auf diese Art und Weise registriert wurde. Der Komplex der Einträge kann jedoch keinesfalls für die Übersicht aller Eheschließungen gehalten werden, die von den hiesigen Pfarrangehörigen geschlossen wurden, denn besonders bei den grenzüberschreitenden Ehen konnten die hiesigen Verlobten anderswo vermählt werden. Bei der Bemühung um die Erfassung von grundsätzlichen Trends ist es aber möglich, dieses Problem in den Hintergrund zu schieben. Im Vergleich zu den Bürgerbüchern besitzen die Pfarrmatrikeln den Vorteil, dass sie eine mehrfach buntere Schichtenskala der Bevölkerung erfassen.

Die Einträge aus den Jahren 1601–1610,[25] die in allen Fällen das Datum der Eheschließung und die Namen der Verlobten beinhalten, in den meisten Fällen auch den Herkunftsort und Familienstand (bei Witwen treten in der Regel Namen ihrer verstorbenen Ehemänner auf und bei ledigen Männern und Frauen Hinweise auf den Namen des Vaters) und die selten auch durch Angaben über den Beruf der zukünftigen Eheleute ergänzt sind, wurden mit Hilfe der aggregativen Methode bearbeitet.[26] Weil die Pfarrmatrikel in Svitavy geführt

23 Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. Abteilung I. Olmützer Erzdiözese*, III, Brünn 1859, S. 6; Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha – Brno 1938, S. 544.

24 Zu seiner Person siehe C. LICK, *Zur Geschichte der Stadt Zwittau*, S. 383–384.

25 SOA v Zámrsku, Sbírka matrik východočeského kraje, Inv. Nr. 9115, Sign. M-30 2393, Pfarrmatrikel des Pfarrbezirkes Svitavy aus den Jahren 1599–1688, f. 411–417 (Foliierung auf der unteren Kante).

26 Zu den bedeutendsten einheimischen Projekten, die auf eine Analyse von Schriftstücken dieser Art und auf verschiedene Methoden von Bearbeitung ihrer Daten zielten, zusammenfassend Eduard MAUR, *Historická demografie a dějiny rodiny v raném novověku*, in: Marie Šedivá Koldinská – Ivo Cerman et al., Základní problémy studia raného novověku, Praha 2013, S. 559–582. Grundlegende Publikation, die aggregative Vorgangsweisen der Analyse der sich mit dem natürlichen Austausch der Bevölkerung in den böhmischen Ländern der Frühen Neuzeit befassenden Quellen, ist L. DOKOUPIL – L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva*. Die Migrationsfrage in Verbindung mit den Pfarrmatrikeln als der Schlüsselquelle löst J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva* (zu Heiratsmigrationen S. 252–312).

wurde, also im Zentrum des Pfarrbezirkes sowie des Dekanats, wird angenommen, dass die gelegentlich fehlende Information über die Herkunft der Verlobten die Tatsache signalisiert, dass sie direkt aus der Stadt stammten.[27] In Hinsicht darauf, dass diese Studie primär das Problem der städtischen Migration in Beziehung zu einer konkreten Siedlungseinheit behandelt, wurden in der Analyse nur die Eheschließungseinträge berücksichtigt, in denen zumindest einer der Verlobten aus Svitavy stammte.

Die folgenden Tabellen zeigen Übersichten für die einzelnen Jahre mit Summen und Durchschnitten, bei denen es möglich ist, die Anzahl der die vorgestellten Kriterien erfüllenden Eheschließungen zu verfolgen, und zwar mit Betonung der Herkunft der Verlobten und unter Berücksichtigung der Herrschaftsgrenzen und des Rechtsstatus der Siedlungseinheiten. Auf eine genauere Feststellung von Daten der Eheschließungen wurde hier verzichtet, es kann jedoch behauptet werden, dass die hiesige Praxis die allgemeine Regel kopieren dürfte (Verbot von Eheschließungen während der Fastenzeit vor Ostern und während des Advents und deren erhöhte Frequenz in der unmittelbar vorausgehenden und folgenden Zeit).[28]

Tabelle 1: Die im Rahmen des Pfarrbezirks Svitavy geschlossenen Ehen (mindestens einer von den Verlobten aus der Stadt)

Jahr	Herkunft des Bräutigams					Herkunft der Braut				
	Herrschaft Svitavy			Außerhalb dieser Herrschaft		Herrschaft Svitavy			Außerhalb dieser Herrschaft	
	Svitavy	Březová	Dorf	Stadt/ Markt	Dorf	Svitavy	Březová	Dorf	Stadt/ Markt	Dorf
1601	14	–	1	–	2	14	–	2	–	1
1602	12	–	4	2	2	16	–	3	1	–
1603	18	–	3	2	2	22	–	3	–	–
1604	1	–	3	–	3	7	–	–	–	–
1605	18	–	2	2	2	22	–	–	1	1
1606	13	2	7	–	3	23	–	1	–	1

27 Bei den meisten wird in dieser Situation jedoch *allhier* angeführt. Ein anderes Problem stellt die Tatsache dar, dass auf einigen Stellen die Herkunft wegen der Blätterbeschädigung nicht festgestellt werden konnte. Diese spärlichen Fälle wurden unter Berücksichtigung des überwiegenden Trends zu Svitavy dazugerechnet.

28 J. GRULICH, *Populační vývoj*, S. 158–160. Der Meinung des Autors nach unterschied sich die Praxis in den Dörfern und Städten in dieser Hinsicht nicht.

1607	15	1	2	2	2	16	–	5	–	1
1608	19	–	1	–	–	17	1	2	–	–
1609	12	1	3	7	3	25	–	1	–	–
1610	15	–	7	1	5	26	–	2	–	–
Σ	137	4	33	16	24	188	1	19	2	4
ΣΣ					214					214
Durchschnitt (ohne das Jahr 1604)										
	15,1	0,4	3,3	1,8	2,7	20,1	0,1	2,1	0,2	0,4

Tabelle 2: Die im Rahmen des Pfarrbezirks Svitavy geschlossenen Ehen (der Ehemann aus der Stadt)

Jahr	**Gesamt-anzahl**	**%**	**Herkunft der Braut**				
			Herrschaft Svitavy			**Außerhalb dieser Herrschaft**	
			Svitavy	**Březová**	**Dorf**	**Stadt/Markt**	**Dorf**
1601	**14**	82,4	**11**	–	**2**	–	**1**
1602	**12**	60,0	**8**	–	**3**	**1**	–
1603	**18**	72,0	**15**	–	**3**	–	–
1604	**1**	14,3	**1**	–	–	–	–
1605	**18**	75,0	**16**	–	–	**1**	**1**
1606	**13**	52,0	**11**	–	**1**	–	**1**
1607	**15**	68,2	**9**	–	**5**	–	**1**
1608	**19**	95,0	**16**	**1**	**2**	–	–
1609	**12**	46,2	**11**	–	**1**	–	–
1610	**15**	53,6	**13**	–	**2**	–	–
Σ	**137**		**111**	**1**	**19**	**2**	**4**
Durchschnitt (ohne das Jahr 1604)							
	15,1 63,8 %		**12,2** 80,9 %	**0,1** 0,7 %	**2,1** 14,0 %	**0,2** 1,5 %	**0,4** 2,9 %

Tabelle 3: Die im Rahmen des Pfarrbezirks Svitavy geschlossenen Ehen (die Ehefrau aus der Stadt)

Jahr	Gesamt-anzahl	%	Herkunft des Bräutigams				
			Herrschaft Svitavy			Außerhalb dieser Herrschaft	
			Svitavy	Březová	Dorf	Stadt/Markt	Dorf
1601	**14**	82,4	**11**	**–**	**1**	**–**	**2**
1602	**16**	84,2	**8**	**–**	**4**	**2**	**2**
1603	**22**	88,0	**15**	**–**	**3**	**2**	**2**
1604	**7**	100	**1**	**–**	**3**	**–**	**3**
1605	**22**	91,7	**16**	**–**	**2**	**2**	**2**
1606	**23**	92,0	**11**	**2**	**7**	**0**	**3**
1607	**16**	72,7	**9**	**1**	**2**	**2**	**2**
1608	**17**	85,0	**16**	**–**	**1**	**–**	**–**
1609	**25**	96,2	**11**	**1**	**3**	**7**	**3**
1610	**26**	92,9	**13**	**–**	**7**	**1**	**5**
Σ	**188**		**111**	**4**	**33**	**16**	**24**
Durchschnitt (ohne das Jahr 1604)							
	20,1 87,4 %		**12,2** 60,8 %	**0,4** 2,2 %	**3,3** 16,6 %	**1,8** 8,8 %	**2,3** 11,6 %

Schon bei kursorischem Blick auf die vorliegenden Daten aus der analysierten 214 Einträge beinhaltenden Probe geht der Unterschied in der Vertretung der aus der Stadt kommenden Verlobten in Abhängigkeit von ihrem Geschlecht hervor. Während es sich bei Männern um etwa zwei Drittel handelt, nähert sich dieses Verhältnis bei Frauen neun Zehnteln. Dieses Phänomen kann dadurch erklärt werden, dass die Eheschließung in der Regel im Wohnort der Braut bekräftigt wurde und dass auch alle weltlichen Bestandteile der Hochzeit in ihrem Elternhaus verliefen.[29] Was die Kontakte der Stadt zu anderen Siedlungseinheiten (besonders zu Dörfern) der Herrschaft sowie außerhalb ihrer Grenzen anlangt, besitzt die Tabelle Nr. 3 größere Aussagewert. Es entsteht hier

29 M. HRUBÁ, *Sňatek a zabezpečení nevěsty*, S. 21; J. GRULICH, *Populační vývoj*, S. 237.

jedoch die Gefahr, dass die eventuellen unterschiedlichen Heiratsstrategien in Bezug auf das Geschlecht verschleiert werden.

Aus der Tabelle Nr. 3 geht hervor, dass mit fast zwei Dritteln Heiraten überwiegen, die innerhalb der Stadt geschlossen wurden, also Fälle, wo beide Verlobten aus Svitavy stammten (laut Tabelle Nr. 2 würde es sich sogar um vier Fünftel handeln). In etwa 15 % der Fälle (mit Tabelle Nr. 2 übereinstimmend) ging es um Heiraten, in denen es zum Kontakt zwischen der Stadt und den Dörfern der Herrschaft kam. Dazu muss jedoch eine Erklärung hinzugefügt werden, die aus der Tabelle nicht offensichtlich ist. Es ging in der Mehrheit um Dörfer, die sich im Rahmen des Pfarrbezirkes befanden, eventuell im städtischen Umfeld der Herrschaft Svitavy lagen. Es konnte kein einziger Beleg für das Auftreten von Dörfern in südlicheren Gebieten des sog. Lehens Rumberk oder des Umkreises von Březová gefunden werden, und es kann also angenommen werden, dass dieser Teil der Herrschaft in gegebener Hinsicht ein anderes Einzugsgebiet darstellte. Das wird noch durch die Tatsache bestätigt, dass der Markt Březová nad Svitavou nur minimale Beziehungen zu Svitavy hatte, was einigermaßen befremdend ist, denn man könnte annehmen, dass die Versetzung in die Stadt für die Marktbewohner nicht nur einfacher, sondern auch verlockend wäre – sie würden somit die Vision eines rechtlichen sowie sozial-ökonomischen Aufstieges erhalten.

Ungefähr ein Fünftel der Einträge (in der Tabelle Nr. 2 nur etwa 5 %) weist auf einen Kontakt zwischen der Stadt und dem Gebiet außerhalb der Herrschaftsgrenzen hin, mit einer nicht besonders großen Überzahl des ländlichen Raumes.[30] Was die Städte betrifft, gehören in diese Kategorie meistens die untertänige Städte der benachbarten oder nahegelegenen Herrschaften, ohne offensichtliche Beschränkung durch die Landesgrenze: Litomyšl, Lanškroun (Landskron) – Böhmen; Moravská Třebová – Mähren. Es tauchen jedoch auch entferntere städtische Siedlungseinheiten auf: Pardubice (Pardubitz), Velká Bíteš (Groß Bittesch), Kroměříž (Kremsier), die aber nur selten jenseits der Grenzen der Böhmischen Krone situiert sind. Bei diesen entfernteren Distanzen können wegen ihres seltenen Vorkommens keine durch Wirtschaftsinteressen geschaffenen engeren Beziehungen angenommen werden. Die Kontaktknüpfung zwischen Mitgliedern von engeren oder breiteren Familien kann jedoch nicht unterschätzt werden. Als gewichtig ist aber die Feststellung zu betrachten, dass es mit der Ausnahme einer einzigen Erwähnung über Kroměříž in den gegebenen Intentionen nicht möglich ist, über engere Beziehungen zwischen den zum Dominium des Olmützer Bistums angehörigen untertänigen Städten zu sprechen. Ähnliche Schlüsse treffen auch auf Dörfer zu, besonders zu unterstreichen

30 Zur Entlassung aus der Untertänigkeit und Aufnahme in die Stadt in dieser Lokalität J. DVOŘÁK, *Vrchnostenské město v raném novověku*, S. 85, 179–181.

ist das häufigere Vorkommen von den zu den Herrschaften zugehörigen ländlichen Lokalitäten, die mit dem nördlichen Teil der Herrschaft Svitavy benachbart waren, also mit dem städtischen Umkreis: Herrschaften Litomyšl, Bystré (Bistrau) oder Moravská Třebová, sowie eine allgemein häufigere Bindung zu den nördlicher gelegenen Gebieten: Herrschaften Lanškroun oder Zábřeh (Hohenstadt).

Die vorliegenden Daten zeugen zwar von Kontakten der Bewohner von Svitavy mit den Bewohnern des restlichen Teils der Herrschaft Svitavy oder der sich jenseits ihrer Grenzen befindenden Siedlungseinheiten zwecks der Eheschließung und enthüllen auf dieser Ebene auch einige Züge der Heiratsmigration, ohne weitere Ergänzung können sie jedoch nicht zu den die städtische Ein- und Auswanderung betreffenden Schlussfolgerungen gebraucht werden. Sie bieten nämlich keinen Anhaltspunkt für die Beantwortung der Frage, wo sich das frisch vermählte Brautpaar niederließ, und wenn sich die Forschung nur auf die Analyse von Heiratsmatrikeln stützen würde, müsste sie bei der Formulierung von Schlussfolgerungen von Hypothesen über die Passiv-Bilanz des natürlichen Austausches der Bevölkerung der städtischen Siedlung oder über deren Attraktivität ausgehen. Im Falle von Svitavy können wir aber in diesen beiden Richtungen weiter gehen.

Das Problem des Zuwachses oder Schwundes der Stadtbevölkerung ist durch eine Analyse derjenigen Teile der Pfarrmatrikel des Pfarrbezirks Svitavy zu erläutern, welche Taufen (die Geborenen) und Begräbnisse (die Verstorbenen) erfassen.[31] Die folgende Tabelle fasst Daten aus dem ersten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts zusammen.

Tabelle 4: Natürlicher Austausch der Bevölkerung von Svitavy

Jahr	**1601**	**1602**	**1603**	**1604**	**1605**	**1606**	**1607**	**1608**	**1609**	**1610**
Anzahl der Geboren	61	57	64	81	45	83	68	52	78	53
Anzahl der Gestorben	37	42	28	74	25	41	157	22	35	26
Unterschied	24	15	36	7	20	42	–89	30	43	27
Durchschnitt pro Jahr										15,5

Die Zusammenfassung dieser Daten bringt zwei wichtige Feststellungen zum Vorschein. Sie deckt vor allem die erhöhte Sterblichkeit und die Anwesenheit von Epidemien in der

31 Für die Jahre 1601–1610 siehe SOA v Zámrsku, Sbírka matrik východočeského kraje, Inv. Nr. 9115, Sign. M-30 2393, Pfarrmatrikel des Pfarrbezirks Svitavy aus den Jahren 1599–1688, fol. 2–34, 311–321. Zu allgemeinen Meinungen über dieses Problem und zur Bearbeitungsmethodik siehe L. DOKOUPIL – L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva*, S. 1–16, 17–41.

Stadt in den Jahren 1604 und besonders 1607 auf, die teilweise auch aus der Heiratsmatrikel (1604) und vor allem aus der Evidenz von Heiratsverträgen zu lesen sind (wie folgt). Für das Jahr 1607 kann man sogar von einer demographischen Krise sprechen, von einer Erscheinung, die gewöhnlich durch Zuwachs von Eheschließungen in unmittelbar darauf folgender Zeit begleitet wurde.[32] Trotz dieser Ausschwankungen war die Bilanz des Populationszuwachses in der Stadt in diesem Jahrzehnt aktiv und betrug im Jahresdurchschnitt 15,5 Personen (wenn wir für diese Zeit mit der Anzahl von 250 Häusern und dem Index 8 als Multiplikator für die Berechnung der Bevölkerungssumme arbeiten würden, wäre der Unterschied zwischen Natalität und Mortalität 7,75 ‰). Das heißt, dass auch trotz des erweisbar beträchtlichen Anzahlzuwachses der Stadtbevölkerung in dieser Zeit der Migration eine geringere Rolle zukam, als angenommen werden könnte, und zwar mitsamt der Heiratsmigration. Weitere damit verbundene Fragen können dann in Verbindung mit Heiratsverträgen behandelt werden.

Heiratsverträge: Bearbeitungsmethoden und Interpretation

Heiratsverträge als Dokumente rechtlichen Charakters, die aufgrund freien Willens der beiden beteiligten Parteien Vermögensbeziehungen zwischen dem künftigen Brautpaar für die Dauer der Ehe sowie nach deren Beendung durch den Tod eines von ihnen regelten und in dieser Hinsicht auch einen breiteren Umkreis ihrer Verwandten (besonders Eltern und Kinder) oder Freunden verpflichteten, waren traditionell mit der rechtsgeschichtlichen Forschung verbunden.[33] Das Thema der Ehen im städtischen sowie ländlichen Milieu aus der Sicht der historischen Demographie ist häufig mit Analyse der Pfarrmatrikeln verbunden, in den letzten Jahrzehnten entstanden jedoch auch einige Studien, die gerade von Heiratsverträgen ausgehen. Nicht immer thematisieren sie aber primär das Migrationsproblem.[34]

32 Zu demographischen Krisen des 17. Jahrhunderts Eduard MAUR, *Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku. Třicetiletá válka*, in: Ludmila Fialová – Pavla Horská – Milan Kučera – Eduard Maur – Jiří Musil – Milan Stloukal, Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996, S. 102 fol., 115 f.

33 Zusammenfassung der älteren Literatur bei M. HRUBÁ, *Sňatek a zabezpečení nevěsty*, S. 19. Kürzlich Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, Praha 2012, S. 103–107. Die Autorin stellt fest, dass in vormodernen Kodifikationen den Heiratsverträgen trotz ihrer Wichtigkeit keine große Aufmerksamkeit gewidmet wurde.

34 Bezüglich der Migrationen siehe J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, S. 68–69. Für das Milieu der ostböhmischen untertänigen Städte und Märkte Petr VOREL, *Dějiny města Přelouče I, 1086–1618*, Přelouč 1999, S. 81–84; Tereza SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy a manželství na příkladu městečka Dašic v letech 1563–1652*, in: M. Halířová (ed.), Oznamuje se láskám našim..., S. 27-45. Einige Beiträge überschreiten gleichzeitig den Rahmen der historischen Demographie oder Rechtsgeschichte und bemühen sich, diese Quelle auch bei anderen Fragestellungen zu nutzen. J. MRÁZKOVÁ,

Diese Rechtsdokumente wurden in der Regel vor der eigentlichen Eheschließung niedergeschrieben,[35] obwohl es zu deren Verbuchung erst mit Abstand kommen konnte.[36] In der analysierten Probe von Heiratsverträgen aus den Jahren 1601–1610, die in den für diese Zwecke vorbehaltenen Stadtbüchern von Svitavy erfasst sind,[37] wurden jedoch nur zwei solche Fälle vermerkt, bei einem von diesen Fällen ist dabei die Entstehung des ursprünglichen Textes vor der Eheschließung bewiesen. Die in den Heiratsverträgen angeführten Daten unterscheiden sich dann von den in den Pfarrmatrikeln erfassten Heiratsdaten in Tagen oder Wochen (in Ausnahmefällen stimmen sie sogar miteinander überein) und alles deutet darauf hin, dass es in Svitavy zu der Schließung dieses Rechtsaktes in meisten Fällen direkt vor Vertretern des Stadtrates kam und seine Gültigkeit durch direkte Verbuchung gegeben wurde.

Neben anderen verbindlichen Teilen dieser Verträge (Namen der Verlobten, Datum der Vertragsschließung/Verbuchung oder Namen der Trauzeugen)[38] bildeten deren Schlüsselbestandteil selbstverständlich die direkt der Vermögensauseinandersetzung gewidmeten Passagen (Mitgift, Mitgiftbestimmung, Aussteuer, Vermögensgemeinschaft, Regeln der Erbpraxis bei Tod eines der Eheleute usw.).[39] An dieser Stelle ist zu unterstreichen, dass, wenn sich ein Historiker mit diesen Institutionen und deren praktischer Realisierung im städtischen Milieu des 16. und 17. Jahrhunderts befasst, er nicht nur mit Koldíns Kodifizierung umgehen darf.[40] Das gilt speziell für das mährische Milieu, wo diese Sammlung erst an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert verbindlich wurde, also erst hundert Jahre später als in Böhmen. In Hinsicht auf Koldíns Inspirationsquellen ist es nötig, diese Tatsache besonders für die in die Einflusssphäre des sächsisch-magdeburgischen Rechtes gehörenden Gebiete zu respektieren, zu denen auch Svitavy gehörte, das mit der

„Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati"; Pavla NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání (Kutná Hora 1550–1600)*, Historická demografie 21, 1997, S. 37–72; Kateřina NOVOTNÁ, *Německé svatební smlouvy v kroměřížské městské kanceláři v letech 1700–1750. Historický text jako pramen pro lingvistickou analýzu typu a druhu textu*, Archivní sborník 10, 2004, S. 100–107. Zusammenfassung der älteren Literatur bei M. HRUBÁ, *Sňatek a zabezpečení nevěsty*, S. 19.

35 In dieser Hinsicht kann der Meinung von Pavla Slavíčková, dass es nicht möglich ist, diese Feststellung von einigen Historikern zu belegen, nicht zugestimmt werden. P. SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí*, S. 105.

36 Vgl. hierzu K. NOVOTNÁ, *Německé svatební smlouvy*, S. 101–102. Die Autorin behauptet jedoch, dass es erst nach der Eheschließung zur Eintragung in die Stadtbücher kam.

37 SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Archiv města Svitavy, Inv. Nr. 45, Buch Nr. 15, Heiratsvertragsbuch (1573–1606), fol. 113–143; Inv. Nr. 46, Buch Nr. 16, Heiratsvertragsbuch (1606–1654), fol. 1–35.

38 P. SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí*, S. 104; K. NOVOTNÁ, *Německé svatební smlouvy*, S. 103 f.

39 Hierzu besonders P. SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí*, S. 78–107. Für das dörfliche Milieu siehe Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

40 Karel MALÝ et al., *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, Praha 2013. Eine Warnung vor diesem Mangel an zahlreichen Studien akzentuiert auch M. HRUBÁ, *Sňatek a zabezpečení nevěsty*, S. 24.

Autorität einer weiteren Bischofsstadt Mohelnice (Müglitz) und in der höchsten Instanz dann mit Olmütz verbunden war.[41]

Eine Analyse dieser vermögensrechtlichen Bestimmungen stellt zwar nicht den primären Gegenstadt unseres Interesses dar, jedoch nur insoweit, als sie nicht explizit oder implizit über den Ort des ständigen Wohnsitzes des frisch vermählten Paares, also über die städtische Ein- und Auswanderung referieren. Solche Informationen tauchen im Vertragstext in der Regel auf und sind für die gegebene Forschung von grundlegender Relevanz.

Die Heiratsverträge wurden erweisbar nicht bei allen Heiraten niedergeschrieben (verbucht) und decken vermutlich nur kompliziertere Vermögensbeziehungen, denn in anderen Fällen konnten sich die Verlobten und ihre Eltern auf die genügende, durch die Bestimmungen des zugehörigen Stadtrechtes gegebene Sicherung verlassen. Michaela Hrubá ist sogar sehr skeptisch in Bezug auf die eventuelle Nutzung dieser Textgattung als Massenquelle für das Milieu Böhmens vor der Schlacht auf dem Weißen Berg. Sie argumentierte dabei mit der durchschnittlichen Häufigkeit ihres Vorkommens in einigen wenigen Lokalitäten, auf die bisher die Aufmerksamkeit gerichtet wurde: Kutná Hora (Kuttenberg), Staré Město pražské (Prager Altstadt).[42] Bei diesen Königsstädten betrug der Durchschnitt etwa fünf Verträge pro Jahr, bei der kleineren untertänigen Stadt Přelouč etwa drei und bei dem Markt Dašice mit siebzig Angesessenen etwa 3,5.[43] In den Heiratsvertragsbüchern von Svitavy sind für das erste Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts jedoch insgesamt 148 solche Texte eingetragen (mit Zuzählung eines Vertrages von 1600, der aber eine erst im nächsten Jahr geschlossene Heirat betrifft), und dem hiesigen Durchschnitt entspricht somit die erheblich höhere Ziffer 15. Wenn wir ähnlich wie bei der Pfarrmatrikel nur die zwischen den Parteien geschlossenen Verträge berücksichtigen, von denen zumindest eine aus Svitavy stammte, kommen wir zu der Zahl 133[44] (vgl. die

41 Diese Tatsache wird im Komplex von Antworten auf die den Zustand der Stadt Svitavy betreffenden Fragen des Regentes Reitter von Hornberg von 1652 explizit festgestellt. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž, Inv. Nr. 2741, S. 7. Allgemein zu dieser Frage František HOFFMANN, *K oblastem českých práv městských*, Studie o rukopisech 14, 1975, S. 27–67.

42 M. HRUBÁ, *Sňatek a zabezpečení nevěsty*, S. 23.

43 P. VOREL, *Dějiny města Přelouče*, S. 81; T. SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy*, S. 29. In diesem Durchschnitt sind überdies jegliche Heiratsverträge ohne Hinsicht auf die Herkunft der Verlobten berücksichtigt.

44 Diese Zahl stellt das Ergebnis nach der im Zusammenwirken mit den Einträgen der Pfarrmatrikel durchgeführten Korrektur dar, und zwar in Hinsicht auf den Herkunftsort der Verlobten. Aufgrund der Korrektur wurden aus der Probe in vier Fällen Verträge ausgesondert (eine Frau und drei Männer). Bei weiteren 15 Verträgen (acht Mal bei Männern und sieben Mal bei Frauen) wurde der Herkunftsort der Pfarrmatrikel angepasst, denn sie ist unserer Meinung nach in dieser Hinsicht konsequenter. Einige Korrekturen haben sich jedoch gegenseitig abgeschafft, und auch aus diesem Grund dürften eventuelle Fehler die endgültigen Schlussfolgerungen nicht besonders beeinflusst

folgenden Tabellen). Das entspricht ungefähr zwei Dritteln der im Pfarrbezirk Svitavy geschlossenen und aufgrund desselben Kriteriums herausgenommenen Heiraten (obwohl in vereinzelten Fällen die Eheschließungen, auf die sich diese Verträge beziehen, nicht in der Pfarrmatrikel erfasst sind), und diese Summe kann bereits als repräsentativ bewertet werden. Bei den restlichen, durch Heiratsverträge nicht erfassten Eheschließungen kann aufgrund der Herkunft der Verlobten keine überwiegende Tendenz festgestellt werden.

Das Maß an Kompliziertheit der vermögens-rechtlichen Beziehungen war jedoch nicht das einzige Kriterium, das die Entstehung des Vertrages und dessen Verbuchung in Svitavy beeinflusste. Eine Rolle spielte hier freilich die Herkunft der Verlobten. In unserem Fall kam es dazu regelmäßig dann, wenn zumindest einer von ihnen aus der Stadt oder aus Čtyřicet Lánů (siehe oben) stammte, es sind jedoch auch die Angehörigen der Vogtfamilien aus den dem städtischen Umkreis angehörenden Dörfern zu erwähnen, die das Recht hatten, die Überweisungen ihres Vermögens in die Stadtbücher von Svitavy einzufügen.[45] Es könnte angenommen werden, dass die Stadtbücher als Garantie für alle aus der Stadt stammenden Verlobten, die einen Vertrag abgeschlossen haben, gebraucht werden. Nach den Feststellungen von Petr Vorel, deren allgemeine Gültigkeit durch die Verträge aus Svitavy keinerlei bestritten wird, kam jedoch auch der Faktor des ständigen Wohnsitzes nach der Eheschließung in Bezug auf das Geschlecht ins Spiel. Wenn wir diesen Faktor zur Geltung bringen, liegt es nahe, dass außerhalb der Versicherungsreichweite von Seiten der Stadtbücher diejenigen Männer aus Svitavy und Čtyřicet Lánů standen, die nach der Hochzeit außerhalb dieser Siedlungseinheiten zogen.[46]

Das heißt, dass einerseits das komplexere Bild der städtischen Migration ähnlich wie bei der Pfarrmatrikel eine Erfassung der Mädchen und Witwen aus Svitavy bietet, und wir andererseits zusammenfassend komplettere Daten über die städtische Ein- und Auswanderung gewinnen. Die Analysenergebnisse sind in folgenden Tabellen zu finden. Die Tabellen Nr. 5–7 folgen einem identischen Modell wie bei der Pfarrmatrikel, mit dem Unterschied, dass die sich nur mit Männern, resp. mit Frauen aus Svitavy befassenden Zusammenfassungen auch den Familienstand der Verlobten in Betracht ziehen. Der Stern markiert diejenigen Fälle, in denen es erweisbar, oder zumindest wahrscheinlich, im Anschluss auf die Heirat zum Umzug des anderen Verlobten in die Stadt kam. Die Schlusstabellen Nr. 8 und 9 sind den prozentuellen Darstellungen vorbehalten.

haben. Der Jahresdurchschnitt würde noch erheblich wachsen, wenn wir die Krisenjahre 1604 und 1607 außer Acht ließen.

45 Näher hierzu J. DVOŘÁK, *Vrchnostenské město v raném novověku*, S. 92–93.

46 P. VOREL, *Dějiny města Přelouče*, S. 82.

Tabelle 5: Die in Svitavy registrierten Heiratsverträge (mindestens einer der Verlobten aus der Stadt)

Jahr	Herkunft des Bräutigams					Herkunft der Braut				
	Herrschaft Svitavy			Außerhalb dieser Herrschaft		Herrschaft Svitavy			Außerhalb dieser Herrschaft	
	Svitavy	Březová	Dorf	Stadt/ Markt	Dorf	Svitavy	Březová	Dorf	Stadt/ Markt	Dorf
1601	10	–	1	1	2	13	–	–	–	1
1602	8	–	4	2	–	12	–	2	–	–
1603	10	–	2	2	2	14	–	2	–	–
1604	1	–	2	–	–	3	–	–	–	–
1605	13	–	2	1	1	16	–	–	1?	–
1606	5	1	8	1	3	18	–	–	–	–
1607	4	–	–	–	1	3	–	2	–	–
1608	14	–	1	–	–	14	–	1	–	–
1609	8	1	2	6	1	18	–	–	–	–
1610	8	–	2	1	2	13	–	–	–	–
Σ	**81**	**2**	**24**	**14**	**12**	**124**	**0**	**7**	**1**	**1**
ΣΣ					**133**					**133**

Tabelle 6a, 6b: Die in Svitavy registrierten Heiratsverträge (Bräutigam – ledig/Witwer – aus der Stadt)

Jahr	Ledig	Herkunft der Braut																			
		Herrschaft Svitavy												Außerhalb dieser Herrschaft							
		Svitavy				Březová				Dorf				Stadt/Markt				Dorf			
		T	*	W	*	T	*	W	*	T	*	W	*	T	*	W	*	T	*	W	*
1601	9	**7**	5	**1**	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	**1**	1	–	–
1602	3	**2**	–	–	–	–	–	–	–	**1**	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

1603	9	**6**	3	**2**	–	–	–	–	–	**1**	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1604	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1605	7	**4**	4	**3**	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1606	2	**1**	1	**1**	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1607	3	**1**	1	–	–	–	–	–	–	**2**	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1608	9	**6**	5	**2**	2	–	–	–	–	**1**	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1609	5	**3**	3	**2**	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1610	6	**6**	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σ	53	**36**	24	**11**	2	**0**	0	**0**	0	**5**	4	**0**	0	**0**	0	**0**	0	**1**	1	**0**	0

Jahr	**Wit-wer**	**Herkunft der Braut**																			
		Herrschaft Svitavy												**Außerhalb dieser Herrschaft**							
		Svitavy				**Březová**				**Dorf**				**Stadt/Markt**				**Dorf**			
		T	*	**W**	*	**T**	*	**W**	*	**T**	*	**W**	*	**T**	*	**W**	*	**T**	*	**W**	*
1601	1	**1**	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1602	5	**2**	1	**2**	1	–	–	–	–	**1**		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1603	1	–	–	–	–	–	–	–	–	**1**	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1604	1	**1**	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1605	6	**4**	3	**1**	–	–	–	–	–	–	–	–	–	**1**	1	–	–	–	–	–	–
1606	3	**3**	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1607	1	–	–	**1**	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1608	5	**3**	3	**2**	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1609	3	**3**	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1610	2	**1**	1	**1**	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Σ	28	**18**	16	**7**	3	**0**	0	**0**	0	**2**	1	**0**	0	**1**	1	**0**	0	**0**	0	**0**	0

Tabelle 7a, 7b: Die in Svitavy registrierten Heiratsverträge (Braut – ledig/Witwe – aus der Stadt)

Jahr	Ledig	Herkunft des Bräutigams																			
		Herrschaft Svitavy												Außerhalb dieser Herrschaft							
		Svitavy				Březová				Dorf				Stadt/Markt				Dorf			
		S	*	W	*	S	*	W	*	S	*	W	*	S	*	W	*	S	*	W	*
1601	10	**7**	1	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	–	**–**	–	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1602	10	**2**	–	**2**	–	**–**	–	**–**	–	**4**	1	**–**	–	**2**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1603	12	**6**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**2**	1	**–**	–	**–**	–	**2**	–	**2**	1	**–**	–
1604	3	**–**	–	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**2**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1605	12	**4**	–	**4**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	–	**1**	–	**1**	–	**–**	–	**1**	–	**–**	–
1606	15	**2**	–	**2**	–	**1**	1	**–**	–	**5**	–	**2**	–	**1**	–	**–**	–	**2**	–	**–**	–
1607	1	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1608	10	**6**	–	**3**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1609	14	**3**	–	**3**	–	**–**	–	**1**	–	**1**	–	**–**	–	**1**	–	**4**	–	**1**	1	**–**	–
1610	11	**6**	–	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	–	**2**	–	**–**	–
Σ	98	**37**	1	**17**	0	**1**	1	**1**	0	**18**	2	**3**	0	**6**	0	**7**	0	**8**	2	**0**	0

Jahr	Wit-wer	Herkunft des Bräutigams																			
		Herrschaft Svitavy												Außerhalb dieser Herrschaft							
		Svitavy				Březová				Dorf				Stadt/Markt				Dorf			
		S	*	W	*	S	*	W	*	S	*	W	*	S	*	W	*	S	*	W	*
1601	3	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	1	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	1
1602	2	**–**	–	**2**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1603	2	**2**	1	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1604	0	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1605	4	**3**	2	**1**	1	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–

1606	3	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	1	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	–	**–**	–
1607	2	**–**	–	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	–	**–**	–
1608	4	**2**	–	**2**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1609	4	**2**	2	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**1**	1	**–**	–	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
1610	2	**–**	–	**1**	1	**–**	–	**–**	–	**1**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–	**–**	–
Σ	26	**11**	5	**7**	2	**0**	0	**0**	0	**4**	3	**0**	0	**1**	0	**0**	0	**2**	0	**1**	1

Tabelle 8: Prozentuelle Darstellung (Bräutigam aus der Stadt)

Ledig	**Herkunft der Braut**		**Witwer**	**Herkunft der Braut**	
	Svitavy	**Außerhalb dieser Stadt**		**Svitavy**	**Außerhalb dieser Stadt**
Durchschnitt (1601–1610)					
65,4 %	88,7 %	11,3 %	34,6 %	89,3 %	10,7 %

Tabelle 9: Prozentuelle Darstellung (Braut aus der Stadt)

Ledig	**Herkunft des Bräutigams**		**Witwe**	**Herkunft des Bräutigams**	
	Svitavy	**Außerhalb dieser Stadt**		**Svitavy**	**Außerhalb dieser Stadt**
Durchschnitt (1601–1610)					
79,0 %	55,1 %	44,9 %	21,0 %	69,2 %	30,8 %

Das Missverhältnis zwischen den aus der Stadt stammenden Bräutigamen und Bräuten wurde bereits erklärt. Ähnlich wie die Pfarrmatrikel bezeugen auch die Heiratsverträge ein hohes Prozent von Heiraten, bei denen beide Verlobten aus Svitavy stammten. Bei den die aus der Stadt stammenden Bräute betreffenden Einträgen, die in dieser Hinsicht relevanter sind, ist es fast 60 %, bei den Männern ist dieser Anteil selbstverständlich höher, und zwar grundlegend (über 85 %).[47] In Hinsicht auf die beiden mit hoher Sterblichkeitsrate verbundenen Krisenjahre ist einigermaßen der hohe Anteil von Verlobten überraschend, die zum ersten Mal die Ehe schlossen (bei Frauen etwa drei Viertel, bei Männern

47 Bei Přelouč ging es nur um etwa 40 %, bei Dašice um 44,4 %. P. VOREL, *Dějiny města Přelouče*, S. 82; T. SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy*, S. 34. Beide Autoren berücksichtigen bei der Berechnung alle Verträge, was das Ergebnis jedoch nur minimal beeinflusst.

fast zwei Drittel). Diese Angabe ist für die Interpretation der vorliegenden Daten in den Migrationsintentionen wichtig, denn bei Witwen oder Witwern erhöhte sich die Wahrscheinlichkeit, dass der Bräutigam, respektive die Braut bei ihnen einziehen. Der hypothetische Trend wird in hohem Maße durch die Zahlen in den Tabellen Nr. 6b und 7b bezeugt, diese Regel galt jedoch nicht restlos. Nur in Einzelfällen kann hingegen nachgewiesen werden, dass der aus der Gegend jenseits der Stadt stammende Bräutigam in die Familie seiner Verlobten-Jungfrau aus Svitavy einheiratete. Wir können also nicht mit dem Modell von dörflichen Söhnen (aus höheren Schichten) arbeiten, die eine Durchdringung in den städtischen Raum anstreben würden, indem sie in die Familie einer Bürgertochter aus Svitavy einheiraten würden. Ganz im Gegenteil zeigt sich hier ein relevantes Maß an Heiratsauswanderung der Frauen aus der Stadt.

Aus den Tabellen Nr. 6a und 6b geht im Gegenteil hervor, dass die Frauen aus Svitavy sowie jenseits von Svitavy sehr oft bei ihren Ehemännern aus der Stadt einzogen, und zwar ungeachtet des Familienstandes ihrer Verlobten; dieses Ergebnis darf jedoch nicht die erwähnte Tatsache verschleiern, dass in der Probe nicht die Fälle erfasst sind, in denen der Mann Svitavy wegen seiner Frau verließ. Aufgrund indirekter Beweise können wir also auch in dieser Hinsicht annehmen, dass die Heiratsauswanderung bei diesem Heiratstyp eine große Rolle spielte, besonders wenn wir uns dessen bewusst werden, dass das in den Heiratsverträgen erfasste Verhältnis der Bewohner und Bewohnerinnen der Stadt etwa 2 : 3 ist. Als wichtig ist auch die Feststellung zu betrachten, dass bei dem Studium des Angesessenenanzahlwandels (in der Stadt sowie in den Dörfern) sub speciae von der Heiratsmigration die Tatsache nicht außer Acht gelassen werden darf, dass die Hochzeit nicht in allen Fällen automatisch zur Gründung eines neuen in einer selbstständigen Immobilie fungierenden Haushaltes führte. Es mussten lediglich Bedingungen für dessen Fungieren gesichert werden, die frisch Vermählten konnten mindestens für eine Zeitlang bei den Eltern eines von ihnen oder bei Freunden bleiben.[48]

Obwohl die in diesem Beitrag angegebenen konkreten Daten nicht für vollständig oder ganz exakt gehalten werden können (sowohl bei der Pfarrmatrikel als auch bei den Heiratsverträgen), und trotz der Tatsache, dass sie nur einen, mit der Eheschließung verbundenen Migrationsabschnitt aufhellen, deuten sie gewisse Trends an, welche die bestehende Vorstellung von der städtischen Aus- und Einwanderung im 17. Jahrhundert einigermaßen korrigieren. Erstens muss damit gerechnet werden, dass nicht jede untertänige Stadt in Mähren in der Zeit vor der Schlacht auf dem Weißen Berg für

48 Zu derselben Feststellung kam auch Tereza Siglová in ihrer präzisen Studie. T. SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy*, S. 42.

populationspassiv gehalten werden kann, und zwar nicht einmal im Zusammenhang mit den mit demographischen Krisen und somit auch mit vorübergehend erhöhter Sterblichkeitsrate verbundenen Epochen. Des Weiteren ist es nötig mit hohem (sicher mehr als die Hälfte zählendem) Maß an Eheschließungen innerhalb der untertänigen Stadt als mit dem überwiegenden Modell zu arbeiten und die Attraktivität des Siedlungseinheitstyps in Verbindung mit der Eheinstitution nicht zu überschätzen. In anderen Fällen spielten die Herrschaftsgrenzen keine dominante Rolle, sondern eher die Bindungen zur nahen Umgebung, und zwar sowohl bei dem Richten auf das Dorfmilieu als auch auf das Milieu der untertänigen Städte. Obwohl die Kontakte zwischen verschiedenen Siedlungseinheiten wohl nicht als klares Merkmal der städtischen Einwanderung zu werten sind, konnte die Entstehung dieser Bindungen für die städtische Einwanderung ohne Rücksicht auf deren konkrete Arten grundlegend sein. In dieser Hinsicht könnte sicher Vieles mit Hilfe der prosopographischen Methode enthüllt werden, ihre Anwendung wäre jedoch noch anspruchsvoller als die in dieser Studie vorgestellte Analyse.

Übersetzt von Hana Jadrná Matějková

Resumé

Poddanské město na Moravě v 17. století v intencích sňatkové migrace. Kombinované svědectví matrik a svatebních smluv (na příkladu Svitav)

Předkládaná studie se pokusila na příkladu biskupského města Svitavy v 17. století řešit některé otázky související s městskou migrací na základě rozboru matrik a svatebních smluv. Přestože konkrétní data nelze považovat za úplná ani naprosto přesná (ve vztahu k oběma typům pramenů) a navzdory skutečnosti, že pomáhají osvětlit pouze jeden, s uzavřením sňatku spojený výsek migrace, naznačují jisté trendy, které poněkud korigují stávající představu o městské emigraci a imigraci v 17. století. Předně je třeba počítat s tím, že ne každé předbělohorské poddanské město na Moravě je možno považovat za populačně pasivní, a to ani pro údobí spojená s demografickými krizemi, a tedy s dočasnou zvýšenou mírou úmrtnosti. Dále je třeba operovat s vysokou (rozhodně nadpoloviční) mírou uzavírání sňatků uvnitř poddanského města jako s převládajícím modelem a nepřeceňovat atraktivitu daného typu sídelní jednotky v sepětí s institucí sňatku. V ostatních případech pak nehrály dominantní úlohu hranice panství, ale spíše vazby s blízkým okolím, a to jak při zacílení na prostředí vesnic, tak poddanských měst. Přestože kontakty mezi různými sídelními jednotkami patrně nelze považovat za jasný příznak městské imigrace, vznik těchto vazeb mohl být klíčový pro městské přistěhovalectví bez ohledu na jeho konkrétní druhy. V tomto směru by jistě mohla mnohé poodhalit prosopografická metoda, její aplikace by však byla ještě náročnější než analýza představená v této studii.

Vítězslav PRCHAL

Sázka na nejistou kartu. Armádní služba a sociální úpadek Raduitů de Souches na přelomu 17. a 18. století[1]

Abstract: Bet on a Risky Card. Imperial Army Service and the Social Downfall of the Count Family of Raduits de Souches at the Turn of the 17th and 18th Century.

The paper sets a goal to clarify, by the form of a case study into the destiny of the three generations of the native French family of the Raduits, the connection between the economic resources, which the mentioned family could gain and mobilize, and the economic and financial aspects of army service. They were not only the inherent part of aristocratic warrior careers, but they also, in the situation of yet undeveloped fiscal mechanisms of a premodern state that was still searching for ways how to finance its permanent army, represented a risk factor which, to a considerable extent, decided about success or failure not only of the particular individuals, but as well their families and other generations of the dynasty, in the strictly socially stratified society of the early modern period.

Key words: *imperial army – aristocracy – service – feudal economy – debts – Jevišovice (Jayspitz) – Karl Ludwig Raduit de Souches – Karl Joseph Raduit de Souches*

Výzkum aristokratických kariér v rodící se stálé armádě středoevropské habsburské říše v raném novověku není v současné domácí historiografii příliš frekventovaným tématem. Souvisí to s obecně nízkou atraktivitou dějin vojenství v akademickém prostředí, což je patrně nejčastější konstatování všech, kteří se touto disciplínou zabývají a snaží se jí pojmout jinak než v dosud převládajícím praktickém faktografickém duchu. Určitou výjimku z pravidla představují osudy válečníků třicetileté války, i tady však převládá uchopení tématu skrze tradiční líčení životních osudů těchto

1 Studie vznikla v rámci řešení grantu GAČR reg. č. 14–03517P *Aristokracie z českých zemí a její služba v císařské armádě, 1650–1750.*

mužů.[2] Sociální a hospodářské aspekty takových kariér jsou zatím opomíjeny zcela, vytkneme-li však před závorku valdštejnologické bádání.[3]

Představený příspěvek si klade za cíl formou případové studie do osudů tří generací původem francouzského rodu Raduitů de Souches tematizovat souvislost mezi hospodářskými zdroji, které daný rod mohl získat a mobilizovat, a právě ekonomickými a finančními hledisky armádní služby. Ty byly nejen neodmyslitelnou součástí válečnických aristokratických kariér, ale v situaci zatím nerozvinutých fiskálních mechanismů předmoderního státu, který teprve hledal cesty, jak ufinancovat svou stálou armádu, představovaly dosti rizikový faktor, který ve výsledku do značné míry rozhodoval o úspěchu či neúspěchu nejen konkrétních jedinců, ale také jejich rodin a dalších generací rodu v sociálně přísně stratifikované společnosti raného novověku.

Smrt generála

Nebyla to žádná bezvýznamná šarvátka. Na bojišti na břehu Dunaje, nedaleko soutoku s Tisou, zanechalo život mnoho mužů na obou stranách. Souhrnné později odhadnuté ztráty na své horní hranici přesahovaly tři desítky tisíc. I když jde o prakticky neověřitelné a nejspíš i nadsazené počty, na poměry konce 17. století je to i tak relativně vysoké číslo.[4] Polní bitva byla vždy nevyzpytatelná, v několika hodinách se mohlo změnit vše, i když byly síly protivníků vyrovnané. To však nebyl tento případ. Armáda pod osobním vedením velkovezíra Mustafy Fazila Köprülü převyšovala křesťanské koaliční jednotky zhruba o třetinu. Nebylo se čemu divit. Grandiózní tažení vojsk Svaté aliance uherskou nížinou, započaté před Vídní roku 1683, bylo citelně oslabeno boji na Rýně s bourbonskou Francií. Devítiletá válka, nebo také válka o falcké dědictví, od svého propuknutí v roce 1688

2 Z poslední doby se jedná zejména o práce, na nichž se autorsky či překladatelsky podílel Jan Kilián. Srov. Jan KILIÁN, *Jan Beck: 1588–1648. Císařský generál, lucemburský guvernér a svobodný pán z Kokořínska*, České Budějovice 2014; TÝŽ, *Martin Maxmilián z Golče (kolem 1593–1653). Císařský generál ve víru třicetileté války*, České Budějovice 2010; Robert REBITSCH, *Matyáš Gallas (1588–1647). Císařský generál a Valdštejnův „dědic"*, Praha 2013.

3 Dosavadní přístupy ke košatému valdštejnologickému bádání přehledně shrnuje v pozoruhodném sborníku studií sepsaných u příležitosti poslední valdštejnské výstavy Jaroslav PÁNEK, *Proměny obrazu Albrechta z Valdštejna (Evropské téma v české perspektivě sedmi desetiletí: 1934–2007)*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (edd.), Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae? Praha 2007, s. 23–37. Naopak poslední knižní příspěvěk nemůže českému čtenáři nabídnout nic nového, neboť originál byl koncipován jako popularizační biografie pro německý trh a domácí silnou badatelskou produkci v podstatě nereflektuje. Viz Robert REBITSCH, *Valdštejn, Životopis mocnáře*, České Budějovice 2014.

4 Christian GREINER, *Der „Türkenlouis" – Markgraf Ludwig von Baden-Baden (1655–1707)*, in: Militärgeschichtliche Beiträge Bd. 3, Herford – Bonn 1989, s. 27–41; Max von TUREK, *Szlankamen*, in: Bernhard von Poten, Handbuch der gesamten Militärwissenschaften Bd. 9, Leipzig 1880, s. 106.

odčerpávala císařským stále více pluků, schopných velitelů, financí i materiálu z do té doby prioritního bojiště v Uhrách. Osmané se po „velkém úprku na jih" postupně stabilizovali. Dokázali si nejen udržet významné opěrné body proti náhle spíše bezzubým pokusům o dobytí (Velký Varadín), ale také renovovat kontrolu nad důležitým územím Srbska tím, že si tamní klíčové pevnosti vzali zpět, v čele se strategicky i symbolicky nesmírně významným Bělehradem, jen nedávno s velkou pompou dobytým vojsky pod velením mladého bavorského kurfiřta Maxe Emanuela. Ten však byl, stejně jako dosavadní vrchní velitel uherských sil arcivévoda Karel Lotrinský, spolu se značným množstvím mužstva i peněz přesměrován do Říše a nový komandant polní armády v Uhrách Ludvík Vilém Bádenský dělal, co s omezenými zdroji jen mohl, aby císař nepřišel o získané území.[5]

Jedním z těch, kdo zůstávali markraběti k dispozici, byl i polní zbrojmistr Karel Ludvík Raduit de Souches. Ten se nyní coby zástupce vrchního velitele armády postavil do čela křesťanského pravého křídla,[6] složeného ze dvou desítek pěších pluků a z několika podpůrných jednotek kyrysníků. Díky nepředvídatelnému vývoji událostí na bojišti měl právě tento muž sehrát významnou roli v budoucím střetu císařské armády s Osmany. Kdyby si však mohl bádenský markrabě to ráno 19. srpna 1691 před Slankamenem vybrat, jistě by se do bitvy nepustil.[7] Bylo to proti veškeré vojenské logice. Zároveň se mu však žádná lepší možnost neotevírala. Velkovezír totiž v noci ve vší tichosti obešel z jihu císařské pozice a opevnil své janičáry na malém kopcovitém hřebeni na břehu řeky. V této pozici dokázal nejen přerušit spojení mezi habsburskou polní armádou a jejím zásobovacím táborem pod necelých čtyřicet kilometrů vzdálenou petrovaradínskou pevností, ale dostal na

5 K zahraničně politické situaci oné doby a k válečným aktivitám habsburské monarchie srov. Michael HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence 1683–1797*, London 2003, zejm. s. 153–173; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české IX, 1683–1740*, Praha – Litomyšl 2011, s. 11–44 (autorem příslušných pasáží je V. Vlnas).

6 Velení na pravém křídle bitevní formace bylo tradičně vyhrazeno druhému muži v hierarchii polní armády. O tom, že Karel Ludvík Raduit de Souches vykonával roli zástupce markraběte Bádenského a v jeho nepřítomnosti velel hlavní armádě, hovoří dopisy generála von Barfuss, velitele braniborských podpůrných sil, kterými po celé tažení roku 1691 průběžně informoval do Berlína kurfiřta Fridricha III. o aktuální situaci v Uhrách. Viz Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv (dále jen KA Wien), Alte Feldakten (dále jen AFA), Hauptreihe (dále jen HR), kart. 197, 1691 I – XIII Türkenkrieg.

7 Bitva u Slankamene v odborné literatuře nepatří k příliš zpracovaným střetům. Naposledy se jí krátce věnoval ve své syntéze Ekkehard EICKHOFF, *Venedig, Wien und die Osmanen: Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*, Stuttgart 2008, s. 392–394. Faktograficky značně přesné (a taky rozsáhlé) jsou popisy bitvy v příslušných číslech dobových novin, vycházejících k dvousetletému výročí bitvy – např. č. 229 a 230 přílohy *Allgemeine Zeitung* a přílohy *Karlsruher Zeitung* č. 226, 227 a 228 z 19. srpna 1891. Výtisky uloženy v KA Wien, AFA, HR, kart. 197, 1691 I – XIII Türkenkrieg, sign. VIII 1 ½. Nejstarším (ale jistě ne nejobjektivnějším) popisem bitvy je pak vlastnoruční list Ludvíka Viléma Bádenského Leopoldu I. s líčením průběhu bitvy, sepsaný 25. 8. 1691 u Petrovaradína. Tamtéž, sign. VIII 2.

mušku i císařskou dunajskou flotilu. Ludvíku Vilémovi nezbylo než v této nepříjemné pozici zaútočit. Možná, že spoléhal právě na moment překvapení z útoku do kopce proti opevněným pozicím nepřítele, na to, že Osmané jsou si příliš jistí svou početní i terénní převahou a eventualitu bitevního střetu podceňují. Fazil Köprülü paša se bohorovně ani neobtěžoval rušit protivníkův mohutný obrat celé bitevní formace vlevo, který byl nutný k započetí boje. Přetočení císařské polní armády západním směrem přímo před zraky Osmanů trvalo dobré tři hodiny, aniž by je to, zakopané na návrší, nějak zvlášť vzrušilo.

Následovala několikahodinová krvavá srážka, v níž se dostaly do nejtěžšího ohně sbory na pravém křídle, v jejichž čele stál polní zbrojmistr de Souches, které měly v taktických představách velení hrát pouze podpůrnou roli. Jen díky heroickému úsilí všech zúčastněných a nasazení téměř kompletních záloh nedošlo ke katastrofě, naopak císařské polní šiky nakonec v podvečer již téměř ztracenou bitvu vybojovaly. Nad horkou srpnovou plání u Slankamene se vznášel dým z bitvy a zapadalo slunce. Zrodilo se slavné vítězství „tureckého Ludvíka". Vítězství, které se zařadilo po bok dalších skvělých úspěchů „věku hrdinů" (*Heldenzeitalter*), jak je nazýváno období uherských válek po bitvě u Vídně v roce 1683. Slankamen záhy spoluutvářel onu „*sérii šesti zázračných vítězství,* [kterou] *lidé uměli odříkat jako litanii*".[8]

Ze strategického hlediska však nebylo výhody této slavné vítězné bitvy téměř využito. Sultánova hlavní polní armáda přestala prakticky existovat jako bojeschopná síla, jeho velkovezír padl v boji, přesto se markrabě Bádenský necítil dost silný na to, aby se pokusil dobýt Bělehrad, hájený jen pevnostní posádkou, a místo toho stáhl svou také značně oslabenou armádu na sever podél Dunaje. Císařská propaganda ale dokázala situaci využít mistrným způsobem. Válka na dvou frontách vyžadovala od habsburské pokladny enormní sumy peněz a lid potřeboval nějakou pozitivní zprávu. Po celé monarchii se rozezněly zvony a celebrovalo se *Te Deum* na počest císařských zbraní, šeptanda o heroickém vítězství nad mnohonásobnou přesilou byla podpořena oficiální cestou tištěním letáků a zpráv o průběhu bitvy, šuškalo se, jak závratnou kořist si „*Türkenlouis*" vydobyl. Už krátce po bitvě byla v Norimberku vydána pamětní medaile na tuto slavnou řež – medailér a rytec Gregor Hautsch na aversu ztvárnil poprsí hlavního hrdiny markraběte Ludvíka z profilu, jak jinak než ve zbroji, na reversu potom v latinském inskriptu vyjmenovává zřejmě poněkud přibarvenou křesťanskou válečnou kořist v podobě 10 000 stanů, 14 polních

8 Andrew WHEATCROFT, *Nepřítel před branami. Habsburkové a Osmané v boji o Evropu*, Praha 2010, s. 192. Do této šestice nejzářivějších drahokamů na diadému habsburského vítězství nad arcinepřítelem křesťanstva patřila ještě Vídeň 1683, Budín 1686, Moháč (Nagysharány) 1687, Bělehrad 1688 a Zenta 1697.

praporů, 4 tugů (zdobená hůl s koňskými žíněmi, sloužila jako velitelský odznak v osmanské armádě – pozn. V. P.), a také 10 000 býků, 5 000 koní či 2 000 velbloudů a mul.[9]

Zatímco celá monarchie mohla pompézně slavit zázračné vítězství s pomocí Boží, na hlavním venkovském sídle hrabat de Souches v jihomoravských Jevišovicích vládla zcela jiná atmosféra. Mezi tisíci dalšími, kteří za oslnivý triumf císařských zbraní zaplatili cenu nejvyšší, byl i polní zbrojmistr Karel Ludvík Raduit de Souches.[10] Jako velitel pravého křídla, které bylo, jak již víme, oproti všem předpokladům na samém začátku bitvy vystaveno enormní bojové zátěži, postavil se v husté palbě janičářů zakopaných nad nimi na dunajském návrší do čela svých zle zkoušených jednotek a osobním příkladem utužoval morálku. Hned v počátku zuřivého boje jej však poslala osmanská kulka k zemi. Na jeho místo okamžitě nastoupil generál polní strážmistr Guidobald von Starhemberg,[11] kterému

9 Latinský nápis na reversu medaile zní: „DEO FORTVNANTE, ARMIS INVICTISS. LEOPOLDI M.DVCE LVD. WILH. M. BAD. ET HOCHB. AD SALANKEMEN, PROP. PETERWARAD. D. 19. / 9. AVG. A. 1691. TVRC. 25000.DELET. CASTRA EX PVGN. TORM. 158 CAPTA, TAVRI 10000. TENT. TOTIDEM, CAVD. EQ. 4. SIGNA PRET. 14. EQVI 5000. CAMEL. ET MVL. 2000. DESIDERATIS MAGN. VIZIR. AGAIANITZ. AD SERASK VIVAT AVSTRIA“
Medaile dostupná na URL: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Margrave_of_Baden_%28%22Turk_Louis%22%29,_1677_-_1707,_Medal_1691,_Victory_against_Turkey,_reverse.jpg>, [cit. 30. 3. 2016]. Faktem je, že v kořisti, včetně celého osmanského trénu, dělostřectva a vybavení polního tábora, bylo několik velmi zajímavých položek. Z hlediska symbolické denunciace odvěkého protivníka byl jistě nejdůležitejší zisk válečné pokladny, velkovezírovy standarty a praporů všech čtrnácti pašů, přítomných u vojska. Bitevní kořist byla dle dobových zvyklostí rozdělena: nejprestižnější kusy byly na důkaz vítězství a úcty poslány císaři do Vídně, podstatná část však připadla vrchnímu veliteli, aby přizdobila válečnickou gloriolu proslulého turkobijce a stala základem pozoruhodné sbírky turcik, uchovávané dnes v muzeu v Karlsruhe. Blíže Ernest PETRASCH, *Die Karlsruher Türkenbeute*, in: Týž a kol. (ed.), Die Karlsruher Türkenbeute. Die „Türckische Kammer“ des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden-Baden. Die „Türckischen Curiositaeten“ der Markgrafen von Baden-Durlach. Hirmer, München 1991, s. 11–53. Z hlediska našeho problému vedlejší, ale přesto zajímavý je fakt, že turecká kořist od Slankamene spočívala nějakou dobu na zámku v Ostrově nad Ohří, který vlastnila manželka Ludvíka Viléma a on sám jej využíval. Podrobněji v širším kontextu vlivu markraběcí turecké komory na obdobné sbírky v českomoravském prostoru a jejímu pozdějšímu odvozu do Rastattu Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů: Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550-1750*, Praha 2015, s. 206–214.

10 Všechny dosavadní genealogické přehledy shodně uvádí, že hrabě de Souches zemřel přímo v bitvě u Slankamene. Není tomu tak, jak bude ukázáno dále. Dobové biografické slovníky jsou na tom ještě hůře – buď heslo k de Souchesům nemají vůbec (Wurzbachův lexikon, Ottův slovník naučný), případně se věnují jen Ludvíkovi Raduitovi (Bernhard von POTEN, *Souches, Ludwig Raduit de*, in: Allgemeine Deutsche Biographie 34, 1892, s. 698–700) a jeho mladšího syna vůbec neznají (Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschafften und Künste*, Band 38, 1743, sl. 1006).

11 Guidobald von Starhemberg (11. 11. 1657–7. 3. 1737) byl příslušníkem starého hornorakouského rodu, jehož příslušníci se pravidelně dávali do armádních služeb. Křest ohněm prodělal, tak jako řada jiných, pod Vídní roku 1683, kde bojoval jako pobočník svého strýce a vavříny ověnčeného velitele obrany města Ernesta Rüdigera. Učil se a sbíral zkušenosti na uherském tažení. Roku 1686 získal svůj první plukovnický patent, roku 1689 byl povýšen na polního strážmistra a již jako polní podmaršál

se s jistými obtížemi podařilo obnovit sjednocené velení. Sám utrpěl zranění osmanským šípem do hrudi, přesto velel ještě dalším dvěma útokům, které sice znamenaly další těžké ztráty mužstva i důstojníků a zanechaly celé pravé křídlo bojové formace v jen těžko použitelném stavu, ale za tuto cenu poskytly zbytku polní armády císaře Leopolda tolik potřebný čas. Nic z toho však již Karel Ludvík de Souches neviděl, jeho těžce zraněné tělo bylo z bitevní vřavy odneseno do týla a přivolaní felčaři se jej snažili zachránit.

O smrti a posledních dnech generála Raduita de Souches nám podávají nové svědectví dopisy hraběte Leopolda Herbersteina.[12] Herberstein, který sloužil v de Souchesově pěším pluku, byl zároveň navázán na císařova nejvyššího hofmistra knížete Ferdinanda z Dietrichsteina. Mocný kníže a předseda tajné konference samozřejmě vůbec nepodceňoval ani zprávy z bojišť, o čemž svědčí struktura Dietrichsteinovy velmi důležité, mohutné a po léta pečlivě budované komunikační sítě.[13] Ke zpravodajství o stavu armády či o průběhu vojenských operací využíval značně rozvětvenou síť dobře informovaných velitelů, kteří byli přímo „u zdroje" (Raimundo Montecuccoli, Karel Lotrinský, Jindřich Vilém Wilczek, Jakub Leslie aj.), armádní komisaře (Kryštof baron Abele) nebo také mladé šlechtice, kteří teprve zkoušeli své štěstí v armádě a oplátkou za ochranu či přímluvu poskytovali svému patronu aktuální zprávy. Do této skupiny patřil vedle např. Leopolda

(od 17. 6. 1695) se zúčastnil slavného Evženova vítězství u Zenty (1697). Největších vavřínů, které ho řadí k nejvýznamnějším císařským vojevůdcům té doby, získal až ve válce o španělské dědictví, kde také obdržel maršálskou hůl (5. 2. 1704). Zemřel jako guvernér habsburské Slavonie. Ve vídeňském Vojenskohistorickém muzeu dodnes pietně uchovávají, ve schránce, nápadně připomínající relikviář, hrot šípu, který jej zranil pod Budínem v roce 1686, a hlavici jeho maršálské hole. Více Alfred von ARNETH, *Starhemberg, Guidobald Graf von*, in: Allgemeine Deutsche Biographie 35, Leipzig 1893, s. 473–480; TÝŽ, *Das Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Guido Starhemberg. Ein Beitrag zur österreichischen Geschichte*, Wien 1853. Údaje o povyšování KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 3, 1685–1701 a kn. č. 4, 1702–1715.

12 Zřejmě Leopold III. Herberstein (11. 7. 1655–24. 12. 1728) poslední člen neuburgské větve mladší hlavní rodové linie. Identifikace je však nejistá, neboť v tomto neobyčejně rozvětveném rodě žilo v danou chvíli více mužů stejného jména, např. Leopold Erdman († 1729), poslední příslušník česko-slezské rodové linie. Viz genealogický rozrod Herbersteinů na konci osmého svazku Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich VIII*, Wien 1862. Pouze tento Leopold však dosáhl v armádě výraznějších úspěchů. Nejpodrobnější informace o něm TAMTÉŽ, s. 347–348. Wurzbach však zřejmě nevědomky kombinuje údaje vztahující se i k jiným členům rodu, neboť minimálně informace o Leopoldově armádní kariéře (zejména co se týče povyšování) jsou zde nepřesné.

13 Ke komunikační praxi a významu korespondenční sítě Ferdinanda z Dietrichsteina Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 292–452 (souhrnně zejm. s. 321–324 a 446–452), který však vojenskou část komunikační sítě Ferdinanda z Dietrichsteina do své systémové analýzy nezahrnul.

Josefa Šlika i hrabě Herberstein.[14] Předběhněme nyní trochu a dodejme, že hraběti se jeho napojení na vlivného ochránce bohatě vyplatilo. Nebyl totiž zdaleka jediným příslušníkem tohoto silného rodu, který se v době velké turecké války pokoušel najít usměvavou tvář vojenské štěstěny a nastartovat kariéru v armádě. Kancelářské registraturní knihy dvorské válečné rady odhalují zhruba půl tuctu Herbersteinů, kteří si ve stejnou dobu logicky konkurovali v závodech o relativně omezené množství míst velitelů pluků, odkud posléze mohla vést nejsnažší cesta do generality.[15] Když tedy hrabě Leopold získal (neobvyklá rychlost vyřízení napovídá, že patrně za účinné přímluvy knížete Dietrichsteina) pouhé tři dny po skonu svého velitele plukovnický patent právě na osiřelý „rodinný" pluk de Souches (který Karel Ludvík Raduit zdědil po svém otci, proslulém maršálovi Ludvíkovi), znamenalo to pro něj jasnou konkurenční výhodu, kterou schopný voják záhy přetavil ve strmou kariéru v generálském sboru.[16]

Mezi zprávami, které Herberstein zasílal knížeti Dietrichsteinovi do Vídně, se nachází něco na způsob stručného osobního deníku – krátké záznamy, informující nás o podstatném dění u hlavní polní armády ve dnech bezprostředně po bitvě u Slankamene. Oněch asi čtyřicet kilometrů, které dělily Slankamen od císařského hlavního tábora pod petrovaradínskou pevností, zdolávaly vítězné císařské jednotky poměrně dlouho. Ještě dva dny po bitvě, 21. srpna, píše Herberstein knížeti přímo z bojiště, tehdy se také poprvé zmiňuje o Karlu Ludvíkovi de Souches: *„…das mein herr general graff de Souches sehr gefährlich blessirt worden, das mann fest an seinen aufkhomen zweifelt, welches ich Ihm*

14 Moravský zemský archiv (dále MZA) Brno, G 140 Rodinný archiv (dále RA) Dietrichsteinů Mikulov, inv. č. 689, kart. 221, zprávy hrabat Leopolda a Jindřicha Herbersteinů o válce s Turky z let 1691–1694.

15 KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 2, 1639–1685 a kn. č. 3, 1685–1701. Mezi udělenými důstojnickými patenty (nadporučík a plukovník) se zde obejvuje např. Johan Heinrich (1689), Lorenz (1690), Anton (1693), Ferdinand Hannibal (1696), Ernest Gundakar (bez data), o něco později Johan Georg (1724), Karl Josef (1724), naopak o něco dříve Ferdinand Franz (1664), Johan Ferdinand (1670), Ferdinand Ernest (1671) či Adam Quintin (1673). I na základě tohoto stručného výčtu můžeme uzavřít, že Herbersteinové představovali velmi rozvětvenou vojenskou aristokracii a že řada členů tohoto rodu tradičně spojovala svou kariéru právě s armádní službou.

16 KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 3, fasc. 25, fol. 7, záznam č. 2585, plukovnický patent pro Leopolda Herbertseina na de souchesovský pěší pluk, Vídeň 31. 8. 1691. Už za pouhé čtyři roky, dne 15. 6. 1695 byl povýšen na generála polního strážmistra (tamtéž, fasc. 26, fol. 2), 30. 12. 1700 byl již polním podmaršálem (tamtéž, fasc. 26, fol. 18), 15. 5. 1704 se stal polním zbrojmistrem (tamtéž, fasc. 28, fol. 11), a konečně, za dvanáct let po vstupu do generálského sboru, dne 19. 6. 1707 dosáhl nejvyšší hodnosti polního maršála (tamtéž, fasc. 28, fol. 28). Z dat můžeme pozorovat, že největší kariéra jej čekala až za válek o španělské dědictví. Pod princem Evženem bojoval v Itálii a u Turína, prošel i několik dalších kampaní jako princův adjutant. K tomu C. von WURZBACH, *Biographisches Lexikon VIII*, s. 348. Jako osvědčený a loajální se za aktivního přičinění savojského prince stal v letech 1705–1727 jeho dlouholetým zástupcem ve dvorské válečné radě coby její viceprezident (nikoliv prezident, jak tvrdí Wurzbach a další encyklopedická hesla). Viz Vít VLNAS, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha – Litomyšl 2001, s. 790.

danach von herzen wünsche… ".[17] Jeho pragmatický odhad situace se bohužel záhy ukázal jako zcela přesný. Až následující den se vojsko hnulo z bitevního pole a přesunulo se k jen několik kilometrů vzdáleným Sremským Karlovicím, k místu, které o osm let později bude hostit jeden z nejvýznamnějších mírových kongresů, na němž budou Osmané poprvé vystupovat v pro ně nezvyklé roli poražených. Zde císařští opět rozbili provizorní tábor, v němž odpočívali, celebrovali polní mše a odváželi své raněné a nemocné do přeci jen trochu snesitelnějších podmínek v samotných Karlovicích. To trvalo další tři dny. Teprve 24. srpna se císařská armáda zdecimovaná vítězstvím postupně po útvarech vydala na posledních deset kilometrů, které zbývaly k Petrovaradínu. Byla to strastiplná pouť zbědovaných mužů, kteří s sebou transportovali své vysílené raněné. Pro mnohé z nich to byla cesta poslední. Dne 25. srpna v podvečer zemřel dle Herbersteinovy lakonické poznámky princ Arenberg. Následující den, jen několik hodin poté, co Herbersteinův pluk konečně dorazil do hlavní zásobovací základny pod mohutnými hradbami staré petrovaradínské pevnosti, čekal stejný osud také Karla Ludvíka Raduita. „*Diessem nachmittag ist der General Feldzeugmeister graff von Souches an seiner Blessura ebenfals gestorben,* "[18] zatímco stovka knechtů dostala rozkaz jít kopat šance a další sháněli furáž pro koně či stavěli přístřešky.

Dne 28. srpna, již z Petrovaradína, hovoří hrabě Leopold Herberstein o svém generálovi jako o zemřelém. Nepochybně smrt polního zbrojmistra považoval za velmi důležitou, neboť hned na začátku jinak poměrně krátkého dopisu knížeti Dietrichsteinovi píše, že kromě toho a odjezdu generálního adjutanta hraběte Türheima s oficiální zprávou o skonu Karla Ludvíka Raduita nemá, co by mu víc hlásil.[19] O den dříve se sešla komise, aby pořídila pozůstalostní inventář věcí, jež po sobě v císařském polním táboře generál zanechal.[20] Soupis vzniklý z rozkazu vrchního velitele markraběte Bádenského pořídili štolba, komorník a stolník, tři nejbližší služebníci, kteří generála doprovázeli do pole. Přítomni byli i někteří nižší důstojníci de Souchesova pluku. Díky tomu máme dnes k dispozici unikátní pramen, který umožňuje nahlédnout do nepostradatelných osobních věcí vysoce postaveného urozeného člena císařské generality, bez kterých se neobešel ani na polním tažení. Na první pohled může překvapit, jak skromné a neokázalé jsou.

17 MZA Brno, G 140 RA Dietrichsteinů Mikulov, inv. č. 689, kart. 221, fol. 5, dopis Leopolda z Herbersteinu knížeti Ferdinandu z Dietrichsteina, polní tábor u Slankamene, 21. 8. 1691.

18 Tamtéž, fol. 3, denní záznamy z 22. – 28. 8. 1691, záznam z 26. 8. 1691.

19 MZA Brno, G 140 RA Dietrichsteinů Mikulov, inv. č. 689, kart. 221, fol. 2, dopis Leopolda z Herbersteinu knížeti Ferdinandu z Dietrichsteina, polní tábor u Petrovaradína, 28. 8. 1691.

20 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 718, kart. 34, fol. 1–5. Na fol. 6–21 následuje inventář vídeňského paláce Karla Ludvíka, který je přeci jen okázaleji vybavený a prozrazuje, že polní zbrojmistr většinu času, když nebyl u armády, trávil právě tam. Soupis vybavení vídeňského domu vznikl s trochu větším časovým odstupem od smrti hraběte, až 31. března 1692.

Hrabě de Souches nosil neustále při sobě ve zlatě vsazený kříž, patrně na krku, stříbrnou krabičku na tabák, stříbrem potažené párátko a damasovaný postříbřený nůž. V tobolce pro okamžitou potřebu měl i necelé tři tucty dukátů. V jeho stanu se nacházela také další hotovost, celkově 2 565 zlatých a několik krejcarů, z toho většina (1 501 zl.) ve třech zapečetěných sáčcích, které hraběti zasílal jeho vídeňský sekretář. K předmětům každodenní potřeby Karla Ludvíka můžeme řadit ještě stříbrný pozlacený reliéf *Agnus Dei*, růženec, čtyři paruky či sluneční a kapesní hodiny, podobně jako několik svazků osobní korespondence, mj. dopisy s manželkou, které mu ji zřejmě měly připomínat (Marie Anna z Puchheimu zemřela roku 1686), a s vídeňským sekretářem. Naopak s jeho profesí se úzce pojí korespondence s dvorskou válečnou radou či blíže nespecifikovaný traktát o fortifikacích (jediná kniha, kterou měl u sebe) a „*ingenieur zeug*". Prostírání a relativně vysoký počet nádobí, jídelních servisů, mís, kořenek apod. prozrazuje, že se u polního zbrojmistra scházela širší důstojnická společnost. Samostatnou, i když nevelkou skupinu o 41 položkách tvořila nijak okázalá garderóba, do které bylo zahrnuto i ložní prádlo, stany včetně jídelního a ložního a také dva páry osobních pistolí hraběte spolu s postříbřeným pobočním kordem. Soupis uzavírá přehled několika koní, tažných i jezdeckých, spolu s vozy, jejichž funkční zařazení však napovídá, že šlo o vozy plukovní.[21] A to bylo vše. Seznam nejintimnějšího majetku Karla Ludvíka Raduita se písaři bez obtíží vešel na pět folií. Vybavení, které tvořilo mikrosvět jednoho z nejvýše postavených důstojníků habsburské armády při polním tažení, se dalo naložit do několika beden na jeden formanský vůz. Žádné okázalé průvody, žádné kolony těžkých vozů převážejících z místa na místo desítky či stovky luxusních předmětů, které si spojujeme se společenskou reprezentací aristokratů na nejvyšších armádních postech a které známe například z prostředí cestujících císařských diplomatů.

Den po smrti generála, v době, kdy vznikal tento úřední soupis jeho osobních věcí, byla z hradeb třikrát vypálena čestná salva z děl bádenského regimentu k uctění památky padlých hrdinů. Ovšem teprve až poté, co do tábora přijel otec nešťastného prince Arenberga, aby se osobně postaral o náležitý pohřeb, a nechal ji vypálit.[22] Vojenský život byl drsný a bez pozlátek, stejně jako pomalé umírání po bitvě. Pro tělo hraběte de Souches neměl z jeho nejbližších ani kdo přijet, starší bratr Jan Ludvík byl slabomyslný

21 Jednalo se o kuchyňský vůz, zbrojní vozy, „*hinier wagen*" a „*Marodi wagen*", vůz na přepravu raněných. Tamtéž, fol. 5.

22 MZA Brno, RA Dietrichsteinů Mikulov, inv. č. 689, kart. 221, fol. 2, dopis Leopolda z Herbersteinu knížeti Ferdinandu z Dietrichsteina, polní tábor u Petrovaradína, 28. 8. 1691.

i s úředním potvrzením, synovi Karlu Josefovi bylo teprve sedm let a manželka Marie Anna rozená hraběnka z Puchheimu již byla pět let po smrti.[23]

Raduitové de Souches v císařských vojenských službách

Raduitové de Souches byl původně francouzský kalvinistický rod, usazený v La Rochelle. V této hugenotské pevnosti na břehu Biskajského zálivu se také roku 1608 narodil první příslušník rodu, usazený později na Moravě, Ludvík.[24] Při známém obléhání pevnosti vojsky kardinála Richelieu se zřejmě angažoval při obraně města. Po pádu poslední hugenotské bašty ve Francii odešel kvůli svému náboženskému přesvědčení do cizích služeb. Své první vojenské ostruhy získal ve švédské polní armádě, a to poměrně úspěšně, ve švédských službách se vypracoval až na plukovníka dragounského regimentu. Už na počátku kariéry se ale objevily i stinné vlastnosti jeho osoby, prý byl prchlivý, zbrklý, konfliktní a měl problém s autoritami. Dramatické okolnosti jeho útěku a opětovného návratu do švédských služeb a zejména konečného přechodu pod císařskou vlajku by tomu celkem dobře odpovídaly.[25] Plánoval opět zkusit štěstí v armádě francouzského krále, domů se však již nedostal. Jeho cenných znalostí armády protivníka, v níž ještě nedávno sloužil, chtěl využít vrchní velitel habsburské armády a císařův bratr arcivévoda Leopold Vilém, jehož přičiněním obdržel Ludvík Raduit stejnou hodnost, jakou disponoval ve švédské armádě. K tomu byl v říjnu 1642 přidán plukovnický patent na tentýž druh jednotky – na dragounský pluk z osmi kompanií[26] – a novopečený císařský plukovník byl poslán zpět do Slezka, kde válčil proti svému nedávnému zaměstnavateli. Ludvík Raduit de Souches již císařské služby neměl nikdy opustit, ovšem nabroušená ústa jej provázela i zde. Poté, co si je otevřel na svého velitele při neúspěšné expedici do Pomořan, byl spolu s dalšími rebelujícími plukovníky na konci roku 1643 v Praze vyslýchán vojenským soudem,

23 Bohumír SMUTNÝ, *G 155 Rodinný archiv Ugartů, (1480) 1644–1843*, inventář fondu, Brno 1996, genealogické tabulky na konci úvodu.

24 Když nebude uvedeno jinak, vycházím v následujícím výkladu z těchto zdrojů: Bernhard von POTEN, *Souches, Ludwig Raduit de*, in: Allgemeine Deutsche Biographie 34, 1892, s. 698–700; Peter BROUCEK, *Biographie des Louis Raduit de Souches*, in: Jan Skutil (red.), Morava a Brno na sklonku třicetileté války, Brno 1995, s. 62–69; B. SMUTNÝ, *Rodinný archiv Ugartů*, s. 5–10; Pavel BALCÁREK, *Ve víru třicetileté války: Politikové, kondotiéři, rebelové a mučedníci v Zemích Koruny české*, České Budějovice 2011, s. 399–429.

25 Už roku 1636 se dostal do sporu s nadřízenými veliteli a řešil to odchodem do rodné Francie. Uplatnění v královské armádě Ludvíka XIII. však nenašel, a tak se o tři roky později vrací ke Švédům. Opět ale veřejně rebeluje a zpochybňuje rozhodování velitele svého sboru, který jej nechává uvěznit. Během příprav na válečný soud v dolnoslezském klášteře Leubus (dnes Lubiąż) z vězení i ze švédských služeb v červnu 1642 navždy utekl.

26 KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 2, fasc. 19, fol. 7, záznam č. 1366, plukovnický patent pro Ludvíka de Souches nad osmi kompaniemi dragounů, Vídeň 1. 10. 1642.

který mu odebral plukovnický patent, nicméně hodnost mu byla ponechána. Mimo hru však sebevědomý Raduit, kterému krom horké hlavy a notorické neúcty k podle něj neschopným nadřízeným nechyběla ani odvaha a vojenský talent, záhy naverboval (za vlastní peníze) nový dragounský pluk a v roce 1644 s ním již stál pod velením Ladislava z Valdštejna před Olomoucí, obsazenou Švédy. Pokus o znovudobytí někdejší moravské metropole sice nebyl úspěšný, francouzský plukovník v roli velitele diverzního přepadového oddílu tu ale na sebe poprvé upozornil nejvyšší mocenské kruhy.[27] Možná i díky tomu byl záhy jmenován vojenským velitelem Brna, které se mu v kritickou chvíli mezi květnem a srpnem roku 1645 podařilo přes veškerou nepravděpodobnost a vojenskou logiku uhájit před švédskou přesilou hlavní polní armády generála Torstenssona, jemuž tím znemožnil táhnout na sídelní město monarchie.[28] Tento náležitě oslavovaný úspěch představoval nejen stěžejní kapitolu v historii Brna, na kterou se později město často odvolávalo,[29] ale také klíčový zlomový bod v kariéře a počátek sociálního vzestupu rodu Ludvíka Raduita de Souches.

Krátce po uvolnění Brna přišlo povýšení a vstup do generálského sboru. V říjnu roku 1645 obdržel povyšovací dekret, kterým jej císař jmenoval generálem polním strážmistrem. První úspěch. O několik měsíců později ho týž panovník povýšil do stavu svobodných pánů.[30] Druhý úspěch. Téhož roku mu byl udělen inkolát na Moravě, tedy právo zakupovat a vlastnit deskové statky. Stále ještě kalvinista Raduit se musel zavázat,

27 K útoku císařských na Olomouc v roce 1644 naposledy Miroslav KOUDELA, *Za třicetileté války*, in: Jindřich Schulz a kol., Dějiny Olomouce I, Olomouc 2009, s. 364; František MATĚJEK, *Švédové na Olomoucku za třicetileté války*, Vlastivědný věstník moravský 38, 1986, s. 174. Některé prameny hovoří o tom, že neúspěch diverzní akce padl zejména na Raduitovu hlavu, který se na kapitulním děkanství věnoval hostině a vínu, místo aby využil moment překvapení, jiné dokumenty naopak zachycují pověsti o tom, jak se statečný plukovník Raduit v beznadějné situaci zachránil skokem z městských hradeb a v husté palbě Švédů se předpolím prokličkoval až k vlastním liniím. Viz Miroslav KUCH-BREBURDA – Vladimír KUPKA, *Pevnost Olomouc*, Dvůr Králové nad Labem 2003, s. 41–42; B. SMUTNÝ, *Rodinný archiv Ugartů*, s. 7.

28 Tato slavná a legendami opředená událost se stala předmětem mnohého zpracování v literatuře, např. Pavel BALCÁREK, *Brno versus Olomouc. Pod Špilberkem proti Švédům*, Brno 1993, či jubilejní sborník Jan SKUTIL (ed.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Brno 1995.

29 Po roce 1650 vypukl táhlý prestižní spor mezi Brnem a Olomoucí o titulaturu a post hlavního města Moravy. Historizující exempla v něm hrála na obou stranách stěžejní roli, přičemž argumenty Brna se opíraly právě o úspěšnou obranu před Švédy (na rozdíl od Olomouce, která se jim vzdala). Pravidelné připomínání této události se stalo jedním z důležitých pilířů identity a kolektivní paměti barokního Brna, jehož elity dokázaly obratně využít faktu, že generál de Souches byl pohřben v brněnském kostele sv. Jakuba a fakticky si „uzurpovat" posmrtnou slávu vojevůdce na úkor rodiny hraběte. K tomu připravovaná studie Vítězslav PRCHAL, *Náhrobek generála Ludvíka Raduita de Souches v kostele sv. Jakuba v Brně jako prostředek budování paměti*, v tisku.

30 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 556, kart. 30, Ferdinand III. povyšuje Ludvíka Raduita de Souches do stavu svobodných pánů, Linec, 2. 5. 1646.

že do tří let konvertuje, což bez okolků provedl a později dokonce fundoval mariánské poutní místo v Hlubokých Mašůvkách nedaleko Znojma.[31]

Mezitím se čerstvý generál účastnil v čele svých jednotek několika lokálních akcí na Moravě a v Čechách. Konec třicetileté války jej zastihl již na dalším stupínku úspěšně se rozvíjející vojenské kariéry. V říjnu 1648 vydal v Linci Ferdinand III. patent, kterým barona de Souches povýšil do hodnosti polního podmaršála.[32] Jako důstojník se stálým funkčním zařazením měl v této hodnosti pobírat měsíční gáži 1000 zlatých.[33] Mnohem důležitější než příslib platu, jehož reálná a pravidelná výplata nebyla tak jistá, se jeví fakt, že baron de Souches přestál redukci císařské armády po uzavření vestfálských dohod. Díky dobrým stykům s vlivnými osobami ve Vídni (zejména s generálním válečným komisařem Ernestem Traunem, který měl celou operaci na starosti) byl jeho nyní již pěší pluk jedním z pouhých devíti regimentů infanterie, které přežily drastickou zeštíhlovací kúru císařských vojenských výdajů a nebyly nejvyšším rozhodnutím v roce 1649 rozpuštěny. Raduitovi pěšáci sice byli při této příležitosti také značně početně redukováni,[34] ale „přežili" a zůstali tak mezi nemnoha jednotkami, které stály u zrodu stálé císařské armády tak, jak se začala tvořit po roce 1650.[35] V této době baron de Souches zastával post vojenského velitele Moravy a mimo jiné dohlížel na opravy a výstavbu klíčových zemských pevností.[36] Vedle toho, neboť císařská armáda vzácně chvíli nikde nebojovala, také cíleně pracoval na dalším sociálním vzestupu a hlubším ukotvení svého rodu ve stavovských strukturách Čech a Moravy. Roku 1649 tak získal inkolát i v Čechách a o rok později jej císař na základě jeho žádosti a za věrné vojenské služby zrovnoprávnil se starými domácími šlechtickými rody.[37]

31 Jindřich BARTOŠ – Miroslav TRMAČ, *Mariánské poutní místo Hluboké Mašůvky u Znojma*, Brno 1991; Zdeněk ADÁMEK a kol., *400 let úcty Panny Marie de Foy a Hluboké Mašůvky*: 1609–2009, Brno 2009.

32 KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 2, fasc. 20, fol. 4, záznam č. 1434.

33 Tamtéž, kart. 10, koncept povyšovacího dekretu pro Ludvíka Raduita de Souches, Linec, 8. 9. 1648.

34 Pěší pluk de Souches byl v průběhu první poloviny roku 1651 zredukován o 416 mužů, kteří byli vyplaceni a posláni do španělské služby. Podle výkazu efektivního stavu mužstva měl pluk k červenci 1651 sílu 1470 mužů v šesti kompaniích. Viz KA Wien, AFA, HR, kart. 133, 1651 I-XII, sign. VIII 16a (Effective Standtabella) a XIII ad 12 (přesný jmenný výkaz důstojníků a vojáků, kteří budou z pluku de Souches abdankováni a posláni do španělské služby).

35 K problematice redukce císařských pluků po ukončení třicetileté války a počátkům permanentní profesionální habsburské armády stále ještě nejpodrobněji Philipp HOYOS, *Ernst von Traun, Generalkriegskommissär, und die Abdankung der kaiserlichen Armee nach dem 30–jährigen Krieg*, Wien 1970.

36 Materiály se nachází zejména v MZA Brno, B1 Gubernium, inv. č. 1132, sign. F 4 Zemská opevnění, č. 1, kart. 456.

37 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 559, kart. 30 (žádost o udělení inkolátu v Čechách), inv. č. 560, kart. 30 (Ferdinand III. povyšuje Ludvíka de Souches do stavu starých svobodných pánů, Vídeň, 22. 3. 1650).

Roku 1657 se Habsburkové zapojili do první severní války, v níž podmaršálek de Souches úspěšně velel armádnímu sboru.[38] Už na začátku roku 1658 císař svého zkušeného velitele povýšil na druhý nejvyšší generálský post v rámci armádní hierarchie, do hodnosti polního zbrojmistra.[39] Ovšem díky své notoricky kverulantské povaze, které čerstvé povýšení dodalo ještě více kuráže, si za polského tažení vyrobil dalšího mocného protivníka v podobě samotného vrchního velitele armády maršála Montecuccoliho, jehož nepokrytě a poněkud netaktně kritizoval. Obojí mělo mít záhy dopad na jeho další kariéru.

Fakticky největšího úspěchu, za který by býval byl oslavován možná více než za obranu Brna, se dočkal na uherské frontě. Paradoxně je však dnes zastíněn jinou událostí a kvůli zmíněné rivalitě s maršálem Montecuccolim vedl místo vavřínů k něčemu zcela jinému. Po dlouhém období relativního klidu počala v roce 1660 vzrůstat aktivita tureckých jednotek v sedmihradském pohraničí. Ludvík Raduit sem byl okamžitě povolán, zřejmě i proto, aby se dostal z očí maršálu Montecuccolimu. Jeho úspěšný sociální vzestup, doprovázející vzestup v armádě, právě tehdy kulminoval. Dne 5. března 1663 byl na samém počátku vypuknuvší turecké války Ludvík Raduit dědičně povýšen do hraběcího stavu, aby v lednu následujícího roku vystoupal až na samý vrchol důstojnické hierarchie, do hodnosti polního maršála.[40] V otevřeném habsbursko-osmanském konfliktu figuroval teď již polní maršál hrabě de Souches jako velitel samostatného operačního sboru v Horních Uhrách. Zde 19. července 1664 porazil silnější osmanskou armádu u Levic a zabránil Turkům v postupu do nitra země.[41] Byl to nepochybný úspěch, poprvé po mnoha desetiletích porazil nějaký císařský velitel Osmany v otevřené polní bitvě. Ke smůle hraběte de Souches nebyl jeho sukces dobře načasován – stalo se tak pouhých 11 dní před oslnivým vítězstvím maršála Montecuccoliho u sv. Gotthardu, které levickou bitvu propagandisticky zcela zastínilo. Žárlivý de Souches se pak pustil s Montecuccolim do ostrého křížku ohledně dalšího postupu, načež čerstvému „hrdinovi od Gotthardu" nedalo ve Vídni příliš námahy, aby mohl s gustem sledovat, jak je jeho hašteřivý rival namísto odměny odvolán z uherského bojiště.

38 Hned na počátku polského tažení významně přispěl ke kapitulaci Krakova, následně byl se svým sborem odvolán do Pomořan, odkud měl vyhnat Švédy. Roku 1658 dobyl Toruň, ale ani přes šikovné manévrování se Švédy nikdy nepodařilo zcela vypudit.

39 KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 2, fasc. 20, fol. 32, záznam č. 1592, povyšovací dekret pro Ludvíka Raduita de Souches do hodnosti generála polního zbrojmistra, Praha 12. 1. 1658. Stejného dne byl do hodnosti polního maršála, na nejvyšší příčku generálské hierarchie, povýšen Raduitův rival, Raimundo Montecuccoli. Tamtéž, záznam č. 1593.

40 KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 2, fasc. 22, fol. 32, záznam č. 1713, povyšovací dekret pro Ludvíka Raduita de Souches do hodnosti polního maršála, Řezno 26. 1. 1664.

41 K operacím z let 1663–1664 na území dnešního Slovenska a k bitvě u Levic naposledy Vojtech DANGL – Vladimír SEGEŠ a kol., *Vojenské dějiny Slovenska a Slovákov*, Praha 2015, s. 118–122.

Příznačný epilog barvité armádní kariéry prvního moravského příslušníka rodu de Souches obstaraly koaliční války s Francií. A také zde sehrála významnou roli maršálova nesnášenlivá povaha, která jej limitovala celý život. Ludvík Raduit de Souches byl roku 1673 jmenován (namísto nikoho jiného než Raimunda Montecuccoliho, který se nechtěl podřizovat zájmům koaličních spojenců) velitelem císařské expediční armády, která bojovala po boku spojenců proti Ludvíkovi XIV. ve francouzsko-nizozemské válce. Z politického hlediska to ale nebyla dobrá volba. Svárlivý Raduit se záhy dostal do kompetenčního sporu s velitelem nizozemských sil Vilémem III. Oranžským, které velmi brzy přerostly únosnou mez a měly značný dopad na průběh bitvy u Seneffe v srpnu 1674, v níž se maršál de Souches odmítl podřizovat vrchnímu veliteli Oranžskému. Po výrazných interpelacích ze strany Španělů a Nizozemců byl Ludvík Raduit na konci října roku 1674 od armády odvolán a ve Vídni stanul před vyšetřovací komisí. Disciplinární řízení proti své osobě dobře znal z minula, tentokrát to ale bylo jiné.[42] Už ne nejmladší maršál byl zbaven aktivní služby, penzionován a byl nucen odejít na své venkovské panství. Prezident dvorské válečné rady Raimondo Montecuccoli, jehož vliv u vídeňského dvora nebyl malý,[43] se svého protivníka nadobro zbavil. Ludvík Raduit de Souches se do armády již nevrátil a zemřel čtyři dny před svými 74. narozeninami, dne 12. srpna 1682.

Císařský polní maršál dokázal svou velmi úspěšnou armádní kariéru zúročit nejen v sociálním vzestupu svého rodu, ale také ve formování majetkové základny. V pro něj velmi úspěšném roce 1649 získal první nemovitosti. Nejprve to byl dům se zahradou v Brně za 60 000 zl.,[44] později ještě přidal dům ve Znojmě[45] a dům ve Vídni na Singerstraße.[46] Stejného roku, kdy zakoupil brněnský dům, získal také svou největší a nejdůležitější akvizici, když mu císařská komora odprodala nepříliš rozsáhlé panství Jevišovice na Znojemsku.[47] V rámci snahy o arondaci v 60. letech 17. století ještě postupně přikoupil

42 V polních aktech vídeňského válečného archivu se nachází zajímavá složka (cca 100 folií), dokumentující průběh disciplinárního řízení a obsahující písemnou de Souchesovu obhajobu. Viz KA Wien, AFA, HR, kart. 181, 1674 I-XIII Krieg in Frankreich, fasc. XIII, zejm. sign. XIII/41.

43 Srov. Ivo CERMAN, *Raimundo Montecuccoli a „válečná strana" na dvoře Leopolda I.*, Historie a vojenství 51, 2002, č. 3, s. 568–603.

44 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 578, kart. 31.

45 MZA Brno, C2 Tribunál – pozůstalosti, S 19, kart. 195, pozůstalostní inventář panství Jevišovice a domu ve Znojmě, 28. 10. 1682.

46 MZA Brno, RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 561, kart. 30. Dnes na jeho místě stojí Neupauer-Breuner-Palais, Singerstraße 16. Viz URL: <https://www.wien.gv.at/wiki/index.php?title=Neupauer-Breuner-Palais> [cit. 26. 3. 2016].

47 Podle moravských lánových rejstříků spadalo k roku 1671 pod panství městečko Jevišovice a 13 vsí, včetně Hostimi a Plavče. Příslušný svazek rejstříků dostupný on-line na URL: <http://www.mza.cz/a8web/A8SL4/?fkod=D%20%20%201&invc=191&dd=1&ddpn=1> [cit. 26. 3. 2016]. *Ottův slovník naučný* XIII, 1898, s. 305 uvádí, že panství Jevišovice má rozlohu 3457,5 ha. Podle výpisů z urbářů

drobnější statky sousedící s jevišovickým panstvím, a to Hostim (1665) a Plaveč (1679).[48] Mladší syn Karel Ludvík pak ještě v roce 1679 získal opět sousedící statek Boskovštejn za 26 500 zl.[49] A to bylo vše. Ludvík Raduit de Souches tedy vybudoval majetkovou základnu rodu (v podstatě jedno panství), která se v budoucnu již dále nerozšiřovala, spíše naopak, s rostoucími problémy mizela. Tento muž však ještě dokázal investovat do infrastruktury panství a rozvinout na něm ve vlastní podnikatelské režii železářskou produkci, přičemž na jedné straně využil místní nerostné (ruda) a přírodní bohatství (lesy), na straně druhé potom konexe na kolegy z armádních kruhů, jež zřejmě posloužily k uzavření odbytových kontraktů na dodávky munice a železných kulí do armádních skladů.[50] Samotné panství Jevišovice navíc získal roku 1649 za značně výhodných 92 119 zlatých, když mu císař cenu výrazně upravil v jeho prospěch, aby mu tak kompenzoval vlastní výdaje na opevňovací práce a zejména na rekrutování a vyzbrojování vojáků de souchesovského pluku.[51] Ludvík Raduit de Souches beze sporu dokázal efektivně využít jak finanční investice do své armádní kariéry, tak kapitál, ať už sociální či ekonomický, jež mu přinášela, k povznesení a zabezpečení svého rodu. Už několik let po jeho smrti se však mělo vše dramaticky změnit. Vlivem nepříznivých a nepředvídatelných okolností se dříve dobře zúročitelné výdaje měly stát pastí, ze které potomci úspěšného válečníka těžko hledali cestu ven.

Starší syn proslulého, byť poněkud osobnostně kontroverzního maršála Jan Ludvík byl, jak už jsme naznačili, duševně nemocen a poručnickou kuratelu nad ním po smrti otce vykonával mladší bratr Karel Ludvík.[52] K užívání dostal Jan Ludvík a jeho rodina statek Hostim, ale ani potom vztahy mezi oběma rodovými větvemi nepředstavovaly žádnou idylu. Dluh 6 000 zl. z několikaletého sporu o výživné se švagrovou byl vyrovnán až

na panství před rokem 1736 hospodařilo 3068 osedlých. Viz MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 786, kart. 37, fol. 6.

48 Tamtéž, inv. č. 576, kart. 31, spor o dluhy váznoucí na statku Plaveč, návrh na exekuci a prodej Raduitovi de Souches, 1657–1676; Tamtéž, inv. č. 717, kart. 34, výpis z úřadu desek zemských v Brně z roku 1688 o zavkladování koupě Jevišovic r. 1649, Hostimi r. 1665 a Boskovštejna r. 1679.

49 Tamtéž, inv. č. 711. kart. 34.

50 Viz Bohumír SMUTNÝ, *Železářská výroba na jevišovickém panství*, Jižní Morava 33, 1997, s. 47–57; TÝŽ, *Jevišovické železářství a mikulovský podnikatel a obchodník Salomon Deutsch v letech 1717–1723*, Jižní Morava 36, 2000, s. 103–123. Hrabě de Souches nebyl jediný, kdo dokázal podnikatelsky využít své kontakty v armádě. Zhruba ve stejné době založil na obdobném principu železářskou výrobu na pernštejnském panství např. Kryštof Pavel z Liechtensteina-Castelcornu. Viz V. PRCHAL, *Společenstvo hrdinů,* s. 155–157, zde i další odkazy na prameny a literaturu.

51 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 558, kart. 30.

52 Tamtéž, inv. č. 715, kart. 34, kopie prohlášení Karla Ludvíka o převzetí poručnické správy nad slabomyslným starším bratrem, 1682.

roku 1705,[53] po Karlově smrti přes protesty jeho dědiců bylo na podnět dcer Jana Ludvíka zahájeno řízení k převedení otcovského poručnictví právě na ně, včetně důkladné revize hospodaření a kuratelních účtů z éry Karlova poručnictví.[54] Mimochodem, nebylo to poprvé, co blízcí příbuzní chorého Jana Ludvíka nedůvěřivě žádali revizi poručnického hospodaření.[55] Napětí mezi rodinami hraběcích bratrů a jejich potomků můžeme nejspíš vnímat jako výrazný symptom postupně se zhoršující finanční situace rodu po smrti „otce zakladatele" polního maršála Ludvíka, čím dál větším úvěrovým zatížením rodových financí, umocněným dalšími investicemi do armádní kariéry mladšího z bratrů a nutností dělit výnosy z pozemkového majetku nově mezi dvě rodové větve.[56]

Díky blíže nespecifikované duševní indispozici Jana Ludvíka Raduita de Souches (která však nebyla tak zásadní, aby mu zabránila oženit se a zplodit dvě dcery) se tedy faktickou hlavou rodu stal roku 1682 druhorozený syn Karel Ludvík. Dochované prameny neumožňují poznat životní příběh tohoto šlechtice tak detailně jako v případě jeho otce, nezbývá tedy než se omezit na několik základních informací. Karel Ludvík se po otcově vzoru rozhodl pokračovat ve vojenské službě a rozvíjet zvuk rodového jména stejným způsobem. Mohl se opřít o otcovo úspěšné působení v habsburských ozbrojených silách, završené ziskem prestižní nejvyšší vojenské hodnosti polního maršála. Bylo nyní na něm, aby získané benefity v podobě vojenských zásluh nadále rozhojnil, byť to znamenalo pokračující investice do vydržování pluku, která se ale slibovala vrátit v jiných podobách, tak jak to bylo za otcova života. O armádních počátcích Karla Ludvíka nám úřední záznamy nic neprozrazují, je ale vysoce pravděpodobné, že se učil „řemeslu" a získával první cenné zkušenosti na některém z nižších důstojnických postů u otcova pluku, jak to bylo tehdy obvyklé.[57] Díky jedné drobné marginální poznámce Viléma III. Oranžského skutečně

53 Tamtéž, inv. č. 721, kart. 34, vyúčtování výživného ve sporu Karla Ludvíka se švagrovou Evou Eleonorou de Souches, 1683–88; inv. č. 730, kart. 34, zapacení dluhu 6 000 zl. za nevyplacení výživného švagrové Karla Ludvíka de Souches Evě Eleonoře a nevlastní matce Anně Salomeně ď Aspermont, 1705.

54 Tamtéž, inv. č. 703, kart. 33, žádost dcer Jana Ludvíka de Souches Marie Ludviky a Klaudie Kristýny o převedení poručenství, protest Marie Terezie hraběnky Puchheimové, hájící zájmy poručníků dětí po Karlu Ludvíkovi de Souches, 1698–1702; inv. č. 704, kart. 33, rozhodnutí Leopolda I. o převedení kurately, dokumentace k revizi poručnických účtů.

55 První kontrola kuratelních účtů proběhla z nařízení Leopolda I. a na podnět manželky Jana Ludvíka již roku 1686. Tamtéž, inv. č. 714, kart. 33.

56 Tamtéž, inv. č. 719, kart. 34, nevyřešený spor mezi bratry Janem Ludvíkem a Karlem Ludvíkem o podíl na panství Jevišovice a Hostim jako dědictví po otci, 1709.

57 Například pozdější úspěšný generál kavalerie, guvernér Sicílie (1732) a Milánska (1743–1745), nositel Řádu Zlatého rouna a zakladatel mělnicko-hořínské rodové větve princ Jiří Kristián z Lobkovic (1688–1755) sbíral postupně zkušenosti na poddůstojnických postech lobkovického kyrysnického pluku, až získal, už coby nadporučík, dne 25. 5. 1717 plukovnickou hodnost a 11. 9. téhož roku patent na tentýž pluk, v němž vojensky vyrůstal. Viz KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 5, fol. 22, záznam č. 4609, fol. 23r, záznam č. 4640.

víme, že Karel Ludvík byl spolu se svým otcem na bojišti francouzsko-nizozemské války.[58] Možná se nacházel přímo u něj v generálním štábu císařského expedičního vojska, spíše ale již tehdy fakticky velel rodinnému pluku. Nicméně v hodnosti plukovníka a majitele pluku jej poprvé potkáváme až v roce 1676. Tehdy, nepochybně v přímé souvislosti s otcovou aférou s vyšetřovací komisí, táhnoucí se od sklonku roku 1674, získal plukovnický patent *„über das Ihme von seinen vattern Ludwig Radwit de Souches resignirte Regiment zu fuss"*.[59] O jeho případné přímé účasti v klíčové bitvě před branami dunajské metropole nevíme nic konkrétního,[60] nicméně vlna povyšování do generálských hodností na konci roku 1683 po úspěšném klíčovém střetu s Osmany neminula ani Raduita.[61] Dne 1. prosince 1683 se stal generálem polním strážmistrem.[62] A čekal jej další spořádaný postup výš. V září roku 1685 byl Raduit de Souches povýšen na polního podmaršála, v březnu o čtyři roky později byl již generálem polním zbrojmistrem.[63] Války svaté aliance v Uhrách tehdy poskytly Karlu Ludvíkovi jako aktivně sloužícímu důstojníkovi perfektní možnost značně úspěšného kariérního růstu, v srpnu roku 1691 se mu však také staly osudnými. Náhlá

58 Vilém Oranžský v krátkém lakonickém dopise, sepsaném v polním ležení u Seneffe 9. 8. 1674, pouhé dva dny před bitvou, potvrzuje maršálovi de Souches, že *„Ich habe sein schreiben durch sein herrn sohn zu recht erhalten"*, a dále habsburského velitele, jehož jednotky nutně potřeboval na místě nadcházejícího boje, diplomaticky ujišťuje, že nese spoluvinu na tom, že se doposud nepostupovalo s větší rozhodností a vyjadřuje přání, aby mu to maršál věřil. I v těchto krátkých větách můžeme zřejmě cítit napětí, které mezi těmito muži panovalo a jež se mělo naplno projevit právě v přicházející bitvě. Viz KA Wien, AFA, HR, kart. 181, 1674 I-XIII Krieg in Frankreich, sign. VIII/10.

59 KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 2, fasc. 23, fol. 29, záznam č. 1996, plukovnický patent pro Karla Ludvíka Raduita de Souches, Vídeň 21. 11. 1676.

60 Raduitský pluk se však obrany Vídně přímo účastnil – ve své analýze složení majitelů pluků bojujících před Vídní jej Thomas Barker uvádí, ale jen v poznámce bez jakýchkoliv bližších informací. Viz Thomas M. BARKER, *Absolutism and Military Entrepreneurship: Habsburg Models*, in: Týž, Army, Aristocracy, Monarchy: Essays on War, Society and Government in Habsburg Austria, 1618–1780, New York 1982, s. 15–16 a pozn. 52 na s. 179.

61 V jinak velmi inspirativní prosopografické analýze složení generálského sboru císařské armády v letech 1686–1723 z pera Erika Lunda jméno Karla Ludvíka de Souches nezazní ani jednou, dokonce není ani uveden v tabulkové příloze, kde autor sleduje povyšování všech důstojníků daného období do generálského ranku. Viz Erik LUND, *The Generation of 1683: Habsburg General Officers and the Military Technical Corps, 1686–1723*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 46, 1998, s. 189–213 (příloha „Generalllisten 1686–1723" na s. 203–212). Budiž to dalším z důkazů, že dvě generace potomků slavného maršála Ludvíka trpí takřka dokonalým nezájmem badatelů.

62 KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, fasc. 24, fol. 24, záznam č. 2239, Vídeň 1. 12. 1683.

63 Tamtéž, kn. č. 3, fasc. 25, záznam č. 2365, 11. 9. 1685; kn. č. 2, fasc. 24, fol. 27, záznam č. 2267, Vídeň 1. 3. 1689. Povýšení na polního zbrojmistra v březnu 1689 lze zřejmě klást do souvislosti s úspěšným pádem Bělehradu do císařských rukou v září předchozího roku – první měsíce roku 1689 byly svědky série povyšování na všech armádních úrovních, hodnosti se udělovaly za skutečné i domnělé zásluhy, což bylo před či po důležitém střetnutí poměrně obvyklé.

smrt generála na bitevním poli ovšem představovala zásadní a nepříznivý zlomový bod i pro celý rod.

Armáda dluhovou pastí

Ani pro odborníka, který se nezabývá dějinami vojenství, není žádným překvapením, že nutnost pravidelně platit, živit, šatit a vyzbrojovat vojenské jednotky stálých armádních těles, aby byly vůbec v mezích možností bojeschopné, představovala pro fiskální systém raně novověkých státních útvarů enormní zátěž. Platí to pro nečetná období míru, stejně jako pro léta válečná, snad jen s dodatkem, že během ostrých válečných kampaní byly náklady na vojsko ještě mnohonásobně vyšší. Zvláště, když mělo bojovat simultánně na více frontách, což bylo pro podunajskou monarchii od časů Leopolda I. spíše běžným jevem než výjimkou. Celkové roční náklady na císařskou armádu představovaly k roku 1673 (v roce kulminující kariéry Ludvíka Raduita de Souches) sumu 4 150 214 zlatých, v roce 1719 se už ale vyšplhaly téměř dvojnásobně. Po roce 1700 se výdaje na habsburské vojsko v čase míru průměrně pohybovaly mezi 8–11 miliony zlatých, za války však oscilovaly až mezi 20–30 miliony ročně.[64]

Celkové zatížení vojenskou berní, tedy kontribucí, určenou přímo na chod armády, bylo v době kulminující války s Osmany v roce 1718 „pouhých" 8 151 889 zlatých ve všech českých a alpských zemích dohromady. Na Čechy, Moravu a Slezsko přitom připadalo 6 221 888 zl., na rakouské země 1 930 000 zl.[65] Nutno ale podotknout, že jde o tabulkovou cifru, schválenou zemskými reprezentacemi, od které se reálně vybraná suma mohla výrazně lišit směrem dolů. Za války o polské následnictví v roce 1734 byly vyčísleny celkové náklady na armádu na 29 000 000 zl., výše přislíbené kontribuce z českých a rakouských zemí dosahovala onoho roku ale jen 6 134 332 zl.[66] Takové sumy sice samy

64 *Vojenské dějiny Československa II*, Praha 1986, s. 183 (příslušné pasáže zpracoval Andrej Romaňák). Bohužel zde nejsou uvedeny konkrétní pramenné zdroje údajů, což je ostatně společné pro celou tuto ve své době důležitou, ovšem dnes již nejen ideově zastaralou syntézu, která by zasloužila nahradit modernějším pojetím. Nicméně na faktu, že vydržování stálých armád bylo z hlediska politického nezbytností, ale také znamenalo obrovskou výdajovou výzvu pro státní finance, panuje dnes obecná shoda. Srov. alespoň výběrově Michael S. ANDERSON, *War and Society in Europe of the Old Regime 1618–1789*, Phoenix Mill 1998, zejm. s. 36–44 a 135–156; John CHILDS, *Vojenská revoluce I: Přechod k modernímu válečnictví*, in: Charles Townshend (ed.), Historie moderní války, Praha 2007, s. 36-45. Pro habsburskou monarchii Michael HOCHEDLINGER, *Der gewaffnete Doppeladler. Ständische Landesdefension, Stehendes Heer und „Staatsverdichtung" in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (hgg.), Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas, Stuttgart 2006, s. 217–250.

65 *Vojenské dějiny Československa II*, s. 186, tabulka s výší kontribuce schválené zemskými sněmy pro léta 1716–1739.

66 Tamtéž, s. 183, 186.

o sobě mohou vyvolávat úžas, aby však mohly o něčem vypovídat, je třeba je promítnout do celkových částek na daních, kterými mohla císařská komora disponovat.

Na tomto místě zcela postačí, když provedeme sondu do dvou let, u kterých jsou k dispozici příslušná čísla. Půjde o léta 1682 a 1691, roky úmrtí maršála Ludvíka Raduita de Souches a jeho syna Karla Ludvíka. V prvním případě jde navíc o jeden z mála mírových roků, kdy říše rakouských Habsburků nikde neválčila, zatímco v tom druhém již osmým rokem úspěšně zaháněla Osmany z Uher a čtvrtým bojovala na Rýně v devítileté válce (1688–1697, tzv. válka Augusburské ligy či válka Velké aliance). V roce 1682 dosahovaly celkové roční státní příjmy výše 6 798 750 zl., zatímco veškeré výdaje stouply na 7 363 243 zl., tj. o více než o půl milionu zlatých převyšovaly částku vybranou na daních. Vojenské výdaje byly tehdy vyčísleny na 5 863 243 zl. (86 % všech vybraných daní, 80 % skutečných ročních výdajů), zatímco vybraná kontribuce činila toho roku jen 4 048 750 zl. (69 % ročních armádních výdajů). V roce 1691 byl čistý státní příjem 10 303 536 zl. a celkové výdaje komory 12 540 920 zl., monarchie tedy hospodařila se schodkem ve výši 2 237 384 zl. Vojenské výdaje státu představovaly ohromných 10 740 920 zl. (104 % všech vybraných daní, 86 % skutečných ročních výdajů), kontribuce tehdy pokryla pouze 55 % armádních výdajů, její výše byla totiž „jen" 5 948 750 zl.[67]

Nejen tedy, že monarchie musela často hospodařit se schodkem, dokonce i v mírových letech byly útraty na armádu enormní a pohybovaly se kolem 80 a více procent z celkových státních výdajů. Ve válce samozřejmě toto zatížení ještě rostlo, takže nenasytný armádní obr mohl lehce spolykat více, než kolik byl stát schopen vybrat daný rok daní, přičemž kontribuce v podstatě nikdy nedokázala vyrovnat skutečné potřeby. V lepším případě se pohybovala okolo 2/3 armádního rozpočtu, ale také to mohla být jen polovina.

Je zřejmé, že pouze berní zatížení obyvatelstva, jakkoliv postupem času rostlo, nemohlo výdaje na vojsko nikdy zcela pokrýt a příslušní členové císařského ministerského aparátu museli permanentně hledat další cesty, jak ufinancovat armádní kolos. Vedle různých jednorázových „záchranných" daní (turecká daň) se tak nejčastěji dělo formou úvěrů, domácích i zahraničních, od bank, korporátních institucí i soukromníků, čerpáním smluvních spojeneckých subsidií v čase koaličních válek, ale také opakovanými snahami o zefektivnění vlastního fiskálního systému i domácí ekonomiky. Samotné úvěrování totiž v dlouhodobé perspektivě nebylo řešením, neboť znamenalo závazek splácet nejen půjčené sumy, ale také plynoucí úroky, což ve výsledku vedlo k neustálému prohlubování deficitu a zvyšovalo riziko bankrotu už beztak prázdné státní kasy. Celý tento složitý vnitřně propojený systém navzájem se ovlivňujících aspektů vedl v posledních desetiletích

67 Srov. M. HOCHEDLINGER, *Austria's Wars*, s. 38, tabulka se státními příjmy a vojenskými výdaji monarchie 1650–1700. Přehledně k financování armády tamtéž, s. 30–39.

zejména západní historiky k formulaci pozoruhodného konceptu tzv. *Fiscal-Military State*, kombinujícího přístupy vojenských, politických a hospodářských dějin. Ten vidí, maximálně stručně řečeno, bazální hnací trend vedoucí ke vzniku (proto)moderních státních forem ve snaze alespoň těch států, dlouhodobě zapojených do nejvýznamnějších evropských mocenských konfliktů, mobilizovat, udržet a zefektivnit vícezdrojový hospodářský a administrativní model, který by generoval co nejvíce ekonomického a lidského potenciálu k udržení bojeschopných ozbrojených sil.[68]

S veškerým vědomím složitosti i nedostatečného prozkoumání výše nastíněné otázky v prostředí podunajské monarchie bude nyní vhodné zúžit perspektivu, vrátit se k původnímu záměru studie a konstatovat, že jednou z možných cest, jak ulevit extrémnímu finančnímu tlaku na státní pokladnu, bylo spolufinancování armádních pluků ze strany jejich majitelů. Takový postup se zdál na první pohled výhodný pro obě strany (erár přenese část finanční zodpovědnosti na jiný subjekt a plukovníkovi se do budoucna otevře jistá možnost sbírat benefity, například v podobě snažšího služebního postupu „za zásluhy" či povýšení do privilegovaného stavu),[69] přesto ale skýtal hned několik úskalí. Postavení plukovníka – majitele pluku (*Inhaber*) sice již zdaleka nebylo tak nezávislé jako dříve, přesto i v povestfálských dobách zůstávalo minimálně do tereziánských reforem značně důležité. Nakonec instituce soukromého majitele pluku byla oficiálně zrušena až v roce 1868, byť tehdy již byla dlouhou dobu pouze formální.[70]

V plukovním systému, který představoval základní organizační páteř císařské armády, hrál i na přelomu 17. a 18. století plukovník stále klíčovou roli. Byl „vrchností" svých mužů, nad kterými měl veškeré správní a vojenské soudní pravomoci (vyjma důstojníků šlechtického původu). Určoval obsazení nižších velitelských míst, formoval štáb pluku,

68 Tento obtížně přeložitelný termín „vynalezl" ve své paradigmatické studii John BREWER, *The Sinews of Power: War, money, and the English state 1688–1783,* London 1989. Koncept dále posunul např. Jan GLETE, *War and the State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500–1660*, London – New York 2002. Ač již není zdaleka nejnovější, tak pro prostředí někdejší habsburské monarchie zatím nebyl tento koncept podroben přezkumu či modifikaci. Jedinou studií na toto téma zůstává Michael HOCHEDLINGER, *The Habsburg Monarchy: From „Military-Fiscal State" to „Militarization"*, in: Christopher Storrs (ed.), The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe. Essays in Honour of P. G. M. Dickson, Farnham 2009, s. 55–94. V listopadu 2015 se na vídeňské univerzitě konala mezinárodní konference *Die Habsburgermonarchie als Fiscal-Military State: Vom Dreißigjährigen Krieg bis zu den Napoleonischen Kriegen* (pořádal Institut für Österreichische Geschichtsforschung ve spolupráci s Institut für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung der Österreichsichen Akademie der Wissenschaften), jedním z proklamovaných cílů tohoto setkání bylo dohnat zpoždění středoevropské odborné obce a konečně iniciovat vážnou debatu na toto téma.

69 K tomu Michael HOCHEDLINGER, *Mars Ennobled: The Ascent of te Military and the Creation of a Military Nobility in Mid-Eighteenth-Century Austria*, German History: The Journal of the German History Society 17, 1999, nr. 2, s. 141–176.

70 Srov. Günther E. ROTHENBERG, *Nobility and Military Careers: The Habsburg Officer Corps, 1740–1914*, Military Affairs 40, 1976, nr. 4, s. 182–186, zde s. 182.

zodpovídal za rozdělení mužů do kompanií či setnin a za celkový stav mužstva ve své jednotce, nastavoval parametry výcviku a služebních předpisů, přijímal vojáky a propouštěl ze služby.[71] Přesto jej již nelze označit za typického vojenského podnikatele, jak jej pro období o několik desetiletí dříve vykreslil ve své klasické práci Fritz Redlich.[72] Ve své podstatě to již byl zaměstnanec státu, profesionál, který měl za své služby přislíben plat podle konkrétního funkčního zařazení. Centrální kontrolní mechanismy pod autoritou státu již neposkytovaly majitelům pluku takovou míru volnosti ve finančních operacích, které při troše šikovnosti mohly vést k osobnímu profitu daného majitele pluku (alespoň těch již existujících, zařazených do armádní struktury, v případě stavění nových pluků „na konktrakt" byla situace stále ještě trochu odlišná).

Kontrolní funkci zastával v habsburské armádě generální válečný komisariát, do jehož gesce spadaly mj. veškeré záležitosti spojené s nárokováním částek na žold v souvislosti s reálným a nahlášeným početním stavem armádních jednotek.[73] Právě aktivity, které vyvíjeli komisaři generálního válečného komisariátu, výrazně systémově korigovaly možnosti majitelů regimentu, jak se nezákonně obohatit. K těm patřily náhodné neohlášené inspekce, ale i pravidelné kontroly stavu mužstva a plukovních účtů dvakrát do roka, stejně jako ustanovená povinnost plukovníků odevzdávat tzv. *Standestabellen*, tedy pravidelné měsíční výkazy efektivní síly jednotky. Plukovní pokladnou sice nadále disponoval vlastník regimentu, plnit se však měla již výhradně ze státních zdrojů. To ovšem byla často jen pustá teorie. Aby bylo možné vůbec udržet bojové jednotky v chodu a doplňovat základní vybavení a proviant, platit vojákům alespoň nějakou sjednanou výsluhu (*Löhnung*) a gáži (*Gage*) velitelům, bylo v praxi běžné, že se do značné míry důstojníci živili sami, případně je podporovaly jejich rodiny, zatímco majitelé pluků doplňovali plukovní pokladny a byli nuceni investovat do provozu armádního stroje ať už své vlastní prostředky v hotovosti, nebo formou půjček. Podíleli se tak na dorovnávání schodku vojenských výdajů mocnářství a stávali se v rámci vnitřního úvěrování státního rozpočtu dílem dobrovolnými, dílem již méně, věřiteli státu.[74] Armádní rozpočet, trpící

71 *Vojenské dějiny Československa II*, s. 167.

72 Fritz REDLICH, The *German Military Enterpriser and His Work Force, 2 vols*., Wiesbaden 1965.

73 K základní kompetenční náplni generálního válečného komisariátu *Vojenské dějiny Československa II*, s. 169. Tento klíčový úřad, který byl ve věcech vojenských podřízen dvorské válečné radě a ve věcech finančních dvorské komoře, nebyl zatím předmětem téměř žádné badatelské pozornosti, což platí zejména pro období konce 17. a první poloviny 18. století. K počátkům této instituce viz P. HOYOS, *Ernest von Traun*; několik základních informací uvádí Oskar REGELE, *Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848*, Wien 1949, s. 19–20 a organizační schéma na s. 85.

74 M. HOCHEDLINGER, *Austria's Wars*, s. 115–116, 132.

chronickým nedostatkem volných peněz, tím větším, čím přibývalo vojenských kampaní, si tímto způsobem standardně pomáhal z nejhoršího.[75]

Tyto závazky státního fisku vůči soukromým subjektům, osobně zainteresovaným v armádě, mohly mít i své příznivé stránky, jestliže dotyčný kreditor disponoval určitými volnými penězi, nebo když se mu podařilo využít páky v podobě váznoucích dluhů a převést je v jinou formu benefitu, nejčastěji ve formě výhodného zisku pozemkového vlastnictví, které nadále představovalo hlavní formu zabezpečení. Takový Jan Špork, císařský generál jízdy, vrstevník a profesní kolega Ludvíka Raduita de Souches, dokázal postupně získat několik výnosných panství v úrodném Polabí (Lysá nad Labem, Choustníkovo Hradiště a Heřmanův Městec) a i díky tomu zanechal svým dvěma synům velmi dobré nemovité i finanční dědictví, které jim umožnilo více méně bezproblémovou existenci, staršímu synovi Františku Antonínovi navíc i rozsáhlé a dobře známé fundační a mecenášské aktivity.[76] Již jsme viděli, že obdobná strategie se zpočátku vyplácela i „otci zakladateli" Ludvíku Raduitovi de Souches. Jako kompenzaci za chybějící zdroje na rekrutování a výzbroj vojáků pluku de Souches, které pokryl vlastními investicemi (provozní náklady na vydržování jízdního regimentu, který Raduit de Souches původně vlastnil,[77] byly ještě o něco náročnější než v případě pěších jednotek), získal za výhodnou cenu do dědičné držby panství Jevišovice. Další zisky pozemkového vlastnictví však již nepřišly, a tak ekonomická základna budoucích generací rodu zůstala omezena právě jen na toto panství (formálně samostatné statečky Plaveč, Hostim a Boskovštejn, které vlastně jen arondovaly pozemkovou držbu s centrem v Jevišovicích, neměly v tomto směru žádnou významnější roli). To byl, zdá se, první fakt, který stál v pozadí pozdějších problémů, které syn a vnuk polního maršála museli řešit. Ludvík Raduit však ještě za svého života nejspíš disponoval dostatkem protředků, za které mohl, jak už bylo zmíněno, založit na panství železářskou výrobu a fundovat poutní místo v Hlubokých Mašůvkách.

Po maršálově smrti se ale začaly projevovat první příznaky krize. V podstatě jedno rodové panství muselo svými výnosy pokrýt nároky dvou rodin synů Ludvíka Raduita, což samo o sobě nebylo lehké. Navíc bylo třeba vyplatit vdovské věno 70 000 zl. druhé ženě zesnulého vojevůdce Anně Salomeně. Faktický dědic rodového majetku i otcova armádního pluku, druhorozený Karel Ludvík, s výplatou tak značné sumy otálel, což

75 Takový postup měl však i svou stinnou stránku. Do roku 1746, po uzavření druhé slezské války, se celkový státní dluh vůči vlastním armádním subjektům (věřitelům za řad armády) vyšplhal už na na 4 miliony zlatých. Tamtéž, s. 132.

76 K tomu dnes již proslulá práce Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, 2. vyd., Praha – Litomyšl 2003.

77 KA Wien, HKR, Bestallungen- und Vormerkprotokolle, kn. č. 2, fasc. 19, fol. 27, záznam č. 1366, plukovnický patent pro Ludvíka Raduita de Souches nad osmi kompaniemi dragounů, Vídeň 1. 10. 1642.

bezprotředně vyústilo v dlouhý sedmiletý soudní spor s nevlastní matkou.[78] Ani ten však nic nevyřešil a vdovské věno bylo Anně Salomeně vyplaceno až několik let po Karlově smrti teprve poručníky nad jeho dětmi.[79] Není se čemu divit, že se Karel Ludvík bránil vyplatit takovou sumu, i kdyby na ní měl prostředky v hotovosti. Právě věna, obvěnění a různé dary manželkám, pojištěné na nemovitém majetku, dále zadlužovaly alodiální a v určité míře i fideiokomisní statky aristokracie, znesnadňovaly zisk dalších úvěrů a komplikovaly finanční situaci jejich majitelů. Nehledě na to, že věno, které starý polní maršál pojistil své druhé ženě, je i na poměry nejbohatší českomoravské aristokracie (ke které se de Souchesové objemem svého majetku rozhodně neřadili) obří.[80] Ludvík Raduit tím zřejmě chtěl, tak jako příslušníci jiných původem válečnických rodů, například Morzinové, demonstrovat nově nabyté možnosti a sociální vzestup rodu, svým potomkům však uvázal na krk obrovské břemeno, které se ve výsledku podepsalo svým dílem na jejich pádu.[81]

Nebyla to zdaleka jediná pře, kterou tento muž se členy své rodiny vedl. Již bylo naznačeno, že vztahy mezi oběma rodinami nebyly harmonické. Situaci nadto značně komplikovalo Karlovo poručnictví nad duševně slabým starším Janem Ludvíkem a jeho dílem majetku. Prakticky ihned propukl spor mezi bratry o jasné rozdělení dědického podílu, který zůstal nevyřešen i po smrti Karla Ludvíka v Uhrách.[82] Rodina Jana Ludvíka provizorně užívala výnosy nevelkého statku Hostim a pohostinnosti tamního malého zámku, spor o výživné mezi Karlem Ludvíkem a jeho švagrovou z let 1683 až 1688[83] a opakované žádosti královskému tribunálu o revizi kuratelních účtů (viz výše) však jasně dokládají, že vztahy mezi Karlem Ludvíkem a rodinou jeho bratra byly stále značně napjaté. Není se čemu divit. Ostatně ani smluvné výživné své švagrové a nevlastní matce Karel Ludvík neplatil, nebo alespoň ne ve stanovené výši.[84]

78 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 712, kart. 34, soudní akta ze sporu, 1682–1689.

79 Tamtéž, inv. č. 698, kart. č. 33, stvrzenky Anny Salomeny de Souches na postupně vyplácenou částku jejího vdovského věna, 1694–1708.

80 Srov. výklad problematiky a následnou analýzu svatebních závazků Morzinů, kterou provedl Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011, s. 92–100. V případě Morzinů v letech 1640–1726 výše celkové sumy manželce (věno, obvěnění, případně jiné dary), pojištěná na statcích, nepřekročila hranici 30 000 zl. Pouze v jednom případě (svatba Jana Rudolfa Morzina 1699) dosáhla 75 000 zl. Věno manželky zřídkakdy překročilo hranici 10 000 zl. I u aristokratické elity, jakou byli např. Schwarzenbergové, se spíše jen výjimečně setkáváme s věnem, které by se blížilo 50 000 zl.

81 Výše obvěnění se podle zemského práva odvíjela od manželčina věna v poměru zhruba 1:1,5. Svatební smlouvy ani jiné prameny se nedochovaly, takže bohužel nevíme, jaké věno přinesla Raduitova druhá žena a jak velká částka se odvíjela od maršálovy velkorysosti.

82 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 719, kart. 34.

83 Tamtéž, inv. č. 721, kart. 34.

84 Dluh na výživném těmto dvěma dámám, který se mezitím vyšplhal až na 9 000 zl., byl splacen teprve roku 1705. Tamtéž, inv. č. 730, kart. 34.

Na vině byla kriticky a hlavně rychle se zhoršující finanční situace rodu. Velmi názorně to dokládá dopis, který se zoufalý Karel Ludvík rozhodl v určitou chvíli sepsat. Obrací se v něm na samotného císaře Leopolda I., kterého uctivě žádá o intervenci u královského tribunálu, o pomoc a ochranu svého majetku před věřiteli a o odklad splácení dlužných částek. Argumentuje v něm vlastně jedinými dvěma trumfy, které mohl reálně využít – odvolává se na to, jak krvácel na bojišti ve službách habsburského rodu, a na zásluhy otce, který pomáhal se zbraní v rukou zachránit rakouský arcidům ve chvílích nejtěžších.[85]

Prioritou císařského generála Karla Ludvíka bylo pochopitelně investovat do své vojenské kariéry, kvůli čemuž byl ochoten riskovat i rozkol ve vlastním domě. Dává to však smysl. Jestliže byl nucen se rozhodovat, kam bude směřovat rapidně se tenčící rodový kapitál, císařská armáda byla velmi nejistou, ale přesto v dané chvíli nejracionálnější volbou. Nikde jinde totiž nemohl lépe zužitkovat sociální a profesní kredit, získaný otcovými nemalými zásluhami na válečném poli. Znamenalo to ale také, že bude dále suplovat roli selhávající dvorské komory a sanovat ze svého provoz de souchesovského pěšího regimentu. Nutnost sycení této pověstné „bezedné díry" zřejmě stála v pozadí jeho sveřepého a důsledného odmítání vyplácet otcovým testamentem zakotvené dědické nároky členům vlastní rodiny, soudním tahanicím navzdory. Ale ani to nestačilo. Rodový pozemkový majetek ani tak nebyl schopen generovat dostatek volných prostředků. Nezbylo mu tedy než je získávat dalším vlastním zadlužením. Vedle zřejmě nepříliš dobrovolného úvěrování u svých poddaných[86] využíval každého, kdo byl ochoten půjčit, ať už spřízněné šlechtice nebo bohaté vídeňské měšťany či církevní instituce. Alespoň takový obrázek poskytují zlomky dochovaných dlužních písemností z konce 80. let 17. století.[87] Bylo by samozřejmě absurdní tvrdit, že veškeré získané finanční prostředky byly investovány do hraběcího pluku (je třeba samozřejmě brát v potaz i náklady na provoz velkostatku, platy služebnictvu a personálu, běžné každodenní výdaje, vzdělání potomků, nutnost odpovídající společenské reprezentace atp.), přesto rozličné náklady na Raduitovu vojenskou kariéru s problematickou či rovnou nulovou návratností představovaly významnou a nezanedbatelnou zátěž pro ekonomiku rodového velkostatku, která se nakonec stala oním pověstným jazýčkem na vahách. Přesto se zřejmě podařilo hraběcí finance aspoň v rámci možností stabilizovat a prozatím zabránit nejhoršímu, nařízené

85 Tamtéž, inv. č. 726, kart. 34.

86 Tamtéž, inv. č. 720, kart. 34, reversy na dluhy Karla Ludvíka de Souches u poddaných a služebnictva, 1682–1689.

87 Jen v roce 1688 si hrabě de Souches vypůjčil minimálně 24 500 zl. – 10 000 zl. od hraběte Gottlieba Windischgrätze, 7 500 zl. od císařského dvorního rady Jana Ludvíka Waffenberga a 7 000 zl. od hraběte Kristiána Roggendorfa. Tamtéž, inv. č. 723–725, kart. 34. Srov. též stvrzenky ze splácení dluhu 1 800 zl. zemřelého Karla Ludvíka de Souches od Michaela Hauera z Vídně a stvrzenky vídeňského kláštera voršilek, vystavené ze splácení úroků dluhu neznámé výše. Tamtéž, inv. č. 727 a 728, kart. 34.

nucené správě statků. Ve výsledku značně úspěšná armádní kariéra Karla Ludvíka de Souches (připomeňme, že dosáhl druhé nejvyšší generálské hodnosti a byl jmenován zástupcem velitele hlavní polní armády operující na uherském bojišti) a z ní pramenící prestiž, rostoucí vliv a společenské postavení poskytovalo i těm nejdotěrnějším věřitelům určitou záruku návratnosti jejich půjček, ať už ve formě mincí, přímluv či protislužeb.

V nejméně vhodnou chvíli však zasáhla osudová nepředvídatelná náhoda, kterou s sebou rizikový život válečníka vždy nesl. Smrt polního zbrojmistra pod Petrovaradínem na následky zranění z bitvy znamenala nejen osobní ztrátu pro jeho blízké, ale také důležitý zlom v dějinách rodu. Právoplatným dědicem majetku i dluhů na něm váznoucích byl jediný generálův žijící syn jménem Karel Josef. Za čerstvě sedmiletého chlapce (narozeniny oslavil 10. srpna, jen pouhých osm dní před otcovou osudovou bitvou) však reálně rozhodovala poručnická správa, jmenovaná zemským soudem. Poručnický triumvirát v čele s Michaelem Janem II. z Althannu (dále ještě zahrnoval Františka Karla Berchtolda a Jana Otu z Kunic a Weissenburgu) pochopitelně neměl ani dostatek motivace, ani reálný důvod, proč by měl dále odolávat neutuchajícím atakům de souchesovských žen, domáhajících se výplaty zadržených peněz.[88] Jak nevlastní matka, tak švagrová nebohého Karla Ludvíka nyní správně vycítily svou příležitost získat alespoň nějakou sumu, dokud je vůbec z čeho. A tak se daly věci do pohybu. Od roku 1698 se vedlo řízení, které mělo přenést kuratelu duševně chorého Jana Ludvíka z poručníků malého Karla Josefa na dcery slabomysleného hraběte, a to právě na jejich žádost. Neodmyslitelná revize kuratelních účtů byla samozřejmou součástí řízení, ve kterém císař nakonec přes protesty poručníků a dalších zákonných zástupců dětí Karla Ludvíka žadatelkám vyhověl.[89] Poručníci tím ztratili kontrolu nad částí de souchesovského majetku v podobě statku Hostim. Ani jejich matka nezahálela a na základě starších rodových smluv se svým tchánem polním maršálem Ludvíkem Raduitem nárokovala zadržované výživné pro sebe a své dcery plynoucí z důchodů panství Jevišovice.[90] Podobně začali poručníci od roku 1694 vyplácet zadržované vdovské věno nevlastní babičce Karla Josefa, které měla ve výši 70 000 zl. ujištěné v závěti svého druhého manžela, polního maršála Ludvíka Raduita.[91] Aby bylo

88 Poručníci mohli být buď jmenováni závětí, vybráni z řad příbuzných či v poslední a nejméně populární variantě delegováni úřady, jako v tomto případě. Souhrnně o poručenství, povinnostech, právech a odměně poručníků srov. A. VALENTA, *Lesk a bída*, s. 63–64.

89 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 703, kart. 33, žádost Marie Ludviky a Klaudie Kristýny de Souches o svěření kurately nad jejich otcem, protest poručníků dětí Karla Ludvíka; Tamtéž, inv. č. 704, kart. 34, rozhodnutí Leopolda I. o přenesení kurately a správy majetku Jana Ludvíka na jeho dcery a revize kuratelních účtů.

90 Tamtéž, inv. č. 706, kart. 33. V tomto případě šlo o výsledek staršího sporu, který rozpoutala Eva Eleonora de Souches, rozená Notthaftová, ještě za života polního zbrojmistra Karla Ludvíka v roce 1689.

91 Tamtéž, inv. č. 698, kart. 33.

vůbec možné vypořádat tyto závazky, vyhlásil už roku 1698 Leopold I. na žádost hraběte Althanna dočasné moratorium nad dluhy sirotků po generálu Karlu Ludvíkovi Raduitovi de Souches.[92]

Po několikaletém poručnickém hospodaření bylo veškeré de souchesovské pozemkové vlastnictví značně ohroženo. Mladý Karel Josef Raduit de Souches se tak fakticky topil v dluzích ještě dávno před tím, než se po dosažení zletilosti v roce 1704 chopil osobně správy rodového dědictví. Prakticky okamžitě se dostal do ostrého sporu se sestřenicemi. Ty si nechaly v roce 1707 komisionálně ocenit „svou" část pozemků, přičemž výše ocenění se zdála Karlu Ludvíkovi nepřiměřená, takže se snažil přimět panovníka, aby jej snížil. Sestry ostře kontrovaly tím, že požadovaly ocenit také jevišovické panství Karla Josefa a uvalit na něj exekuci, což se skutečně, zatím jen nakrátko, stalo.[93] Celý střet vznikl proto, že po smrti chorého Jana Ludvíka se měl díl jeho majetku vrátit zpět do rodového fideikomisu, tedy do rukou Karla Josefa de Souches.[94] A právě toto odmítly obě kurátorky splnit a statky si chtěly ponechat. Krom dalšího dokladu velmi nedobrých rodinných vztahů v tom můžeme zřejmě spatřovat pragmatické uvažování obou žen. Zřejmě jim ve skutečnosti nešlo o právně velice problematickou držbu majetku, na který de facto neměly nárok (majitelem byl jejich otec, ony jej po dobu jeho života jen zastupovaly), ale tváří v tvář finanční katastrofě, která se nezadržitelně valila na jejich bratrance, si spočítaly, že pouze hrubý nátlak a hrozba, že nevrátí pozemky, jim do budoucna může přinést to, oč skutečně usilovaly – výplatu hotových peněz. Dokladem může být dohoda z roku 1712, v níž se obě zavazují předat statky do rukou Karla Josefa, ovšem za tučné odstupné 17 000 zl. pro každou z nich.[95] Nutno uznat, že to byl pragmatický postup, neboť v roce 1702 už byla část majetku náležející Janu Ludvíkovi zatížena pohledávkami ve výši 56 258 zl. a 45 kr., zatímco v době úmrtí generála Karla Ludvíka v roce 1691 to bylo jen 12 000 zl.[96] Mimochodem z toho můžeme vidět, v jakém stavu se asi de souchesovské finance nacházely po jedenáctileté poručnické správě.

I na odstupné pro sestřenice si však Karel Josef musel půjčit. Nakonec stejně Hostim spolu s Boskovštejnem o několik let později padly za oběť rešení dluhové krize a byly po

92 Tamtéž, inv. č. 729, kart. 34.

93 Tamtéž, inv. č. 805 (ustanovení komise k ocenění staků Hostim a Plaveč), inv. č. 806 (žádost Karla Ludvíka o snížení ocenění), inv. č. 808 (ustanovení komise k ocenění Jevišovic, uvalení a zrušení exekuce 1708–1711), vše kart. 37.

94 B. SMUTNÝ, *G 155 Rodinný archiv Ugartů*, s. 14. Rodinný fideikomis zřídil právě jako pojistku před věřiteli i před odstředivými tendencemi ve svém vlastním rodě Karel Ludvík de Souches v roce 1686. Tamtéž, s. 12.

95 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 811, kart. 37.

96 Tamtéž, inv. č. 702, kart. 33, seznam břemen váznoucích na polovině de souchesovských statků, náležejících Janu Ludvíkovi Raduitovi de Souches, fol. 2 a 4.

schválení císařem odprodány roku 1720 za 135 000 zl.[97] Již před tím, aby mohl splácet alespoň nějaké závazky, se ale Karel Josef zbavil rodinného paláce v Brně a nakonec i hypotečními půjčkami obtížených vídeňských domů, které se prodaly v dražbě.[98] Nakonec mu nezbylo než zastavovat předměty z vybavení domácnosti, nikdo už nechtěl půjčovat jinak než oproti hypotečnímu ručení majetkem.[99] Smyčka v podobě splácení starých úvěrů jen za cenu půjček nových se stále utahovala.

Finanční bankrot vnuka slavného císařova maršála a syna hrdiny od Vídně a Slankamene se zdál být nezadržitelný. Určitá ochranná zóna daná vysokým postavením obou předků v generálském sboru armády byla pryč a zbyly jen dluhy, které bylo třeba platit a na jejichž začátku stály mimo jiné investice do rodového pěšího pluku, který už také dávno nenesl jméno Raduitů de Souches. Mladý hrabě ostatně na armádní kariéru ani nepomyslel. Jeho veřejná činnost mířila do civilní sféry a zůstala, na rozdíl od otce i děda, pouze na lokální rovině, v rámci kraje, ve kterém žil a držel majetky. Můžeme zatím jen spekulovat, do jaké míry za to mohla zlá finanční situace či jiné faktory, že de Souches rezignoval na větší ambice osobního uplatnění, tak typické pro oba jeho předky válečníky. Jisté je, že jej císař od roku 1714 opakovaně potvrzoval ve funkci hejtmana Znojemského kraje, jehož titulární centrum bylo jen několik málo kilometrů od Jevišovic. Úřad krajského hejtmana zastával Karel Josef dlouhých 26 let, až do své smrti v roce 1736.[100]

Jedna věc však panu de Souches nakonec zůstala a ukázalo se, že je to vlastně jediný pádný argument, který může v kritické situaci použít – vojenské zásluhy rodu o zachování a rozkvět monarchie. Roku 1708 adresuje první z řady dopisů panovníkovi, v nichž jej prosí o záchranu před věřiteli, a stejně, jako kdysi jeho otec, poukazuje na rodové zásluhy a na to, že ke dluhům přišel rod ve věrných službách habsburskému rodu.[101] Nepochybně z téže příčiny vznikl jmenovitý soupis dluhů, se kterými se Karel Josef na místě svých zemřelých musel vypořádat – po obou jeho válečnických předcích zbylo tehdy k vyřízení ještě 122 030 zl. a 6 kr.[102] Vlastně udělal ještě jednu pragmatickou věc, spojenou se slavnou válečnickou minulostí rodu: požádal dvorskou komoru, aby mu poskytla finanční náhradu za pohledávky, vzniklé jeho otci a dědovi při službě v armádě a dotování jejich pluku.

97 Tamtéž, inv. č. 843, kart. 41, kupcem byl Konstanitn Josef hrabě Gatterburg.

98 Tamtéž, inv. č. 838, kart. 40 (de Souchesovský palác v Brně koupil Jan Antonín Pachta z Rájova v roce 1713), inv. č. 849, kart. 42 (prodej vídeňských paláců 1715).

99 Viz např. ocenění statku Boskovštejn za účelem hypoteční půjčky ve výši 6 000 zl. od brněnských dominikánů r. 1715. Tamtéž, inv. č. 816, kart. 38.

100 Doklady tamtéž, inv. č. 745, 747 a 748, kart. 35.

101 Tamtéž, inv. č. 850, kart. 43.

102 Tamtéž, inv. č. 851, kart. 43, specifikace dluhů po Ludvíkovi Raduitovi a Karlu Ludvíkovi, žádosti Karla Josefa císaři o povolení dalších hypotečních půjček na statky pro uspokojení věřitelů, 1709–1710. Ke dni 4. 2. 1710 existoval nezaplacený dluh Ludvíka Raduita de Souches 84 795 zl. 6 kr., (fol. 1r), dluh po Karlu Ludvíkovi byl o něco menší, 37 235 zl. (fol. 5r).

Nejsme dnes už schopni přesně určit, jak velkou částku oba de Souchesové „utopili" ve své armádní kariéře. Jisté je, že Karel Josef začal záležitost řešit brzy poté, co se ujmul svého dědictví. Koncept jeho prvotní supliky není sice datovaný, ale z korespondence, kterou o části jeho nároků následně vedl s dvorskou a českou komorou, vyplývá, že se o tom intenzivněji jednalo od roku 1707 do května 1709.[103] V září stejného roku mu bylo dle reskriptu Josefa I. z pohledávky 18 194 zl. nárokované u české komory vyplaceno 4 000 zl.[104] Hotové peníze ale hrabě podle všeho ani neviděl, neb byly použity na umořování dluhů. Ani tím to ale neskončilo. Karel Josef sepsal v prosinci 1712, neboť *„dringet mich die höchste Noth"*, novému císaři sáhodlouhou supliku, ve které vysvětluje Karlu VI. kořeny všech svých potíží, které *„auf mich gefallen"*, pokorně ho prosí o záchranu před věřiteli a odvrácení hrozby exekuce, visící nad jeho dluhy přetíženým majetkem. Také shrnuje dosavadní jednání o navrácení vojenských pohledávek po svých předcích a odkazuje na přílohy, které dokumentují jeho průběh.[105] Nevyřízené pohledávky počínaje rokem 1664, jež mu vznikly armádní službou slavného děda i otce, který ve jménu rakouského arcidomu položil i svůj život, vyčísluje na 80 000 zlatých. Něco už mu bylo vyplaceno komorou, dvorskou válečnou pokladnou (*Hofkriegszahlamt*) a proviantní kasou (*Obristproviantamt*), takže shrnuje, že k prosinci 1712 zbývá doplatit 20 049 zl. Krom toho mu byl od prosince 1695 přiznán jako sirotkovi po válečném hrdinovi příspěvek 50 zl. měsíčně, vyplácený úřadem nejvyššího mustrovního komisaře.[106] Ten ale nebyl dosud přes mnohé urgence vůbec vyplácen. Karel Josef poníženě ujišťuje císaře, že zůstává *„immer in geduldt"*, nicméně vzápětí vyčísluje, ža za oněch 17 let to již dělá 10 200 zl., které připisuje k nárokovaným vojenským pohledávkám.[107] V následné části supliky pak ještě hrabě dlouho operuje s dalšími aktivy a pasivy, nicméně ke svým nárokům připisuje dalších 46 292 zl. a 8 kr., takže se celková poptávaná suma z roku 1712 zastavila na 76 541 zl. a 1 kr.[108]

Není příliš důležité, zda vůbec něco a kolik bylo hraběti nakonec vyplaceno či převedeno věřitelům na umořování stávajícího dluhu, se kterým se potýkal. Můžeme ale získat aspoň rámcový obraz, jak velkou zátěž pro rodové finance znamenalo dlouhodobé aktivní působení dvou generací Raduitů de Souches v císařské polní armádě. Mějme

103 Tamtéž, inv. č. 848, kart. 42, fol. 27–35.

104 Tamtéž, fol. 46–47, opis císařského reskriptu, vyhotovený 17. 6. 1715.

105 Tamtéž, fol. 53–58. Koncept supliky není sice datovaný, ale z kontextu jasně plyne, že vznikla 18. 12. 1712.

106 Prosbu vznesl František Antonín hrabě Puchheim, biskup ve Vídeňském Novém Městě a blízký příbuzný z matčiny strany. Žádost byla následně projednána a schválena. Opisy příslušných dokumetů tamtéž, fol. 5, 9 a 49.

107 Tamtéž, fol. 55.

108 Sumární extrakt nedoplacených nárokovaných pohledávek tamtéž, fol. 52.

ale na paměti, že Karlem Josefem zmiňovaná „startovní" částka 80 000 zl. zcela jistě nepředstavuje vše, co od roku 1664 jeho otec a děd investovali do svého armádního angažmá.[109] Přesnou sumu už dnes jen těžko stanovíme. Vložené prostředky se jim totiž průběžně, byť jen v určité míře a jistě velmi nepravidelně, kompenzovaly už v průběhu jejich životů.[110] V tomto případě jde tedy o určité reziduum, k jehož obdržení se Karel Josef, stojící na prahu bankrotu, cítil být oprávněn. Jako takové jej můžeme porovnat s částkou, kterou Raduitům generovalo panství Jevišovice s přidruženými statky, které představovalo po celou sledovanou dobu jejich nejdůležitější a v podstatě jediný zdroj příjmů. Z podkladů, které vznikly díky již několikrát zmíněným sporům mezi oběma rodovými větvemi, si totiž můžeme utvořit určitou představu o ekonomickém potenciálu rodové pozemkové základny ještě za života a hlavně aktivní kariéry obou generálů, tedy v době, kdy většina později vymáhaných armádních pohledávek vznikala.

Mezi materiály ke sporu o stanovení výše výživného pro Evu Eleonoru de Souches a její dvě dcery z roku 1689 totiž také nalezneme specifikaci výnosů všech hraběcích statků mezi lety 1675 a 1682.[111] Celkové příjmy v zachyceném období osmi let představovaly částku (vše zaokrouhleno na zlaté) 132 001 zl. Protože přeci jenom jednotlivé roční příjmy byly rozdílné až v desetitisícovém řádu,[112] spočítejme ještě průměrný roční příjem, který činil 16 500 zl. Pro úplnost ještě přidejme výdaje a poté můžeme vykalkulovat případný přebytek, resp. čistý zisk. Celkové uvedené výdaje se zastavily na sumě 113 745 zl., z čehož plyne, že hospodářský přebytek de souchesovských statků ve sledovaném období představoval jen 18 256 zl., průměrný roční přebytek pak pouhých 2 282 zl.[113]

K dispozici máme ještě jeden roční soupis výnosu de souchesovských panství, bohužel však nedatovaný, pravděpodobně však pochází až někdy z konce vlády Karla Josefa. Zato však jako jediný položkově rozepisuje zdroje příjmů i výdajů. I v tomto případě celkové cifry v zásadě odpovídají výše načrtnutému obrazu – raduitovské statky

109 Pro lepší představu dodejme, že pouhý měsíční provoz pluku de Souches ve válce proti Francii stál 9 304 zl. 30 kr. KA Wien, AFA, HR, kart. 181, 1674 I-XIII Krieg in Frankreich, sign. XII/27, návrh na výplatu císařských jednotek za měsíc prosinec 1674.

110 Hovoříme zde o různých formách vratného kapitálu, který nemusel mít vždy jen podobu hotových peněz, jak o tom svědčí poznámka o výplatě 10 000 zl. generálu Karlu Ludvíkovi de Souches. MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 848, kart. 42, fol. 63. Šlo také o různé jiné benefity, ať už v podobě lepších vyhlídek na kariérní postup, materiálně těžko měřitelnou přízeň vlivných osob nebo třeba výhodnější podmínky při nákupu pozemkového majetku, jako v případě vzpomínaného zisku panství Jevišovice.

111 Tamtéž, inv. č. 706, kart. 33, fol. 31an, sumární extrakt příjmů a výdajů z panství Jevišovice, Hostim a Plaveč. Dokument uvádí přesné částky až na úroveň denárů, pro naše účely všechny sumy zaokrouhuji na zlaté.

112 Největší výnos vykázal rok 1676 (20 490 zl.), nejmenší pak rok 1680 (9 660 zl.).

113 Pouze v roce 1676 skončily hraběcí statky v mírné ztrátě (-153 zl.), všechny ostatní roky hospodařily s přebytkem, největším v roce 1680 (4 738 zl.)

vynesly za onen neznámý rok 15 380 zl.[114] Dokument zaznamenává i roční výdaje ve výši 3 838 zl., čistý výnos tedy představoval částku 12 542 zl.[115] Právě relativně nízké výdaje[116] a vysoký přebytek oproti situaci zjištěné pro léta 1675–1682 zřejmě potvrzují hypotézu, že dokument vznikl již v době nucené správy statků, kdy veškerý možný výnos byl orientován na spácení dluhu. Zároveň můžeme předpokládat, že vysoké výdaje z výnosu panství v letech 1675–1682 mohou být zapříčiněny tím, že v nich byly již v základu zahrnuty i investice do vyzbrojování a vyživování vojáků rodového pluku, případně další „injekce" do armádní kariéry Raduitů.

Tato čísla by neměla zapadnout, svědčí totiž o nízkém ekonomickém potenciálu de souchesovského majetku, který již v zárodku významným způsobem podvazoval schopnost splácení úvěru, ať už byly jeho příčiny jakékoliv. Pro srovnání: tři jihočeská panství Karla Kajetána Buquoye, který se rovněž dostal do platební pasti a v říjnu 1733 zbankrotoval, vykazovaly roku 1732 dle sekvestrační pokladny čistý výnos 71 000 zl.![117] Buquoyské statky Nové Hrady, Libějovice a Rožmberk sice patřily k nejvýnosnějším v zemi, ale i tak je disproporce mezi tím, čím mohli potomci rodů dvou válečníků a pozdější bankrotáři disponovat, obrovská.

Protože však zbylé prameny bohužel přesněji nerozepisují strukturu uvedených výdajů, zda jsou tzv. mandatorní, či nikoliv, ponechme stranou čisté přebytky a zaměřme se na celkové výnosy rodového dominia. Domnívám se, že na základě této srovnávací sondy (a výše dluhů po otci a dědovi, které musel vypořádávat) se částka 80 000 zl., kterou nárokoval Karel Josef Raduit de Souches, jeví v poněkud přesnějším světle. A to i při vědomí, že ji nemůžeme ztotožnit se všemi pohledávkami, které během aktivní armádní kariéry hrabatům de Souches vůči eráru vznikly. Jedná se jen o nedoplatky od roku 1664, navíc, jak již bylo uvedeno, v určité míře se jim pohledávky kompenzovaly průběžně, alespoň v době, kdy dva mužští příslušníci rodu působili v armádních strukturách.

114 Tamtéž, inv. č. 786, kart. 37, souhrnný výtah ročního výnosu panství Jevišovice s kanc. pozn. „před 1736". Nejvíc vynášel pivovar (4 442 zl., fol. 1r), potom polnohospodářství (3 406 zl., fol. 2r), lesní hospodářství (1 682 zl, fol. 3), panský dvůr (1 536 zl., fol. 2) a rybníkářství (1 185 zl., fol. 3) a další menší podniky. Naopak zanedbatelbné byly poddanské dávky (328 zl., fol. 1), výnosy z roboty (175 zl., fol. 1r), z vinopalny (70 zl., 1r), ale překvapivě i z železného hamru (75 zl., fol. 1r), patrně téhož, který byl Ludvíkem Raduitem založen k výrobě munice pro dodávky císařské armádě. Viz B. SMUTNÝ, *Železářská výroba*.

115 MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 786, kart. 37, fol. 4.

116 Nejvyšší výdajovou položkou byly výplaty a deputáty zaměstnancům (1 093 zl., fol. 3r), následována sumou za nákup ječmene do pivovaru (976 zl., fol. 3r), na údržbu a opravy hospodářských staveb na panství (500 zl., fol. 4), kontribucí a kamerální daní (238 zl.), pokrmy do kuchyně pro robotníky a panský špitál (204 zl.) a dalšími různými výdaji na špitál, jako omastek, sůl, ošacení apod. (souhrnně 247 zl., vše fol. 2r-3). Ostatní drobné výdajové položky se počítaly maximálně v řádu desítek zlatých.

117 A. VALENTA, *Lesk a bída*, s. 143 a pozn. 520 na s. 237.

Jakkoliv se tedy musí jednat jen o velmi omezený výsek reality, dává nám možnost formulovat předběžný závěr. Sumy, které Ludvík a Karel Ludvík investovali z vlastních prostředků do svých vojenských aktivit, byly na hranici finančního potenciálu rodu, znamenaly obrovskou zátěž pro ekonomiku jejich panství a významným způsobem přispěly k hospodářskému a ve výsledku i sociálnímu úpadku rodu v jeho třetí a poslední generaci.

Epilog

Černý scénař se nakonec Karlu Josefovi Raduitovi de Souches přes všechnu vynaloženou energii nepodařilo odvrátit. Sociální i ekonomická pohroma na sebe vzala podobu sekvestrace statků.[118] Roku 1715 byl na rodinný fideikomis, rozchvácený hypotečními půjčkami věřitelů domáhajících se svých zadržených aktiv,[119] dosazen královským tribunálem administrátor, jakýsi Jan Karel Seidl. Pro Karla Josefa to znamenalo obrovskou osobní potupu i ránu pro rodovou prestiž, a tak není divu, že mu už nástup do funkce rozhodně neusnadnil.[120] Tento moderní terminologií konkurzní správce byl navíc nadán značnými pravomocemi. Měl právo rozhodovat o veškerých příjmech a vydáních plynoucích z fideikomisu. Není třeba žádné velké fantazie, abychom si dovedli představit, jak se asi musel urozený potomek velkých válečníků cítit, když nemohl disponovat téměř ničím. V jeho vlastním domě rozhodoval neurozenec, na kterém byla závislá výše peněz, kterou mohla jeho rodina utratit na běžné výdaje, jemu samému bylo dle soudobých pravidel průběhu sekvestrace určováno dokonce i výživné.[121] Není divu, že Karel Josef novou situaci neunesl, neustále si uzurpoval rozhodovací právo, až si vysloužil císařský zákaz zasahování do administrace statků, žaloval Seidla za zpronevěru a zadržování peněz na živobytí. Královský tribunál musel opakovaně zasahovat ve prospěch administrátora.[122]

118 Snaha starého hraběte Františka Václava Trauttmansdorffa odvrátit nařízenou sekvestraci litomyšlského majorátu za pomoci sítě příbuzných a přímluvců, jakmile so o ní dozvěděl, výmluvně ilustruje, jakou hanbu a hrozbu dobrému jménu aristokrata představovala. *„Byla to katastrofa osobní, rodinná i sociální, která musela být stůj co stůj odvrácena“*, komentuje to Aleš Valenta. Samotný Trauttmansdorff pak hovořil o tom, že byl *„sražen k zemi, do nejkrajnějšího zmaru“*. Srov. tamtéž, s. 131–132.

119 Nepřekvapí, že velkou část dochované pozůstalosti Karla Josefa de Souches tvoří dlužní pohledávky neuspokojených věřitelů, zejména z prvních dvou dekád 18. století. MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 854–933, kart. 44–47.

120 Vysloužil si dokonce výtku královského tribunálu za své úředníky, kteří Seidla bojkotovali. Tamtéž, inv. č. 764, kart. 36.

121 Dílčí doklady tamtéž, inv. č. 789, kart. 37, stvrzenky peněz vyplácených administrací panství Jevišovice na stravu Karla Josefa de Souches z roku 1719.

122 Evidentně však nebyl výjimkou – po podobných zkušenostech vydal Karel VI. roku 1724 reskript, který zapovídal šlechtickým majitelům pobyt na sekvestrovaných statcích. Viz A. VALENTA, *Lesk a bída*, s. 122.

Nebylo to nic platné, Karel Josef, který zřejmě zdědil výbušnou povahu po svém dědovi, se nakonec postaral o společenský skandál, když řešil narůstající spor s administrátorem Seidlem fyzickou inzultací.[123] Jan Karel Seidl v těchto nepřátelských podmínkách vydržel jen dva roky. Na jeho místo byl roku 1717 jmenován nový správce Jan Rudolf Dobruský.[124] Ani jemu se nevedlo lépe. Šlechtic, zahnaný do kouta, ho sice již nebil, poučen předchozími nezdary se s ním zřejmě ze začátku snažil spolupracovat. Nakonec jej ale rovněž žaloval za špatné hospodaření a Dobruský se roku 1721 administrace vzdal, aby se pak s de Souchesem soudil o urážku dobrého jména a pověsti.[125]

Konec druhé dekády 18. století byl osobně pro Karla Josefa těžkým časem. Úvěrovou krizi se nedařilo zvládat, potupná sekvestrace se protahovala, musel sáhnout k odprodeji části statků (viz výše) a navíc se objevil další konflikt, tentokrát s příbuznými z rodu Thurn-Valsassina ohledně stavby náhrobku velkého maršála Ludvíka. Vykonavatelem Ludvíkovy poslední vůle byl určen zeť Karel Maxmilián Thurn a jeho potomci, nicméně stavbu velkolepého náhrobku měli financovat Raduitové. Karel Josef ale nebyl schopen sehnat ani těch 600 zl., které slavný válečník vyčlenil ve svém testamentu na zbudování důstojného místa svého posledního odpočinku u sv. Jakuba v Brně.[126] Po nekonečných tahanicích a stížnostech u tribunálu nakonec požadovanou částku složila ze svých vlastních prostředků, poskytnutých otcem, manželka Karla Josefa Marie Anna de Souches, rozená hraběnka Šliková. Pro úplnost dodejme, že otcem Marie Anny, jejíž (jehož) peníze nakonec umožnily po mnoha letech dostavbu maršálova pomníku, byl nejvyšší český kancléř Leopold Šlik. Hrabě Šlik byl však rovněž polní maršál a kdysi také aktivní válečník, patřil tedy svého času ke stejné profesní skupině. Domnívám se, že zde můžeme předpokládat určitý závan porozumnění daného podobnou armádní zkušeností, respektem k maršálovým činům a k rodu svého spolubojovníka (Leopold Šlik válčil s Karlem Ludvíkem de Souches v Uhrách) a určitou profesní solidaritou.[127]

123 Souhrnně MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 764–771, kart. 36. Uvalení nucené správy představovalo pro urozence velkou psychickou zátěž a veřejnou újmu na cti, tak není divu, že i takovéto případy se občas vyskytly. V roce 1706 se jeden z hrabat Kolovratů v náhlém návalu vzteku pustil do křížku s císařským úředníkem, který mu přišel zapečetit dům, dehonestoval jej tím, že mu uzmul koně a nádavkem ho ještě zbičoval. A. VALENTA, *Lesk a bída*, s. 118.

124 Jestliže *„bylo přinejmenším do poloviny 18. století, s ohledem na společenskou hierarchii a prestiž těžko myslitelné, aby se administrátorem stal nešlechtic"*, v případě obou jevišovických správců to z nějakého důvodu neplatilo, což soužití mezi de Souchesem a administrátorem klidu a harmonii nepřidalo. Citace z A. VALENTA, *Lesk a bída*, s. 121.

125 Souhrnně MZA Brno, G 155 RA Ugartů Jevišovice, inv. č. 773, 775 a 779, kart. 35.

126 Závěť uložena v MZA Brno, C 2 Tribunál – pozůstalosti, sign. S 19, kart. 195, fol. 262–275. Celkové náklady na stavbu maršálova monumentu však byly odhadnuty mnohem výše, na 3 211 zl.

127 Bližšími okolnostmi vzniku funerálního pomníku Ludvíka Raduita de Souches a jeho komemorativním významem pro různé zúčastněné strany (Raduitové, brněnský magistrát) se zabývám v připravované studii.

Tehdy učinil Karel Josef ještě poslední pokus o zvrácení situace. Roku 1720 adresoval další uctivou prosbu Karlu VI., aby s ohledem na zásluhy rodu de Souches v císařských válečných službách odvolal nucenou správu jeho statků.[128] Marně. Po neblahé zkušenosti vztahu mezi psychicky stále labilnějším Karlem Josefem a dvěma dosazenými „konkurzními správci" nakonec císař alespoň vyhověl žádosti a roku 1726 udělil administraci de souchesovských majetků manželce a sestře Karla Josefa.[129] Byla to právě Marie Josefa hraběnka Pálffyová, která se snažila všemožným způsobem udržet bratrův majetek nad vodou tím, že na sebe ihned veřejně převzala záruku nad jeho dluhy a vlastními penězi alespoň ze začátku saturovala některé věřitele.[130]

Další osobní ránu přinesl druhý únorový den roku 1728. Již dříve Karlu Josefovi zemřel v kojeneckém věku stejnojmenný prvorozený syn, nyní však při porodu druhého syna Antonína zemřela ve Znojmě spolu s novorozencem i manželka Marie Anna.[131] Osud rodiny se tak chýlil ke konci. Od tohoto okamžiku začalo být zřejmé, že s Karlem Josefem vymře rod Raduitů de Souches ve své třetí generaci po meči, což zřejmě snaze již tak frustrovaného krajského hejtmana o záchranu rodového majetku příliš nepřidalo. Dospělého věku se z jeho potomků dožily jen dvě dcery, Marie Anna, provdaná hraběnka Westenrode a Marie Vilemína, provdaná hraběnka Ugarte.

Všechna zavedená opatření, byť vzhledem ke společenské prestiži Raduitů de Souches krutá, určitý efekt přinesla. V souvislosti s nařízením sekvestrace roku 1715 byl pořízen jmenovitý soupis věřitelů a aktiv a pasiv rodu na Moravě a v Rakousích. Z něj vyplývá, že k sprnu 1715 dlužil Karel Josef celkově 278 829 zl., z toho na Moravě 187 444 zl. a v Rakousku 91 385 zl.[132] Podle podobného podrobného soupisu to bylo v květnu 1736 „jen" 171 930 zl.[133] Úvěrovou spirálu se tedy dařilo postupně krotit a stlačovat, byť jen do určité míry a zřejmě ne dostatečně rychle. Finanční situace Raduitů de Souches tak nezadržitelně spěla ke svému kulminačnímu bodu.

128 MZA Brno, G 155 RA Ugartů, inv. č. 819, kart. 38.

129 Tamtéž, inv. č. 736, kart. 35 a inv. č. 778, kart. 36.

130 Tamtéž, inv. č. 738, kart. 35 (prohlášení Marie Antonie Pálffyové o ručení za bratrovy dluhy); inv. č. 737, kart. 35 (poukazy na celkem 50 000 zl., které Marie Antonie vyzvedla z vídeňské městské banky a zaplatila jimi věřitelům). K vyrovnání těchto dluhů nakonec Marie Antonie získala roku 1741 od svých neteří statek Plaveč za 74 000 zl. Tamtéž, inv. č. 743, kart. 35.

131 Tamtéž, inv. č. 750, kart. 35, lékařská zpráva o úmrtí Marie Anny de Souches při porodu, dědické prohlášení Karla Josefa po úmrtí novorozeného syna, 1728.

132 Tamtéž, inv. č. 852, kart. 43, fol. 12–13. Do budoucna by bylo zajímavé z těchto pramenů sestavit sociální profil skladby věřitelů rodu de Souches. Srov. též soupis veškerých dluhů Karla Josefa de Souches, sepsaný na císařův příkaz z 12. 10. 1724, vzniklý 14. 4. 1725, uložený tamtéž, inv. č. 856, kart. 43, fol. 1–17.

133 Tamtéž, fol. 24–31. Ve všech případech částku zaokrouhluji na zlaté.

Po téměř dvacet let (!) trvajícím sekvestru jevišovického panství (sestra Karla Josefa byla císařem zproštěna administrátorství roku 1734) dorazila dne 24. května roku 1735 královskému tribunálu v Brně zpráva komisařů Josefa Ignáce Waldorfa a Emanuela Františka Hotovce o aktuálním stavu de souchesovských dluhů. Na jejím základě se Karel VI. rozhodl k radikálnímu finálnímu řešení. Nařídil vyhlášení bankrotu a nucený prodej majetku Karla Josefa de Souches. Toto rozhodnutí, určené tribunálu, nese datum 24. října 1735. Karel Josef se ještě naposledy snažil zmírnit běh věcí a dva dny před Štědrým dnem roku 1735 adresoval do Brna prosbu o nepublikování císařské rezoluce. Poslední dějství však nešlo zastavit. Druhého dne nového roku 1736 spatřil světlo světa císařský dekret o nuceném prodeji statků Karla Josefa de Souches.[134] Předlužené panství Jevišovice nakonec přešlo do majetku Jana Nepomuka hraběte Ugarte, který se právě roku 1736 oženil s Karlovou druhorozenou dcerou Marií Vilemínou. Záchrana to byla ovšem dost komplikovaná. Nejprve prodal své panství Velké Meziříčí a díky tomu odkoupil část jevišovického panství, aby se mu do roku 1743 podařilo postupně uspokojit pohledávky všech věřitelů a zachránit tak dědictví své manželky.[135] Příznačným dovětkem může být skutečnost, že hrabě Ugarte také pocházel z rodu se silnou válečnickou tradicí – jeho praděd Petr přišel ze Španělska do císařských služeb během třicetileté války jako plukovník kyrysnického regimentu, jeho stejnojmenný děd pak dosáhl na poměrně prestižní hodnost plukovníka vídeňské městské gardy, a tedy vojenského velitele Vídně, Janův bratr byl hejtmanem dragounského pluku a padl roku 1740 v Uhrách.

Ničeho z toho se však pokořený Karel Josef de Souches, zbavený veškerého majetku, už nedožil. Zemřel ve dvaapadesáti letech 22. prosince roku 1736 ve Vídni jako poslední mužský člen svého rodu, rodu kdysi slavných vojevůdců, jemuž však zlomila vaz sázka na nejistou kartu v podobě nevyzpytatelnosti a finanční náročnosti armádní kariéry.

***

Exekuce, sekvestrace neboli administrace majetku, někdy ústící až v bankrot, coby standardizované právně-ekonomické instrumenty určené k řešení dluhových krizí českomoravské šlechty byly v první třetině 18. století když ne zcela běžným, tak určitě často frekventovaným jevem, alespoň dle tvrzení Aleše Valenty. Ten na základě pečlivé analýzy majetkových potíží Trauttmansdorffů, Buquoyů, Morzinů či Černínů postuloval několik základních důvodů, proč i majetky nejbohatší aristokracie upadaly do mnohdy neřešitelných finančních problémů. K nim patřil na prvním místě enormní fiskální

134 Vše tamtéž, inv. č. 862, kart. 42, fol. 1–19.
135 Srov. Bohumír SMUTNÝ, *F 54 Velkostatek Jevišovice 1582–1944*, inventář fondu, Brno 1994, s. 7.

a úvěrový tlak státu, zejména v době válečných konfliktů (což bylo vlastně skoro pořád), dále stavební, mecenášské a církevně fundační aktivity vyplývající z potřeb reprezentace a ze specifické šlechtické mentality, nutnost finančně zabezpečit ženy (přivdané i vlastní) věnem, náklady na životní styl a na výchovu dětí (kavalírská cesta) a konečně investice do dalšího pozemkového majetku pro mužské potomky, nejlépe alodního.[136] Všechny tyto rysy, vyjma dvou posledně jmenovaných, bychom v různé míře našli i v případě Raduitů de Souches – velkou zátěž například představovalo ono obří věno 70 000 zl. pro druhou manželku polního maršála Ludvíka. K pestrému portfoliu důvodů finančních krizí barokní epochy ale musíme přidat ještě jeden, který ve zkoumaném případě hrál (vedle již jmenovaných) klíčovou roli. A tím byly výdaje spojené s vlastnictvím armádní jednotky a s všemožnou (nejčastěji finanční) podporou armádní kariéry rodových příslušníků.

Je třeba mít na paměti, že v právě představených osudech vzestupu a pádu rodu Raduitů de Souches hrají pochopitelně důležitou roli specifické a na konkrétní situaci vázané faktory, přesto se však o určitou míru zobecnění můžeme pokusit. V provedené případové sondě vidím tři klíčové navzájem úzce propojené momenty. Předně je to moment nebezpečí a předem neodhadnutelné nešťastné náhody, které mohly sebelépe promyšlenou a dobře se vyvíjející kariéru a s ní spojené finanční investice rázem zcela znehodnotit. Obojí ovšem armádní služba přinášela ve zvýšené míře, což ji oproti jiným šlechtickým kariérním modelům činilo mnohem více rizikovou. Takovým zlomovým kritickým bodem byla bezpochyby smrt polního zbrojmistra Karla Ludvíka de Souches, jež znamenala v dějinách rodu zásadní zvrat. Jestliže se do té doby dařilo, i s výhledem na další úspěšný kariérní postup hraběte de Souches, držet rodové finance, zatížené investicemi do vydržování rodového pluku, alespoň v částečné rovnováze (navzdory tomu, že posmrtný inventář osobního vybavení v polním táboře u Petrovaradína ukazuje, že již tehdy neměli Raduitové prostředků nazbyt, a to ani na větší reprezentaci), po jeho smrti již dříve rizikové faktory vázané na jeho úvěrovou politku propukly naplno. Navíc odešel v době, kdy jeho syn nebyl plnoletý a nemohl osobně řídit své dědictví. Generálovou smrtí tak veškeré výhody a prestiž, kterou si Raduitové vybudovali úspěšným působením na válečném poli, přišly vniveč, a na ekonomiku rodového panství plnou silou dopadla tíže dluhů. Výsledkem toho patrně byl i zřetelný posun v atraktivitě (veskrze lokálně zakotveného) veřejného působení Karla Josefa de Souches, které ostře kontrastuje s ambicemi a postavením obou jeho předků. I kdyby však Karel Josef pomýšlel na nějaké uplatnění na vyšší úrovni, nezbývaly mu k tomu jednoduše dostatečné prostředky.

Druhým důležitým momentem, který přispěl k pádu Raduitů de Souches, byl genealogický vývoj rodu. Již ve druhé generaci se rozdělil do dvou rodových větví,

136 Srov. A. VALENTA, *Lesk a bída*, s. 101–118, 126–133, 142–169 aj.

které se musely při zajišťování adekvátního vyživování a odpovídající životní úrovně dělit o výnosy jednoho pozemkového majetku, navíc ještě vázaného fideikomisními pravidly, které značně komplikovaly zisk úvěru, neboť hypotekární zatížení majorátu bylo vázáno na panovníkův souhlas. Vyústilo to nejen ve velmi napjaté až nepřátelské vztahy mezi příslušníky obou rodin, ale rovněž tím byla značně komplikována schopnost umořování dluhů, na něž čistý zisk, generovaný ekonomickým provozem panství a příjmy z poddanské renty, zkrátka nestačil.

S tím je velmi úzce spjat třetí klíčový moment v podobě nezvládnuté či nedostatečně promyšlené strategie nákupu statků. „Otci zakladateli" Ludvíku Raduitovi ani jeho synovi se nepodařilo přeměnit potenciální benefity, které plynuly ze zásluh na bitevním poli, z úspěšného angažmá v armádních strukturách i z otevřeného kreditu vůči státní vojenské kase, v možnost většího a zejména zvýhodněného nákupu pozemkového majetku. Ten jediný by do budoucna mohl zabezpečit ekonomickou stabilitu rodu a možnost pomýšlet dalším generacím na vstup do daleko širšího (a možná i společensky atraktivnějšího, rozhodně však bezpečnějšího) kariérního spektra, než byla armádní služba. Tímto směrem se vydala řada příslušníků původně militární šlechty, jejichž předci vojevůdci (a začasté spolubojovníci obou Raduitů) jim ovšem dokázali přenechat dostatečně velké dominium, jež by umožnilo financovat tehdy nepostradatelné prvky aristokratického životního stylu, jakou byla např. kavalírská cesta a stále více důležité vzdělání. K tomu všemu samozřejmě také patřila adekvátní společenská reprezentace, jež byla nejen finančně náročná, ale také nezbytná jak pro potvrzování sociálního statutu urozence, tak pro jakoukoliv úspěšnou aristokratickou kariéru. To byl případ potomků Matyáše Gallase, Jana Šporka, Waltera Leslieho, Karla Bonaventury Buquoye či Rudolfa a Pavla Morzinů, tedy mužů stejné profese a zhruba stejné generace, jako byl Ludvík Raduit de Souches.[137]

V případě de Souchesů ale nic takového nevidíme, a to nejen díky tomu, že se dospělého věku dožil jen omezený počet mužských potomků a že rod vymřel ve třetí generaci. Stejně pádným důvodem je značně omezená majetková základna, zatížená investicemi do nejisté a finančně náročné armádní služby. Ta mohla být ve věku permanentních válečných tažení, ale také v době chronické neschopnosti fiskálních mechanismů předmoderního státu platit armádní mašinerii, skvělým a rychlým výtahem ke slávě, postavení, úspěchu

137 Další generace Gallasů a Buquoyů se dokonce, měřeno výnosem statků, dostaly na počátku 18. století mezi desítku nejbohatších českých magnátů. A. VALENTA, *Lesk a bída*, s. 74. Na druhou stranu ani objem pozemkového vlastnictví nezachránil Buquoye a Morziny od sekvestrace a bankrotu, v případě Morzinů byl nákup statků na dluh dokonce jednou z hlavních příčin. Tamtéž, s. 151. Ke Šporkům srov. dnes již klasickou monografii Pavel PREISS, *František Antonín Špork*. K Leslieům Igor WEIGL, *In a Caftan before Emperor, with the Haiduks around Graz and with a Library in Ptuj. The Counts Leslie an their City and Country Residences in the 17th and the 18th Century*, in: Polona Widmar (ed.), Zapuščina rodbine Leslie na ptujskem gradu, Ptuj 2002, s. 88–96.

a bohatství. Stejně tak dobře však představovala nebezpečnou dluhovou past, která mohla v případě několika chybných rozhodnutí, rizikových faktorů či nepředvídatelných situací nerozlučně spjatých s životem v armádě, finančně zruinovat celý rod a odsoudit jej k druhořadému společenskému postavení, jen zteží odpovídajícímu představám těch, kteří vsadili na kariéru v důstojnickém sboru císařské armády.

Summary

Bet on a Risky Card. Imperial Army Service and the Social Downfall of the Count Family of Raduits de Souches at the Turn of the 17th and 18th Century

In the Czech environment, the text presents a probing study that connects an aristocratic career, in the arising permanent professional imperial army after the Thirty Years` War, and its economic, financial and, as a result, even social impacts not only on the officers, but mainly on their entire families. It is based on the destiny of the three generations of the count family of Raduits de Souches naturalized in Moravia. In the literature, the family has so far only been viewed through the great military successes of Field Marshal Louis Raduit (1608–1682), while his son Karl Ludwig († 1691), also a successful military leader, and his grandson Karl Joseph (1684–1736) are almost unknown. The study primarily observes the development of both the elder Raduits` military careers and their link to economic background, which started to get significantly worse at the end of Karl Ludwig`s life and led to the bankruptcy and the forced sale of the landed property under Karl Joseph, the last male descendant of the family. The main reason of the bankruptcy was the financial burden associated with the expenditures on both the counts` military careers and their family regiment, when the lapses in the supply of the state money intended for the soldiers` pay, weaponry and equipment were often compensated by the money of the colonel and the regiment`s owner (*Regimentsinhaber*). All of this needs to be seen in the broader context of expenditures on the army and in the necessity of searching for new methods of financing of this colossus by the state apparatus. Just this effort, connected with the increasingly tougher supervision of the central military authorities over the activities and powers of ‚professional' officers, constituted a reason why the position of the owners of the regiments in the imperial army towards the new central institutions was gradually changing and, along with this, the inevitability of the compensation of the missing state funds by their own contributions was growing. The distraint and the administration of the property, sometimes resulting even in bankruptcy, as standardized legal and economic instruments intended to solve debt crises, were a frequent phenomenon in the first third of the 18th century. To the fundamental reasons, why the estates of the aristocracy were falling into often insolvable financial problems, belonged, in the first place, the enormous fiscal and credit pressure of the state, especially in times of war, construction, benefactor and church foundation activities resulting from the needs of representation and the specific aristocratic mentality, the necessity to provide the dowry for the women (both married into and own), the costs of lifestyle and the education of the children, and, finally, the investment in another land property for the male offspring. All these features, except the last one, could be found in various degrees in the case of the Raduits de Souches. However, there is one more reason for the financial aristocratic crises of the Baroque era which played a key role in this researched case, and that were the expenses associated with the ownership of the army unit and all kinds (mostly financial) of support of the military career of the family members.

The example of the family of the Raduits de Souches can be seen as a symptom of the hypothesis claiming that since the 1680s the conditions of

army service for aristocratic career officers had been significantly changing. If in the previous decades it was possible to go through a successful military career with the minimum of own economic background, since the 1680s a comparable career of an aristocratic officer was economically much more demanding and often financially exploiting.

Veronika MEZEROVÁ

Knihovna a čtenářské zájmy Františka Ferdinanda a Jana Václava z Gallasu[1]

Abstract: The Library and Reading Interests of Franz Ferdinand and Johann Wenzel von Gallas

This study is focusing on the library of Franz Ferdinand and Johann Wenzel von Gallas originating from 1660 to 1719. The attention is aimed at the circumstances of the library's development and Franz Ferdinand and his son Johann Wenzel von Gallas' reading interests. The findings are compared to other baroque literary collection. In the conclusion there is an outline of later development of Gallas as well as the later Clam-Gallas library.

Key words: *Franz Ferdinand Gallas – Johann Wenzel Gallas – baroque library – baroque aristocracy – books – readings*

V posledních letech je jednou z možností, jak interpretovat raně novověkou šlechtickou společnost a kulturu, výzkum zámeckých a palácových knihoven. Pro 15. a 16. století je možné zmínit obsáhlou práci Kamila Boldana a Emmy Urbánkové, kteří rekonstruovali knihovnu Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic (1461–1510),[2] a knihu Lenky Veselé pojednávající o rožmberské knihovně.[3] Barokním šlechtickým knihovnám se věnují studie Martina Plevy ke knihovně Petřvaldských z Petřvaldu[4] či Jitky Radimské a kolektivu autorů z Jihočeské univerzity reflektující knihovnu Eggenbergů.[5]

1 Studie vznikla v rámci projektu Grantové akademie Jihočeské univerzity 118/2013/H *Odraz myšlenkového světa barokní šlechty na příkladu knihovny Gallasů.*

2 Kamil BOLDAN – Emma URBÁNKOVÁ, *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. Katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny*, Praha 2009.

3 Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005.

4 Martin PLEVA, *Knižní kultura moravského šlechtického rodu Petřvaldských z Petřvaldu v 17. a 18. století. Co přinesl archivní výzkum*, in: Jitka Radimská (ed.), K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven: Čtenář a jeho knihovna, České Budějovice 2003 (= Opera romanica 4), s. 255–279.

5 Jitka RADIMSKÁ (ed.), *Ve znamení havranů. Knižní sbírka rodiny Eggenbergů na zámku v Českém Krumlově*, České Budějovice – Pelhřimov 2011.

Vedle těchto rozsáhlých prací vychází studie, jež se věnují šlechtickým knižním sbírkám a jejich tvůrcům či čtenářům z různých aspektů.[6] Ke knihovnám badatelé přistupují z hlediska jazykové provenience knih[7] a typu pramene, za pomoci kterého byla knihovna rekonstruovaná.[8] Popřípadě se studie zaměřují na konkrétní typ literatury ve šlechtické knihovně.[9] Své místo mají i studie a knihy shrnující dosavadní výzkum české knižní kultury, ale ty jsou zatím nepočetné.[10] V neposlední řadě je třeba zmínit publikace, které se orientují na celkové dějiny knižní kultury, či práce týkající se dějin zámeckých knihoven všeobecně.[11] Jedná se většinou o starší tituly, o to více ovšem hodnotné, protože se zaměřují na popis dochovaných knihoven a konkrétních fondů a jejich specifikaci, čímž představují základ usnadňující další bádání.

Výše zmíněné práce představují jednotlivce i rodiny z mnoha úhlů – kulturního, společenského, ekonomického, a rozšiřují pohled na šlechtickou společnost a individualitu

6 Obecně ke čtenáři v raném novověku Maria RYANTOVÁ, *Čtenář*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), Člověk českého raného novověku, Praha 2007, s. 398–431.

7 Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Španělská literatura XVI. století a český čtenář XVI. a XVII. století*, in: Jitka Radimská (ed.), K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven / Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles, České Budějovice 2000 (= Opera romanica 1), s. 339–353; TÁŽ, *Die Hispanica in der eggenbergischen Büchersammlung der Schlossbibliothek in Český Krumlov*, in: Helga Meise – Jill Bepler (eds.), Sammeln, Lesen, Übersetzen als höfische Praxis der Frühen Neuzeit. Die böhmische Bibliothek der Fürsten Eggenberg im Kontext der Fürsten- und Fürstinnenbibliotheken der Zeit, Wiesbaden 2010, s. 117–141; Václav BOK, *Deutschsprachige Drucke in Buchbestand der fürstlichen Familie von Eggenberg in der Schlossbibliothek von Český Krumlov/ Böhmische Krumau,* in: Tamtéž, s. 155–166.

8 Richard ŠÍPEK, *Pozůstalostní inventář Otty mladšího z Nostic*, in: Jitka Radimská (ed.), K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven: Vita morsque et librorum historia, České Budějovice 2006 (= Opera romanica 9), s. 361–372.

9 Například Alena RICHTEROVÁ, *Teatrália v rukopisné sbírce roudnické lobkowiczké knihovny*, in: J. Radimská (ed.), K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven, s. 123–133; Jitka RADIMSKÁ, *Francouzská memoárová literatura v eggenberském fondu zámecké knihovny v Českém Krumlově*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Paměti – způsob zobrazení skutečnosti, Praha 2001 s. 33–64;

10 Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Několik obecných poznámek na téma bádání v oblasti dějin knižní kultury českých zemí*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Vít Vlnas (edd.), Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách, Praha 2004, s. 611–628; TÁŽ, *Bibliofilství české šlechty raného novověku – sebereflexe nebo sebeprezentace?* in: Václav Bůžek (ed.), Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků, České Budějovice 2009 (= Opera historica 13), s. 23–40.

11 Bohumír LIFKA, *Zámecké a palácové knihovny v Čechách*, *Přehled historicko – topografický*, Praha 1934; Pravoslav KNEIDL, *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, Praha 1989; Jiří CEJPEK – Jan ČINČERA – Ivan HLAVÁČEK – Pravoslav KNEIDL, *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha 2002; Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*, Praha 2006.

především v 17. století.[12] Podobný cíl si klade i tato studie, zaměřující se na část dodnes dochované clam-gallasovské knihovny[13] – barokní knižní sbírku Františka Ferdinanda z Gallasu (1635–1697), zakladatele rodové knihovny, a jeho syna Jana Václava (1671–1719). Knihovny otce a syna tvořily základ rodové gallasovské knihovny, později rozšířené Filipem Josefem Gallasem (1703–1757) a příslušníky rodiny Clam-Gallasů.[14]

Katalog – popřípadě inventář – knih Františka Ferdinanda se nedochoval, ale pro výzkum bylo možné přímo využít knihy svázané do jednotné vazby s Františkovým supralibros a exlibris. Celkem se dochovalo přibližně 132 knih, které patřily Františku Ferdinandovi. Jednotlivé svazky nechal Gallas svázat do jednotné pergamenové vazby, označené jeho iniciálovým supralibros a datem.[15] Na základě těchto údajů se autorka studie pokusila zrekonstruovat přibližnou podobu původní knihovny Františka Ferdinanda.

Knižní sbírku Jana Václava (zahrnující i knihy jeho otce), umístěnou v pražském gallasovském paláci, zachycuje inventář pražského domu z roku 1719.[16] Inventář vznikl po

12 K barokní šlechtě výběrově Václav BŮŽEK – Petr MAŤA, *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des „Absolutismus" (1620*–1740), in: Ronald G. Asch (Hg.), Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständische Monarchien zur Revolution (1600–1789), Köln – Weimar – Wien 2001 s. 287–321; Rostislav SMÍŠEK, *Jan Adam Questenberk mezi Vídní a Jaroměřicemi*, in: Václav Bůžek - Pavel Král (edd.), Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526 - 1740), České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 331–353, zde 332–334, TÝŽ, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009; Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*, Praha 2013; Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014.

13 Knihovna bývá označována jako zámecká knihovna Frýdlant, což je název odkazující na současné umístění knihovny. V této studii bude používán termín clam-gallasovská knihovna, který je vhodnějším označením vzhledem k dějinám knihovny, nastíněným na konci studie. Clam-gallasovská knihovna, jejíž součást tvoří knižní sbírka gallasovská – a tím i knihovny Františka Ferdinanda a Jana Václava, patří ke šlechtickým knižním fondům, které se do dnešní doby dochovaly. Knihovna byla nejprve budována příslušníky rodiny Gallasů, po vymření rodu přešla spolu s veškerým majetkem na nově vznikající rodinu Clam-Gallasů. Knihovna nebyla výrazně rozprodána či rozčleněna do různých institucí a svou velikostí se řadí mezi malé až středně velké knižní fondy, jako jsou například knihovny Schwarzenberků či Nosticů. Knižní sbírka je unikátní nejen svým obsahem, ale dochovanými katalogy knih, které umožňují rekonstrukci knihoven jednotlivých příslušníků, převážně clam-gallasovské rodiny. Ke katalogům knihovny a jejich umístění více *Lokální a inventární katalog zámecké knihovny Frýdlant v Č.*, červen – srpen 1960. Seznam dochovaných katalogů knih, stručné dějiny knihovny a její struktura je zpřístupněna online na URL: <http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Frydlant>, [cit. 17. 11. 2015].

14 Dalšímu vývoji knihovny po roce 1719 se věnuje závěrečná část studie.

15 Data tvořící část supralibros pravděpodobně odkazovala na rok svázání knihy do jednotné vazby.

16 Státní oblastní archiv Litoměřice, pracoviště Děčín (dále SOA Litoměřice - Děčín), Historická sbírka (dále HS) Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719.

smrti Jana Václava a evidoval mobiliář paláce.[17] Součástí inventáře byl soupis všech knih, které se v paláci nacházely. Soupis zaznamenává 858 svazků,[18] řazených podle formátů. Původní řazení knih v knihovně pražského paláce nelze podle tohoto inventáře určit.[19] Záznamy knih jsou stručné, obsahují neúplné názvy knih a autorské údaje. Naopak je uveden počet svazků. Rok a místo vydání pak chybí, ale u většiny titulů se podařilo nakladatelské údaje dohledat.

Časový rozsah budování knihovny obou Gallasů byl přibližně od roku 1660, kdy se objevilo první exlibris v knize Františka Ferdinanda, do roku 1719, kdy zemřel Jan Václav. Studie se soustředí na odraz životního stylu a zvolených kariér obou šlechticů ve struktuře a obsahu knihovny. Na vytváření knižní sbírky je nahlíženo optikou dějin šlechty a kulturních dějin. Zásadní otázkou je, do jaké míry odpovídali František Ferdinand a Jan Václav charakteristice barokních šlechtických čtenářů a sběratelů, kterou definovala Jaroslava Kašparová,[20] a zda vytvářeli knihovnu jako nástroj reprezentace.[21] V neposlední řadě bude pozornost věnována čtenářským zájmům obou Gallasů.

Okolnosti vzniku knihovny Františka Ferdinanda z Gallasu

Knihovna Františka Ferdinanda, a tím i gallasovská knihovna, vznikla nepochybně jako projev dobového sběratelství a patřila mezi knihovny vznikající až v 17. století bez existence předchozí rodové knihovny.[22] Otec Františka Ferdinanda, císařský generál

17 K inventarizaci gallasovského majetku po smrti Jana Václava více Martin KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři a mecenáši (1630–1757*), Praha 2013 (dizertační práce), s. 163–164.

18 Zcela identický soupis knih pak obsahoval i inventář druhého syna Jana Václava, Františka Karla Gallase (1719–1720). Inventář byl vyhotoven 13. prosince 1719. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1963, kart. 549, Inventář zemřelého Frant. Karla Gallase 1720. M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři,* s. 163.

19 Naopak inventář pražského paláce z roku 1720 uvádí, že knihy byly řazeny podle názvu. Tento inventář ovšem neobsahuje soupis knih, pouze uvádí jejich počet 858 svazků. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1964, kart. 549, Inventář pražského domu.

20 J. KAŠPAROVÁ, *Několik obecných poznámek*, s. 614–618.

21 Autorka zde vychází z M. RYANTOVÁ, *Čtenář*, s. 402: „*Knihovna tak byla jedním z mnoha symbolických výrazů reprezentace a současně svébytným projevem okázalého konzumu duchovních hodnot, jenž spoluvytvářel očekávaný distinktivní obraz urozence v hierarchizované společnosti raného novověku*."

22 Není vyloučené, že Gallasové shromažďovali knihy na rodových statcích v Tridentsku, ale jejich existence nebyla doposud doložena.

Matyáš z Gallasu (1588–1647),[23] získal český inkolát v průběhu třicetileté války.[24] Matyáš se v Čechách místo nákupu knih věnoval spíše získávání majetku, který se stal základem rodových držav v Čechách.[25] Pro budoucí vznik knihovny v českém prostředí však byly Matyášovy majetkové zisky zásadní,[26] protože právě zde vznikla knihovna.

Zcela odlišným směrem se vydali oba dědici Matyáše z Gallasu, František Ferdinand a Antonín Pankrác (1638–1695).[27] Jejich budoucí volba kariéry byla dána výchovou a důrazem na vzdělání. Matyáš směřoval od mládí k vojenské kariéře jako k možnému kariérnímu, společenskému a majetkovému vzestupu.[28] Jeho synové měli naprosto odlišnou životní perspektivu. Vzhledem k nashromážděnému rodovému majetku mohlo být Matyášovým potomkům poskytnuto kvalitní vzdělání zakončené kavalírskou cestou. František Ferdinand byl vzděláván nejprve u jezuitů, později studoval poetiku a filozofii na pražské filozofické fakultě.[29] Po dokončení studií roku 1657 se spolu s bratrem Antonínem Pankrácem a doprovodem vydali na přibližně rok a půl dlouhou kavalírskou cestu. Jak vyplývá z dochovaných účtů, mladí šlechtici se během svého pobytu v cizině nejen vzdělávali ve šlechtických akademiích,[30] navštěvovali pamětihodnosti a stýkali se s dalšími

23 Matyáš z Gallasu působil nejprve ve službách Ferdinanda Madruzza. Zúčastnil se bojů během španělsko-piemontské války. V roce 1621 vstoupil do vojska Katolické ligy, odkud roku 1629 přešel do Valdštejnova vojska s hodností generála. Zúčastnil se neslavně proslulé války o mantovské dědictví. Po zavraždění Valdštejna, na kterém se spolupodílel, stanul opakovaně v čele císařského vojska. Zemřel 25. dubna 1647 ve Vídni. K Matyášovi Gallasovi více Jan KILIÁN, *Jan Matyáš Gallas*, in: Eliška Fučíková – Ladislav Čepička (edd.), Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?, Praha 2007, s. 287–294; Martin KRUMMHOLZ, *Gallasové (1634–1757*), in: Martin Krummholz (ed.), Clam-Gallasův palác. Johann Bernhard Fischer von Erlach. Architektura - výzdoba - život rezidence, Praha 2007, s. 11-30, zde s. 11-14; Robert REBITSCH, *Matyáš Gallas (1588–1674). Císařský generál a Valdštejnův „dědic"*, Praha 2013.

24 Český inkolát získal Matyáš 27. července 1634 a o dva roky později byl přijat do panského stavu. Srov. tamtéž, s. 223.

25 V Čechách Matyáš získal po smrti Valdštejna panství Frýdlant a Liberec, po zavražděném Vilému Kinském obdržel nostický staroměstský palác. V roce 1636 dostal Matyáš ještě Smiřice a četné vesnice, srov. M. KRUMMHOLZ, *Gallasové*, s. 12; R. REBITSCH, *Matyáš Gallas,* s. 223–224.

26 Matyáš obdržel za své služby Habsburkům panství v Itálii, ale centrem rodového majetku se staly Čechy, srov. tamtéž, s. 226.

27 Antonín Pankrác se nejprve rozhodl pro vojenskou kariéru. Avšak po návratu z kavalírské cesty se po určité době stal komorníkem bavorského kurfiřta. Po svém otci zdědil dragounský pluk a panství Frýdlant a Smiřice. Podobně jako jeho bratr se zajímal o umění a o umělecké předměty. Kvůli nedostatku financí odprodal svá česká panství Františku Ferdinandovi a usídlil se ve Slezsku. M. KRUMMHOLZ, *Gallasové*, s. 56–59; Jan KILIÁN, *Konec Gallasů v Čechách*, in: R. Rebitsch, Matyáš Gallas, s. 231–243, zde s. 233.

28 R. REBITSCH, *Matyáš Gallas*, s. 214–228.

29 M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři,* s. 37–38.

30 Tamtéž, s. 42.

mladými kavalíry,[31] ale též nakupovali knihy.[32] První záznam v účtech o nákupu pocházel z francouzského města Dôle,[33] kde Gallasové zakoupili Komenského učebnici latiny *Janua Linguarum aurea reserata*,[34] knihu *Historia Gallica* a další blíže nejmenované tituly.[35] V nakupování knih mladí šlechtici či jejich hofmistr pokračovali také během pobytu v Paříži, kdy do knižní sbírky přibyly další svazky. Tituly získaných knih byly v cestovních výdajích zapsány velmi stručně, a proto se v některých případech nepodařilo přesné názvy určit.[36] Gallasové zakoupili knihy *Compendium Historie Universalis civilis et ecclesiasticae* od Jeana de Laet,[37] *Traité de la Cour ou Instruction des courtisans* od Etienna Du Refuge.[38] Další tituly nebyly rozepsány. Hofmistr obou šlechticů patrně vybíral z nakoupených knih

31 Tamtéž.

32 Ke kavalírské cestě stručně Jiří KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013. Více prostoru jí věnoval ve své dizertaci M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 41–43. Mladí Gallasové absolvovali svou cestu podle dobových zvyklostí – navštěvovali šlechtické akademie, obdivovali památky a stýkali se s mladými kavalíry. Oproti jiným šlechticům se nevydali do Itálie, ale cestovali do Francie, Nizozemí a Anglie. Rozhodnutí necestovat do Itálie mohlo souviset s italským původem rodičů mladých kavalírů a tím i pravděpodobnou dobrou znalostí italského jazyka a kultury. „*Našlo by se asi v 17. století jen málo kavalírských cest, které by nevedly do Itálie.*" Zdeněk HOJDA, *Česká aristokracie a barokní Evropa*, in: Lubomír Slavíček (ed.), Artis Pictoriae Amatores. Evropa v zrcadle barokního sběratelství, Praha 1993, s. 63–95, zde s. 64. Gallasovská výprava k tomu málu patřila.

33 Dôle leží v Burgundsku. Bylo renomovaným místem pro studium práv. Gernot HEISS, *Bildungs- und Reiseziele österreichischer Adeliger in der Frühen Neuzeit*, in: Rainer Babel – Werner Paravicini (edd.), Grand tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert, Ostfildern 2005, s. 217–235.

34 SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, kart. 61, inv. č. 155, Cestovní výlohy Františka a Antonína Gallase v cizině (1657–1660), s. 6. V češtině je známa pod názvem *Brána jazyků otevřená*. Učebnice poprvé vyšla v latině roku 1631. Zdeněk Hojda uvádí, že se jednalo o nejrozšířenější knihu v českých pobělohorských knihovnách. Spis sloužil šlechticům jako cestovní slovník. Srov. Z. HOJDA, *Česká aristokracie,* s. 67.

35 Tamtéž. V případě titulu *Historia Gallicia* nebylo zatím možné určit přesný titul či autora knihy – ve výdajích z cest jsou názvy knih psány stručně, bez jména autora, či jen část názvu, který často odpovídá mnoha titulům.

36 M. Krummholz uvádí, že se jednalo o knihy, které souvisely s vyučováním. M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 42.

37 SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, kart. 61, inv. č. 155, Cestovní výlohy Františka a Antonína Gallase v cizině (1657–1660), s. 15. Pod jménem Jean de Laet se skrýval Jan Laetus Veselský (1609–1656), bratrský autor působící ve službách polského vyslance Ondřeje Reje z Nagłowic. Později se uchýlil do Leidenu, kde vydal *Compendium historiae universalis, civilis et ecclesiasticae*, neboli *Stručnou rukověť obecných, světských i církevních dějin.* Kniha pojednávala o dějinách protestantských církví a byla využívána při studiu dějepisu. Srov. Jiří Augustin ČEPELÁK, *Rudolf II. a jeho doba z pohledu latinské barokní historiografie*, diplomová práce, Praha 2013.

38 SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, kart. 61, inv. č. 155, Cestovní výlohy Františka a Antonína Gallase v cizině (1657–1660), s. 15. Jednalo se o příručku ideálního dvořana. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 122.

reprezentativní tituly, které uváděl v účtech.[39] Podle přehledu výdajů Gallasové během cesty pořídili minimálně 18 knih.[40]

Absolvování kavalírské cesty vedlo v případě Františka Ferdinanda z Gallasu k dalšímu nakupování a sbírání knih. Z cesty se s bratrem vrátili v květnu 1659 a následujícího roku si František Ferdinand zakoupil knihu *Thierbuch: das ist ausführliche beschreibung und lebendige … Contrafactur und Abmahlung aller Vierfüssigen thieren*,[41] kterou označil vlastnoručním exlibris. František své exlibris vepsal, zcela stručně, na stranu předmluvy: „*Ex libris Francisci Comitis Gallasi 1660*".[42] Další exlibris pocházelo až z roku 1669 a jejich četnost postupně narůstala.[43] Počátky knihovny Františka Ferdinanda tak spadají už do doby po návratu z ciziny, do roku 1660.[44] Popřípadě je možné jít ještě dále, do let 1657–1659, kdy mladý Gallas absolvoval zmiňovanou kavalírskou cestu.[45]

Zda Antonína Pankráce inspirovala „Grand tour" k dalšímu získávání knih, není zcela jasné. Vzhledem k jeho životním osudům a uměleckým zájmům, četba představovala další možnou zálibu vzdělaného barokního šlechtice, kterým mladší Gallas nepochybně byl. Antonín Pankrác měl o nakupování knih určité povědomí, jak dokládá zápis Františka Ferdinanda v knize *De Capricci Medicinali*, kterou mladší Gallas zakoupil pro bratra

39 Mohlo se jednat o „reprezentativní vzorek", který dokládal opatrovníkům mladých Gallasů, že jejich vzdělání probíhá podle dobových standardů. Hofmistr či bratři Gallasové nakupovali knihy, které byly běžně používány k výuce mladých šlechticů. Srov. Z. HOJDA, *Česká aristokracie*, s. 67; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr,* s. 122; M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 42.

40 Zde se nabízí možnost srovnání s dalšími urozenci, kteří v průběhu kavalírské cesty nakupovali knihy. Jiří Kubeš zmiňuje nákupy knih v případě Josefa Viléma (1706–1787) a jeho bratra Antona Kryštofa (1708–1740) Nosticů. Šlechtici nakupovali knihy během svého pobytu v Paříži (1728). Maxmilián Václav (1710–1755) a Karel Josef (1712–1750) Lažanští nakupovali knihy v Haagu (1730) a bratři Jan Norbert († 1678) a Václav Vojtěch (1643–1708) Šternberkové rozšiřovali svou knižní sbírku v Amsterodamu (1663). Srov. J. KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, s. 80, 100, 110. O rekonstrukci knih, které během kavalírské cesty zakoupili Maxmilián Oldřich (1679–1746) a František Karel (1676–1713) Kounicové, se ve své bakalářské práci pokusila Marie Střítecká. Autorka uvádí celkem 28 knih, jež Kounicové mohli během kavalírské cesty zakoupit. Srov. Marie STŘÍTECKÁ, *Francouzské umění sklonku 17. století ve sbírkách hrabat Kouniců se vztahem ke kavalírským cestám*, bakalářská práce, Brno 2011.

41 Conrad FORER – Conrad GESNER, *Thierbuch: das ist ausführliche beschreibung und lebendige … Contrafactur und Abmahlung aller Vierfüssigen thieren,* Heidelberg 1606. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 286.

42 Tamtéž.

43 Nalezena byla exlibris z let 1660, 1669 (2x), 1673, 1674, 1675 (2x), 1682, 1683 (2x), 1687, 1688, 1690, 1691, 1693, 1695. Dále se objevovala nedatovaná exlibris v knihách se supralibros z roku 1676 (4x).

44 Ve starší literatuře bývá vznik knihovny spojován s roky 1674, kdy František Ferdinand koupil frýdlantské panství od Antonína Pankráce, popřípadě rok 1675, kdy začal část svých knih vázat do jednotné vazby se supralibros. B. LIFKA, *Zámecké a palácové knihovny*, s. 44; J. CEJPEK – J. ČINČERA – I. HLAVÁČEK, *Dějiny knihoven*, s. 148.

45 Tituly, které se podařilo v cestovních výdajích rozeznat, zatím nebyly v knihovně ani v inventáři pražského paláce nalezeny. To však neznamená, že se v knihovně nenacházely.

v Benátkách roku 1687.[46] Na přední desku knihy si František Ferdinand zapsal: „*Hic liber dat[us] e[st] mihi a meo fratre Antonio comite Gallaso. Generali Inglar: dem rechyo Ventÿs: ibidem emebat 1687*".

Jedná se o dosud jediný nalezený zápis, kterým František Ferdinand přímo odkazoval na dárce knihy, popřípadě místo zakoupení knihy.[47] U knih, které zakoupil on sám, se detailní informace kromě již zmiňovaných exlibris neobjevovaly. Na rozdíl od svého mladšího bratra pobýval spíše v Praze a cestoval po svých venkovských sídlech.[48] Knihy mohli nakupovat agenti a pražští knihkupci,[49] jak bylo ve šlechtické společnosti zvykem.[50] Tuto skutečnost si František Ferdinand do svých knih nezapisoval. Naopak měl očividnou potřebu zmínit místo a datum zakoupení knihy, kterou získal darem od svého bratra, který hojně cestoval po Evropě.[51] Zda doplňoval knihovnu Františka Ferdinanda knihami zakoupenými v zahraničí, nelze, až na zmíněnou výjimku, zatím určit.

Knihy získané během kavalírské cesty toho mnoho o čtenářských zálibách mladých Gallasů neprozradí. Jednalo se o tituly vybrané pravděpodobně hofmistrem či poručníky bratrů k prohloubení získaných znalostí.[52] V rámci cestovních účtů se dochovaly názvy vybraných titulů. Další knihy zakoupené během cesty nebylo možné vzhledem ke špatně zapsaným názvům určit. Františkův čtenářský vkus se začal nepochybně profilovat během kavalírské cesty. Plně se rozvinul v době, kdy převzal dědictví po otci a stal se finančně nezávislým na poručnících. Toto tvrzení potvrzují knihy zakoupené po návratu do Vídně, tedy v době, kdy převzal své dědictví.[53]

46 Leornardo FIORAVANTI, *De Capricci Medicinali,* Venetia 1647. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1211.

47 Součástí exlibris v této knize bylo přesné datum, kdy František knihu dostal: „*Ex libris Francisci Comitis Gallesis Ducis Lucera. 1687. 13. Aug. Emptus Venetÿs 1687*". Informace o koupi knihy byla v tomto případě výjimečná. František Ferdinand neměl potřebu do knih podobné informace zaznamenávat, pokud knihu získal přes agenty či knihkupce, jak dokládá dosavadní výzkum knihovny.

48 M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 55.

49 Srov. Zdeněk ŠIMEČEK – Jiří TRÁVNÍČEK, *Knihy kupovati … Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha 2014, s. 79.

50 V kartonech Františka Ferdinanda se na rozdíl od jiných šlechticů této doby nepodařilo dohledat katalogy knih, zprávy od agentů, popřípadě účty za knihy.

51 M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 56–59.

52 Hofmistr měl na starosti vzdělání mladých urozenců, přičemž do jeho kompetencí spadal nákup knih. Srov. Z. HOJDA, *Česká aristokracie*, s. 64.

53 M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 44.

Knihovna Františka Ferdinanda

Po návratu ze studijní cesty došlo k rozdělení majetku mezi Františkem Ferdinandem a Antonínem Pankrácem a oba bratři se začali věnovat zvoleným kariérám.[54] František Ferdinand získal u vídeňského dvora hodnost císařského komorníka. Jednalo se o jediný dvorský úřad, kterého dosáhl.[55] Převážně se zdržoval na svých českých panstvích a věnoval se životu učeného šlechtice a milovníka umění. Martin Krummholz i Lubomír Slavíček Františka Ferdinanda shodně hodnotili jako velmi kultivovaného a vzdělaného šlechtice i znalce umění.[56] Dokladem jeho vzdělanosti měla být právě knižní sbírka.

Jak vyplývá z dochovaných knih, František Ferdinand se rozšiřování své dosavadní knižní sbírky začal věnovat až v sedmdesátých letech, kdy do knihovny přibylo nejvíce knih. Tento závěr potvrzují také exlibris v knihách. Nejstarší Františkovo exlibris pocházelo, jak bylo výše uvedeno, z roku 1660. Další knihy označil až o devět let později, v roce 1669. V tomto mezidobí František knihy pravděpodobně nakupoval, ale tituly buď neoznačoval, nebo se knihy z tohoto období nedochovaly.

Od roku 1675 se objevovaly první jednotné vazby s Františkovým supralibros. Do té doby si vystačil pouze s ručně psanými exlibris, většinou ve znění *Ex libris Francisci Comitis Gallas*, popřípadě doplněný titulem *Duca di Lucera* a rokem.[57] Zápisy exlibris spíše odpovídaly momentálnímu rozpoložení pisatele a neměly jednotný charakter. Knihy byly svázány do světlé pergamenové vazby s iniciálovým supralibros F. F. G. V. G. H. Z. L., což znamená Franz Ferdinand Graf von Gallas Herzog zu Lucera, vyvedeným černou barvou. Součást supralibros tvořil rok svázání knihy. Jednalo se o léta 1675 až 1686. Tisky získané po roce 1686 již svazovány nebyly, či se nedochovaly. František Ferdinand svou knihovnu nadále rozšiřoval téměř až do své smrti roku 1697, o čemž svědčí exlibris z let 1691, 1693 a 1695.[58] V případě Františka Ferdinanda platilo, že čím byl starší, tím častěji nakupoval knižní novinky. Toto tvrzení dokládá kniha *Vollständige und Nutzreiche*

54 Antonín Pankrác po návratu z kavalírské cesty dosáhl plnoletosti. Z tohoto důvodu začali bratři jednat o rozdělení majetku podle závěti jejich otce Matyáše. M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 44.

55 Tamtéž, s. 55.

56 Lubomír SLAVÍČEK, *Sobě, umění, přátelům. Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*, Brno 2007, s. 36; M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 55.

57 Vévodství Luceru získal Matyáš Gallas roku 1646. Po jeho smrti přešel titul vévody na Františka Ferdinanda. R. REBITSCH, *Matyáš Gallas*, s. 226–227.

58 Exlibris z roku 1691 bylo vepsáno do knihy Francesco LIBERATI ROMANO, *La Perfettionne del Cavallo,* Roma 1639. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 952. Exlibris z roku 1693 František zaznamenal do knihy Friedrich HOFFMANN – Johann SCHROEDER, *Vollständige und Nutzreiche Apotheke,* Nürnberg 1693. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 287. Poslední exlibris z roku 1695 bylo v knize Antoine VARILLAS, *La Politique de la Maison D´Autriche par Monsieur Varillas*, Le Have 1689. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1209.

Apotheke, vydaná roku 1693, jež byla zakoupena a opatřena exlibris v témže roce. Jako jedna z mnoha dochovaných knih dokazuje, že přibližně třetina titulů byla zakoupena bezprostředně po jejich vydání.

Z dosavadního výzkumu vyplynulo, že František Ferdinand neměl systém, podle kterého nechával svazovat knihy do jednotné vazby. Šest dochovaných knih obsahovalo exlibris i supralibros zároveň a pět titulů František označil pouze svým exlibris. Vybrané tituly nejprve označil exlibris a k jejich svázání přistoupil až o rok či dva později.[59] Z jakého důvodu nebyly svázány všechny svazky, není možné říci. Nepochybně se nejednalo o tematickou, popřípadě jazykovou preferenci ze strany Františka Ferdinanda. Knihy v jednotné vazbě se supralibros byly převážně italské, tematicky různorodé. Dochovaná exlibris se nachází převážně v těchto knihách.[60]

Budovaná knižní sbírka z počátku neměla jasně daný jazykový či tematický charakter. František nakupoval knihy v německém, italském a francouzském jazyce. Nechyběly latinské spisy. Od sedmdesátých let začaly převládat italské tisky. To bylo dáno nejen dobovou oblibou italského jazyka, především u dvora Leopolda I.,[61] ale též italským původem Gallasů a vlastnictvím majetků v Itálii. Ostatně na vévodství Luceru odkazoval František ve svých exlibris. Nejvíce knih italské provenience přibylo do knihovny roku 1676. Převládaly knihy vydané v Benátkách, ale zastoupeny byly i tisky římské, norimberské, frankfurtské, vídeňské a další.

Jak dokládají exlibris a supralibros, latinskými, německými a francouzskými tisky byla knihovna doplňována od sedmdesátých let průběžně. František Ferdinand nakupoval starší tisky z 16. století, ale i soudobou produkci. Významnou část sbírky tvořila teatrália, konkrétně opery Tomase Garzoniho,[62] Pietra Matteacciho[63] či Agostina Mascardiho.[64] Z historických spisů bylo v knihovně dohledáno dílo Francesca Sansovina.[65] Zajímal

59 To byl případ knihy *Der Römische Adeler* z roku 1646, kdy František své exlibris zapsal roku 1673, ale kniha byla svázána až o dva roky později. Přesný titul se zatím nepodařilo určit. Tamtéž, inv. č. 1175.

60 Dosud bylo nalezeno 102 knih, které jsou označeny supralibros z roku 1676. Tvoří tak více než třetinu dochovaných knih.

61 Srov. Zdeněk HOJDA, *„Kavalírské cesty" v 17. století a zájem české šlechty o Itálii,* in: Itálie, Čechy, střední Evropa, Praha 1986, s. 216–239, zde s. 217–218.

62 Tomaso GARZONI, *Il Serraglio Degli Stupori del Mondo*, Venetia 1613. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 958.

63 Pietro MATTEACCI, *Dell Origine del Mondo Cioe de Principii delle Cose*, Venetia 1639. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 969.

64 Agosti MASCARDI, *Discorsi Morali*, Venetia 1662. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1025. Agostino MASCARDI, *Prose Vulgari*, Venetia 1663. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1026.

65 Knihu *Historia di casa Orsina* italského spisovatele Francesca Sansovino (1521–1586) vlastnili například Eggenberkové. Jiří PELÁN, *Knižní sbírka germanik*, in: J. Radimská (ed.), Ve znamení havranů, s. 120–138, zde s. 133. František Ferdinand zakoupil titul Francesco SANSOVINO, *Venetia Citta Nobilissima et singolare*, Venetia 1663. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 954.

se o dějiny Habsburků a Bourbonů.[66] Nechyběla panegyrika z doby vlády Lepolda I.[67] Nalezeny byly dobové příručky na cesty a popisy cizích zemí,[68] politické traktáty Traiana Boccaliniho,[69] Giovanniho Botera[70] či Lodovica Dolce.[71] Klasickou literaturu zastupovaly díla Marca Aurelia[72] a Tacita.[73] Ze starší italské literatury František vlastnil například knihu *Della Genealogia de Glidei* Giovanniho Boccaccia.[74] V pozdějších letech nakupoval lékařské spisy.[75] Náboženské knihy opatřené supralibros či exlibris se dohledat nepodařilo.

Na otázku, zda František Ferdinand své knihy skutečně četl a zaznamenával si do knih poznámky, je možné odpovědět kladně. Pracoval převážně s texty knih, které si označil exlibris. Nejčastěji podtrhával vybrané pasáže, jen výjimečně si k určitým částem textu dopsal vlastnoručně poznámku. Objevovaly se vpisky na titulním listě, přeškrtaná slova v textu či vybarvená písmena a obrázky. Svědčí samozřejmě o Františkově čtenářské aktivitě, ale jejich význam zatím není zcela jasný. Jako čtenář se orientoval na tematicky různorodé knihy. Zaujala jej například kniha *Delle Lettere Dell Ill. Sig. Don Antonio di*

66 *Genealogia della Real Casa di Borbone*, Venetia 1638. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 948. Z četné literatury k dějinám habsburského domu vlastnil František například Galeazzo Gualdo PRIORATO, *Historia di Ferdinando Terzo Imperatore*, Vienna 1672. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1156. Stejné vydání se objevilo též v eggenberské knihovně. J. PELÁN, *Knižní sbírka germanik*, s. 134. Další knihou s habsburskou tematikou byl Johann Jakub FUGGER, *Spiegel der Ehren des höchstlöblichsten Kayser- und Königlichen Erzhauses Oesterreich*, Nürnberg 1667. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1722. Se zájmem o dějiny Habsburků souvisel zájem o politiku habsburského domu, který dokládala kniha francouzského historika Antoine VARILLAS, *La Politique de la Maison D´Autriche,* Le Have 1689. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1209.

67 Galeazzo Gualdo PRIORATO, *Historia di Leopoldo Cesare*, Vienna 1675, Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1718.

68 Například kniha Galleazo Gulado PRIORATO, *Schau-Platz dez Niederlandes oder: Es sey die Beschreibungen der siebenzehn Provincien*, Wien 1673. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1157. V knihovně nechyběly ani tituly pojednávající o cestách do dalekých zemí, jako například *Asia oder: Ausführliche Beschreibung des Reichs des Grossen Mogols und eines grossen Theils von Indien*, Nürnberg 1681. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1159.

69 Traiano BOCCALINI, *De Ragguagli di Parnaso*, Venetia 1644. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1226.

70 Jednalo se o traktát Giovanni BOTERO, *Relationi Universali,* Venetia 1659. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 959

71 František Ferdinand vlastnil jeden z Dolceho (1508/1510–1568) kritických spisů. Ludovico DOLCE, *Delle Oservationi*, Vinegia 1579. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1042.

72 *Libro di Marco Aurelio,* Venetia 1575. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1247.

73 *Opere di Gaio Cornelio Tacito*, Venetia 1658. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 957. Četba antických autorů byla u mladých kavalírů v poslední třetině 17. století stále častější, jak zmiňuje R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 123.

74 Jednalo se o encyklopedii antického bájesloví. Giovanni BOCCACCIO, *Della Genealogia de Glidei*, Venetia – Turini 1694. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 960.

75 Jedním z titulů byl například Johann Daniel HORSTIO, *Lazari Riverii, Consiliarii, Medici*, Frankfurti 1674. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1160. Nákup lékařské literatury často souvisel se zdravotním stavem šlechtice. Srov. J. KAŠPAROVÁ, *Bibliofilství české šlechty*, s. 33.

Guevarra,[76] v níž si podtrhal určité pasáže a opatřil je drobnými poznámkami v italštině komentujícími text.[77] Obdobně pracoval s knihami *Considerati sopra il primo Libro di Cornelio Tacito*,[78] *La Gloria del Cavallo Opera dell illustrie Pasqual Caracciolo*[79] či *Delle Historie Del Mondo di si. M. Mambrio Roseo*.[80] Knihovna byla budována s ohledem na zájmy jejího tvůrce, nikoli pouze jako projev dobové reprezentace a šlechtického stylu života.

František neměl na první pohled specifické čtenářské zájmy. Orientoval se na tisky italské a německé, tematicky pestré, které mu byly jazykově bližší.[81] Silné zastoupení především italské literatury nabízí možnost srovnání s knižní sbírkou Marie Arnoštky z Eggenberku či s knihovnou Václava Jana Michny z Vacínova.[82] Marie Arnoštka i Václav Jan se ve svých knižních sbírkách orientovali především na románskou literaturu,[83] podobně jako František Ferdinand. Při srovnání všech tří fondů se podařilo dohledat stejné tituly či autory.[84] Nejednalo se však o nijak velký počet, protože u Václava Jana a Marie Arnoštky převládala díla francouzská. Další srovnání se nabízí v rovině reprezentační. Václav Jan nechal tři své knihy, které se dochovaly, opatřit heraldickým exlibris,[85] jež svědčilo o reprezentativním charakteru knihovny.[86] Marie Arnoštka si, podobně jako František Ferdinand, nechala své knihy svazovat do jednotné vazby. Na rozdíl od Františka ovšem zvolila vazbu koženou se zlaceným supralibros.[87]

76 Antonio DI GUEVARA, *Libro Primo Delle Lettere Illustres*, Venetia 1554. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1238. Autor působil jako dvorní kazatel Karla V. Jeho dílo využíval například hofmistr mladých Ditrichštejnů k procvičování španělštiny. Srov. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 137.

77 Jednalo se o výpisky důležitých částí jednotlivých pasáží, které si František Ferdinand podtrhal, popřípadě k nim nakreslil ukazatel. Obdobně si označil pasáže v knize Giacomo PERGAMINI, *Trattato Della Linqua*, Venetia 1626. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1036. Vzhledem k tomu, že kniha byla jazykovou učebnicí, František Ferdinand si vypisoval skloňovaná slovíčka a gramatické jevy. Na posledních stranách knihy vytvořil improvizovaný slovník.

78 Pio MUZIO, *Considerationi sopra il primo Libro di Cornelio Tacito*, Venetia 1642. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1119.

79 Pasqual CARACCIOTO, *La Gloria del Cavallo Opera dell illustrie*, Venetia 1585. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 977.

80 Mambrino ROSEO, *Delle Historie del Mondo*, Venetia 1562. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 966.

81 Tomuto tvrzení odpovídá počet dochovaných italských a německých knih.

82 Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Jazykově románské tisky v knihovně Václava Jana Michny z Vacínova († 1667), syna významného katolického šlechtice Pavla Michny z Vacínova*, in: Klára Komorová (ed.), Európske cesty románskych kníh v 16. – 18. storočí, Martin 2012 (= Opera romanica 13), s. 167–181.

83 Jitka RADIMSKÁ, *„Honnête femme". Marie Ernestina z Eggenbergu*, in: Táž: Ve znamení havranů, s. 55–70, zde s. 60; J. KAŠPAROVÁ, *Jazykově románské tisky*, s. 179.

84 Byl to již zmiňovaný Francesco Sansovino, dále Boccalini, Ludovico Dolce, Pietro Matteazzi, Giovanni Botero a další. J. PELÁN, *Knižní sbírka germanik*, s. 120–138.

85 J. KAŠPAROVÁ, *Jazykově románské tisky*, s. 170

86 Tamtéž, s. 170–171.

87 Tamtéž, s. 170–172.

Rozdíly mezi výše zmíněnými knihovnami panovaly i v počtu knih. Václav Jan Michna i Marie Arnoštka z Eggenberku vycházeli při rozšiřování svých knihoven z existence rodinných knižních fondů. Celkový počet knih v eggenberské knihovně byl v době smrti Marie Arnoštky 2296 svazků. Michnovská knihovna čítala po smrti Václava Jana více než 1849 svazků. Gallasovská knihovna obsahovala koncem 17. století přibližně 300 svazků. František Ferdinand nechal do jednotné vazby svázat minimálně 286 titulů,[88] nesvázaných knih s exlibris se dochovalo přibližně pět.[89] V rámci clam-gallasovské knihovny se dochovalo mnoho dalších titulů, vydaných v 16. a 17. století, které mohly být součástí knihovny Františka Ferdinanda. Jedná se však o knihy bez supralibros a exlibris, popřípadě knihy s cizími exlibris, které mohl později zakoupit Jan Václav, Filip Josef Gallas či jejich nástupci Clam-Gallasové. Jak dokládá jeden z dochovaných tisků ze 17. století, František Clam-Gallas (1854–1930) nakupoval starší tisky ještě v 19. století u vídeňských knihkupců.[90] Celkově mohla Františkova knihovna obsahovat kolem 350 svazků knih. Ve srovnání s fondem Eggenberků či Michnů z Vacínova patřila jeho knižní sbírka k malým barokním fondům.

Otázkou zůstává, kde se knihovna Františka Ferdinanda nacházela a zda své knihy evidoval, případně jaký způsob evidence pro svou knihovnu zvolil. Katalog knih z druhé poloviny 17. století v knihovně nebyl nalezen a nenachází se ani v clam-gallasovském archivu v Děčíně. Pokud katalog knih existoval, tak se do dnešní doby pravděpodobně nedochoval, podobně jako pozůstalostní inventář. Řazení knihovny neosvětlily ani názvové údaje, zapsané černou barvou na hřbetech spolu s pořadovým číslem knihy. Téměř všechny knihy z doby života Františka Ferdinanda jsou na dolní části hřbetu značeny písmenem R. Z tohoto důvodu je není možné přiřadit k nějaké tematické či jazykové skupině. O určitém systému řazení knih tak svědčí pouze pořadová čísla umístěná na hřbetech knih. Katalog či inventář, se kterými by se daly konkrétní tituly porovnat, se u Gallasů objevil až více než 20 let po smrti Františka Ferdinanda.[91] S jeho pomocí tak bylo možné zrekonstruovat knihovnu Františkova syna Jana Václava.[92]

88 Hřbety knih svázaných do jednotné vazby (se supralibros F. F. G. V. G. H. Z. L.) – a jednoznačně tak přiřazených Františkovi Ferdinandovi, byly označeny pořadovým číslem. Autorka vychází z nejvyššího nalezeného čísla, kterým byla označena kniha *Le Noveau Testament*, 1585. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1224.

89 Dodnes se dochovalo minimálně 132 knih Františka Ferdinanda.

90 Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 113. Kniha byla zakoupena ve vídeňském antikvariátu Brockhausen und Bräuer Antiquariat Wien, založeném roku 1870. Georg HUPFER, *Zur Geschichte des amtiquarischen Buchhandels in Wien*, diplomová práce, Wien 2003.

91 František Ferdinand zemřel roku 1697.

92 Vzhledem k tomu, že v inventáři nejsou uvedena přesná data a místa vydání, budou uváděny názvové údaje pouze u knih citovaných z inventáře pražského domu. Některé tisky se podařilo fyzicky dohledat ve frýdlantské zámecké knihovně. V těchto případech bude titul doplněn o místo a rok vydání.

Čtenářské zájmy a knihovna Jana Václava

Jan Václav se narodil jako třetí syn Františka Ferdinanda a jeho druhé manželky Johanny Emerencie roku 1671.[93] V roce 1687 absolvoval roční studium na právnické fakultě pražské univerzity a o rok později se svým starším bratrem Františkem Matyášem odjel na kavalírskou cestu do Itálie.[94] Jan Václav byl již od dětství svými rodiči a hofmistrem považován za nadějného žáka. Během cesty si měl mladý Gallas vytříbit své chování, rozšířit a zdokonalit jazykové znalosti. Významnou část cesty tvořily zdvořilostní návštěvy, které Jan Václav vykonával u dvorských úředníků a vyslanců spojených s vídeňským dvorem. Cílem bylo získávat jejich doporučení potřebná pro budoucí dvorskou kariéru. Jan Václav potenciál kavalírské cesty ve všech směrech využil.[95] Již po roce pobytu zemřel František Matyáš. Jan Václav kavalírskou cestu nepřerušil a pokračoval ve studiu pravděpodobně až do roku 1692, kdy se vrátil domů.[96]

Z doby kavalírské cesty obou Gallasů se dochovala pouze torzovitá korespondence a žádné účty,[97] které by dokládaly nákupy knih. Hofmistr mladých Gallasů Františka Ferdinanda informoval o průběhu studia mladých pánů, [98] proto je možné si udělat představu o tématech knih, které Jan Václav během cesty mohl pročítat, možná i kupovat.[99] Vedle studia práv, které započal v Praze, se Jan Václav zaměřil na dějepis a geografii. Pilně se též věnoval zdokonalování italštiny a francouzštiny. Právě francouzské knihy budou později tvořit významnou část Janovy knihovny, podobně jako právnická literatura a tituly zaměřené na dějiny světa a jednotlivých států.

Po návratu z cesty postupoval Jan Václav podobně jako další mladí urozenci, kteří se rozhodli věnovat dvorské kariéře.[100] Roku 1694 byl mladý Gallas jmenován skutečným komorníkem římského krále Josefa I. a začlenil se do dvorské společnosti. Společenské a kariérní ambice potvrdil sňatkem s dcerou nejvyššího císařského podkoního Filipa Zikmunda z Ditrichštejna (1651–1716),[101] Marií Annou (1681–1704), dvorní

93 M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 61.

94 Srov. J. KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, s. 314; M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 61.

95 Tamtéž, s. 68–69.

96 Rok 1692 udává Martin Krummholz. Jiří Kubeš uvádí rok 1693. J. KUBEŠ*, Kavalírské cesty*, s. 314; M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 68.

97 Tamtéž, s. 61

98 Tamtéž.

99 Mladí šlechtici během svého studia četli spisy antických autorů a křesťanských učenců. V cizích jazycích se urozenci zdokonalovali mimo jiné četbou, jak zmiňuje R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 161. Je možné předpokládat, že v případě Jana Václava postupovali rodiče a hofmistr ve výchově obdobně.

100 Petr MAŤA*, Svět české aristokracie (1500–1700),* Praha 2004, s. 413–414.

101 K Filipovi Zikmundovi z Ditrichštejna více Jiří KUBEŠ, *Der jüngste Sohn auf Kavalierstour. Philipp Siegmund von Dietrichsteins Reise zu hohen Ämtern bei Hofe in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhundert*, Bohemia 54, 2014, s. 319–347.

dámou císařovny Eleonory.[102] Jan Václav se devět let po zisku komornického klíče stal císařským vyslancem v Londýně, kam dorazil na konci února roku 1705.[103] Jeho první diplomatická mise trvala osm let. Během londýnského pobytu nakupoval anglické knihy,[104] o čemž svědčí záznamy v inventáři pražského domu z roku 1719.[105] Anglický jazyk pravděpodobně do jisté míry ovládal, jak dokládají Janovy výpisky z anglických novin *The Daily Courent*.[106] Zajímavostí ovšem je, že poznámky psal francouzsky.[107] Jan Václav se na svou diplomatickou misi nepochybně připravoval, o čemž svědčí dochované francouzské i latinské knihy s tematikou anglických dějin,[108] dějin anglikánské církve,[109] dějin Skotska[110] či aktuální války o španělské dědictví.[111] V průběhu života Jana Václava tak začala gallasovská knihovna odrážet jeho kariéru a momentální zájmy.

---

102 M. KRUMMHOLZ, *Gallasové, Barokní kavalíři*, s. 71–72.

103 K diplomatické misi Jana Václava více Elke JARNUT – DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft in London (1701–1711). Ein Beitrag zur Geschichte der Haager Allianz*, Bonn 1972; Elisabeth MACH, *Johann Wenzel Graf Gallas, kaiserlicher und königlich-spanischer Botschafter am Hof der Königin Anna von England (1705–1711)*, Wien 1966.

104 Nákup knih zmiňuje M. KRUMMHOLZ, *Gallasové, Barokní kavalíři*, s. 91.

105 Názvy titulů nebyly v inventáři leckdy čitelně zaznamenány. Protože se knihy dosud nepodařilo ve frýdlantské clam-gallasovské knihovně dohledat, přistoupila autorka k jejich přibližné identifikaci. Titul *The History of the Reingnof* pravděpodobně odpovídá knize Francis BACON, *History of the Reign of King Henry the Seventh*. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719, s. 851, položka č. 158. Titul *A compleat history de Annex 1704* se zatím odhalit nepodařilo. Tamtéž, s. 853, položka č. 197.

106 Zmíněné výpisky jsou v inventáři Historické sbírky Clam-Gallas označeny jako deník. Jde však o výpisky z dobových novin, jak je u některých záznamů zapsáno. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1506, kart. 422, sign. XX/4, Deník.

107 Jan Václav psal ve svých písemnostech německy, latinsky, italsky a francouzsky. Ve většině případů pravděpodobně záleželo na příjemci dopisu, podle toho zvolil konkrétní jazyk. Poznámky ve francouzštině mohly sloužit k procvičení jazyka.

108 Zakoupen byl například vícesvazkový titul Nicolas CHEVALIER, *Histoire de Guillaume III., roy d'Angleterre, d'Ecosse, de France, et d'Irlande, prince d'Orange,* Amsterdam 1692. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719, s. 857, položka č. 281, 282, 283. Tento titul se v inventáři objevil ještě jednou. Tamtéž, s. 858, položka č. 294, 295, 296. Vydání z roku 1692 mohlo být součástí knihovny Františka Ferdinanda. Titul byl znovu vydáván v letech 1703–1704, tedy v době, kdy se Jan Václav připravoval na cestu do Londýna a mohl knihy znovu zakoupit.

109 Soupis knih v rámci inventáře paláce neuváděl tituly knih zcela přesně, což byl případ knihy *Rogeri Widringtonni Catholici Angli*. Roger Widdrington byl pseudonym anglického benediktýna Thomase Prestona (1563–1640). Jeho dílo nebylo rozsáhlé, ale titul zmíněný v gallasovském inventáři nalezen nebyl. Srov. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719, s. 861, 857, položka 375.

110 Jednalo se o titul George BUCHANAN, *Rerum Scoticorum historia libris XX. descripta*. Tamtéž, s. 849, položka č. 126.

111 Tuto skutečnost potvrzuje titul Martin BLADEN, *An impartial enquiry into the management of the war in Spain*, London 1712. Titul poprvé vyšel v roce 1712, proto je možné předpokládat, že Jan Václav knihu zakoupil či nechal zakoupit bezprostředně po jejím vydání.

Londýnské vyslanectví nemělo pro Jana Václava vzhledem ke komplikované politické situaci v Evropě hladký průběh, ale nijak významně nepoškodilo jeho další dvorskou kariéru.[112] Ještě během londýnské recepce byl jmenován nejvyšším českým maršálkem a císařským tajným radou (1708).[113]

Po návratu z Londýna jmenoval císař Karel VI. Jana Václava skutečným tajným radou a navíc se Gallas stal hofmistrem arcivévodkyně Marie Alžběty.[114] V čele dvora sestry císaře dlouho nesetrval, protože již následující rok (1713) bylo rozhodnuto o Janově dalším diplomatickém působení, tentokrát v Římě. Nově jmenovaný vyslanec pobýval u papežského stolce necelých pět let a na sklonku svého života se na několik týdnů stal vicekrálem neapolským.[115]

Pobyt Jana Václava v Itálii představoval pro knihovnu přínos především z reprezentativního hlediska.[116] V knihovně Františka Ferdinanda nebyly honosné vazby či tituly dedikované jeho osobě přítomny.[117] Jan Václav do knihovny naopak přispěl dedikačními exempláři[118] a několika knihami se slavnostní reprezentativní vazbou. V knihovně se dochovaly čtyři reprezentativní vazby italských tisků, na které upozornil již Bohumír Lifka.[119] Knihy byly svázány do kožené vazby zdobené zlacením a gallasovským erbem. Oslavovaly rod Gallasů a úspěchy, kterých Jan Václav dosáhl.

Autorka během výzkumu knihovny rovněž nalezla reprezentativní vazbu se zlatým erbem, ke kterému byl připojen Řád zlatého rouna. Kniha *Sacra Congregatione A Sanctissimo Deputata* nebyla dedikována konkrétní osobě a podle erbu nepatřila žádnému příslušníkovi rodu Gallasů.[120] Jediný Gallas, jenž mohl získat Řád zlatého rouna, byl Jan Václav. Avšak dosud nebyly nalezeny prameny, které by tuto skutečnost potvrdily.[121]

112 M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 83–86.
113 Tamtéž, s. 83.
114 Tamtéž, s. 93.
115 Tamtéž, s. 108–163.
116 Tisky z italského pobytu, operní díla dedikovaná Janu Václavovi a jeho druhé manželce Marii Ernestině (1683–1745), zmiňuje M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 155. V knihovně dohledán titul *Raccolta di Componimenti Poetici per le Nozze, Foligno* 1717.
117 Nebo se nedochovaly.
118 Například kniha Constantino RONCAGLIA, *Vita di Leopoldo I. Imperatore*, Lucca 1718. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 3361. Kniha je v prosté pergamenové vazbě bez supralibros.
119 Bohumír LIFKA, *Exlibris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900,* Praha 1934, s. 47.
120 Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1715.
121 V děčínském archivu se dochovala listina Karla Španělského, ve které Janu Václavovi propůjčuje řád Zlatého rouna. Jedná se však o jedinou zmínku spojující Gallase se ziskem tohoto řádu. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, kart. 418, inv. č. 1469.

Z dosavadního výzkumu vyplynulo, že Jan Václav doplnil a rozšířil knihovnu svého otce o velké množství francouzských, italských a latinských tisků. Jana Václava zajímala právnická a historická literatura, bezprostředně související s jeho diplomatickou kariérou.[122] Soupis knih v inventáři evidoval rozsáhlé dílo Johanna Christopha Schambogena (1636–1696), profesora práv na pražské univerzitě a pozdějšího rektora.[123] Schambogen patřil k nejvýznamnějším právníkům své doby a na pražské právnické fakultě působil v době, kdy zde Jan Václav studoval. Jan Václav mohl navštěvovat některé Schambogenovy přednášky a později si zakoupil jeho díla.[124] Místo v gallasovské knihovně našla i *Aurea Bulla Caroli IV.*[125] a klasické právnické dílo *Corpus Iuris Civilis*.[126] S diplomatickou cestou do Itálie mohl souviset titul *Historia del Regno di Napoli* od Angela di Constanza.[127] Vedle již zmíněných děl, která se týkala dějin Anglie, vlastnil knihy k dějinám Nizozemí[128] či Brazílie.[129]

Pro Jana Václava byla charakteristická záliba v dobových italských operách, memoárech a životopisech slavných osobností, jako například císařského generála a diplomata Raimunda Montecuccoliho,[130] prince Evžena Savojského[131] či protestantského autora

122 Jan Václav znal vydané korespondence vyslanců, o čemž svědčí dvousvazkové *Letteres et Ambassade de Messire Phillippe Canaye Seigneur de Fresne*, Paris 1635. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1275. Philippe Canaye (1551–1610) byl francouzský právník a diplomat, působicí u dvora Jindřicha IV. Navarrského. Srov. Fernand BRAUDEL, *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II. Volume II*., New York 1973.

123 Johann Friedrich von SCHULTE, *Schambogen, Johann Christof*, in: Allgemeine Deutsche Biographie, Leipzig 1890, s. 570–571.

124 Soupisu knih uvádí celkem sedm Schambogenových děl, například vícesvazkové Johann Christoph SCHAMBOGEN, *Commentarium seu Lectiones Publicae In D. Gregorii IX. Decretalium Librum Quartum Et Quintum Compositae*, Pragae 1699. Zda Jan Václav vlastnil konkrétně toto vydání, není zatím možné prokázat. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719, s. 852, položka č. 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178.

125 Tamtéž, s. 849, položka č. 126.

126 Tamtéž, s. 842, položka č. 18.

127 Angelo DI CONSTANZO, *Historia del Regno di Napoli*, Aquila 1581. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1273.

128 Jednalo se například o čtyřsvazkové *Historia de Holande*. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719, s. 859, položka č. 326, 327, 328, 329.

129 *Istoria delle guerre del Regno del Brasile* z roku 1698. Tamtéž, s. 846, položka č. 66.

130 Paměti slavného habsburského vojevůdce *Memoria del General principe di Montecuculi* z roku 1704 zakoupili do své knihovny například Eggenberkové. Tamtéž, položka č. 258.

131 Tamtéž, s. 871, položka č. 712.

Philippa de Mornay.[132] V jeho knihovně též nechyběla díla autorů La Fontaina,[133] Molièra,[134] Bernarda Castella,[135] Francoise Rabelaise[136] či Miguela de Cervantese.[137]

Jan Václav měl podobně jako jeho otec rozsáhlé čtenářské zájmy, které zahrnovaly dobová periodika, z nichž zaujme *Mercure hollandois*.[138] Objevovaly se též periodicky vycházející *Nouvelles de la République des Lettres*.[139] Jan Václav též četl ručně psané a tištěné noviny,[140] o které se zajímal už jeho otec František Ferdinand. Noviny dále nakupoval i Janův syn Filip Josef.[141] Knižní sbírku doplňovala teologická literatura,[142] jejíž součástí byl dokonce rosenkruciánský text *Comte de Gabalis*, jenž byl anonymně publikován roku 1670.[143]

Knihy, které Jan Václav získal, nebyly označeny exlibris či supralibros. S knihami mohl aktivně pracovat, tedy podtrhávat si text, případně komentovat, ale protože si knihy neoznačoval exlibris, není možné poznámky jeho osobě přiřadit.[144] Výpisky a práci s textem tak dokládal pouze zápisník z Anglie, o kterém byla zmínka výše.

Podobně jako u Františka Ferdinanda se nabízí porovnání fondu s dalšími dobovými knihovnami, především eggenberskou. Srovnání gallasovské knižní sbírky s eggenberskou

132 Historická díla Philippa de Mornay se například objevila v michnovské knihovně. J. KAŠPAROVÁ, *Jazykové románské tisky*, s. 175. Gallasové vlastnili pouze knihu *Memoires de Philippes de Mornay*. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719, s. 849, položka č. 113.

133 Jean de LA FONTAINE, *Contes et Nouvelles de la Fontaine*. Tamtéž, s. 858, položka č. 289.

134 *Les Oeuvres de Monsieur Molière*, Amsterdam 1679. Tamtéž, s. 871, položky č. 713 a 714. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 1215.

135 Bernardo CASTELLO, *La Gerusalemme liberata è considerata il capolavoro di Tasso.* SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719, s. 846, položka č. 72.

136 Tamtéž, s. 863, položky č. 425, 426, 427, 428.

137 Miguel de CERVANTES SAAVEDRA, *Primera y Segunda parte del Don Quixota dela Mancha*. Tamtéž, s. 853, položka č. 195.

138 Tamtéž, s. 873, položky 753 až 765. Le Mercure de Hollandais vycházely periodicky a informovaly o dění a slavnostních vjezdech do Holandska v poslední třetině 17. století. URL: <http://gazetier-universel.gazettes18e.fr/periodique/mercure-hollandais-1672–1684>, [cit. 21. 12. 2015].

139 Tamtéž, s. 870, položky č. 622 až 640. Jednalo se o první dosud známé periodikum zaměřené na knihy, editované Pierrem Baylem, Daniel de Larroquem, Jean Barrinem a Jeanem Le Clercem. Vycházelo v letech 1684 až 1718.

140 Rukopisné noviny se dodnes dochovaly ve fondu Jana Václava. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, kart. 435, inv. č. 1541.

141 Srov. M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 165.

142 Gallasové svou knihovnu doplnili o běžná díla, jako byla například Bible. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719, s. 842, položka č. 15.

143 Tamtéž, s. 858, položka č. 297.

144 Vzhledem k charakteru většiny poznámek není možné – ani na základě rukopisu – přesně určit autora.

je zde ještě více možné, protože ke knihovně Jana Václava již existuje evidenční pramen, mnohokráte zmiňovaný inventář pražského paláce. Knihovna císařského diplomata nemohla s knihovnou Eggenberků soupeřit počtem knih, jichž bylo u Gallasů zaznamenáno 858, ale tematicky a jazykově byla obdobně pestrá. Oproti knihovně eggenberské se v gallasovském fondu navíc díky Janově diplomatické misi v Londýně objevila literatura anglická.

Gallasové i Eggenberkové nakupovali knihy stejných autorů, často stejná díla či vydání. Shodně se v obou knihovnách objevovala díla Seneky, Tacita či již zmiňovaného Boccaliniho a Bernarda Castella. Jan Václav a Marie Arnoštka z Eggenberku sdíleli podobný zájem o francouzskou literaturu, především o díla madame de Scudéry,[145] vydanou korespondenci a memoárovou literaturu.[146] Gallasové i Eggenberkové své knihovny doplňovali soudobou literaturou a reflektovali dobovou knižní produkci. Podobně jako tomu bylo Marie Arnoštky, knihovna Jana Václava odrážela do jisté míry jeho osobnost.[147] Shromažďovala knihy různých témat a jazyků a naznačovala Janovu orientaci v dobové literatuře.

Soupis knih, který byl součástí inventáře pražského paláce, vyhotoveného po smrti Jana Václava, evidoval nejen názvy knih a jejich počet, ale v neposlední řadě zaznamenal členění knih v Gallasovském paláci. Knihy byly překvapivě řazeny podle velikosti a názvu, na rozdíl od knihoven Eggenberků, Nosticů či Michnů z Vacínova[148] zde zatím neexistovaly tematické a jazykové okruhy. Do jisté míry to svědčilo o pohybu knihovny, trvale umístěné v pražském paláci až po jeho rekonstrukci.[149]

145 Jan Václav například vlastnil titul *Conversations nouvelles sur divers Sigotts*. Tamtéž, s. 861, položky č. 369 a 370.

146 V obou knihovnách se shodně objevovala díla *Memoires de M. le duc de la Rochafoucault, Lettres du Cardinal Mazarini*, již zmiňované memoáry Montecuccoliho a další. Tamtéž, s. 858–859, položky č. 291 a 321.

147 J. RADIMSKÁ, *„Honnête femme"*, s. 59–62. V případě Jana Václava to byla jeho snaha zorientovat se v soudobém politickém dění, patrná ze struktury knihovny.

148 Jaroslava KAŠPAROVÁ – Jitka RADIMSKÁ, *„Non est mortale quod ambit" – historicko-kulturní význam eggenberské knižní sbírky*, in: J. Radimská (ed.), Ve znamení havranů, s. 170–204, zde s. 170; R. ŠÍPEK, *Pozůstalostní inventář*, s. 368–369; J. KAŠPAROVÁ, *Jazykově románské tisky*, s. 169.

149 Stěhování rodinných šlechtických sbírek nebylo v barokní době ničím neobvyklým. Srov. J. KAŠPAROVÁ, *Několik obecných poznámek*, s. 618.

Další vývoj gallasovského a clam-gallasovského fondu

Nejstarší syn Jana Václava Filip Josef (1703–1757)[150] knižní sbírku svého otce a děda dále rozšiřoval, jak dokazují dochované účty z jeho kavalírské cesty[151] a katalogy jeho knih.[152] V době výzkumu nebyly katalogy Filipa Josefa k dispozici.[153]

Po smrti Filipa Josefa zdědili gallasovské majetky jeho příbuzní Clamové, na které dědickými smlouvami přešlo též jméno Gallas a erb.[154] Knihovna byla nadále umístěna v pražském paláci, ale není vyloučeno, že se menší knižní soubory nacházely v dalších clam-gallasovských sídlech. K významným rozšiřovatelům knihovny patřili na konci 18. a v první polovině 19. století Kristián Filip Clam-Gallas (1748–1805)[155] s manželkou Karolínou (1752–1799)[156] a synem Kristiánem Kryštofem (1771–1838).[157] Karolína přispěla do knihovny přibližně 359 svazky,[158] z nichž byly některé označeny vlepenými exlibris s motivem rodinného erbu, zatímco Kristián Filip celkem 2122 svazky.[159] Eduard

150 Filip Josef nesměřoval k finančně náročné dvorské kariéře, spokojil se se zemskými funkcemi a oproti svému otci vedl klidnější, v podstatě provinciální život zemského úředníka a šlechtického učence. M. KRUMMHOLZ, *Gallasové (1634–1757*), s. 28.

151 M. KRUMMHOLZ, *Gallasové*, s. 26.

152 Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 22, *Catalogus librorum italicorum in folio in Bibliotheca Philippi Josephi Comitis de Gallas*. 1725.

153 V knihovně probíhala v době výzkumu inventarizace knih.

154 Rodina Clamů pocházela z Korutan a jejich společenský vzestup započal ve druhé polovině 18. století. Jedna z větví rodu zdědila majetek, erb i jméno Gallasů, další větev dědila po Martinicích. Dědici gallasovských panství byli synové Jana Kryštofa z Clamu (1702–1778), jenž spravoval panství do roku 1770, kdy jeho nejstarší syn Kristián Filip (1748–1805) dosáhl zletilosti. Clamové kvůli dědictví nejprve zažádali o český inkolát a později získali hraběcí titul (r. 1759, od r. 1768 jako Clam-Gallasové). Milan SVOBODA, *Clam-Gallasové*, in: M. Krummholz (ed.), Clam-Gallasův palác, s. 31–58, zde s. 32–33.

155 Kristián Filip odpovídal dobové představě šlechtického mecenáše a podporovatele hudby, hospodáře a podnikatele. Johann Samuel ERSCH – Johann Gottfried GRUBER, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*. Siebzehnter Theil, Leipzig 1828, s. 356; M. SVOBODA, *Clam-Gallasové*, s. 33–36.

156 Karolína, rozená Šporková, byla příbuznou slavného barokního mecenáše Františka Antonína Šporka. Ke Šporkovi více Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003.

157 Kristián Kryštof (1771–1838) pokračoval v rodovém mecenášství. Zastával především zemské úřady a státní službu. Podporoval hudbu a sám byl hudebníkem a malířem. Angažoval se i v uměleckých společnostech, například působil jako předseda Společnosti vlasteneckých přátel umění. Jeho manželkou byla dáma obdobně orientovaná – Josefina, rozená Clary-Aldringen (1777–1828). K uměleckému zaměření obou manželů více L. SLAVÍČEK, *Sobě, umění, přátelům,* s. 165. K životu Kristiána Kryštofa Johann Ritter von RITTERSBERG, *Christian Christoph Graf v. Clam-Gallas. Biographischer Umriss*, Prag 1838.

158 Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 10, *Catalogue des livres, qui …Bibliothèque de Madame Caroline la Comtesse de Clam Gallas, née comtesse de Sporck*.

159 Tamtéž, inv. č. 11, *Catalogue des livres de Mons. Chret. Philip le Comte de Clam et Gallas*.

Clam-Gallas (1805–1891)[160] knihovnu přesunul z Prahy zpět na frýdlantský zámek, tou dobou již hlavní sídlo rodiny. Eduard[161] i jeho manželka Klotilda (1828–1899)[162] knihovnu nadále rozšiřovali a své knihy nechávali označovat jednotným zlaceným supralibros umístěným na hřbetech knih a vlepovanými grafickými exlibris s motivem aliančních erbů rodin Clam-Gallasů a Ditrichštejnů. Manželé si vytvořili velice reprezentativní knihovnu, umístěnou ve štukovaných prostorách frýdlantského hradu. Poslední majitelé Frýdlantu, František (1854–1930)[163] s manželkou Marií (1858–1938) a dcerami, knižní fond rozšířili především o dětskou literaturu z počátku 20. století a hospodářské spisy. Po roce 1945 byl Klotildě Clam-Gallasové (1898–1975) Frýdlant zkonfiskován a knihovna přešla pod správu Národního muzea, které ji formálně spravuje dodnes.[164]

Gallasovská knihovna byla postupem doby rozptýlena v rámci clam-gallasovské knižní sbírky a mnoho titulů Františka Ferdinanda či Jana Václava se do dnešní doby v knihovně nedochovalo. Jednotlivé tituly z gallasovské knihovny je možné sledovat za pomoci dochovaných clam-gallasovských knižních katalogů až do 19. století.[165] Necelistvost gallasovského fondu stvrdila inventarizace knihovny roku 1960, jejímž výsledkem byl jediný moderní inventář,[166] evidující 9204 titulů.[167] Knihy byly zapisovány

160 Eduard si zvolil kariéru svých předků a stal se generálem císařské armády. K jeho osobnosti a vojenskému působení více Marie MŽYKOVÁ, *Přepych, sláva a pád aristokrata. Eduard hrabě Clam-Gallas*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby, Praha 2009, s. 125–142. Constantin von WURZBACH, *Eduard Clam-Gallas*, in: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Zweiter Teil, Wienn 1857, s. 377–379; Oscar CRISTE, *Eduard Graf Clam-Gallas*, in: Allgemeine Deutsche Biographie, Band 47, Leipzig 1903, s. 487–490.

161 Dochoval se katalog Eduardových knih, ve kterém převládají militária a geografická literatura. Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 28, *Bücher Seiner Exzellenz des Herrn Eduard Grafen Clam Gallas*.

162 Klotilda, rozená Dietrichstein-Proskau-Leslie (1828–1899), se narodila jako nejmladší dcera Josefovi Františkovi z Dietrichsteina (1798–1858) a jeho manželce Gabriele Wratislawové z Mitrovicz (1804–1880). Proslula jako okouzlující a vzdělaná hostitelka šlechtického salonu. Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007, s. 184, 197–198.

163 K Františkovi Clam-Gallasovi více Lenka PIVRNCOVÁ, *František Clam-Gallas (1854–1930) – poslední pán na Frýdlantě*, in: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci 2, 2007, s. 90–94; Milan SVOBODA, *„Poslední svého rodu." Konec pozemské pouti Franze hraběte Clam-Gallase (1854–1930)*, in: Svět historie – historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi, Liberec 2007, s. 261–293.

164 Národní muzeum spravuje zámecké knižní sbírky podle zákona č. 97/1974 Sb.

165 Zámecká knihovna Frýdlant, inv. č. 16, *Bücher Kathalog C. G.*

166 *Lokální a inventární katalog zámecké knihovny Frýdlant v Č.*, červen – srpen 1960.

167 Toto číslo v žádném případě neodráží skutečný počet knih. V knihovně i v expozici hradu a zámku se dochovaly knihy s vyššími evidenčními čísly, které do inventáře zahrnuty nebyly. Inventář eviduje knihy dle názvů, nikoli všechny jejich svazky, celkově tak byly spočítány pouze tituly knih, nikoliv jejich svazky. Badatelé se v počtu knih v knihovně též neshodují. Milan Svoboda zmínil 14000 svazků, Jiří Cejpek 13000 svazků a Petr Mašek dokonce 15932 svazků. Podle posledně zmiňovaného autora dnes fond tvoří 85 rukopisů, 50 tisků z 16. století, 1500 svazků ze 17. století, 2000 svazků z 18. století, 10000

podle svého místa uložení v knihovně, přičemž v době inventarizace došlo k přeskupení knih do současného uspořádání. Inventář obsahuje názvy knih a jméno autora, místo a rok vydání a počet svazků. Často jsou záznamy neúplné, chybí přesné názvy díla, popřípadě autor. Celkově je možné inventář zhodnotit jako stručný a pro výzkum dějin knihovny nedostačující, především z důvodu nepřesných záznamů a absence poznámek k vazbám knih, supralibros či exlibris. Mnohem více o fondu vypovídají dochované katalogy knih, jež naznačují původní strukturu fondu a jeho rozsah.

Závěr

Knihovnu prvních Gallasů formovalo několik důležitých momentů v životech jejích majitelů. Při vzniku knihovny to byla nepochybně kavalírská cesta Františka Ferdinanda a pro její rozvoj diplomatická kariéra Jana Václava. V porovnání s dalšími barokními šlechtickými fondy nebyla gallasovská knižní sbírka nijak rozsáhlá, ale absenci knih vynahradila tematická a jazyková pestrost. U Františka Ferdinanda byly patrné dozvuky italského původu Gallasů a dobová módnost italštiny. Proto většinu fondu tvořily italské tisky, ale hned za nimi byly tisky německé, latinské a francouzské. Všechny tyto jazyky František nepochybně ovládal.

Jan Václav musel své jazykové znalosti cvičit během kavalírské cesty, kde se zlepšil v italštině i francouzštině, což v budoucnu byly vedle němčiny hlavní jazyky jeho knih. V Janově vzdělání, knihovně, ale i pramenech[168] je už patrné počínající pozvolné směřování šlechty k francouzskému jazyku a kultuře, typické pro 18. a 19. století. Soupis knih pražského paláce evidoval též španělské a anglické knihy, proto je možné předpokládat, že Jan oba jazyky minimálně pasivně ovládal. Jako císařský diplomat v Londýně navíc působil v době války o španělské dědictví a u královského dvora leckdy zastupoval zájmy Karla III., bratra císaře.[169] Znalost obou jazyků by mu byla výhodou.

Jazykově a tematicky odpovídala knihovna době svého vzniku a skutečně odrážela osobnosti svých tvůrců. Otec i syn měli slabost pro italskou operu, ovšem s tím rozdílem, že Jan Václav divadlo a italskou operu pravidelně navštěvoval během své diplomatické

svazků z 19. století a 2000 svazků z počátku 20. století. Srov. Petr MAŠEK, *Frýdlant. Schlossbibliothek*, in: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Band II. Tschechische Republik. Schlossbibliotheken unter der Verwaltung des Nationalmuseums in Prag – Hildesheim – Zürich, New York, 1997, s. 71–73; J. CEJPEK – J. ČINČERA – I. HLAVÁČEK, *Dějiny knihoven*, s. 148; M. SVOBODA, *Clam-Gallasové*, s. 56.

168 Toto tvrzení podporuje soupis knihy v inventáři pražského domu a tzv. deník. SOA Litoměřice - Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1506, kart. 422, sign. XX/4, Deník; Tamtéž, inv. č. 1959, kart. 549, Inventář pražského domu 1719.

169 M. KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři*, s. 80.

mise v Římě a vybraná díla nechával svazovat do slavnostních vazeb.[170] Oba dva vlastnili historická, politická a geografická díla, zajímala je dobová memoárová produkce a vydaná korespondence. Knižní sbírka Františka Ferdinanda dokládala jeho učenecké zájmy a jistou snahu o reprezentaci s ohledem na exlibris a supralibros. Podobně je možné charakterizovat knihovnu Jana Václava. Jeho knihy bohužel exlibris neobsahují, ale naopak se dochovaly reprezentativní vazby vybraných knih s grafickým supralibros. Tisky, které mu byly dedikovány, mohl demonstrovat své společenské postavení, umělecké zájmy a mecenášství. Vznešený císařský diplomat tím přesně odpovídal dobové představě šlechtice.

Otázkou stále zůstává, kde vznikala knihovna Františka Ferdinanda a kam ukládal knihy Jan Václav před dokončením pražského paláce. Původní gallasovská knihovna měla být podle Jiřího Cejpka či Bohumíra Lifky situována od roku 1674/1675 do frýdlantského zámku, odkud ji Jan Václav nechal přenést do pražského paláce.[171] Tuto skutečnost však nedokládají zatím žádné dostupné prameny a badatelé tak pravděpodobně vycházeli z faktu, že roku 1674 zakoupil František Ferdinand od svého bratra Antonína Pankráce frýdlantské panství, kde knihy měly být umístěny. Avšak František Ferdinand vlastnil v Praze dům, který by byl jako místo uložení knih daleko pravděpodobnější vzhledem k dobovému zvyku budovat šlechtické knihovny v městských palácích.[172] František Ferdinand mohl na Frýdlant, podobně jako na další venkovská sídla, některé knihy převézt, ale celá knihovna na venkovském sídle Gallasů v této době nebyla.[173]

Závěry této studie nejsou a nemohou být zcela definitivní. Autorka se ve studii pokusila rekonstruovat původní podobu knihoven obou Gallasů na základě dostupných evidenčních pramenů a dochovaných knih. Záměrem bylo nastínit tematickou a jazykovou strukturu knihoven – a s tím spojené čtenářské zájmy Františka Ferdinanda a Jana Václava – a zasadit knihovnu do dobového kontextu. V budoucnu by pro další výzkum bylo možné zvolit prameny osobní povahy v kombinaci s rozsáhlou diplomatickou i soukromou korespondencí Jana Václava. Další možnou cestou by mohl být pokus dohledat knihy Antonína Pankráce z Gallasu a odkrýt původ knih s cizími exlibris, které se v knihovně dochovaly, ale do studie nebyly zahrnuty jako zavádějící.

170 Tamtéž, s. 148.

171 J. CEJPEK – J. ČINČERA – I. HLAVÁČEK, *Dějiny knihoven*, s. 148.

172 Asi nejznámější dosud dochovanou palácovou knihovnou je například Nostická knihovna v Praze. Lubomír SLAVÍČEK, *Nosticové jako sběratelé a podporovatelé umění*, in: Týž (ed.), Artis Pictoriae Amatores, s. 171–309, zde s. 304.

173 Inventáře frýdlantského zámku ze zkoumaného období knihy nezmiňovaly.

Zusammenfassung

Die Bibliothek und die Leserinteressen von Franz Ferdinand und Johann Wenzel von Gallas

Die Studie beschäftigt sich mit den Bibliotheken von Franz Ferdinand (1635–1697) und Johann Wenzel von Gallas (1671–1719), die wurden ungefähr in den Jahren 1660–1719 errichtet. Aus der privaten Büchersammlung Franz Ferdinand von Gallas, die beinahe zweihundert Werke umfasste, entwickelte sich die Bibliothek der Familie Gallas. Das Eigentum der Familie Gallas, einschließlich die Bibliothek, erbte im Jahre 1768 Christian Philippe Clam-Gallas. Die Clam-Gallasische Bibliothek erhielt sich bis zur Gegenwart im Areal der Burg und des Schlosses Frýdlant.

Die Büchersammlung von Franz Ferdinand und Johann Wenzel wurde in der Clam-Galizischen Bibliothek zerstreut. Deshalb wurde notwendig die ursprüngliche Bibliothek von Franz Ferdinand und Johann Wenzel rekonstruiert. Die Bibliothek von Franz Ferdinand wurde mithilfe der Einbände mit Supralibros und der bezeichneten Bücher mit Exlibris rekonstruiert. Die Büchersammlung von Johann Wenzel (und von Franz Ferdinand auch) erfasste ein Inventar des Prager Palais Gallas aus dem Jahre 1719, welches entsandt nach dem Tod Johann Wenzels. Das Inventar registriert 858 Bände. Die Bücher von Franz Ferdinand Gallas waren auch der Bestandteil der Bibliothek im Prager Palais.

Die Studie konzentriert sich auch auf die Themen- und Sprachstruktur der Bibliotheken von Franz Ferdinand und Johann Wenzel. Die wurden die Entstehungszeit der Bibliotheken beeinflusst. Die italienische Produktion dominiert im Bücherfond von Franz Ferdinand, aber auch die lateinischen, deutschen und französischen Bücher erschienen sind. Johann Wenzel kaufte auch die italienischen, lateinischen, deutschen und französischen Bücher, aber er bereichert die Bibliothek um ein paar englischen und spanischen Bänden.

In der thematischen Ebene erscheinen sehr oft die Opern, die antike Literatur, Rechtsliteratur, Reisebeschreibungen, Lehrliteratur und die Geschichten der Staaten. Es mangelt die religiöse Literatur ebenso nicht.

Die Autorin verglich die Büchersammlung von Franz Ferdinand und Johann Wenzel mit den Bibliotheken der Familien Eggenberg und Michna von Vacínov. Die Forschung zeigt, dass die gallasische Bibliothek sich nicht besonders von den weiteren Barockbibliotheken unterschieden. Einerseits reflektierte die gallasische Büchersammlung die Interessen der Eigentümer, anderseits den zeitgemäßen Standard.

Petr POLEHLA

"Accipite disciplinam et servate illam." Studijní řády Biskupského semináře v Hradci Králové vydané biskupy Blümegenem a Trautmannsdorfem v letech 1766 a 1802 jako pramen poznání formace diecézního kléru[1]

Abstract: Accipite disciplinam et servate illam. The Study Rules of the Episcopal Seminary in Hradec Králové Issued by the Bishops Blümegen and Trautmannsdorf between 1766 and 1802 as a Source of Knowledge of the Formation of the Diocesan Clergy

The present paper presents two documents controlling the course of the Bishopric Seminary and the Institute of Theology in Hradec Králové. The documents in question are Institutio seminarii episcopalis Reginae-Hradecensis, the statutes of the seminary issued by bishop Hermann Hannibal Blümegen in 1766, and Institutum seminarii episcopalis Reginæ-hradecii, the statutes created by bishop Tadeas M. Trautmannsdorf in 1802. Studying these normative sources can be a good starting point for our knowledge of the character and the life of the institution. Information on the clerical formation is extremely important for the period of Josephinism when the way and quality of the human life were significantly influenced by the clergy.

Key words: *seminary – priest – bishop – statutes*

Výchova kněžského dorostu patřila vždy k důležitým povinnostem biskupa. Ten měl a má dohlížet na správné vzdělávání kněží a jejich formaci v patřičných institucích.[2] V královéhradecké diecézi založené roku 1664 plnil po dlouhá léta roli tohoto ústavu biskupský seminář.

1 Článek je výstupem Specifického výzkumu FF UHK *Studijní řády Biskupského semináře v Hradci Králové vydané biskupem Blümegenem a Trautmannsdorfem v letech 1766 a 1802.*

2 Učitelský úřad biskupa, který se týká i vzdělávání a formace kněží, podtrhuje řada církevních dokumentů jak historických, tak současných: nejnověji srov. *Katechismus katolické církve*, Praha 1995, např. §77, 85. V prvotním období církve byli kandidáti ke kněžství formováni a vzděláváni přímo v biskupově domě. Srov. Dominik DUKA, *Úvod do teologie,* Praha 1998, s. 4. Kořeny instituce biskupského semináře, který formoval budoucí kněze jak výchovou, tak výukou, sahají do 4. století.

Biskupský seminář v Hradci Králové, založený 23. září 1706, prošel ve svých dějinách řadou proměn, jak bude ve stručnosti naznačeno níže. Mezi jeho studenty a pedagogy nalézáme osobnosti, které se zapsaly do náboženského, společenského či vědeckého života a jejichž význam přesáhl mnohdy hranice regionu.[3] Kvalita výuky a výchovy v semináři se potažmo dotýkala velké části obyvatel východních Čech, neboť v roce 1735 vydal biskup Jan Josef Vratislav z Mitrovic (1733–1753)[4] ustanovení, že do farností zdejší diecéze nemůže být přijat žádný kaplan, který by neprošel výchovou v hradeckém semináři.[5] Je třeba podotknout, že kněží se nevzdělávali jen v teologických disciplínách. Počátkem 19. století se začala též vyučovat pedagogika a nauka o zemědělském hospodaření, takže i v těchto oborech mohli kněží přenášet potřebné znalosti do svých pozdějších působišť. Řada kněží využila nabyté jazykové schopnosti a znalosti k překladatelské činnosti, a tak se stala zprostředkovateli mnoha děl světové literatury. Právě východní Čechy vynikaly početným uvědomělým a aktivním klérem v době národního obrození.[6]

Sv. Augustin, biskup severoafrického města Hippo, navrhl duchovním, aby se vzdali svého osobního majetku a žili s ním při biskupském kostele jako prvotní křesťanská obec. Tak došlo ke sloučení klášterní kázně s pastýřským posláním, což nemělo v Africe ani jinde obdoby. Srov. Gilbert KRANZ, *Augustin. Život a působení*, Kostelní Vydří 1998, s. 58. Biskupské školy vedené v duchu sv. Augustina se začaly šířit i jinde v Evropě. Například papež Evžen II. ustanovil roku 826, aby byl u každého katedrálního kostela vytvořen příbytek, v němž budou formováni mladí klerici. Třetí lateránský koncil nařídil roku 1179, aby při katedrálách bylo vytvořeno beneficium na podporu učitele, který se bude věnovat výuce kleriků; srov. heslo *Seminary education* in: New Catholic Encyklopedia, vol. 2, Washington D. C., 2003², s. 894. K proměnám formace kněží během středověku a raného novověku srov. např. Ivo PROKOP, *Vznik kněžského semináře se zvláštním přihlédnutím k dějinám pražského arcibiskupského alumnátu do roku 1783*, in: In omnibus Caritas: sborník Katolické teologické fakulty, Praha 2002, s. 485–545; dále srov. Heinz FINGER, *Priesterseminar und Universität. Das Konzil von Trient und die Wege der Priesterausbildung*, in: Ortskirche und Weltkirche in der Geschichte, Wien 2011, s. 851–888.

3 Zmiňme například buditele a jazykovědce J. L. Zieglera, kanovníka a sociologa F. Reyla, proslulého z diskuse s T. G. Masarykem, nebo pozdějšího biskupa, horlivého budovatele, publicistu a iniciátora katolického spolkového a literárního života E. Brynycha.

4 U biskupů uvádíme data jejich působení na královéhradeckém biskupském stolci.

5 Biskupská knihovna Hradec Králové (dále Bk HK), *Memorabilien-Buch der königgrätzer Bisthums-Herrschaft Chrast und des königgrätzer Bisthums,* Theil II, (dále jen *MB*), Hradec Králové 1848, nesignováno, s. 138.

6 Např. první rektor obnoveného semináře s institutem jmenovaný biskupem Trautmannsdorfem roku 1802, kanovník Jan Nepomuk Teichl, se velmi zasloužil o rozvoj a pěstování českého jazyka a literatury. Zřídil nadaci ve výši 8000 zlatých, z níž měl být placen učitel češtiny v institutu a do seminární knihovny měla být postupně zakupována česká literatura. Srov. Petr ADAM, *Stručný úvod do dějin Katedrální kapituly při chrámu Svatého Ducha v Hradci Králové*, in: Statuta Katedrální kapituly při chrámu Svatého Ducha v Hradci Králové, Hradec Králové 2004, s. 29. Dále srov. Tomáš PETRÁČEK, *Církev a národ: Role kněze a církve v národním obrození*, in: Vlastenectví, církev a společnost v proměnách 19. a 20. století, Dobruška 2009, s. 46–47.

Cílem tohoto příspěvku je představit dva významné dokumenty, jimiž se řídil chod této instituce, a zasadit je do kontextu vývoje katolicismu v 2. polovině 18. století a na počátku století následujícího. Jedná se o *Institutio seminarii episcopalis Reginae-Hradecensis,*[7] stanovy semináře vydané roku 1766 biskupem Heřmanem Hanibalem Blümegenem (1764–1774), a dále o stanovy *Institutum seminarii episcopalis Reginae-hradecii,*[8] sestavené roku 1802 biskupem Maria Tadeášem Trautmannsdorfem (1795–1811),[9] které vtiskly ústavu nový charakter. Pokusíme se ukázat, zda lze na uvedených dokumentech vysledovat značnou proměnu náboženského myšlení a hodnot, kterou přineslo osvícenství a jím ovlivněný josefinismus. Budeme se též ptát, zda a případně jak odrážejí starší regule ještě barokní, avšak již doznívající a uvnitř samotné církve často kritizovanou zbožnost, a zda se vůči ní vymezují stanovy nové. Lze mezi nimi najít zásadní myšlenkový rozdíl, nebo jsou již oboje utvářeny v podobném duchu, jen se liší mírou uplatnění nových tendencí?

Založení semináře v Hradci Králové vycházelo z požadavků tridentského koncilu. Ten probíhal přerušovaně v letech 1545–1563 a ve své závěrečné etapě se věnoval tématice výchovy těch, kdo se rozhodli ke kněžskému povolání. Na jeho 23. zasedání byla zdůrazněna svátostnost kněžského svěcení, které je účastenstvím na kněžství Ježíše Krista. Nejvyšší stupeň kněžství má dle dokumentu biskup a jenom on může vkládáním rukou předávat kněžství, které vtiskuje do duše nezrušitelné znamení.[10] Rozhodnuto bylo zřídit semináře na celocírkevní úrovni jako prostředek k výchově duchovních, a to nejen při katedrálních chrámech.[11] Zdůrazněno bylo, že hlavní autoritou v seminárních záležitostech je sídelní biskup, který má vybrat v blízkosti katedrály či na jiném vhodném místě dům pro kandidáty kněžství. Mladíci měli být narozeni v manželství a být starší dvanácti let. Vyžadovala se znalost čtení a psaní a vhodné předpoklady pro kněžskou službu. Kandidátům z chudých poměrů mělo být pomoženo v krytí nutných nákladů, které souvisely se studiem.[12] Biskupové dostali právo požadovat *alumnaticum* neboli *seminaristicum*, což byla dávka, kterou směl biskup vybírat od držitelů církevních úřadů

7 Bk HK, *Institutio seminarii episcopalis Reginae-Hradecensis*, Hradec Králové 1766, nepaginováno, sing. 1567.

8 Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOkA HK), Biskupský seminář v Hradci Králové (dále HK–BSř), kart. 3, inv. č. 198, *Institutum seminarii episcopalis Reginae-hradecii.*

9 Někdy bývá uváděn jako konec jeho episkopátu až rok 1814, kdy se ujal arcibiskupského stolce v Olomouci, na nějž byl zvolen tamní kapitulou v roce 1811, ale papežem potvrzen až o tři roky později.

10 Srov. *Canones et decreta sacrosancti oecumenici et generalis concilii Tridentini,* Romae 1564, Sessio XXIII, zejména cap. IIII.

11 Srov. Joseph LECLER, *Trident,* II, Mainz 1987, s. 493.

12 Srov. *Canones et decreta*, Sessio XXIII, *Decretum de reformatione*, cap. XVIII.

v diecézi na uhrazení nákladů na zřízení a vydržování seminářů.[13] Tento způsob byl ošetřen kanonickým právem, takzvaným *lex diecesana*.[14] Usnesení tridentského koncilu týkající se kněžské výchovy bylo vyhlášeno 26. ledna 1564 bulou *Benedictus Deus et Pater* papeže Pia IV. a pro dodržování ustanovení byla zřízena nová kongregace koncilu. První semináře tridentského typu vznikly v arcidiecézi milánské, v jejímž čele stál účastník koncilu sv. Karel Boromejský, a stávaly se vzorem pro semináře v dalších diecézích po celé Evropě.[15]

V českých zemích, také vinou dlouhé sedisvakance na pražském arcibiskupství, nebyla situace ve výchově a vzdělávání kléru vzhledem k novým požadavkům uspokojivá. Vyhlášení dekretů tridentského koncilu se v Čechách uskutečnilo až na diecézní synodě roku 1605, jež probíhala za arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé, který zde zdůraznil nutnost založení semináře dle koncilních dekretů. Avšak arcibiskupova smrt v roce 1606 tyto snahy zhatila.[16] Situace se změnila až po Bílé hoře za arcibiskupa Arnošta Harracha. Univerzitní mistr a provinciál kapucínů na Hradčanech Valerián Magni opakovaně zdůrazňoval již starší návrh zřídit v zemi pod pražským arcibiskupstvím čtyři biskupství, při nichž by také měly vzniknout kněžské semináře,[17] což nás již zavádí do Hradce Králové.

Zodpovědnost za výchovu a vzdělání kněží měl vždy sídelní biskup diecéze, což byl před založením biskupství hradeckého pražský arcibiskup. Po zřízení biskupství roku 1664 přešla tato povinnost na Matouše Ferdinanda Sobka z Bilenberka, prvního královéhradeckého biskupa, jenž zastával tento úřad do roku 1668. Vydržoval dva alumny ve městě v nedávno založeném jezuitském semináři[18] a na další dva významně

13 Srov. tamtéž. Dávka byla nazývána někdy též *taxa conciliaris*. Srov. Franz KAULEN, *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hülfswissenschaften, 1. Band,* Freiburg im Breisgau 1882, s. 79.

14 Srov. F. KAULEN, *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon*, 3. Band, s. 1768; dále srov. *Corpus Iuris Canonici*, can. 264.

15 Srov. I. PROKOP, *Vznik kněžského semináře*, s. 509–510.

16 Srov. tamtéž, s. 513.

17 Srov. František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1623–1667,* Praha 1886, s. 64–65. Dále srov. Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách,* Praha 2008, s. 84–85, 124–125.

18 Kooperace s Tovaryšstvem byla v tomto směru příkladná a na poli vzdělávacím ve srovnání s jinými biskupstvími až výjimečná. Jezuité po vzniku biskupského semináře vykonávali v ústavu některé funkce a také se podíleli na výuce. Po zrušení řádu nalezli někteří uplatnění jak v semináři, tak v dalších službách hradeckých biskupů, např. historik J. Haiden; srov. Jakub ZOUHAR, *Mezi Prahou a Hradcem Králové. Historik Jan Haiden S. I. (1716–1803)*, in: Petr Polehla (ed.), 350 let královéhradecké diecéze, Červený Kostelec 2015, s. 320–329. První zdejší biskupové, kteří neměli ve městě ani kde bydlet, nacházeli často útočiště právě v jezuitské koleji; srov. Klára ZÁŘECKÁ, *Vztahy královéhradeckého biskupství a koleje Tovaryšstva Ježíšova v Hradci Králové mezi léty 1664 až 1773*, in: P. Polehla (ed.), 350 let královéhradecké diecéze, s. 279–282. Studenti koleje se také podíleli, zejména divadelní a hudební produkcí, na mnoha církevních slavnostech pořádaných biskupstvím; srov. Petr POLEHLA, *Jezuitské*

přispíval.[19] Také staroboleslavský probošt a světící pražský biskup Daniel Vít Nastoupil ze Schiffenberka odkázal roku 1665 jezuitskému semináři v Hradci Králové 1000 zlatých. Z jejich úroků zde měl být vydržován bohoslovec z chudých sociálních poměrů.[20] Ostatní bohoslovci studovali většinou v Praze a byli před kněžským svěcením biskupem přezkušováni z teologických disciplín.[21] Na založení vlastního semináře nebylo uprostřed problémů, s nimiž se Sobek potýkal při vzniku biskupství, ani pomyšlení.[22]

Budování biskupského semináře v Hradci Králové započalo teprve za pátého sídelního biskupa, Tobiáše Jana Beckera (1702–1710). Biskup se rozhodl zřídit seminář v prostorách bývalého purkrabství, které byly původně určeny pro stavbu biskupské rezidence.[23] S přestavbou budovy se začalo roku 1709, kdy byl položen i základní kámen k seminárnímu kostelu sv. Jana Nepomuckého. Prostory purkrabského domu byly postupně přebudovávány na biskupský seminář, což bylo možno jen díky zřízení různých nadací.[24] Stavba semináře byla dokončena za biskupa Jana Adama Vratislava z Mitrovic

divadlo v Hradci Králové, in: Jan Hojda a kol., Jezuité ve východních Čechách, Hradec Králové 2008, s. 55–58.

19 „*Wahrlich, ein sehr bescheidener Anfang!*" poznamenává k počátkům kněžské formace v nově vzniklé diecézi jeden z jejich pozdějších kněží a historiků. Viz Hugo BRÜCKNER, *Die Gründung des Bistums Königgrätz*, Königstein 1964, s. 214.

20 Srov. Josef BURYŠEK, *Theologický ústav a kněžský seminář*, in: S. Kadečka (ed.), Hradec Králové, Hradec Králové 1948 , s. 139.

21 Srov. H. BRÜCKNER, *Die Gründung,* s. 214–215; dále srov. Eva ŽEROVICKÁ – Vladimír ŠIMEK – Klára FUSKOVÁ, *Biskupský seminář. Soupis kostelů v Hradci Králové,* Hradec Králové 1994, s. 9.

22 Vlastnímu založení biskupství stál v cestě kromě nedostatku financí také odpor města, který byl motivován zejména ekonomickými faktory a stavovskou rivalitou mezi měšťanstvem a vyšším duchovenstvem. Představitelům města nebyla po chuti přítomnost vyšší církevní hierarchie, čímž celý spor připomíná dřívější odpor měst k přítomnosti šlechty v městském teritoriu. Obava o ztrátu těžce nabytých svobod a privilegií je patrná ve všech krocích magistrátu proti zřízení biskupství a proti prvním biskupům samotným (opakovaně se řešila např. otázka vaření piva novým biskupem). Konšelé také nesouhlasili s tím, aby část finančních prostředků, které poskytovali arciděkanovi, hlavnímu duchovnímu správci města, šla na provoz biskupství, jak to navrhoval arcibiskup i panovník. Město opakovaně argumentovalo tím, že je zadlužené a nemůže se ještě podílet na vydržování biskupa. Také ve jmenování nového arciděkana Jakuba Zottinese, jenž měl být biskupovým nejbližším spolupracovníkem a členem plánované kapituly, spatřovali měšťané zásah do svých starobylých patronátních práv. Navíc byl tento duchovní velmi konfliktní a spory s městem se za doby jeho pobytu v Hradci kupily jeden na druhý. Srov. H. BRÜCKNER, *Die Gründung*, s. 83–90, 131–138. Dále k tématu srov. zejména Jaroslav MIKAN, *Vznik a počátky hradeckého biskupství*, Hradec Králové 1946.

23 Císař Josef I. zvláštním listem ze dne 23. září 1706 přenechal biskupství budovu starého purkrabství. Srov. *MB* II, s. 138; dále srov. *MB* III, s. 301–302, No. CLXI. *Opis listu císaře Josefa I. biskupovi T. Beckerovi* (odpověď na biskupovu žádost ze dne 8. 7. 1706) ve Vídni 23. 9. 1706. K tématu dále srov. Jiří SLAVÍK, *Hledání místa pro biskupskou rezidenci*, in: Jan Hojda – Petr Polehla (eds.), Biskupská rezidence v Hradci Králové. 300 let od vybudování, Hradec Králové 2010, s. 39.

24 Jejich přehledný výčet předkládá ve své kronice děkan Václav Kalaš; SOkA HK, Děkanský úřad a vikariátní úřad Hradec Králové, kniha 2, inv. č. 3, *Pamětní kniha Děkanství králové-hradeckého,* II, s. 470–471.

v roce 1714.[25] Prvním rektorem semináře byl 15. března roku 1714 jmenován kanovník katedrálního kostela Sv. Ducha Jiří Josef Pruša.[26] Do semináře bylo uvedeno prvních šest kněží-vikaristů,[27] kteří skončili svá studia v Praze a po vysvěcení se ještě nějakou dobu měli zdokonalovat v kněžské praxi. Vedle již vysvěcených kněží zde později pobývalo osm alumnů z diecéze, kteří po absolvování filozofických studií na pražské fakultě ještě nějaký čas pokračovali v teologických studiích v Hradci a po složení zkoušek přijali svěcení.[28]

Velkým ohrožením pro seminář bylo zřízení generálního semináře pro českou církevní provincii v Praze roku 1783. Proto biskup Jan Leopold Hay (1780–1794) podal k císaři Josefu II. žádost o výjimku, aby hradecký seminář nadále fungoval jako kněžský dům. Mezitím bylo rozhodnuto dvorským dekretem ze dne 21. srpna 1783, aby vedle generálního semináře byly v diecézích zřízeny kněžské domy, v nichž by se bohoslovci po skončení studia filozofie a teologie připravovali na přijetí kněžského svěcení a pastorační činnost. Hradecký seminář tedy nadále fungoval v těchto intencích jako kněžský dům. Základní jmění bylo ponecháno semináři, ale *seminaristicum* v částce 600 zlatých připadlo generálnímu semináři v Praze. Bohoslovci vystudovaní v Praze se v Hradci připravovali na přijetí svěcení a potom rok až dva asistovali v katedrále a cvičili se v kněžské pastorační službě.[29]

Hlavní zásluhu na založení diecézního semináře jakožto bohosloveckého učiliště měl patnáctý sídelní biskup Maria Tadeáš hrabě Trautmannsdorf-Weinsberg. Jeho velkým dílem bylo zřízení dvoustupňového církevního školství, čímž se vyřešil problém zvýšení nároků na vzdělanost kléru v diecézi. Biskup vyvinul v tomto směru velké úsilí: několikrát se písemně obrátil s žádostí na císaře a osobně navštívil gubernium v Praze a císařský dvůr ve Vídni. Nakonec byly jeho žádosti vyslyšeny. Dne 24. března 1802 císař František II. dovolil, aby bylo opět otevřeno gymnázium v Německém Brodě a v královéhradeckém kněžském domě byl po dohodě se zemskou vládou nově upraven teologický institut. Po dalším jednání s místodržitelstvím a úpravě předloženého biskupského návrhu bylo dekretem ze dne 25. srpna 1802 potvrzeno zřízení semináře s teologickým institutem ve stávajícím kněžském domě a povolena byla také dotace z náboženského fondu, což mělo zvláště velký význam pro nemajetné kandidáty, kterým se tím dostávalo podpory

25 Srov. *MB* II, s. 150.

26 Srov. J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870, s. 468–469.

27 Podmínka Kongregace pro šíření víry, která svoji dotaci na seminář vázala tím, že bude vybaven pro přijetí dvanácti alumnů, byla splněna až později. Srov. Josef LETOCHA, *Biskupský seminář Hradec Králové*, Zámrsk 1962, s. ii.

28 Srov. Jan Nepomuk SOUKUP, *Seminářský kostel v Hradci Králové a jeho obnovení*, Časopis katolického duchovenstva (dále ČKD) 30, 1889, sv. 3, s. 131–132; dále srov. J. LETOCHA, *Biskupský seminář,* s. ii; dále srov. Vladimír HRUBÝ, *Královéhradecká diecéze*, Hradec Králové 1994, s. 40.

29 Srov. SOkA HK, Děkanský úřad a vikariátní úřad Hradec Králové, kniha 2, inv. č. 3, *Pamětní kniha Děkanství králové-hradeckého,* II, s. 474.

a otevírala se jim možnost studia.[30] Biskup Trautmannsdorf pastýřským listem ze dne 20. září 1802 zdůraznil význam této důležité události a vyzval duchovenstvo, aby poučilo ve farnostech bohoslovce, kteří v té době byli na prázdninách, jak mají postupovat při zahájení nového školního roku 1. listopadu 1802.[31]

Obnovený studijní ústav měl od tohoto data dva úseky. Byl to vlastní seminář – alumnát s kapacitou pro 25 kandidátů kněžství,[32] který sloužil k výchově a formaci kleriků, a vzdělávací teologický institut sloužící výuce teologie a příbuzných oborů. Nové stanovy semináře vydané dne 7. října 1802[33] vycházely ze starších ustanovení královéhradeckých biskupů. Byly ovšem v řadě bodů doplněny, rozšířeny a v lecčems byl jejich celkový duch pozměněn, což bude předmětem našeho dalšího zájmu.

Výběr dvou dokumentů, kterými se řídil život v semináři a jimiž se budeme níže zabývat, nebyl náhodný. V případě stanov vydaných biskupem Blümegenem se jedná o první rozsáhlejší instrukci, postihující chod instituce ve všech detailech. Statuta sice navazují na starší pravidla vydávaná pro seminář zakladatelem Janem Adamem Vratislavem z Mitrovic (1711–1721),[34] jsou však mnohem propracovanější, a poskytují tudíž dokonalejší vhled do chodu tohoto církevního zařízení. Navíc se stala vzorem pro statuta novější vydaná biskupem Janem Ondřejem Kaiserem z Kaisernu (1775–1776).[35] Instrukce biskupa Trautmannsdorfa pak hrají zásadní roli v dějinách této instituce, která získala v době jeho episkopátu nový charakter. Pozdější statuta či instrukce k chodu semináře vydávané v 19. století jsou již jen doplněním či upřesněním stanov Trautmannsdorfových, které ovšem také v mnohém vycházejí z ustanovení starších. Například za biskupa Aloise Josefa Kolovrata (1815–1830) byla přímo do rukopisu Trautmannsdorfových statut vepsána pouze některá ustanovení týkající se zejména rozšíření studia ze tří na čtyři roky.[36]

Na obou textech lze dobře sledovat řadu změn, jimiž procházel náboženský život habsburské monarchie zejména v 2. polovině 18. století. Jde o změny zapříčiněné šířením myšlenek osvícenců a reformními názory a snahami josefinismu. Mohlo necelých čtyřicet let, která od sebe oboje statuta dělí, výrazně poznamenat pojetí kněžské výchovy či obecně spirituality? Nároky kladené celkově na náboženský život prodělaly v době, o níž mluvíme,

30 Srov. Jan Nepomuk SOUKUP, *Klerikální seminář a bohoslovné učeliště v Hradci Králové*, ČKD 32, 1891, sv. 6, s. 321– 322.

31 SOkA HK, HK–BSř, kniha 3, inv. č. 3, *Kniha patentů a oběžníků*, *Pastýřský list biskupa Trautmannsdorfa*.

32 Srov. Jozef Mirowít KRÁL, *Průwodce po Biskupstwi králowéhradeckém, aneb Topografické a hystorycké popsánj wssech měst, městeček, panstwj, hradů, klássterů, statků, sýdel rytjřských, wesnic a zbořených hradů, y s památnými vdalostmi gegich, w témž biskupstwj se nacházegjcých I,* Hradec Králové 1825, s. 45.

33 SOkA HK, HK–BSř, kart. 3, inv. č. 198, *Institutum Seminarii Episcopalis Reginae-hradecii*.

34 SOkA HK, Biskupský archiv Hradec Králové (dále HK–BA), kart. 11, inv. č. 136, *Statut biskupského semináře v Hradci Králové*.

35 SOkA HK, HK–BSř, kniha 6, inv. č. 6, *Instrukce o správě semináře a domácí řád*.

36 SOkA HK, HK–BSř, kart. 3, inv. č. 198, *Statuta semináře*.

zásadní proměnu. Dosavadní náboženská praxe byla podrobena v mnoha ohledech silné kritice, mnohé v ní bylo označeno za pověrečné. Řada církevních zvyků byla vnímána jako pokroucená a měla být napravena, řada jako zcela špatná, a tudíž určena k vymýcení. Jako ideál náboženského života byla před zraky věřících stavěna prvotní církev, její jednoduchost a prostota, a odmítány byly praktiky středověku a zejména baroka, které přehnanou zdobností, teatrálností a efektní hudbou působilo na smysly lidí.[37] Je zřejmé, že vymýtit tyto „nešvary" bylo úkolem především nové generace kléru. Proto byla jeho vzdělávání a formaci věnována velká pozornost. Zásadní roli v našich poměrech přebíral v tomto ohledu stát, v němž s různou intenzitou probíhaly zejména od druhé poloviny vlády Marie Terezie[38] reformy, pro něž se užívá souhrnně pojmu josefinské, byť byly uplatňovány ještě i nástupci císaře Josefa II.

Pohledů na tyto reformy, jejich charakter, příčiny a důsledky je celá škála. Ze strany katolické historiografie převládal vesměs pohled negativní, který byl ochoten jako jediný jejich přínos uznat vybudování husté farní sítě a tím zlepšení dostupnosti pastorační péče o lid. Josefinský, či tereziánsko-josefinský systém byl též chápán jako reformní katolicismus, který se snažil, avšak bez úspěchu, reformovat církev v racionalistickém duchu.[39] Toto hodnocení je dosti problematické, protože josefinismus byl silně ovlivněn z hlediska katolické dogmatiky mylnými učeními, jako je např. konciliarismus, jansenismus či febronianismus.[40] Jiné pohledy akcentují roli státu a vidí v josefinismu spíše politický systém s absolutistickou správní praxí, který se snažil podřídit církev zcela státu a zpřetrhat její vazby s Římem.[41] Tento pohled spatřuje v josefinismu hrubý zásah státu do práv

37 Srov. Jiří MIKULEC, *Katolická zbožnost mezi barokem a osvícenstvím*, in: Jiří Mikulec – Martina Ondo Grečenková (eds.), Církev a zrod moderní racionality: víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku, Praha 2008, s. 143–147.

38 Jaroslav Kadlec o panovnici říká, že ona byla prvním, kdo barokní církvi v rakouských zemích zasadil smrtelnou ránu. Srov. Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin*, Řím 1987, s. 152.

39 Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny*, Praha 1945, s. 12.

40 Konciliarismus je znám již od středověku, zatímco dva další systémy vznikly v 17. a 18. století. Jansenismus byl reformním proudem projevujícím se jak v teologii, tak ve zbožnosti. Jeho tvůrcem byl Cornelius Jansen, yperský biskup, který své myšlenky, vycházející především z díla sv. Augustina, vtělil do díla nazvaného *Augustinus*. Kniha vyšla až posmrtně roku 1640. Učení, jež zdůrazňovalo zvnitřnění a rigorózní etiku a velmi se vymezovalo vůči laxismu jezuitské morální nauky, bylo papežem odsouzeno. V lecčems připomínalo pietismus a protestantský puritanismus. Srov. heslo *Jansenismus*, in: Enzyklopädie der Neuzeit, Bd. 5, Stuttgart – Weimar 2007, sl. 1192–1197. V rakouských zemích byla jeho ponurá zbožnost vítána jako *„korektiv výstřelků barokní zbožnosti"*. J. KADLEC, *Přehled,* s. 152. Febronianismus je forma episkopalismu rozšířená zejména v německých oblastech v 18. a 19. století. Název je odvozen od Justina Febronia (pseudonym trevírského biskupa von Hontheima), který sepsal spis *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis,* v němž se vyslovuje za zvýšené pravomoci biskupů na úkor moci papeže, a to také za pomoci státu. Učení bylo pochopitelně Římem zavrženo. Srov. heslo *Febronianismus*, in: Enzyklopädie der Neuzeit, Bd. 3, sl. 847–848.

41 Srov. J. KADLEC, *Přehled,* s. 150.

církve a náboženského života. Novější pohledy se pak snaží definovat josefinismus jako spojení všech zmíněných faktorů, tedy církevně-státního systému, reformního katolicismu a elementů osvícenství.[42]

Jak už bylo naznačeno, josefinské ideje a reformy v oblasti náboženské (ale nejen v ní) bylo třeba rozšířit mezi prostý lid za pomoci kléru, a proto byla jeho výchově v celém systému věnována nemalá pozornost. Zde však bylo nutno zapojit do součinnosti biskupy, kteří za duchovní ve svých diecézích odpovídali. Právě episkopát hrál důležitou roli při vzniku i šíření josefinismu. Typologii rakouských biskupů se pokusil nejnověji načrtnout Rudolf Svoboda,[43] ale je zřejmé, že poznatků ke srovnávání není zatím mnoho, neboť dosavadní bádání historiků se soustředilo spíše na krajní případy pomyslného spektra biskupů, tedy na zapálené josefinisty (v případě našich domácích poměrů k nim patří jistě biskup Jan Leopold Hay) a na skalní odpůrce tohoto systému (zde bývá často zmiňován zejména arcibiskup Antonín Petr Příchovský). Existovala však řada biskupů (a asi většina), kteří byli spíše loajální vůči panovnickému domu a některá nařízení přijímali bez nadšení, s jinými se bytostně ztotožňovali. Jejich hlavním zájmem byla starost o svěřené diecéze, klérus a věřící. Svá nařízení a rozhodnutí utvářeli v duchu platných předpisů, ale jistě i do nich vtělili řadu ze svých názorů a postojů, do té míry, do jaké to systém dovoloval. Obecně se ale episkopát snažil o vnitřní reformu církve, o zkvalitnění vzdělání kléru, který měl sloužit jako vzor pro věřící. Biskupové se sami snažili o kontakt s prostými lidmi zejména častými kázáními. Jak již bylo poznamenáno, je jasné, že v josefinském systému nad vším výše zmíněným bdí v podstatě všemocný stát.

Z pohledu na život biskupa Blümegena je zřejmé, že se jednalo spíše o typ barokního aristokrata než úředničky laděného, horlivého a reformního biskupa. Po svém jmenování do Hradce Králové roku 1763 do města zajížděl jen příležitostně a rozdělil správu diecéze mezi své spolupracovníky. Značné pravomoci svěřil též jezuitům, jejichž hvězda v té době již zapadala a asi nikdo z biskupů reformního ražení by na ně tolik pravomocí nepřevedl. Zorganizoval v diecézi také kající misie (*missio ponitentiae*), které byly spojeny s řadou procesí, veřejných modliteb a bohoslužeb, což odpovídá duchu barokní zbožnosti, ale v systému josefinismu tyto projevy již nenalezly svoje místo. Od roku 1768 už do diecéze nezavítal, v nutných případech ji řídil písemnými instrukcemi a věnoval se zejména budování svého aristokratického sídla ve Vizovicích. Byl milovníkem hudby a sběratelem

42 K diskusi o pojetí josefinismu srov. Rudolf SVOBODA, *Typologie biskupů doby josefinismu pod žezlem habsbursko-lotrinské dynastie*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (eds.), Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého a moravského osvícení, Praha 2008, s. 302–305; dále srov. Thomas BÖHM et al., *Die Geschichte des Christentums: Religion, Politik, Kultur,* Bd. 10, Freiburg im Breisgau 1994, s. 15.

43 Srov. R. SVOBODA, *Typologie biskupů,* s. 307–313.

a mecenášem umění. K jeho největším sběratelským pokladům patřila sbírka 365 relikvií. K těm měl nastupující reformní klérus zcela odlišný vztah, podobně jako obecně ke kultu svatých,[44] zatímco Blümegen byl ještě postulátorem při beatifikaci Jana Sarkandera.[45]

Také z osudů a činů biskupa Trautmannsdorfa je jasné, jaký postoj k josefinismu zaujímal, či spíše, jakou hrál roli při jeho šíření, neboť patřil k jeho předním protagonistům. Přímo císaři Josefovi II. dedikoval spis *De tolerantia ecclesiastica et civili* (Ticini 1783),[46] který vydal ještě před svým příchodem do Hradce Králové. Dílo je prodchnuto osvícenskými idejemi a odmítá použití násilí ve věcech víry a náboženství. Tolerance byla biskupovi vlastní; nebyl tak razantní až bezohledný při prosazování svých reformních myšlenek, jako jeho předchůdce Jan Leopold Hay (1780–1794). Celé Trautmannsdorfovo působení v Hradci Králové bylo vyplněno činnou službou, pochopitelně v reformním duchu. Ten se projevil hned na počátku jeho episkopátu – úřadu se ujal bez slavnostní intronizace a nenechal ani přečíst papežskou jmenovací bulu,[47] v čemž se odráží despekt vůči papežskému primátu, tolik typický pro josefinistické biskupy. Sám jevil praktický zájem o zemědělství a ovocnářství. Spíše než sbírání obrazů a uměleckých předmětů shromažďoval knihy a svoji knihovnu pak velkoryse věnoval diecézi, aby sloužila vzdělávání kléru.[48]

Je tedy zřejmé, že značné rozdíly mezi oběma biskupy – jejich náboženskými postoji, spiritualitou a formami zbožnosti, se nutně promítaly i do statut, byť zde oba byli vázáni církevními i státními předpisy. Oba byli také dětmi své doby – Blümegen doznívající barokní éry a Trautmannsdorf josefinismu v plné jeho síle. Jiří Mikulec označuje rozdíly mezi barokním a osvícenským přístupem k náboženství přímo za propastné: Barokní autoři poukazují např. na pozemské tresty i na nebezpečí věčného zatracení, zatímco osvícenství nikoho netrestá ani neodměňuje. Významnou hodnotou v barokní spiritualitě byla spása duše a též napomáhání duším zemřelých vyváznout z očistcových muk. Vítanou pomocí byly odpustky, k jejichž získání sloužily nejrůznější pobožnosti, procesí, poutě atd. To ovšem odporovalo „pravé zbožnosti" osvícenských katolíků. Uznávanými hodnotami v náboženském životě dle jejich ideálů se stala prostota a jednoduchost, jejichž vzory byly

44 Přemrštěnou úctu ke svatým a jejich ostatkům kritizoval např. L. A. Muratori, o němž bude řeč níže. Srov. Josef GELMI, *Papežové,* Praha 1994, s. 217.

45 Srov. Jana CROY, *Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence*, Hradec Králové 2014, s. 143–151.

46 Český překlad vybraných části srov. Maria Tadeáš hrabě z TRAUTMANNSDORF–WEINSBERGU, *O Toleranci církevní a občanské*, Hradec Králové 2006.

47 Srov. J. CROY, *Královéhradečtí biskupové*, s. 171.

48 Podobně knihovnu biskupského zámku v Chrasti věnoval tamnímu děkanství. Srov. Petr ADAM, *Biskupská knihovna Biskupství královéhradeckého,* Svitavy 2002, s. 13–14.

spatřovány v prvotní církvi, a dále charitativní činnost.[49] Uvidíme níže, zda jsou některé tyto skutečnosti relevantní vzhledem k našim dvěma statutům.

Za jeden z významných zdrojů osvícenského katolicismu bývá považováno dílo italského kněze, historika a náboženského myslitele Lodovica Antonia Muratoriho *De regolata devotione de´christiani* (1723), které bylo brzy přeloženo do latiny, němčiny i češtiny.[50] Ve svých statutech je doporučuje jako duchovní četbu alumnům biskup Trautmannsdorf. Muratori patří spíše k umírněným osvícencům a nezavrhuje všechny formy dřívější zbožnosti, spíše se je snaží korigovat či kultivovat, nebo ukázat, že nejsou tím podstatným v náboženském životě člověka. Pod vlivem jansenismu klade důraz na vnitřní zbožnost, na osobní prožitek při bohoslužbách a modlitbách, spíše než na vnější či okázalé projevy. O některých tradičních pomůckách zbožného života vyjadřuje svoje pochybnosti, doporučuje umírněnost v jejich používání a hlavně ukazuje, že na nich nespočívá podstata zbožnosti. *„Volání po uměřenosti, odmítání extrémů a spíš racionální než citový přístup k náboženským záležitostem“*, takto charakterizuje podstatu Muratoriho pohledu na „pravou zbožnost“ Jiří Mikulec.[51] Pojem „pravá zbožnost“ (*vera pietas*) se také prolíná textem Trautmannsdorfových statut. V nich jsou také zavrženy formy přílišného či drastického umrtvování těla, například tvrdé posty. „Pravá zbožnost“ spočívá dle Muratoriho spíše v lásce k Bohu a bližnímu, jejímiž projevy jsou dobré skutky.[52]

Biskup Blümegen byl ještě zakořeněn v barokní tradici – v jeho statutech nenacházíme charakteristické prvky nové religiozity jako u Traumannsdorfa: máme zde na mysli zdůrazňování role státu a vůle císaře v náboženském životě věřících, poukazy na společné blaho, výzvy k umírněnosti v chování a mírnosti v postoji k věřícím a chybujícím, stejně jako apely na provozování „pravé zbožnosti“, která je výslovně kladena do protikladu s náboženským mysticismem a entusiasmem. Trautmannsdorfem doporučený Muratoriho spis musel být jistě Blümegenovi znám,[53] ale zřejmě s ním biskup nesouzněl a nepovažoval jeho studium adepty kněžství za vhodné či potřebné.

Blümegenovy instrukce jsou velmi striktní, vyzývají představené semináře k napomínání a udílení trestů, například formou přísného postu či nuceného rozjímání, s čímž se u statut Trautmannsdorfa již nesetkáme, neboť trestání je zde v osvícenském duchu nahrazeno spíše napomínáním a poučováním a umrtvování těla (posty, dlouhými modlitbami) je

49 Srov. J. MIKULEC, *Katolická zbožnost,* s. 152.

50 *O pravé křestianské pobožnosti, kniha Laminda Pryntanya aneb slovutného muže Ludvíka Antonè Muratorya, we wlaským jazyku sepsaná, nyní pak do czeštiny přenesená*, Praha 1778. K Muratoriho dílu srov. E. WINTER, *Josefinismus*, s. 15–17; dále J. MIKULEC, *Katolická zbožnost,* s. 154–158.

51 Srov. J. MIKULEC, *Katolická zbožnost,* s. 155.

52 Srov. tamtéž, s. 157.

53 Muratori by známou osobností, jeho díla (nejen námi zmiňované) byla hojně překládána a čtena. Srov. E. WINTER, *Josefinismus*, s. 16.

zcela odvrženo, ba dokonce v textu kritizováno. V Trautmannsdorfových statutech se hojně vyskytuje pojem užitečnosti (*utilitas*); vše má vést k budoucí praxi a má to přinášet užitek. Jako vlastnosti, jež se pojí ke kněžskému stavu, jsou v textu opakovaně zmiňovány důstojnost (*honestas*) a umírněnost (*modestia*). Extrémy a výstřelky v náboženském životě nepatří do života kněze. Blümegenův ideální klerik má vynikat ctnostmi (*virtus*) a věděním (*scientia*) a má též být připraven k boji proti různým herezím, což je pro nábožensky tolerantního Trautmannsdorfa požadavek již nepřijatelný. Blümegen doporučuje jako četbu kromě Písma Svatého též Martyrologium a také knihy z asketiky. Tuto teologickou disciplínu Trautmannsdorf již vůbec nezmiňuje.

Pod vlivem osvícenství a pietismu začaly být v průběhu 18. století kladeny na vzdělávání a výchovu kléru nové požadavky. Bylo kritizováno vzdělávání založené na formální logice, metafyzice a dogmatice a požadována byla jednota zbožného života a učeného vědění. Důraz byl v kněžské formaci kladen zejména na kazatelství, biblistiku a s ní spojenou filologii a studium církevních dějin (zejména období patristiky). Šlo tedy o zdůraznění praktických, biblických a historických oborů a prakticko-pastoračního zaměření výchovy kléru. Došlo k posílení výuky katechetiky jako jedné z hlavních vyučovaných disciplín. Celkově se povolání kněze, resp. řadového faráře „pedagogizovalo".[54]

Statuta semináře vydaná Heřmanem Hanibalem z Blümegen

Jak již bylo zmíněno výše, patří *Institutio seminarii episcopalis Reginae-hradecensis* – statuta vydaná biskupem Heřmanem Hanibalem Blümegenem roku 1766 – k těm nejobsažnějším a nejpropracovanějším a také nejdéle platným v tom smyslu, že z nich vycházely mnohé pozdější instrukce ohledně chodu semináře.

Statuta jsou rozdělena do dvou částí. První se týká provozu domu, druhá povinností a práv alumnů. Ve stručném úvodu biskup připomíná, že mu dle církevního práva, a zejména dle ustanovení tridentského koncilu, náleží starost o to, aby se seminář řídil řádnými pravidly. Zmiňuje existenci starších regulí seminárního života, ale uvádí, že je třeba vytvořit pravidla nová, odpovídající stávajícím církevním předpisům a požadavkům tridentského koncilu, a vyjadřuje naději, že ze semináře vyjdou takoví pastýři, jaké svatá církev v této době potřebuje a po jakých touží věřící. Nikde není řeč o požadavcích a potřebách státu, o veřejném zájmu nebo o vůli panovníka, jak to nalézáme u Trautmannsdorfa, ale pouze o Svaté Matce Církvi. Opakovaně se Blümegen odvolává na Boží vůli a dovolává se Boží pomoci a ochrany. Takovéto devoční formule zase u Trautmannsdorfa nenajdeme.

54 Srov. heslo *Pfarer-und Priesterausbildung,* in: Enzyklopädie der Neuzeit, Band 9, sl. 1059–1060.

První kapitola jasně vymezuje pravomoci rektora. Ten je nejvyšším představeným semináře, odpovědným přímo biskupovi. Má na starost běžný chod i hospodaření (Cap. I.). Inspekci semináře vykonávají generální vikář a kancléř. Ustanoven je rovněž ředitel studií (*director studiorum*),[55] který byl představeným vyučujících a řídil všechny studijní záležitosti. Z řad alumnů byly vytvořeny funkce senior a pedel (*bedellus*).

Dále stanovy přesně vyjmenovávají povinnosti všech, kteří mají s chodem v semináři co do činění. Nejdříve to jsou povinnosti inspektorů. Tito zastupují sídelního biskupa, a proto mají dohlížet, zda v semináři probíhá vše dle stanovených norem. Obezřetně mají posuzovat stížnosti alumnů a snažit se přivést je k poslušnosti a pořádku. Shledají-li, že rektor v něčem chybuje, mají jej v soukromí umírněně napomenout, teprve v případě, že neuposlechne, mají to oznámit biskupovi. Dále měli kontrolovat veškerou agendu a školní výkazy, které každý trimestr schvalovali a podepisovali (Cap. II, §I). Každý měsíc měli provádět vizitaci semináře. Kontrolovat měli dodržování povinností, jak ze strany představených, tak alumnů. O inspekci pak měli podat písemnou zprávu biskupovi (Cap. II, §II–VII).

Povinnosti rektora, který je *„duší celého stroje"* (*„anima totius machinae"*), vypočítává obšírně kapitola třetí. Závisí na něm veškerý řád v domě, a má být proto vzorem dobrého života, moudrosti a otcovské lásky. Jako správce se má starat o alumny také po materiální stránce, např. měl nařízeno dopřát jim dostatečnou a dobře připravenou stravu, avšak skromnou (Cap. III, § I, I). Rektor se také musel starat o čistotu v ubytovacím zařízení a zasahoval i do soukromého finančního hospodaření seminaristů – jejich finance uchovával v bezpečně zamčené pokladně a vyplácel jim je podle vlastního uvážení (Cap. III, § I, II – III). Každý večer si měl předvolat seniora a pedela a vyslechnout si od nich, zda vše během dne proběhlo dle řádu, zda jej někdo neporušil apod. (Cap. III, § I, IV). Dohlížel dále na to, aby se v semináři nepohybovalo velké množství žen a laiků. V tom mu byl nápomocen zejména vrátný, který musel být spolehlivý a řádný muž (*„Fidelem et probum virum esse oportebit"*; Cap. III, § I, IX). K povinnostem rektora patřilo také podávat každé tři měsíce zprávu ohledně hospodaření a chování jemu svěřených alumnů. Měl též dohlížet na to, aby se v semináři nepil alkohol a aby chovanci nekonzumovali vlastní jídlo (Cap. III, § I, XI). Tentýž paragraf upravoval rovněž péči o nemocné.

Ředitel studií – *director studiorum* – byl zodpovědný za veškerou studijní agendu, výuku a za všechny učitele, jak to vypočítává kapitola čtvrtá. Sestavoval školní rozvrh a skladbu předmětů. Měl předsedat zkouškám, které se konaly každý měsíc. Studijní

55 Ředitelem studií býval obvykle člen jezuitského řádu z královéhradecké koleje. Po zrušení Tovaryšstva v roce 1773 se poslední ředitel studií P. Jan Haiden přestěhoval do kněžského domu a setrval ve funkci až do zřízení teologického ústavu v roce 1802; srov. J. ZOUHAR, *Mezi Prahou a Hradcem Králové*, s. 303–338.

řád v této kapitole také vyjmenovává, jaké disciplíny mají být přednášeny. Nejprve měl proběhnout kurz biblistiky zaměřený zejména na novozákonní knihy (uvedena jsou evangelia, Skutky apoštolské a Pavlovy listy). Pak mělo následovat studium tzv. polemické teologie, kde se mimo jiné probíraly též argumenty proti bludným naukám, jako je deismus, materialismus, manicheismus, volnomyšlenkářství, indiferentismus apod. Poté se probíraly bludy husitů, luteránů, kalvinistů a dalších. Problematice herezí je ve statutech věnováno dosti pozornosti. Blümegen stanoví, jak přesně se ve výuce má postupovat. Mají být probrány dějiny každé hereze, tedy její vznik, rozšíření a následné odsouzení. Osvětleny mají být též důvody, proč bylo dané učení zavrženo. Tímto postupem má být upevněna znalost katolického dogmatu. Učitelé se přitom ale mají vyhnout *„scholastickým trikům"* a všeho toho, co neprospívá víře. Zde již můžeme spatřovat stopy osvíceneckého odporu proti scholastickým metodám.[56] Závěrečná část studia měla být věnována církevnímu právu a morální teologii. Z církevního práva nařizuje biskup probrat základy, týkající se záležitostí snoubeneckých a manželských, dále beneficií, patronátního práva a svatokupectví. Pouze jednou větou je zmíněno, že klerici mají být obeznámeni také se světskými zákony. V oboru morální teologie předepisují statuta dílo Prospera Lambertiniho, od roku 1740 papeže Benedikta XIV.*, Casus conscientiae.* Jedná se tedy o aktuální literaturu, nikoli však reformního ražení, jakou nalézáme u Trautmannsdorfa. Jde o kasuistiku, pěstovanou hojně zejména jezuity, kterou osvícenský katolicismus podroboval silné kritice. Po celý rok se měla přednášet liturgika, homiletika a katechetika, takže vidíme, že nové požadavky na praktické vzdělání kněží je přítomno i v těchto starších statutech. V témže bodě se řediteli studií ukládá jednou za měsíc uspořádat cvičení v meditaci *„věčných pravd"* a o věčném životě. To je v řádu Trautmannsdorfa nikoli vynecháno, ale přímo zapovězeno, jak na to poukážeme níže. Podobné se týká i duchovních cvičení, která se mají konat podle Blümegenových statut dle nejpřísnějších pravidel. Trautmannsdorf jim však dává jinou náplň. Ředitel studií musel také na konci každého trimestru odevzdat písemné hlášení o prospěchu jednotlivých studentů (Cap. IV, § IV).

K povinnostem seniora, který byl pravou rukou rektora z řad studentů, patřilo každodenně budit alumny a jména těch, kteří zaspali, nahlásit rektorovi. Dále dohlížel na ranní modlitby, po kterých odváděl alumny na snídani, výuku, oběd a večeři. Ve spolupráci s pedelem vodil alumny také do katedrály na modlitbu církevních hodinek. Večer kontroloval, zda někdo nechybí a dohlížel na večerní modlitby a noční klid (Cap. V, § I).

Pedel byl vybírán se souhlasem jak inspektorů a rektora, tak ředitele studií, jehož byl pravou rukou. Měl dohlížet na samostudium svých kolegů a při přednáškách sledovat

56 Jednalo se zejména o kritiku neoscholastiky, molinismu, kasuistiky a probabilismu. Srov. E. WINTER, *Josefinismus*, s. 5.

vymezený čas, k čemuž měl vodní hodiny, tzv. clepshydry (Cap. VI, § I). Každou sobotu docházel za ředitelem studií a informoval se, jak budou probíhat přednášky v následujícím týdnu a obstarával potřebné studijní materiály (Cap. VI, § II).

Ve druhé části stanov nazvané *Constitutiones ab alumnis ecclesiasticis servandae* se v osmnácti článcích uvádí, jaká ustanovení musejí alumni dodržovat. Biskup připomíná s odvoláním na tridentský koncil, že cílem semináře je formovat budoucí kněze jak ve ctnostech (*virtus*), tak v nauce (*scientia*). Mluví se zde v metaforách o kování zbraní proti nepřátelům náboženství a o cvičišti coby přípravě na budoucí bojiště. Alumni mají připravit svého ducha na úkol učitelů a pastýřů, aby z toho vzešel užitek církvi a svěřeným duším. Ani zmínkou zde není naznačeno, že kněz má být též užitečným prvkem státního aparátu, jak se postupně stávalo v josefinismu skutečností. Biskup sám slibuje, že bude o ústav pečovat jako o zřítelnici oka („*pupillam oculi*“) a bude volit nejlepší prostředky, jimiž se o seminář postará. Přislibuje seminaristům ty nejlepší učitele a vychovatele, kteří se zcela zasvětí své službě. Zdůrazňuje též, v duchu v církvi obligátního odvolávání se na prověřené hodnoty, že předkládaná pravidla nejsou nějakým novátorským počinem („*non novas illas quidem aut recens excogitatas*“), ale že vycházejí z církevního práva a z osvědčených zvyklostí. Biskup vyjadřuje naději, že klerikům nebude zatěžko vést život a utvářet své mravy podle předložených pravidel, a cituje na závěr ze sv. Cypriána, že řád je strážcem naděje, otěží víry a vůdcem na cestě spásy.[57] „*Accipite itaque disciplinam et servate illam*“,[58] zakončuje úvodní část druhého dílu svých statut biskup Blümegen.

Alumni si měli uvědomit, že nastupují do školy ctnosti („*scholam virtutis*“). Mají se zcela oddat ctnostnému životu a nauce, odložit starého člověka („*veterem hominem exuentes*“) a žít v obnoveném duchu („*in novitate spiritus vivere*“). Mají odložit veškeré starosti tohoto světa, což opět není v souladu s požadavky josefinismu, kde kněží měli naopak být velmi angažováni ve věcech tohoto světa, měli poučovat lid v mnoha světských oblastech, seznamovat jej z kazatelen s úředními přepisy, měli šířit osvětu v zemědělství, zdravotnictví atd. Aby se vyhnuli všem světským starostem a svodům, mají chovanci Blümegenova semináře svoje i darované peníze složit u rektora, který jim vydá určitou sumu, bude-li to potřebné. Pokud by se přišlo na to, že někdo u sebe peníze tajně schovává, bude potrestán tím, že celý utajovaný obnos odevzdá na potřeby církve (Pars II, I-III).[59]

Nikdo z alumnů nesměl opustit seminář bez svolení rektora a během noci se zdržovat mimo dům. To ostatně nesměl ani rektor. Výjimka byla možná jen z vážných důvodů. Seminaristé nesměli odcházet z budovy sami, vždy alespoň ve dvou. Přestupky proti tomuto nařízení se měly trestat třídenním domácím vězněním na samotce o chlebu

57 Srov. Cyprianus, *De habitu virginum*, 1.
58 „*Přijměte tedy řád a zachovávejte jej.*“
59 V druhé části dokumentu nejsou nařízení paragrafována, pouze číslována.

a vodě (Pars II, IV). Do pokojů nesměli seminaristé vodit nikoho cizího a už vůbec ne ženy. Za tato provinění jim hrozilo rovněž třídenní vězení. Rektor dával povolení k návštěvám, jen pokud se jednalo o rodinné příslušníky nebo známé; tyto návštěvy se odbývaly ve vyhrazené místnosti, případně v jídelně (Pars II, V). V pokojích musel být vzorný pořádek a nikdo se zde nesměl zamykat, aby mohl kdykoliv přijít na kontrolu rektor či jeho spolupracovníci (Pars II, VII).

Pracovní den začínal ranním zvoněním a během čtvrt hodiny museli být alumni řádně ustrojeni a nastoupeni k modlitbám. Kdo se zpozdil, musel po obědě v době tzv. rekreace půl hodiny rozjímat (Pars II, VII). Rozjímání, tedy akt zbožnosti, která měla být dle josefínských církevních reformátorů něčím niterným a vnějškově neokázalým, nemohlo být jimi chápáno jako trest a odkazuje spíše na starší formy zbožnosti v Blümegenových statutech. Při obědě a večeři se mělo dle instrukcí předčítat a alumni se měli chovat slušně a vyvarovat se nestřídmosti (Pars II, IX). Po jídle měli jít všichni uctít Nejsvětější svátost a poté se odebrat na místo společné rekreace (odpočinku), kde však bylo zapovězeno popíjet a zejména hrát kostky a karty („*aleis, foliisve pictis ludere*"). Mělo se pouze konverzovat o záležitostech odpovídajících jejich stavu. Nesměly se však vést žádné spory a diskuse (Pars II, X). Večer se alumni měli společně pomodlit Litanie ke všem svatým a vyslechnout témata k rozjímání („*puncta meditationis*"). Poté bylo předepsáno zpytování svědomí a odchod v tichosti na pokoje. Po čtvrt na deset musela být zhasnuta světla (Pars II, XI).

Statuta rovněž pamatovala na řádný oděv kleriků a úpravu vlasů a varovala před marnivostí v odívání (Pars II, XIII). V bodě čtrnáctém jsou chovanci vyzýváni k pokoře při napomínání a trestech ze stran představených. V opačném případě jim hrozí až vyloučení ze semináře. Jsou též nabádáni k tomu, aby plnili bezprostředně jejich příkazy a hovořili o nich slušně. Mají-li proti nim něco, bez zášti a afektu to mají oznámit rektorovi (Pars II, XV–XVI). V předposledním bodě této části statut varuje biskup alumny před nesvorností, neboť v domě, do něhož není vpuštěna, přebývá pokoj, spravedlnost a láska. Vybízí je, aby nikoho nepomlouvali, nestěžovali si před druhými a nic nevynášeli. V posledním bodě se nařizuje vyvěsit stanovy ve všech pokojích, aby si je každý mohl často připomínat.

Stanovy semináře vydané biskupem Trautmannsdorfem

Dokument *Institutum Seminarii Episcopalis Reginae-hradecii* byl vydán 7. října roku 1802 po schválení dvorským dekretem 2. dubna 1802. Stanovy jsou rozčleněny do čtyř paragrafů, kterým předchází úvod a následuje závěr. Jejich součástí je denní řád – *ordo diurnus*, který udával podrobný harmonogram dne v semináři, a kázeňský řád, který platil do roku 1823, kdy musel být pozměněn z důvodu zavedení funkce spirituála. Tento

poupravený řád potom platil po celé 19. století s malými doplňky a obměnami, které byly vydány za biskupů Karla Boromejského Hanla v roce 1832 a za Josefa Jana Evangelisty Haise v roce 1887.[60]

Na dodržování stanov dohlížel sám rektor a pomáhali mu v tom dva prefekti, což byli do roku 1833 posluchači posledního ročníku, kteří o něco dříve přijali svěcení. V pozdější době bylo prefektů více. V potvrzení návrhu prefektů na studijní rok 1856 rektorem semináře Janem Pažoutem ze dne 26. září 1855 je uvedeno celkem 11 prefektů: čtyři studijní prefekti (pro každý ročník jeden), jeden prefekt pro samostudium, další pro zajištění pořádku v semináři, pro kostel a seminární zahradu, pro chrámový sbor a prefekt pro ošetřovnu.[61] Nad externisty míval dohled některý z kanovníků – „*inspector extra seminarium degentium theologorum*“.[62]

Také Trautmannsdorfovy stanovy se hned v první větě odvolávají na usnesení tridentského koncilu a připomínají, že zřizování seminářů doporučuje biskupům koncil jako užitečné a v podstatě nezbytné. Ihned je ale dodáno, že je to též prospěšné pro stát („*reipublicae utilem*“). Biskup v preambuli uvádí, že všichni, kdo jsou povoláni k pastýřské práci, mají být vzděláni a vyučeni v nauce a ctnostech („*virtutibus et scientia*“) a po opuštění semináře mají odcházet na „vinici Páně“ tak, jak to požaduje apoštol Pavel, tedy aby byli pro věřící vzorem v řeči, v chování, v lásce, ve víře a čistotě.[63] Biskup také přirovnává seminář ke cvičišti, z nějž mají mladíci odejít dobře vycvičeni do boje proti nepřátelům křesťanské víry a dobře vychováni pro poslání učitelů a pastýřů duší. (O důrazu osvícenců na pedagogickou a pastorační průpravu kleriků byla řeč výše.) Biskup rovněž slibuje, že bude o instituci pečovat jako o zřítelnici svého oka a že do jejího čela postaví ty nejlepší ze svých mužů. Odvolává se také na starší normy a předpisy, avšak neuvádí žádný konkrétní pramen, z nějž vychází. Rovněž ujišťuje, že nepředkládá žádné novoty, ale pravidla odpovídající církevním zákonům a prověřená praxí („*usu antiquissimo comprobatas*“). Z textu úvodu je evidentní, že jeho autor vycházel ze stanov biskupa Blümegena, neboť některé formulace jsou převzaty doslovně, jiné jsou volnější parafrází, zejména úvodního textu druhé části starších stanov nazvané *Constitutiones ab alumnis ecclesiasticis servandae*. Nicméně duch reforem z textu již dýchá, a to zejména vynecháním reliktů „staré“ zbožnosti, zapojením užitku pro stát mezi cíle semináře a novými, praktičtějšími požadavky na klérus.

60 J. N. SOUKUP, *Klerikální seminář*, s. 404.

61 SOkA HK, HK–BSř kart. 23, inv. č. 355, *Seznam prefektů v semináři*, *Ehrfurcht voller Vorschlag der Prefekte für das Schuljahr 1856.*

62 Nejdříve byl inspektorem František Vurda a mezi lety 1810–1833 kanovník rektor Josef Müller; rokem 1834 doba externistů skončila. Srov. J. N. SOUKUP, *Klerikální seminář*, s. 404.

63 Jde pasáž nazývanou *Pravidla pastýřské služby*. Srov. 1 Tim IV, 12.

Převzaty jsou metafory o cvičišti pro budoucí boj a stejné je odvolání se na list sv. Pavla Timoteovi ve formulaci požadavků na osobnost kněze. Preambuli svých stanov zakončuje Trautmannsdorf stejným citátem ze sv. Cypriána o disciplíně jako Blümegen.

První paragraf Trautmannsdorfových statut se věnuje kvalitě studií. Nejprve zmiňuje, kterým oborům se mají věnovat studenti nově zavedeného třetího ročníku.[64] Má to být pastorální teologie, katechetika, pedagogika (kterou též nazývá metodika) a ekonomie. Přikazuje studentům pečlivou a stálou účast na přednáškách. Profesorům nařizuje pravidelná opakování, při nichž se shrne látka několika uplynulých dní či celého měsíce, a především budou probrány a vyřešeny věci nejasné.

Představení jsou vybízeni k tomu, aby chválili nejlepší studenty a tak vzbuzovali v ostatních také touhu po dobrých studijních výsledcích. Je zde jasně formulován příkaz, aby byli alumni třetího ročníku připravováni na budoucí praxi, a explicitně je zde zdůrazněna výuka národního jazyka („*in lingua vernacula exerceantur*"). Ve druhém paragrafu se pak tato problematika otevírá znovu, a sice velmi konkrétně, když biskup nařizuje, že kněží musejí znát pravidla a zákony jazyka („*leges praeceptaque linguae*"), v němž budou hlásat věřícím slovo Boží a vysluhovat svátosti: v mluvení i psaní v první řadě česky („*linquae cum primis boemicae*"). Studium češtiny pak ukládají statuta i seminaristům německé národnosti! Tento úkol má vykonávat vhodný profesor češtiny. Požadavek je formulován dosti striktně: biskup tuto výuku ne pouze doporučuje, ale nařizuje („*non commendamus modo, sed praecepimus*").[65]

Vyučujícím katechetiky a pastorální teologie ukládá mimo jiné, aby se se studenty věnovali četbě evangelií a novozákonních listů, a poté, aby studenti veřejně před ostatními přečetli cvičnou homilii obsahující výklad biblických textů. Poté, co zapracují připomínky, se ji mají naučit nazpaměť a pronést veřejně v sále, jemuž se říkalo *musaeum*. Podařená kázání mají být pak pronesena v seminárním či jiném kostele ve městě. Přísně se má

64 Připomeňme jen, že studium bylo předtím jednoleté až dvouleté, v závislosti na prospěchu seminaristy.

65 V tomto období se začaly pro posluchače čtvrtého ročníku přednášky českého jazyka, pravopisu a literatury. Potřeba tohoto předmětu byla vyvolána tím, že do semináře byli často přijímáni kandidáti, kteří se na gymnáziu a na filozofických studiích s češtinou v podstatě nesetkali, a proto ji neovládali, avšak pro pastorační činnost v diecézi byla její znalost nutná. Studenti německé národnosti potřebovali zvládnout alespoň nejnutnější písemný a ústní projev v tomto jazyce. Také čeští bohoslovci zákonitě ovládali oba jazyky, protože část teologických přednášek a zkoušek probíhala v němčině. V hradeckém semináři se nedělal rozdíl mezi bohoslovci české a německé národnosti. Velikou zásluhu na řešení v té době tak choulostivého úkolu měl rektor semináře Jan Nepomuk Teichel, který bohoslovcům německé národnosti v prvním období semináře sám pomáhal a ulehčoval jim učení českého jazyka. (O jeho nadaci na podporu výuky češtiny srov. pozn. 6 tohoto článku). Po roce 1818 svým příkladem inspiroval kněze Josefa Miloslava Rautenkrance a po něm Josefa Liboslava Zieglera, aby bohoslovcům posledního ročníku tento předmět přednášeli. V rámci výuky se do češtiny překládaly církevní hymny z breviáře a přednášela se česká katolická literatura. Po Josefu Liboslavu Zieglerovi tento předmět přednášel profesor morálky Jan Stárek. Srov. J. N. SOUKUP, *Klerikální seminář*, s. 415.

dbát na to, aby alumni vypracovávali kázání sami. V opačném případě budou postiženi ti, kdo si je nechali vypracovat jinými, i ti, kdo je jiným sepsali (§ I, I). V seminárním kostele se měli alumni též cvičit v katechezi mládeže, a to před bohoslužbami o nedělích a svátcích.

Velká pozornost má být věnována přípravě na kazatelskou činnost, na katechizaci mládeže a na vysluhování svátostí: konkrétně je zmiňováno biřmování, svátost manželství, zpověď a příprava na první svaté přijímání. U poučování a přezkušování snoubenců je zmíněn pouze právní aspekt svátosti. Snoubenci mají být poučeni o panovníkových předpisech (*summi terae principis*) a církevních nařízeních (§ I, II-VII). Alumni měli být též seznámeni se zásadami vedení farního archivu v souladu se zákony státními i církevními a pravidly písemné komunikace s úřady (§ I, IX). Tato průprava kněze – dobrého úředníka – je novum oproti statutům Blümegenovým.

Statuta také rozšiřují seminární knihovnu, aby měli studenti dobrý přístup ke kvalitní literatuře při vzdělávání. Vedle velké knihovny mají mít k dispozici příruční knihovnu zejména s pastorální literaturou.[66] Naopak četba knih nevhodných je přísně zakázána. Také knihy čtené bez rozlišování a logického řádu („*promiscua et inordinata lectio*“) nejen, že neprospívají, ale dokonce škodí. Zakázány jsou knihy podrývající autoritu náboženství a státu. Číst se mají jen knihy obsahující zdravou a spásnou nauku („*doctrinam sanam et salutarem*“). Jaké knihy obsahují nauku nezdravou, žel není v textu uvedeno. Biskup apeluje na horlivost seminaristů: upozorňuje, že na přednáškách, cvičeních i bohoslužbách mají být přítomni nejen tělem, ale i duchem („*non corpore solum, sed et animo*“); vyzývá, aby probíranou látku ještě sami procházeli při samostudiu a přeptali se na případné nejasnosti v ní (§ I, a, b, e, f).

Mravnosti a vystupování navenek se věnuje druhý paragraf stanov. Opět se apeluje v pavlovském duchu na příkladnost kněží („*exemplum populi et norma gregis*“). Jaké jsou tedy ctnosti a vlastnosti, jimiž má kněz vynikat? Biskup jmenuje vážnost (*gravitas*), cudnost (*pudor*), umírněnost (*modestia*), zbožnost (*pietas*), mravní čistotu (*candor*) a lásku k pravdě (*amor veritatis*). Statuta se též věnují vzezření kněží. Jejich tváře nemají být smutné, přísné a stále meditující. Ctnosti mají být spíše v srdci a jejich dávání na odiv nepřináší užitečné plody. Zde se setkáváme s jasnou kritikou barokní vnějškovosti a s příklonem k zvnitřnění v oblasti zbožnosti. Mimo dům nemají seminaristé chodit jinak než v taláru. Mají mít řádně upravené vlasy, ale ne vyumělkovaně. Vždy má být

66 Na nákup českých knih pro seminární knihovnu byla později vyčleněna část peněz ze zmíněné Teichlovy nadace. Srov. : P. ADAM, *Biskupská knihovna*, s. 80.; dále srov. J. BURYŠEK, *Theologický ústav a kněžský seminář*, s. 140. Nejstarší dochovaný seznam knih seminární knihovny viz SOkA HK, HK–BSř, kniha 61, inv. č. 195, *Soupis knih v seminární knihovně.*

jasně vidět tonzura a kolárek, který patří ke knězi a má být řádně zapnutý. Klobouk mají nosit kulatý bez jakýchkoli marnivých ozdob.

Ve vzájemném soužití se mají kněží řídit příkladem bratrské lásky, jež zanechal lidem Kristus. Vzdělanější nemá pohrdat méně vzdělaným (*doctior rudiorem*), Čech Němcem ani Němec Čechem (§ II, a). K představeným se mají chovat s úctou a poslušností. Problémy mají řešit v klidu s patřičným nadřízeným. Mají se vystříhat vytváření uzavřených skupin, jež některé spoluseminaristy vylučují ze svého středu (§ II, b, d, e). Jsou též nabádáni k udržování pořádku ve společných prostorách, stejně jako na pokojích (§ II, f, i). Další body paragrafu obsahují pravidla společného stolování, příslušných modliteb u stolu, četby při jídle a stravování obecně (§ II, g, h, k, m). Některé tyto předpisy jsou opět téměř doslovně převzaty ze statut Blümegenových (např. § II, část bodu m). Novinkou je však zmínka o kouření v témže bodě: kouření tabáku (*herbae nicotinae fumigandae*) je jakožto neslučitelné s kněžským stavem zcela zakázáno. V dalších bodech je ošetřeno, které osoby disponují klíči od domu, za jakých okolností jsou povoleny návštěvy a také vycházky. Je zdůrazněna prospěšnost pohybu, ale jen umírněného (*commotio moderata*; § II, o, q, r, s). Ve způsobu společných vycházek (ve dvojstupu a v tichu) se neliší statuta od zmíněné předešlé normy. Zapovězeno je požívání pokrmů a nápojů při vycházkách.

Paragraf III se věnuje cvičením ve zbožnosti. Na úvod se zde píše, že alumnům má být zbožnost tím, čím je pro tělo pokrm. Biskup Trautmannsdorf však varuje v duchu zmíněných Muratoriho zásad před fanatismem, pobožnůstkářstvím a pověrami. Metaforicky dodává, že pokrm posiluje a vyživuje jen tehdy, je-li zdravý. V jeho semináři nemá místo taková zbožnost, která vzniká z fanatismu či trýznění těla a je spojena s magickými praktikami, pověrami, levitacemi apod. Cílem pravé zbožnosti je uctívání Boha (*Dei cultus*), naše dokonalost (*nostra perfeccio*) a dobro pro bližního a stát (*proximi ac rei publicae bonum*). Přičemž každodenní účast na mši a modlitba breviáře je samozřejmostí. Před slavnostmi Páně a mariánskými svátky se alumnům doporučuje přistoupit ke svátosti smíření, proto mají být v tyto dny povoláni do semináře dva až tři zpovědníci. Dále má mít každý ze seminaristů k dispozici nějakou duchovní četbu (pochopitelně vedle Písma svatého). Statuta doporučují díla svatých Otců: Basila, Jana Zlatoústého, Augustina a Řehoře. Z novějších knih pak *Úvod do zbožného života*, sepsaný sv. Františkem Saleským, nebo Muratoriho pojednání o pravé křesťanské zbožnosti. Vedle individuální četby se měli všichni, zejména však studenti třetího ročníku, účastnit o nedělích a svátcích společného předčítání z knih. Na konci každého školního roku se měly konat exercicie či rekolekce. Tuto praxi přejímá Trautmannsdorf ze statut starších. Exercicie jako takové nezavrhuje. Nemají to však být nějaké *enthusiasticae meditationes*, při kterých lidé, jako by vystoupivší z těla, nazírají nebeské radosti či pekelná muka, které

však nikdy nikdo neviděl. Zde nalézáme jasný odpor vůči ignaciánským exerciciím, které kladou velký důraz na smyslový prožitek, na prožití té pravdy víry, o níž se rozjímá.[67] Dle Trautmannsdorfa se ale při exerciciích mají probírat témata užitečná k utváření dobrého kněžského života: rozjímat se má o účelu a výjimečnosti kněžského stavu, o mírnosti, lásce a umírněnosti vůči ostatním, o moudré a přiměřené horlivosti kněží vůči chybám, omylům a pohoršlivému jednání věřících apod.

Čtvrtý paragraf, nazvaný *Ordo diurnus*, tedy denní řád, popisuje přesně, co v kterou hodinu se ten či onen den má konat. Stanoví čas pro bohoslužby, modlitby, výuku, studium, vzdělávací a duchovní četbu. Řídí také praktické záležitosti jako podávání pokrmů, rekreaci, vycházky apod. V zimním období se vstávalo v pět hodin, v letním o hodinu dříve. Večerní klid byl vždy od hodiny deváté.

Závěr dokumentu též stanoví, jak se má postupovat proti tomu, kdo řád poruší: nejprve má být soukromě napomenut s otcovskou přísností (*paterna cum severitate*); je-li to bezvýsledné, má se tak stát veřejně, ve třetí instanci má pak být předveden k potrestání před biskupa. Na rozdíl od statut Blümegenových už zde nejsou vyměřeny tresty za jednotlivé přečiny (jako bylo hladovění o chlebě a o vodě, zákaz vycházek apod.). Poslední nařízení se týká rektora semináře. Ten má na konci každého ročníku podat biskupovi písemnou zprávu o každém seminaristovi, zejména o jeho nadání a charakteru, aby měl biskup o každém písemné informace a ty nejlepší seminaristy mohl po zásluze odměnit.

Závěr

Dva významné dokumenty, jimiž se řídil chod biskupského semináře a později též teologického institutu v Hradci Králové, vykazují mnoho společného. Oba odrážejí požadavky tridentského koncilu na formaci kněží (na koncil se několikrát odvolávají), oba jsou dokladem toho, že výchova a vzdělávání nové kněžské generace měla být a byla pro biskupy prioritou. Přesto jsou v nich patrné některé zásadní rozdíly, které se týkají zejména pojetí kněžské služby a spirituality. Odrážejí se v nich změny, jimiž prošlo

67 Za hlavní metodu v *Exerciciích*, stěžejním textu jezuitské spirituality, lze označit *applicatio sensuum* – použití smyslů. Ignác z LOYOLY píše, že je prospěšné použít pěti smyslů, představivosti, a poté předkládá návod, jak má člověk postupně zapojit smysly do rozjímání. Má vidět osoby v jejich konkrétní situaci, má naslouchat jejich rozhovorům apod. Srov. Ignác z Loyoly, *Duchovní cvičení*, Velehrad 2002, §121–125. Ve slavném Ignácově „podobenství“ o dvou praporech, k nimž svolávají lid na jedné straně Kristus, na straně druhé ďábel, jsou obsaženy rovněž návody, jak si smyslově přiblížit tábor démonů. Exercitant si má představit, jak jejich náčelník sedí „*na vysokém trůnu z ohně a kouře, v hrozné a děsivé podobě* […] *svolává nespočetné démony a je rozsévá* […] *po celém světě*“. Srov. tamtéž, § 140 nn. Možná právě tyto pasáže měl Trautmannsdorf na mysli, když zapovídá nazírání pekelných muk při rozjímání.

náboženské cítění v rakouské monarchii v době josefinských reforem. Starší statuta jsou ještě zakořeněna v doznívající barokní religiozitě, což je patrno například z předepsaných přísných postů, meditací, duchovních cvičení, doporučené četby apod. Pouze ve dvou oblastech se zá, že i biskup Blümegen, jehož životní styl odpovídal spíše životu barokního aristokrata, byl ovlivněn novými tendencemi, a sice kritickým postojem ke scholastické teologii a zdůrazněním některých praktických pastoračních oborů při kněžské formaci.

Instrukce biskupa Trautmannsdorfa, byť v sobě obsahují mnoho ze statut starších, která byla biskupovi předlohou, jak lze vysledovat z doslovně přejatých pasáží a některých formulací, vtiskla instituci nový charakter. Studium a formace se rozložily do tří let a jednalo se o plnohodnotná teologická studia. V předchozích dobách se zde již vysvěcení kněží, kteří absolvovali základní teologická studia jinde (většinou v Praze), školili a zdokonalovali pro službu v diecézi (eventuálně též bohoslovci před složením závěrečných zkoušek a svěcením). Od dob Trautmannsdorfových nastupovali adepti kněžství ke studiu i formaci přímo do Hradce Králové. Důležité je ovšem také to, jak se proměnil duch celého ústavu. Statuta josefinismem formovaného Trautmannsdorfa nejenže již postrádají onu přísnost a tvrdost[68] (chybějí v nich jasně stanovené tresty za přestupky, hovoří se zde pouze obecně o napomenutí různého stupně), ale jasně se vymezují proti některým starším formám zbožnosti a zdůrazňují též novou roli kněze, kterou získal v josefinisticky reformovaném státě a církvi. Na instrukcích je patrno, že na váze získaly praktické obory před obory spíše spekulativními. Důležitým bodem formace kněží a kandidátů kněžství byla příprava na budoucí liturgickou službu[69] ve farnostech, na úlohu kazatele a učitele, ale též úředníka. V těchto bodech můžeme spatřovat i podobnost s reformovanými teologickými studiemi v Praze, kde došlo k *„vymýcení 'scholastické přítěže'"* a jako nová disciplína byla zavedena pastorální teologie, která *„měla formovat duchovního správce jako kazatele, jako učitele a jako přítele lidu"*.[70] Z Trautmannsdorfových statut jsou patrny ideové podobnosti s generálními semináři, kde vše směřovalo k jednomu cíli, sice, aby duchovní pastýř byl dobrým služebníkem státu a církve. I zde bylo doporučováno k četbě Muratoriho dílo, i zde byla zavržena asketika a morálka dominovala nad dogmatikou.[71]

68 Blümegenova statuta se zdají být velmi přísná. Až dalším bádáním budeme moci zjistit, do jaké míry byly zmíněné tresty uplatňovány, jaké prohřešky se řešily a jaká disciplinární opatření následovala.

69 Liturgickou praxi konali alumni zajišťováním bohoslužeb v kostele sv. Jana Nepomuckého a v katedrále Sv. Ducha: liturgií denní modlitby církve (tzv. církevní hodinky), sloužením jitřní mše u bočního oltáře na úmysly zakladatelů, kteří při semináři zřídili různé nadace, a také asistencemi při slavení pontifikálních mší. Srov. J. BURYŠEK, *Kněžský seminář*, Časové úvahy: informační měsíčník katolického lidu 7–8, 1942, s. 20; dále srov. J. N. SOUKUP, *Náš seminář*, in: Almanach 1878–1898, Hradec Králové 1898, s. 8.

70 J. KADLEC, *Přehled,* s. 158.

71 Srov. Jindřich Z. CHAROUZ, *Brněnský alumnát*, Brno 2007, s. 18.

Statuta biskupa Trautmannsdorfa platila jako základ i pro další fungování semináře v letech pozdějších. Například za biskupa Kolovrata, když bylo studium rozšířeno ze tří na čtyři roky, nebyla kvůli tomu vydána statuta nová, ale přímo do rukopisu Trautmannsdorfových statut byla jen vepsána některá nová ustanovení.

Zkoumání normativních pramenů může být dobrým východiskem pro poznání charakteru instituce, jejich cílů a života v ní, byť si musíme být vědomi, že skutečný život se mohl od norem a ideálů leckdy a v lecčems lišit. To je předmětem dalšího bádání, neboť dějiny semináře jako celku čekají ještě na své zpracování. K tématu byly zatím vydány drobné studie a dále je čtenářům k dispozici několik starších článků, publikovaných zejména v *Časopise katolického duchovenstva*.[72] Novější a podrobnější práce zatím chybí. Též instrukce, týkající se soužití bohoslovců české a německé národnosti, jakožto i potřeba naučit češtině ty, kdo budou působit v českém či jazykově smíšeném prostředí, se jeví jako velmi pozoruhodné. Domnívám se, že i na tomto poli přinesl seminář svoje plody, neboť stačí jen připomenout v ústavu působícího Edvarda Brynycha, který se později coby biskup královéhradecký energicky postavil proti vzniku samostatné německé diecéze v Čechách, čímž chtěl otupit hroty vzrůstajícího nacionalismu a dovést věřící katolické obyvatelstvo obou národností ke smírnému soužití.[73]

Obtíže se založením semináře, jeho opožděné utváření dle tridentských norem, které musely na svoje naplnění počkat ve východních Čechách více než 150 let, také ukazují na nelehkou domácí církevní situaci a na celkové zaostávání rozvoje institucí potridentské církve u nás.

Statuta jsou důležitým zdrojem pro poznání proměn náboženského života v období josefinismu. V tomto přechodu od barokní religiozity k „nové" zbožnosti, ale i při celkové proměně náboženského cítění, smýšlení a praxe, sehrál klérus pochopitelně primární roli. Byl nástrojem, jímž se nové myšlenky a formy šířily mezi věřící lid. Přesto, že barokní a osvícenské pojetí zbožnosti a celkově náboženského života a myšlení bývá vedle sebe kladeno jako naprosto odlišné, je třeba mít na paměti, že kořeny a základy křesťanské spirituality zůstávají stále stejné a že osvícenský katolicismus vyrůstá z epochy barokní, kterou nemůže zcela a hlavně naráz popřít. To pozorujeme i na textech statut, kterým jsme věnovali pozornost v tomto pojednání. Stále zůstává normou pro život kněze Písmo svaté, život apoštolů (nejčastěji je zmiňován sv. Pavel, horlivý hlasatel evangelia)

72 Veškeré relevantní publikace a články k tématu jsou citovány v tomto příspěvku. Řada zmínek o semináři, většinou ovšem poměrně kusých, je pak obsažena v publikacích zabývajících se dějinami města či královéhradeckého biskupství.

73 Srov. Jitka JONOVÁ, *Podíl biskupa Brynycha na zabránění zřízení samostatné německé diecéze v Čechách,* in: P. Polehla (ed.), 350 let královéhradecké diecéze, s. 157 nn.

a prvních křesťanů, ale též učení církevních Otců a koncilů. Láska k Bohu a k bližnímu, jež je samou podstatou křesťanství, nemůže být připisována jako typický rys pouze jednomu období či myšlenkovému proudu. To podstatné zůstává a mění se formy, projevy a akcenty.

Summary

„*Accipite disciplinam et servate illam.*“ The Study Rules of the Episcopal Seminary in Hradec Králové Issued by the Bishops Blümegen and Trautmannsdorf between 1766 and 1802 as a Source of Knowledge of the Formation of the Diocesan Clergy

The contribution presents two important documents by which the working of the Episcopal Seminary in Hradec Kralové founded in 1706, and one hundred years later extended on Theological Institute, was directed. This is the Institutio seminarii episcopalis Reginae-Hradecensis, seminar statutes issued in 1766 by Bishop Heřman Hannibal Blümegen, and the statutes Institutum seminarii episcopalis Reginæ-hradecii, drawn up by Bishop Tadeáš M. Trautmannsdorf in 1802.

In the case of the statutes issued by Bishop Blümegen, this is the first more extensive instruction affecting the functioning of the institution in every detail. Although the statutes follow the older rules issued for the seminar, they are, however, more sophisticated, and therefore they provide a better insight into the functioning of this religious institution. They became the model for later statutes. Then, the instructions of Bishop Trautmannsdorf play a crucial role in the history of the institution that acquired a new character during his episcopate. Later statutes or instructions to run the seminar issued in the 19th century are just the supplement or the specification of Trautmannsdorf`s statutes, which are, in many ways, based on the older ones, though.

Both the examined documents show a lot in common. They reflect the requirements of the Council of Trent on the formation of priests, and they are the evidence that the upbringing and education of a new generation of priests should be a priority for bishops. Especially, Blümegen`s statutes were very strict. They set tough sanctions (solitary confinement, starvation) for disciplinary offences. The statutes of the Enlightenment influenced Trautmannsdorf already lack this strictness and severity, and they only concern the reprimand offenders and moral appeals to them in general.

The research of these and other normative sources can be a good starting point for getting to know the nature of the institution and life in it, although we must be aware that real life could differ from the norms and ideals in many ways. The determination of this is a challenge for further research. The knowledge of the formation of the diocesan clergy is very important for the period in which a priest accompanied a man from the cradle to the grave and had undeniable influence on the way and quality of life of the majority of the population.

Michael VIKTOŘÍK

Emanuel Zitta. Pohled na kariéru a dílo důstojníka inženýrského sboru v první polovině 19. století[1]

Abstract: Emanuel Zitta. About the Career and the Work of an Officer of the Corps of Engineer in the Half of the 19th Century

The presented study wants to enrich number of works that focus on "common" officers of the Austrian army that came from burgher classes. The aim of the study is neither to compare fates of other soldiers nor to analyse sociological or national setup of the corps of officers. It will rather simply offer a view on the career of one of officers of an engineer brigade. This career will be followed in a context of a development of the corps of engineer in the first half of the 19th century.

Key words: *Austrian army – daily life – engineer corps*

Přestože se v české historiografii v posledních patnácti letech objevuje stále více studií věnovaných důstojnickému sboru rakouské armády, počet těchto příspěvků, které nás nechávají nahlédnout do každodenního života i myšlení důstojníků a seznamují nás s organizací a fungováním jednotlivých složek armády, je zvláště pro první polovinu 19. století stále malý.[2] Kromě celé řady popularizační a odborné literatury k napoleonským válkám má zájemce o vojenskou problematiku k dispozici především publikace, v nichž jsou ozbrojené konflikty nahlíženy jako pouhá součást politických

1 Předkládaná studie je výstupem projektu GA ČR *Pevnostní město v 19. století ve střední Evropě* reg. č. 15–03720S.

2 Většina těchto příspěvků byla publikována v kolektivních monografiích a sbornících. Například Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008; Vítězslav PRCHAL a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice 2011; *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2004; Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2004 či ve sborníku Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*, Praha 2009. Ze zahraničních publikací jmenujme alespoň sborník Laurence COLE – Christa HÄMMERLE – Martin SCHEUTZ (eds.), *Glanz – Gewalt – Gehorsam. Militär und Gesellschaft in der Habsburgermonarchie (1800 bis 1918)*, Essen 2011.

dějin,[3] pozitivisticky zpracované biografie významných vojáků,[4] studie koncentrující se na problematiku výzbroje a výstroje či zevrubné práce popisující organizační strukturu armády.[5]

Předkládaná studie se pokusí rozšířit řady příspěvků věnujících se „obyčejným" důstojníkům rakouské armády pocházejícím z měšťanského prostředí. Jejím záměrem nebude komparace s osudy jiných vojáků, ani rozbor důstojnického sboru z pohledu sociální či národnostní skladby,[6] ale jednoduše pohled na kariéru jednoho z důstojníků inženýrského sboru. Ta bude sledována v kontextu vývoje této technické složky armády v první polovině 19. století (v tzv. Janově éře).[7] Cílem této příkladové studie bude také poukázat na některé klíčové prameny, které mohou pomoci zmapovat kariéru důstojníků rakouské armády ve sledovaném období.

Emanuel Zitta byl činný v inženýrském sboru 45 let a během své bohaté kariéry sepsal celou řadu odborných pojednání, z nichž se některá podařilo dohledat v rozličných fondech a sbírkách Rakouského státního archivu – Válečného archivu ve Vídni. Tyto spisy jsou zajímavé nejen tím, že nás seznamují s konkrétními pevnostmi rakouské monarchie a s novými trendy v oblasti pevnostního stavitelství, ale umožňují nám nahlédnout také na vztahy uvnitř inženýrského sboru a jeho fungování v době předbřeznové. Emanuel Zitta

3 Podrobněji k úvahám o současném pojímání vojenských a válečných dějin viz Jiří HUTEČKA, *Válka a společnost v evropském „dlouhém" 19. století. Stručný přehled problematiky*, in: Historica Olomucensia 37, 2010, s. 17–42. Zde je také prezentován přehled základní cizojazyčné literatury k dané problematice.

4 Mezi nejnovější monografie (biografie), které se vymykají tomuto hodnocení, patří například publikace Marie MACKOVÁ, *Mladší princ. Karl Gustav Wilhelm Hohenlohe-Langenburg (1777–1866)*, Brno 2014.

5 Z celé řady nesporně užitečných publikací tohoto charakteru jmenujme alespoň tři: Jiří PERNES a kol., *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918*, Praha 2003; *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band V, Die bewaffnete Macht*, Wien 1987; Johann Christoph ALLMAYER-BECK – Erich LESSING, *Die K. (u) K. – Armee. 1848–1914*, Wien 1974.

6 Zcela zásadní a často citovanou monografií je v tomto ohledu práce István DEÁK, *Der K. (u) K. Offizier 1848–1918*, Wien – Köln – Weimar 1991 (v originále *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps 1848–1918*, Oxford University Press 1990).

7 K některým významným osobnostem z řad šlechty, které sloužily v první polovině 19. století v inženýrském sboru, jsou k dispozici pouze stručné medailonky. Ty je možné dohledat především v encyklopediích přístupných na internetu – například ve Wurzbachově *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, v ÖBL (*Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*) či v NDB a ADB (*Neue deutsche Biographie*; *Allgemeine deutsche Biographie*), popřípadě v soudobých odborných časopisech, například v *Österreichische militärische Zeitschrift* nebo v *Mitteilungen über die Gegenstände des Artillerie –und Geniewesens* (obé k dispozici v knihovně Rakouského státního archivu ve Vídni). Větší pozornost byla věnována pouze arcivévodovi Janovi (například monografie Hans MAGENSCHAB, *Erzherzog Johann. Bauer, Bürger, Visionär*, Wien – Graz – Klagenfurt 2008). V českém prostředí podal zatím nejvíce informací k některým osobnostem z inženýrského sboru Vladimír KUPKA, *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností*, Praha 2005.

po sobě nezanechal žádné prameny osobní povahy (deníky) a jeho torzovitá pozůstalost[8] je tvořena téměř výhradně písemnostmi úřední povahy. Vzhledem k této skutečnosti představují výše uvedené spisy unikátní pramen, který nám umožňuje alespoň částečně se seznámit s názory a myšlením tohoto inteligentního a vzdělaného vojáka.

***

Emanuel Zitta se narodil 14. května 1786 ve Zbirohu u Plzně v rodině hospodáře a bývalého důstojníka Františka Zitty a jeho manželky Františky, roz. Leopoldové.[9] Františkova dřívější vojenská kariéra s největší pravděpodobností rozhodla o budoucím povolání jeho syna, který ještě v dětském věku nastoupil na Inženýrskou akademii ve Vídni.[10]

V době, kdy zde zahajoval svá studia, byl již inženýrský sbor (*Ingenieur-Korps*) etablovanou složkou rakouské armády. Sbor byl založen v roce 1747 a jedním z hlavních úkolů jeho příslušníků (odborně vyškolených důstojníků) bylo projektovat pevnostní i další vojenské stavby v habsburské monarchii.[11] V průběhu Zittova studia (v roce 1801) stanul v čele inženýrského sboru[12] rakouský arcivévoda Jan. Funkci generálního ženijního ředitele, jemuž podléhali nejen pevnostní inženýři, ale i příslušníci sapérského a minérského sboru, pak zastával až do roku 1849.[13] Téměř půlstoletí trvající funkční období arcivévody Jana, naplněné reformami, ale i změnami v přístupu k pevnostnímu stavitelství, se zapsalo do historie inženýrského sboru jako „Janova éra".

Arcivévoda Jan byl také ředitelem inženýrské akademie, která zajišťovala přípravu důstojníků všech tří výše uvedených technických sborů.[14] Na vídeňské inženýrské (ženijní) akademii bylo možné studovat od 12 let, a to bez rozdílu stavu a náboženského vyznání uchazeče. Všichni kadeti zde absolvovali minimálně šest ročníků studia, v rámci kterého byl kladen důraz především na matematiku a vojenské a civilní stavitelství, ale i na cizí

8 Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien (dále jen ÖStA – KA Wien), Nachlässe und Sammlungen, Emanuel Zitta, B/1335.

9 Státní oblastní archiv Plzeň, Sbírka matrik západních Čech, Římskokatolická církev, Drahoňův Újezd, 04, snímek 38. V matrice není u jména František Zitta blíže uvedeno, u jaké zbraně sloužil.

10 ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1831, kart. 52.

11 Podrobněji k této problematice Vladimír KUPKA, *Pevnosti Krakov a Přemyšl*, Dvůr Králové nad Labem 1999, s. 6–7. Dále V. KUPKA, *Stavitelé*, s. 445–446.

12 Až do roku 1849 byl nejdůležitějším orgánem v ženijních záležitostech Hlavní ženijní úřad ve Vídni (*Genie-Hauptamt*), v jehož čele stál generální ženijní ředitel. Hlavnímu ženijnímu úřadu, jenž podléhal Dvorské válečné radě, byly podřízeny nižší úřady ženijní správy. Až do roku 1850 fungovala na úrovni jednotlivých zemí tzv. oblastní fortifikační ředitelství, kterým byla podřízena místní fortifikační ředitelství (Franz RIEGER, *Beiträge zur Geschichte der K.u.K. Genie-Waffe, I/I*, Wien 1898, s. 97–98).

13 Tamtéž, s. 122.

14 *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, s. 247. Zde je také uvedena další podrobnější literatura k dějinám vídeňské ženijní akademie.

jazyky, historii, geografii, logiku, mechaniku, taktiku a další disciplíny úzce související s fungováním jednotlivých složek armády. Po šesti letech náročného studia byli ze studentů akademie vybráni ti, kteří byli vhodnými kandidáty pro službu v inženýrském sboru. Pokud absolvovali ještě sedmý ročník, jehož náplní bylo především vojenské stavitelství, a úspěšně své studium završili zkouškou, získali hodnost podporučíka a byli přiděleni k některému z místních fortifikačních ředitelství. Ostatní kadeti svá studia skončili po šestém ročníku a následně byli přiděleni k pěchotě nebo jezdectvu.

Emanuel Zitta ukončil studia na Vídeňské inženýrské akademii v době, kdy byl evropský kontinent zmítán napoleonskými válkami. Těsně před bitvou tří císařů u Slavkova byl povýšen na nadporučíka a následně poslán k místnímu fortifikačnímu ředitelství do Josefova. V této pevnosti – stejně jako ve všech ostatních po dobu trvání válečného konfliktu – se podílel na obranných přípravách i na projektování a budování provizorního polního opevnění. V roce 1806 byl Zitta převelen do Hradce Králové, odkud byl v prosinci 1808 přeložen do Uher.[15] Tím se uzavřela první etapa jeho vojenské kariéry, spojená se službou v českých pevnostních městech, a současně otevřela další, jež byla úzce provázána se službou v různých uherských pevnostních posádkách.

Dvaadvacetiletý nadporučík Zitta se v Uhrách seznámil nejdříve s pevností v Komárně, kde se v roce 1809 intenzivně podílel na obranných opatřeních proti útoku francouzské armády. Po svém povýšení na kapitána druhé třídy byl v únoru 1810 převelen na místní fortifikační ředitelství do Pressburgu (dnes Bratislava). Ani zde ale dlouho nezůstal a v rychlém sledu pak následovalo přeložení do pevností Raab (dnes Györ v Maďarsku), Brod (dnes Slavonski Brod v Chorvatsku), Carlsburg (dnes Alba Iulia v Rumunsku) a opět do Komárna.[16] Na podzim 1813 byla Zittova řádná služba na místních fortifikačních ředitelstvích přerušena účastí na polním tažení rakouské armády k Rýnu. Po svém návratu v létě 1814 se stal místním fortifikačním ředitelem v Raabu a od prosince 1814 také v Leopoldstadtu (Leopoldov na Slovensku). Zde se také dočkal povýšení do hodnosti řádného kapitána a zůstal zde až do července 1817.

V roce 1815, během své služby v Leopoldově, byl Zitta podruhé povolán k polní armádě (celkem strávil na polních taženích osm měsíců). Po krátkém působení na Apeninském poloostrově byl převelen k rýnské armádě, kde sloužil přímo pod velením generálního ženijního ředitele arcivévody Jana. Během této kampaně se aktivně podílel na druhém obléhání pevnosti Hünningen v Alsasku a utrpěl také blíže nespecifikované zranění.[17]

15 ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1831, kart. 52.

16 Tamtéž. V Pressburgu sloužil Zitta od února do září 1810; v Raabu od září 1810 do března 1811; v Brodu od dubna 1811 do března 1812; v Carlsburgu od dubna 1812 do května 1813; v Komárně od června do září 1813.

17 Tamtéž.

Krátce před tím, než se stal Emanuel Zitta místním fortifikačním ředitelem v Leopoldově, byl v této pevnosti internován politický vězeň baron Karl Glave Kolbielski. Tato skutečnost zásadním způsobem ovlivnila osobní život mladého důstojníka inženýrského sboru. Zitta se totiž zamiloval do jeho dcery Marie a v roce 1818 se s ní také oženil. Vzhledem ke vzniklým rodinným poutům, ale i neoddiskutovatelnému vlivu Kolbielského na myšlení a názory Emanuela Zitty, je nezbytné se s touto mimořádně rozporuplnou a zajímavou osobností alespoň ve stručnosti seznámit.[18]

Karl Kolbielski se narodil v roce 1752 ve Štětíně. Po studiích práv působil nejdříve jako soudní úředník v Prusku a po roce 1788 jako poradce v Polsku. Právě zde zahájil svou dobrodružnou kariéru agenta. Po Kościuszkově povstání v roce 1794 se do Polska už nevrátil a začal působit jako rakouský korespondent a agent. V letech 1794 až 1799 publikoval pod různými pseudonymy silně protipruské, protiruské i protifrancouzské články. Na počátku 19. století pak zahájil svou kariéru podnikatele. Nedaleko Vídně založil strojírnu, spekuloval s obilím, měl v plánech založit banku a pojišťovnu. Přestože byla většina jeho aktivit neúspěšná, je z dnešního pohledu pokládán za průkopníka industrializace v rakouské monarchii i za autora mnoha nadčasových projektů v oblasti finančnictví a sociálního pojištění.

Na počátku 19. století byl váženým mužem na dvoře císaře Františka I., jemuž radil v oblasti fiskální politiky. V roce 1809 zůstal – jakožto rakouský špion – v obležené Vídni a později zde participoval na spiknutí, jehož cílem bylo zavraždit císaře Napoleona. V roce 1810 byl Kolbielski náhle zatčen rakouskou policií a až do roku 1813 bez soudu vězněn ve Vídni. V nové politické situaci se stal očividně nepohodlným a musel být odstraněn z veřejného života. Až v roce 1813 bylo proti němu vzneseno obvinění z komplotu, spiknutí, špionáže a navíc i ze sabotáže rakouského finančnictví. Ještě téhož roku byl převezen do Leopoldova. A právě zde vstoupil do jeho života člen místní posádky Emanuel Zitta.

Baron Kolbielski nebyl vzhledem k okolnostem vůbec nadšen z toho, že si Marie vybrala za svého budoucího manžela rakouského důstojníka. Svého ideálního zetě viděl v řadách polské šlechty.[19] Brzy si však Zittu oblíbil, neboť v něm našel stejně všestranného člověka, jako byl on sám, a současně rovnocenného partnera do diskuze. Oba muže spojovala záliba v exaktních vědách (především v matematice), liberální a analytické myšlení i intenzivní publikační činnost. O vzájemných sympatiích svědčí také skutečnost, že Zitta spolu s Marií v pravidelných intervalech žádali o audienci u císaře (stran Kolbielského

18 Základní informace ke Karlu Glave Kolbielskému jsou převzaty z <http://www.deutsche-biographie.de/pnd115531726.html> [cit. 20. 10. 2015] a z monografie Alfred Francis PRIBRAM – Erich FISCHER, *Ein politischer Abenteurer (Karl Glave-Kolbielski, 1752–1831)*, Wien 1934.

19 Tamtéž, s. 179.

propuštění) i Zittova role prostředníka v předávání různých tchánových vzkazů jeho přátelům.[20] Tyto služby a podporu poskytoval Emanuel Zitta Kolbielskému i v době, kdy už nebyl v Leopoldově. V srpnu 1817 byl totiž převelen do Carlstadtu (dnes Karlovac v Chorvatsku) a zůstal zde ve funkci oblastního fortifikačního ředitele až do února 1823.

V roce 1821 byl Zitta účasten jednoho z kongresů Svaté Aliance, který se konal ve slovinské Lublani.[21] Zde byla kapitánu Zittovi poskytnuta další audience u císaře Františka I. Panovník Zittovi přislíbil, že jeho tchán bude propuštěn ihned po Napoleonově smrti. K propuštění však nedošlo, což císař později zdůvodnil tím, že „…*Kolbielski neumí mlčet a hodně píše*…"[22]. K průlomu ve věci propuštění Karla Glave-Kolbielského došlo až v zimě 1823 – po Zittově přeložení z Carlstadtu do Ofen (Buda, dnes Budapešť). Emanuel Zitta zde navázal užší kontakty s velitelem Uher, arcivévodou Ferdinandem (budoucím císařem Ferdinandem I. Dobrotivým), a ten se začal o Kolbielského případ zajímat. Jen díky Ferdinandovi se podařilo v roce 1828 docílit toho, aby byl Karl Kolbielski po 15 letech věznění osvobozen. Zittův tchán pak strávil zbývající roky života v Ofen, v blízkosti své dcery Marie.[23]

Během své služby na místním fortifikačním ředitelství v Ofen byl Emanuel Zitta povýšen na majora (leden 1829). Téhož roku v září byl vydán klíčový reglement arcivévody Jana, který zásadním způsobem upravoval dosavadní praxi ve fungování inženýrského sboru. Reglement nejen jasně definoval subordinaci a pravomoci velitelů jednotlivých stupňů ženijní správy (včetně jejich kompetencí k jiným vojenským orgánům), ale přesně stanovil také úkoly inženýrského sboru v časech míru i války.[24] V době vydání Janova reglementu mělo Rakousko finanční krizi již za sebou a ve Dvorské válečné radě se začalo opět uvažovat o rozsáhlých investicích do zvýšení obranyschopnosti habsburského soustátí. V případě dlouhodobě zanedbávaných pevností to znamenalo nejdříve zjistit jejich aktuální stav i potřeby. Od roku 1829 byla patrná intenzivní aktivita na všech stupních reformované ženijní správy, přičemž největší zátěž ležela na bedrech místních fortifikačních ředitelů. Právě oni měli připravit v krátké lhůtě podrobné spisy týkající se technického stavu pevností, včetně různých variant jejich modernizace. Jak vyplývá z dochovaných kvalifikačních listů, Emanuel Zitta měl v této době již značné renomé v řadách inženýrského sboru. Získal si ho nejen svými odbornými znalostmi

20 Tamtéž, s. 180.

21 Kongres v Lublani byl pokračováním opavského kongresu, který se konal v roce 1820. Zástupci evropských velmocí tvořících tzv. Svatou alianci se zde měli dohodnout na společném postupu (intervenci) proti revoluci v Království obojí Sicílie.

22 A. F. PRIBRAM – E. FISCHER, *Ein politischer Abenteurer*, s. 185.

23 Tamtéž, s. 186.

24 *Reglement für das kaiserlich-königliche Ingenieur-Corps*, Wien 1829. Dále Michael VIKTOŘÍK, *Táborová pevnost Olomouc. Modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*, České Budějovice 2011, s. 20.

a dobrým hospodařením na místních fortifikačních ředitelstvích, ale i velmi intenzivní publikační aktivitou, jež překračovala rámec jeho povinností.[25] Zitta se ve svých spisech (tzv. memoárech) postupně věnoval všem pevnostním městům, v nichž doposud sloužil. Kromě rozsáhlých popisů fortifikací a návrhů na jejich zlepšení se často zabýval i celkovou infrastrukturou a hygienickými poměry v těchto lokalitách. Úkol pojednat komplexněji o daném pevnostním městě a navrhnout různé varianty vylepšení jeho fortifikací tedy pro něj nebyl ničím novým.

Na rozdíl od předešlého období se však Zitta musel ve svých spisech více zaměřovat na strategickou a taktickou hodnotu pevností a obhajovat jejich úlohu v celkové obranné koncepci rakouské monarchie. Skutečnost, že budou po dlouhé době uvolněny finanční prostředky na zvýšení obranyschopnosti Rakouska, totiž vyvolala pnutí v řadách vojenských špiček. Dokonce bylo slyšet hlasy, že k obraně státu zcela postačí polní armáda a pevnosti jsou zbytečné. Skupina vysokých generálů, která prosazovala tyto názory, se opírala především o nedávné zkušenosti z bitevních polí.

Až do období koaličních a napoleonských válek sehrávaly pevnosti důležitou úlohu ve válečné strategii. Při zdlouhavém způsobu vedení ozbrojených konfliktů, jehož cílem bylo celkové vyčerpání nepřítele, totiž plnily úlohu klíčových zásobovacích základen.[26] Napoleonovy armády však na dobývání většiny pevností rezignovaly a obcházely je. Cílem francouzských vojsk bylo dobýt hlavní město nepřítele a porazit jeho armády v rozhodující bitvě. Posádky pevností navíc nedokázaly – vzhledem ke svému početně slabému stavu – aktivně zasahovat do bojů, čímž se strategická hodnota pevností výrazně snížila. Po skončení napoleonských válek si začaly armádní špičky všech evropských mocností klást zásadní otázku – jakým směrem by se mělo pevnostní stavitelství vydat, aby nabyly pevnosti ztraceného postavení a byly schopné i v budoucnu účelně zasáhnout do válečných operací. Většina pevnostních inženýrů se shodovala na tom, že budoucí pevnosti musí výrazně rozšířit svůj areál a disponovat daleko větším počtem vojáků i vojenského materiálu, než tomu bylo doposud. Adaptovat stávající bastionové opevnění však bylo z technického i finančního hlediska nemožné, a tak se jako nejpřijatelnější alternativa jevila výstavba tzv. polygonální pevnosti,[27] popřípadě modifikace tohoto

25 ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1831, kart. 52.

26 Podrobněji k této problematice například Vladimír KUPKA a kol., *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002, s. 127; dále M. de PAULA, *Der Österreichisch-Ungarische Befestigungsbau 1820–1914*, Wien 1995, s. 45–46.

27 Hlavním principem této koncepce byla „*…aplikace mnohoúhelníku (polygonu) na tvar pevnosti, jehož dlouhé strany spolu navzájem svíraly tupé úhly. Při minimální délce pevnostních valů tak opevnění obklopovalo maximální vnitřní prostor.*“ Polygonální pevnost se tedy na rozdíl od konstrukčně složitých bastionových a klešťových pevností vyznačovala aplikací dlouhých rovných front, na nichž byl dostatek místa pro umístění potřebného množství děl určených pro vedení čelní palby. Podrobněji

konceptu v podobě táborové (někdy též fortové) pevnosti. Emanuel Zitta věřil, že pevnosti mají svou neoddiskutovatelnou úlohu v celkové obraně (nejen) habsburské monarchie. Považoval však za nutné vybrané pevnosti zásadním způsobem modernizovat (byl odpůrcem nákladných kosmetických úprav) a jako nejpříhodnější se mu jevila adaptace stávajících pevností na opevněný tábor (tento *terminus technicus* bude objasněn v rámci výkladu k pevnostem Prešov a Olomouc). Koncept táborové pevnosti (*verschanztes Lager*), jímž dráždil konzervativní špičky inženýrského sboru i další složky armády, pak analyzoval v několika svých spisech z 30. a 40. let 19. století.

Vůbec poprvé se se Zittovými hlubšími úvahami o úloze a podobě budoucích pevností setkáváme ve spisu z června 1830, který byl adresován prezidentovi Dvorské válečný rady princi Hohenzollernovi, resp. v dodatku k tomuto memoáru z dubna 1831.[28] Emanuel Zitta v něm nabídl dvě alternativy obrany habsburské monarchie. Za předpokladu, že bude těžiště obrany položeno na bedra stabilní armády, navrhoval vybudovat dvojí linii táborových pevností. Jejich síť měla být tak hustá, aby při případném průniku útočníka dokázali obránci aktivně zasáhnout a nepříteli znemožnili další průchod do vnitrozemí. Pokud by ale měla na obraně participovat vedle stabilní polní armády ještě zeměbrana spolu s dalšími ozbrojenými sbory (zde měl na mysli především měšťanské ozbrojené jednotky a národní gardy), měla by dle jeho soudu postačovat jedna linie táborových pevností rozmístěných na klíčových místech habsburské říše. Podle Zitty se mohla početně slabší armáda střetnout s výrazně silnější pouze tam, kde její křídla a týl byly jištěny táborovou pevností. Ta pak musela být odolná proti útoku ze všech stran, respektive měla umožňovat boj na několika frontách současně.

Vzhledem k tomu, že Emanuel Zitta strávil poslední rok a půl své „uherské" služby v Eperies (dnes Prešov),[29] byly jeho první návrhy táborové pevnosti věnovány právě tomuto městu. Zitta považoval Prešov za strategicky důležité místo v celkovém obranném plánu habsburské monarchie, a proto princi Hohenzollernovi navrhoval, aby z tohoto dosud vojensky bezvýznamného města byl vytvořen opevněný tábor. Samotné město mělo tvořit jádro táborové pevnosti, v němž by byly umístěny dostatečné zásoby a ve kterém měla být ubytována početně silná posádka. Před toto jádro pak Zitta navrhnul předsunout souvislý věnec samostatných pevnůstek, které se vzájemně vykrývaly boční

k této problematice viz V. KUPKA a kol. *Pevnosti a opevnění*, s. 127–154. Mezi nejznámější příklady polygonální pevnosti patří spolková pevnost Ulm. Dodejme ještě, že na území dnešní ČR nebyla žádná polygonální pevnost vybudována.

28 ÖStA – KA Wien, General Genie-Direktion (dále jen GGD), 1832, kart. 313, sign. 15/20. Memoár o táborové pevnosti Prešov byl sepsán 6. 7. 1830. Dodatek k tomuto spisu pak 14. 4. 1831.

29 ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1831, kart. 52. Emanuel Zitta dále působil ve funkci místního fortifikačního ředitele v Ofen. Vedle toho je však v kvalifikačním listě uváděn ještě jako velitel Prešova.

palbou a současně disponovaly dostatečným počtem přímých paleb. Vzniklý prostor mezi věncem těchto pevnůstek a městem pak vytvářel rozsáhlý chráněný prostor, v němž se mohla bezpečně pohybovat vlastní polní armáda. Jednou z velkých výhod konceptu táborové pevnosti byla možnost aktivní obrany. Obránci se neomezovali pouze na pasivní obranu za hradbami, ale v případě potřeby mohli bezprostředně reagovat na nepřátelské manévry a odkudkoliv z chráněného areálu podniknout mohutný výpad vůči nepříteli, pokud by se pokusil pevnost obejít. Tím pádem byl protivník donucen pevnost dobývat, neboť si nemohl dovolit ponechat silnou nepřátelskou armádu ve svém týle. Navíc, pokud by útočník prolomil obranu předsunutého opevnění, byl by vystaven nejen křížové palbě z týlu těchto pevnůstek, ale také z pevnosti (jádra).

Emanuel Zitta se nikdy ve svých spisech neomezoval pouze na jedno navrhované řešení, ale nabízel celou řadu alternativ táborové pevnosti. Při přípravě těchto návrhů počítal s různým průběhem útoku na pevnost (zde se často opíral o svou vlastní zkušenost při dobývání alsaské pevnosti Hünningen), od čehož se odvíjely i různé scénáře obranných opatření. Zitta vždy objasnil, proč by mělo být pro danou situaci zvolené technické řešení tím nejlepším. Při přípravě těchto alternativ ale stál vždy nohama na zemi. Finanční rozvahy, spojené s budováním jím navržených opatření, měl řádně zdůvodněny a nabízené alternativy podoby táborové pevnosti také dával vždy do přímé souvislosti s vývojem na mezinárodněpolitické scéně.

Zittův první návrh táborové pevnosti počítal s věncem blíže nespecifikovaných pevnůstek, které byly vzdáleny dva kilometry od jádra (města). Vzdálenost mezi jednotlivými pevnůstkami rovněž činila přibližně dva kilometry. Zitta uvažoval i o vzájemném propojení těchto objektů palisádami nebo zdí. Na každé pevnůstce mělo sloužit 100 vojáků a mělo zde být osazeno 12 děl. Konkrétně pro Prešov se pak nechal inspirovat úplnou novinkou v pevnostním stavitelství – tzv. Maxmiliánskou věží.[30] Pevnůstkami podobné konstrukce pak v projektu z roku 1830 obklopil také Prešov. Na závěr svého spisu Zitta uvedl, že pokud by byla budována táborová pevnost v Prešově podle jeho návrhu, byla by schopná zastavit útok až stotisícové armády disponující 300 děly.

Na počátku 30. let byl Zitta – na rozdíl od většiny konzervativně smýšlejících generálů – skálopevně přesvědčen, že jedinou cestou, jak docílit ztraceného postavení pevností, je adaptace těch strategicky nejdůležitějších na pevnosti táborové. Ve spisu věnovaném Prešovu se poprvé setkáváme se Zittovým popisem a fungováním konceptu táborové pevnosti. Ten byl v následujících letech neustále rozvíjen a precizován. Dodejme ještě, že

30 Podrobněji k Maxmiliánským věžím viz Erich HILLBRAND, *Die Türme von Linz. Erzherzog Maximilians Festungssystem für die Monarchie*, Linz 1985. První zkušební objekt této konstrukce byl vystavěn již v roce 1828. Výstavba věnce věžových fortů v okolí Lince byla zahájena o tři roky později.

tento spis byl také posledním, který na místním fortifikačním ředitelství v Ofen napsal.[31] V dubnu 1831 byl totiž po 22 letech služby v uherských pevnostech znovu přeložen – tentokrát na Moravu.[32]

Od května 1831 začal major Emanuel Zitta působit ve funkci místního fortifikačního ředitele v Olomouci. Stal se součástí početné posádky olomoucké pevnosti, které v té době velel polní podmaršál baron von Lauer, s nímž se Zitta znal už ze svého působení v královéhradecké pevnosti.[33] Oba důstojníci pak spolupracovali při řešení každodenních problémů i mimořádných událostí v pevnostním městě více než 16 let. Krátce po Zittově odvelení se do olomoucké pevnosti přestěhovala i Marie s dcerou.[34] Hrabě Glave-Kolbielski odmítnul na Moravu odjet a v srpnu 1831 v Ofen zemřel.[35]

Z prvních let Zittova působení v Olomouci se dochovaly tři kvalifikační listy.[36] Tyto dokumenty jsou nenahraditelným a u mnohých důstojníků také jediným pramenem, který nás informuje nejen o kariéře dané persony, ale i o jejích vlastnostech, dovednostech a chování. Co nám tedy prozrazují kvalifikační listy z let 1831 až 1834 o osobě tohoto erudovaného člena inženýrského sboru? Emanuel Zitta byl ve všech dokumentech označován za velmi schopného štábního důstojníka, zdatného odborníka, který ovládá své řemeslo a který navíc oplývá výbornými jazykovými znalostmi. Kromě své mateřštiny hovořil a psal v latině, němčině, francouzštině a italštině a byl schopen komunikovat i v ilyrštině (jazyk používaný na severozápadě Balkánského poloostrova). Vedle již výše zmíněné publikační činnosti a dobrých hospodářských výsledků byla u Zitty zvláště vyzdvihnuta kvalitní příprava projektové dokumentace i realizace pevnostních staveb, které vznikaly pod jeho velením.

Emanuel Zitta se orientoval v širokém spektru vojenské problematiky, a to v teoretické i praktické rovině. Měl znalosti fungování pěchoty a jezdectva a jako důstojník štábu

31 Táborová pevnost Prešov nebyla nikdy vybudována. Projektová dokumentace však k ní byla připravována ještě v 60. letech 19. století. ÖStA – KA Wien, Kriegsministerium – Präsidial, 1868, kart. 323.

32 ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1831, kart. 52.

33 Tamtéž. Pod velením podplukovníka barona von Lauera sloužil Emanuel Zitta na místním fortifikačním ředitelství v Hradci Králové v letech 1806 až 1808. Dále Christian d´ELVERT, *Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte mit besondere Rücksicht auf die böhmischen Länder*, Brno 1880, s. 738. Baron von Lauer byl pevnostním velitelem Olomouce v letech 1831 až 1847.

34 A. F. PRIBRAM – E. FISCHER, *Ein politischer Abenteurer*, s. 195. K dceři Emanuela a Marie Zittových se prozatím nepodařilo zjistit žádné bližší informace. Dále ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1834, kart. 52. V kvalifikačním listu z roku 1834 je uvedeno, že je Emanuel Zitta vdovcem. Znamená to tedy, že někdy mezi roky 1831 až 1834 Marie v Olomouci zemřela.

35 A. F. PRIBRAM – E. FISCHER, *Ein politischer Abenteurer*, s. 196. Na závěr biografie o Kolbielském je uvedeno, že po jeho smrti byly všechny písemnosti zabaveny: „*…Císař, Metternich i Sedlnitzky si přáli, aby se na tohoto geniálního muže zapomnělo.*“

36 ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1831, 1832, 1834, kart. 52.

hlavního ubytovatele získal cenné zkušenosti přímo pod velením generála kavalerie hraběte Radeckého. Ostatně Zittův rozhled je patrný ve struktuře všech jeho dochovaných spisů. Co se týče osobního života a povahových vlastností, v kvalifikačních listech byl Emanuel Zitta líčen jako tichý, vážný a příjemný člověk, jenž vynikal spolehlivostí, pílí a svědomitostí. Neměl dluhy, nehrál karty a neholdoval alkoholu. Na počátku 30. let se také těšil výbornému zdraví.[37]

V kvalifikačních listech bylo rovněž zmíněno, že se Emanuel Zitta dlouhodobě věnuje otázkám filozofickým, geopolitickým a politickým, ale i chemii, geologii a především matematice. Zittovy mimořádné matematické znalosti potvrdil i János Bolyai, jeden z jeho podřízených na místním fortifikačním ředitelství v Olomouci a později slavný maďarský matematik (zakladatel nauky o neeuklidovské geometrii).[38] Zitta se intenzivně a dlouhodobě zabýval také národohospodářskými otázkami a s největší pravděpodobností dále rozvíjel mnohé z myšlenek Karla Glave-Kolbielského. Své úvahy pak na počátku 40. let 19. století shrnul v nepublikované 700 stránkové práci nazvané *Darstellung eines neuen Staats- und Nationalwirtschaftssystem*.[39] V jeho díle je jasně patrná tendence nahlížet evropskou ekonomiku globálně. Jedná se o analytické, v některých pasážích značně filozofické, a do jisté míry také prognostické dílo, v němž Zitta intenzivně pracoval se vzájemnou provázaností různých společenských jevů. Dobře fungující národní ekonomika dle jeho názoru měla posilovat „morálku národa" a rovněž eliminovat napětí, které mohlo vyústit do zbytečných válek či svrhávání vlád. Zitta v podstatě navrhoval, aby stát, jakožto správce národního majetku, vystupoval jako podnikatelský subjekt a národní kapitál prostřednictvím vlastních akciových bank a fondů co možná nejvíce zhodnocoval. Z výnosů pak měly být pokrývány veškeré státní výdaje, včetně sanování státního dluhu, což mělo ve svém důsledku přinést minimální daňové zatížení obyvatelstva. Emanuel Zitta byl vždy otevřen novým myšlenkovým proudům a bezezbytku ho lze označit za liberála, čímž se značně odlišoval od mnoha svých vrstevníků v armádě. Liberální myšlení se u něj neprojevilo jen v rovině hospodářské, ale, jak ještě uvidíme, i v rovině politické.

37 ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1832, kart. 52.

38 Tamtéž, kvalifikační list Johann Bolyai von Bolyai, 1832, kart. 52. Kapitán poručík János Bolyai sloužil na místním fortifikačním ředitelství v Olomouci v letech 1832–1833. Dále Kiss ELEMÉR, *Bolyai János kéziratainak rejtett matematikai kincsei* (URL: <http://www.termeszetvilaga.hu/kulonsz/k983/kiss.html> [cit. 20. 10. 2015]. Emanuel Zitta, vědom si Bolyaiova talentu a významu jeho objevů, ho v jeho činnosti podporoval – půjčoval mu například odbornou matematickou literaturu. Dodejme ještě, že na památku přítomnosti tohoto slavného matematika v Olomouci mu zde byla v roce 2004 odhalena pamětní deska (URL: <http://www.zmne.hu/Forum/04negyedik/bolyai_.htm>) [cit. 20. 10. 2015].

39 ÖStA, Bibliothek, sign. T IIIa II. V knihovně Rakouského státního archivu je dochován pouze 96stránkový rukopisný výtah z tohoto obsáhlého spisu, který Emanuel Zitta sepsal v Olomouci 23. 5. 1841.

***

Emanuel Zitta byl přeložen do Olomouce v době, kdy již probíhaly intenzivní diskuze o modernizaci zdejšího opevnění. Císařsko-královská hlavní hraniční pevnost Olomouc, jak zněl její oficiální název, totiž náležela ke strategicky důležitým pevnostem habsburské monarchie, a proto jí začala být od konce 20. let 19. století věnována náležitá pozornost. Úkolem olomoucké pevnosti bylo zamezit průchodu nepřátelských vojsk Moravou ve směru na Vídeň, popřípadě alespoň zpomalit pruský útok ze Slezska či ruský útok z Haliče. Na počátku 30. let však byl technický stav olomouckých fortifikací na považenou. V kritickém spisu polního podmaršála Josefa von Benczura z června 1830 bylo doslova uvedeno, že je olomoucká pevnost ve zbídačelém stavu a pokud by nepřítel znal její reálný stav, získal by ji za velmi krátkou dobu, a to aniž by ji vystavil důstojnému obléhání.[40] Benczur, který v té době sloužil jako vysoký důstojník přímo na vídeňském hlavním ženijním úřadu,[41] sice nabízel celou řadu konvenčních návrhů na zvýšení obranyschopnosti olomoucké pevnosti, byl si ale dobře vědom, že v případě útoku by nedostačovaly. Navíc kompletní rekonstrukce a rozšiřování původního bastionového opevnění by byla především z finančních důvodů nereálná. Na závěr svého spisu tedy nabídnul ještě jedno řešení na zvýšení obranyschopnosti Olomouce. A sice přebudovat ji na pevnost táborovou. Ve spisu Josefa von Benczura se vůbec poprvé vedle sebe objevily dvě možnosti modernizace olomoucké pevnosti.

Po několikaměsíčním posuzování Benczurova spisu bylo rozhodnuto vypracovat co nejrychleji podrobnější informace o olomouckém opevnění a současně byl také vznesen požadavek na rozpracování některých Benczurových úvah. Nebylo žádnou náhodou, že byl zrovna v tomto období přeložen do Olomouce major Emanuel Zitta. Nelehký úkol mohl splnit jenom zkušený a renomovaný inženýr, a tím 45letý Zitta bezesporu byl. Ihned po nástupu do služby se musel v rychlosti důkladně seznámit s reálným stavem olomouckých fortifikací, s poměry ve městě a v jeho okolí, ale i se spisy svých předchůdců. Na základě vlastního šetření i analýzy podkladových materiálů pak v krátké lhůtě dokončil

40 ÖStA – KA Wien, Genie– und Planarchiv, Kartensammlung, Inland C IV Olmütz, č. 11, kart. 32. Spis Josefa von Benczura vycházel ze starších materiálů zpracovaných majorem Lauerem (1806) a podplukovníkem Waidenthalem (1826). Jak již bylo zmíněno, s prvním z nich se Emanuel Zitta znal již z dob působení v Hradci Králové. Pod druhým pak sloužil v době, kdy působil na místním fortifikačním ředitelství v Ofen. Generálmajor Waidenthal byl v té době oblastním fortifikačním ředitelem v Ofen (ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1832, kart. 52.).

41 *Militär Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1831, s. 12.

spis nazvaný *Memoire über die Befestigung im Geiste der dermaligen Kriegsführung und über die Anwendung dieser Befestigung auf Olmütz*.[42]

Memoár z června 1832 měl logickou vnitřní strukturu, kterou Zitta později použil i v celé řadě dalších písemností určených vídeňskému hlavnímu ženijnímu úřadu. Na úvod se zamýšlel nad úlohou pevností v období před Velkou francouzskou revolucí a objasňoval příčiny, které vedly k poklesu jejich významu.[43] Poté se věnoval novým fortifikačním trendům v Evropě a jejich aplikaci na prostředí rakouské monarchie. Stejně jako ve spisu o prešovské táborové pevnosti i ve svém červnovém memoáru zdůraznil, že se obrana habsburské monarchie neobejde bez pevností. Zitta nepochyboval o dobyvačných záměrech Pruska a Ruska (přestože v době sepisování memoáru byly spojencem Rakouska), a považoval proto za nezbytné být připraven na budoucí konflikt. Nejdůležitější rakouské pevnosti měly být dle jeho názoru přizpůsobeny novému způsobu vedení války a především kapacitním nárokům. Pokud se dříve pevnost s desetitisíci muži bránila útočící armádě o síle 60 000 vojáků, nyní bylo nutné počítat minimálně s padesátitisícovou osádkou pevnosti a útočící armádou o síle 200 000 až 300 000 vojáků. Zitta jednoznačně konstatoval, že pokud mají stávající pevnosti pojmout takové množství obránců a pokud mají aktivně působit vůči nepříteli (prostřednictvím výpadů vůči nepřátelské armádě a narušováním jejího zázemí), bude nezbytná jejich adaptace na opevněné tábory.

Na teoretickou část spisu pak navazovala pasáž věnovaná přímo olomoucké pevnosti. Major Zitta se v ní obsáhle věnoval jednotlivým obranným úsekům, konkrétním pevnostním prvkům, ale i infrastruktuře pevnosti a životním podmínkám ve městě. Na rozdíl od svých předchůdců nabízel rozsáhlejší, technicky propracovanější, avšak

42 ÖStA – KA Wien, GGD, 1832, kart. 313, sign. 15/20, Pamětní spis o opevnění v duchu tehdejšího vedení války a jeho použití na Olomouc. Tento spis z 30. 6. 1832 byl na počátku července zaslán do Vídně. Zitta se v doprovodné zprávě zmínil, že dokument vznikal za značného vypětí všech důstojníků olomouckého místního fortifikačního ředitelství, a sice za pouhé dva měsíce. V silách přetížených inženýrů však již nebylo dodat ke spisu požadovanou plánovou dokumentaci.

43 Tamtéž. V době před Velkou francouzskou revolucí se armáda poražená v polní bitvě často stahovala do pevnosti, odkud mohla ohrožovat další operace útočníka. Proto bylo obvyklé pevnost obléhat, přičemž rozdíl mezi počtem útočníků a obránců nebyl velký. Čas, který ale útočník potřeboval k získání pevnosti, stačil protivníkovi ke konsolidaci sil, které měly pevnost z obležení vysvobodit. Neúspěšné obléhání pak mohlo rozhodnout o výsledku celého polního tažení. Zitta upozornil, že přesně toto se stalo v roce 1758 při pruském obléhání Olomouce. Jak již bylo zmíněno, Velká francouzská revoluce znamenala velký předěl v dosavadní praxi vedení války. Zatímco se polní armády mnohonásobně zvětšily, osádky pevností zůstaly stejné. Emanuel Zitta konstatoval, že strategicky důležité pevnosti musí pojmout mnohem více obránců. Dokonce uvedl, že kdyby byla olomoucká pevnost po katastrofální porážce u Ulmu v roce 1805 zesílena alespoň předsunutým věncem zemních pevnůstek, nedošlo by k bitvě u Slavkova. Spojené rakousko-ruské jednotky by vyčkaly na Napoleonovu armádu přímo v olomoucké pevnosti.

také nákladnější řešení nejožehavějších problémů pevnosti,[44] z nichž se některá začala o desetiletí později skutečně realizovat. Neopomněl také dodat, že aby byla pevnost obranyschopná a mohla poskytnout odpovídající ubytování pro patnáctitisícovou posádku (tento počet byl komisionálně stanoven), bude nutné provést ještě celou řadu dalších finančně nákladných opatření. Právě proto považoval Zitta za daleko efektivnější a finančně výhodnější přebudovat Olomouc na opevněný tábor. Otevřeně tedy podpořil tuto variantu modernizace olomoucké pevnosti, kterou zmínil Josef von Benczur,[45] a Hlavnímu ženijnímu úřadu ve Vídni pak nabídl první ucelenější vizi její podoby.

Do předpolí města, jež bylo obehnáno souvislými bastionovými frontami, navrhnul předsunout věnec 17 zděných pevnůstek. Tyto objekty, o jejichž konstrukci a provedení mělo být diskutováno v budoucnu, byly plánovány 4,5 km od města, přičemž jejich vzájemná vzdálenost se měla pohybovat okolo 2 km. Podle Zittových výpočtů měla být výstavba pevnůstek levnější o více než milion zlatých ve srovnání s výdaji na zesilování a rekonstrukci opevnění i rozšiřování zázemí pevnosti. Výstavbou táborové pevnosti měly být ušetřeny také lidské síly i dělostřelecký materiál.[46] Jádro táborové pevnosti mělo hájit 8000 obránců, dalších 4250 vojáků pak mělo být rozmístěno po okolních pevnůstkách. V případě potřeby pak mohla v chráněném prostoru mezi věncem detašovaných pevnůstek a starou pevností operovat šedesátitisícová polní armáda. Zitta byl přesvědčen, že po vybudování detašovaných objektů by byla pevnost uhájitelná proti výrazné přesile a stala by se jedním z důležitých pilířů obrany habsburské monarchie.

Na Hlavním ženijním úřadu ve Vídni se však Zittovy návrhy nesetkaly s nadšením. Přestože Josef von Benczur označil návrh olomouckého místního fortifikačního ředitele za „*novátorský a neobvyklý*“, kritizoval náklady na budování táborové pevnosti, které se mu jevily podhodnocené. V listopadu 1832 pak Zittův projekt rezolutně odmítnul i generální ženijní ředitel arcivévoda Jan:

44 Zitta považoval za nutné především zesílit západní předpolí pevnosti detašovanými objekty, které měly zabránit obdobnému útoku na pevnost, jaký se udál v roce 1758 (tehdy více než pět týdnů obléhali Olomouc Prusové). Dále navrhoval budovat nové ubytovací a zásobovací kapacity odolné ostřelování a v neposlední řadě pracovat na zlepšení hygienických poměrů ve městě (vysoušení okolních bažin, čištění příkopů a odtokových kanálů apod.). Podrobněji M. VIKTOŘÍK, *Táborová pevnost Olomouc*, s. 25–28.

45 ÖStA – KA Wien, Conduiten-Liste der Staabs und Ober Offiziers, 1832, kart. 52. Jak vyplývá z kvalifikačních listů, Zitta se s Benczurem osobně znal. Sloužil totiž pod ním při polním tažení do Itálie v roce 1815.

46 ÖStA – KA Wien, GGD, 1832, kart. 313, sign. 15/20. Na základě komisionálního rozhodnutí byla pro obranu olomoucké pevnosti určena patnáctitisícová posádka a dotace 471 děl. Oproti tomu táborová pevnost vyžadovala 12250 posádku a dotaci 452 děl. Zatímco nezbytné rekonstrukce a zesílení stávající fortifikace si žádaly 3,2 mil. zlatých, budování předsunutých pevnůstek mělo přijít státní pokladnu na „pouhé“ dva miliony.

„Je-li armáda silná, jde nepříteli vstříc. Je-li poražena, hledá ochranu v pevnosti. Avšak k tomu, aby zůstala koncentrována a mohla se pohybovat, aniž by se střetla s nepřítelem, nepotřebuje takový chráněný prostor (verschanztes Lager), a už vůbec ne, aby tábor obklopoval celou pevnost. …Navíc, finanční situace nedovoluje provést tak rozsáhlou úpravu…"[47]

V době, kdy se Zitta dozvěděl o reakci svých nadřízených, byl plně zaměstnán organizací a řízením prací na některých pevnostních prvcích, které byly v Olomouci zahájeny ještě před jeho příchodem. Kromě toho chystal rozpočty na další stavební období, spolu se svými podřízenými připravoval projektovou dokumentaci, rekognoskoval okolí pevnosti a v neposlední řadě se intenzivně zabýval otázkou vrtání artézských studní, které měly zlepšit celkově velmi špatné zásobování města pitnou vodou. Přestože byl plně vytížen úkoly na místním fortifikačním ředitelství, z vlastní iniciativy se na jaře 1833 pustil do přípravy dalšího obsáhlého spisu, v němž se snažil reagovat na negativní vyjádření arcivévody Jana.

V Zittově spisu z května 1833[48] se setkáváme s neotřelým způsobem výkladu, jehož prostřednictvím se pokusil přesvědčit nadřízené orgány o správnosti svých předešlých závěrů, resp. o nutnosti budovat v Olomouci opevněný tábor. Emanuel Zitta totiž předložil důstojníkům hlavního ženijního úřadu simulaci útoku na olomouckou pevnost a ve svém spisu se soustředil na hypotetický průběh postupu útočníků i obránců. Zitta tvrdil, že za určitých okolností, především pokud by byl útočník informován o neutěšeném stavu zdejších fortifikací, by pevnost nezachránil ani rozsáhlý inundační systém a Olomouc by padla neodvratně do rukou nepřítele během pouhých 14 dní. Tímto závěrem narušil dosavadní představu, že je možné pevnost atakovat pouze ze západního směru (tj. z výšin na Tabulovém a Šibeničním vrchu, odkud také podnikli útok v roce 1758 Prusové) a že zátopový systém pevnosti tvoří nepřekonatelnou překážku. Za jediné možné řešení, jak se tomuto scénáři vyhnout, považoval vybudovat v předpolí pevnosti detašované objekty, jejichž úkolem bylo chránit klíčové body inundačního systému i obě zmíněné výšiny. Emanuel Zitta nechtěl své nadřízené zbytečně dráždit, a tak ve svém spisu záměrně nepoužíval výraz táborová pevnost. Je však zcela zřetelné, že navrhované řešení nebylo ničím jiným než modifikací jeho původního konceptu opevněného tábora.

V srpnu 1833 se k Zittovu spisu vyjádřil polní podmaršál Theodor Baillet de Latour, od roku 1832 zástupce generálního ženijního ředitele.[49] Jak vyplývá z dochovaných písemností, Latour a Zitta neoplývali vzájemnými sympatiemi. Latour permanentně kritizoval Zittovy návrhy táborové pevnosti, které považoval za příliš radikální, zbytečné

47 ÖStA – KA Wien, Genie Hauptamt (dále jen GHA), 1832, sign. 6/91.
48 Tamtéž, 1833, sign. 6/66.
49 Tamtéž. Dále *Militär Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1833, s. 12.

a navíc finančně neúnosné. Zittovu simulaci útoku na Olomouc pak označil za účelovou a Zittu napadl za to, že celý průběh dobývání pevnosti připravil tak, aby zdůraznil nízkou obranyschopnost olomouckého opevnění. Latour neopomněl také zmínit, že bude na pevnostním velitelství, aby bylo na možný útok nepřítele důkladně připraveno a vyvarovalo se všech chyb, s nimiž Zitta ve svém „scénáři" počítal.

Projekt olomoucké táborové pevnosti, který major Zitta intenzivně rozvíjel v letech 1831–1833, pak na několik let zcela vymizel z korespondence mezi olomouckým místním fortifikačním ředitelstvím a jeho nadřízenými orgány. Namísto přestavby olomoucké pevnosti na opevněný tábor byla totiž zvolena cesta postupného zesilování obranyschopnosti Olomouce, včetně jejího zázemí. Kromě přestavby většiny detašovaných redut, vybudovaných již v druhé polovině 18. století, a úpravy inundačního systému pevnosti,[50] začala být od poloviny 30. let 19. století připravována výstavba dvou detašovaných pevnůstek (fortů) na Tabulovém a Šibeničním vrchu a také mohutné kasárenské budovy v centru města. Emanuel Zitta, povýšený v roce 1836 na podplukovníka,[51] byl zcela zaneprázdněn přípravou a realizací těchto staveb, které patřily ve své době vůbec k největším investičním projektům realizovaným pod hlavním ženijním úřadem. Místní fortifikační ředitel zodpovídal nejen za přípravu veškeré projektové dokumentace a rozpočtů, ale i za výkup potřebných pozemků a za budování zázemí pro staveniště (tj. za vybudování kamenolomu, cihelny a vápenky, výstavbu skladů a baráků pro dělníky atd.). Na svých bedrech měl také veškerá výběrová řízení na dodávky materiálu a surovin i najímání dělníků z řad civilního obyvatelstva. Když byla v roce 1839 zahájena výstavba obou fortů i kasárenské budovy, Zitta velel deseti pevnostním inženýrům, 200 minérům, sapérům a pionýrům a současně koordinoval práci více než 3000 civilních zaměstnanců (zedníků, cihlářů a dalších řemeslníků a pomocníků).[52] Není se tedy čemu divit, že v době, kdy se o táborovou pevnost nikdo nezajímal a kdy měl na svých bedrech organizaci a zajištění tak logisticky náročné výstavby, svůj projekt souvislého věnce detašovaných pevnůstek dále nerozvíjel. Ve volném čase sepisoval své 700 stránkové národohospodářské dílo a hledal řešení některých technických problémů spojených s probíhající výstavbou.[53]

50 Podrobněji k této problematice M. VIKTOŘÍK, *Táborová pevnost Olomouc*, s. 34–45.

51 ÖStA – KA Wien, Nachlässe und Sammlungen, Emanuel Zitta, B/1335. K povýšení došlo dne 18. 4. 1836.

52 ÖStA – KA Wien, GGD, 1839, kart. 371, sign. 28/84 a 28/200.

53 ÖStA – KA Wien, GGD, 1839, kart. 372, sign. 28/102 a 28/167. Dále Vojenský ústřední archiv Praha (dále jen VÚA Praha), Vojenské stavební úřady, Fortifikační místní ředitelství Olomouc, kart. 10. Značným problémem, který doprovázel na přelomu 30. a 40. let 19. století výstavbu v Olomouci, byl latentní nedostatek paliva pro cihelny, které měly vyprodukovat desítky miliónů cihel. Palivového dříví se totiž v okolí Olomouce nedostávalo a černé uhlí, které se začalo v té době těžit na Ostravsku, bylo drahé. Zitta přišel s alternativou a navrhnul použít rašelinu. Při svých pochůzkách po okolí pevnosti si totiž všiml rozsáhlého naleziště tohoto materiálu a několik měsíců

Emanuel Zitta se vrátil ke svým dřívějším úvahám o táborové pevnosti až na počátku roku 1843.[54] Výstavba obou fortů a kasárenské budovy se totiž blížila do své závěrečné fáze. Plukovník Zitta[55] byl v této době vyzván arcivévodou Janem, aby připravil další návrhy vedoucí ke zvyšování obranyschopnosti Olomouce. Při plnění tohoto úkolu Zitta plně navázal na písemnosti z počátku 30. let a ve svém spisu z března 1843 v podstatě opakoval celou řadu argumentů hovořících ve prospěch budování táborové pevnosti. Mimo to také konstatoval, že provedené rekonstrukce a výstavba obou fortů na výšinách nedaleko Olomouce sice přinesly zlepšení obranyschopnosti Olomouce, dle jeho soudu by však pevnost i přes tato opatření nedokázala odolat protivníkovi déle než pět týdnů. Jednoznačně se tedy stavěl proti dalším dílčím stavebním úpravám a znovu se přikláněl k budování uzavřeného věnce pevnůstek v předpolí stávající bastionové pevnosti.

Generální ženijní ředitel i jeho zástupce Zittův návrh znovu rezolutně odmítli. Následně byl – stejně jako před deseti lety – do Olomouce vyslán vysoký důstojník hlavního ženijního úřadu s úkolem, aby situaci posoudil přímo na místě a do Vídně pak zaslal své návrhy dalšího postupu.[56] Generálmajor Bernhard Caboga byl na rozdíl od polního podmaršála Latoura a arcivévody Jana přívržencem Zittova návrhu táborové pevnosti a s většinou jeho argumentů dlouhodobě souhlasil. Proto také Janovi ve svém dobrozdání opatrně uvedl, že je opevněný tábor skutečně tím nejlepším řešením. Pro případ, že by Jan svůj názor na táborovou pevnost nezměnil (což předpokládal),[57] předkládal ještě jednu variantu zesílení obranyschopnosti olomoucké pevnosti. Generálmajor Caboga v podstatě převzal jeden z dřívějších návrhů Emanuela Zitty a Janovi navrhnul vybudovat v severovýchodní části pevnostního předpolí další tři zděné forty. Tento návrh byl během podzimu 1843 nakonec schválen a v podstatě určil další směřování modernizace olomoucké pevnosti až do revoluce 1848–1849.

pak věnoval šetření, jaká je její využitelnost při výrobě cihel i kolik by stála její těžba a zpracování. Zitta v této době korespondoval s předními chemiky a studoval také různé zahraniční časopisy. Přestože byla rašelina jakožto alternativa topiva nakonec vyloučena (kvůli výsledkům chemických zkoušek i nákladům na její zpracování), na tomto příkladu je opět vidět, čím byl Emanuel Zitta mimořádný. Hledal alternativy a nekonvenční řešení, intenzivně studoval.

54 ÖStA – KA Wien, GGD, 1843, kart. 410, sign. 28/56.

55 ÖStA – KA Wien, Nachlässe und Sammlungen, Emanuel Zitta, B/1335. K povýšení došlo dne 30. 9. 1842.

56 ÖStA – KA Wien, GGD, 1845, kart. 433, sign. 28/45. Dodejme ještě, že po zamítnutí Zittova návrhu táborové pevnosti v roce 1832 a 1833 byl do Olomouce vyslán plukovník Camillo Vacani, který nakonec doporučil pokročit v modernizaci olomoucké pevnosti výstavbou fortů na Tabulovém a Šibeničním vrchu.

57 Státní okresní archiv v Olomouci, Místní fortifikační ředitelství v Olomouci, inv. č. 2, kart. 1. Arcivévoda Jan vyjádřil svůj opětný nesouhlas s projektem táborové pevnosti dne 24. 8. 1843.

O tom, jakým způsobem se vyvíjel soukromý život Emanuela Zitty v Olomouci, nemáme žádné informace. Ze 40. let 19. století se nedochovaly ani žádné písemnosti (mimo ty související s výkonem jeho služby), které by nás nechaly nahlédnout do jeho myšlenkového světa, popřípadě nás seznámily s jeho názory na politický a hospodářský vývoj v habsburské monarchii i v Evropě. Vzhledem k jeho rozhledu i analytickému myšlení by byly takové prameny zajisté zajímavou reflexí dané periody. O Zittovi tedy víme jen to, že byl ve 40. letech plně vytížen dostavbou kasárenské budovy a fortů na Tabulovém a Šibeničním vrchu. Kromě toho připravoval projekty všech tří schválených pevnůstek, jejichž realizace i umístění vyvolala v polovině 40. let ostrou polemiku v řadách důstojníků inženýrského sboru. V úředních dokumentech z té doby se také setkáváme s otevřenou kritikou Emanuela Zitty, který se nebál ve většině svých spisů neustále opakovat výhody konceptu táborové pevnosti. V lednu 1845 reagoval polní podmaršál Latour na Zittův návrh umístění jedné z pevnůstek následujícím způsobem: „*…příčiny nevhodného předsunutí fortu je třeba vidět v jeho* (Zittově – pozn. aut.) *neutuchající víře, že se jednou uskuteční jeho milovaná idea táborové pevnosti*“.[58] Přisadil si i zarytý odpůrce táborové pevnosti generálmajor Camillo Vacani, který se navíc cítil uražen Zittovými zásahy do svého původního projektu fortů na Tabulovém a Šibeničním vrchu. Plukovník Zitta byl podle něj „*nepřítelem všech jednoduchých věcí a rád si dělal věci po svém*“.[59]

V roce 1846 bylo rozhodnuto z finančních důvodů rozvíjet už jen jeden projekt detašované pevnůstky, a sice v blízkosti nedalekých obcí Bělidla a Pavlovičky (dnes předměstské části Olomouce). Finální podoba, umístění a rozpočet tohoto objektu byly schváleny na podzim 1847.[60] K realizaci tohoto objektu však nemělo nikdy dojít. Kvůli havárii na fortu Šibeniční vrch byly veškeré přípravné práce zastaveny a všichni inženýři místního fortifikačního ředitelství pak byli řadu měsíců zcela zaneprázdněni odstraněním následků této události.

58 ÖStA – KA Wien, GGD, 1845, kart. 433, sign. 28/45.

59 Tamtéž.

60 Tamtéž, 1847, kart. 461, sign. 28/38. K sesutí části fortu Šibeniční vrch došlo v říjnu 1847. Výstavba tohoto objektu byla doprovázena problémy už od samého počátku. Kvůli jeho špatnému založení a statice musel být neustále přehodnocován projekt i kalkulace výstavby. Některé jeho části pak byly demolovány a následně znovu vystavěny. Neplánované práce zpomalovaly budování druhého fortu i Špitálské kasárny, způsobily výrazné překročení schváleného rozpočtu a ve svém důsledku také znemožnily návaznou výstavbu dalších detašovaných objektů. Dodejme ještě, že dostavba fortu na Šibeničním vrchu se protáhla až do roku 1851.

***

Zásadním milníkem v dějinách rakouské monarchie, potažmo evropských dějin, byla revoluce 1848–1849. Během revolučních let došlo v Rakousku k celé řadě správních reforem, které se nevyhnuly ani armádě. Na jaře 1848 ukončila svou činnost Dvorská válečná rada a jejím nástupcem se stalo ministerstvo války, které řídil Janův dosavadní zástupce polní podmaršál Baillet de Latour (úřad zastával do října 1848). Agendu hlavního ženijního úřadu pak převzalo Generální ženijní ředitelství ve Vídni, do jehož čela se postavil polní podmaršál Bernhard hrabě Caboga.[61] V revolučním období tedy opustili své úřady dva největší odpůrci Zittova konceptu táborové pevnosti a naopak na špici ženijní zbraně stanuli jeho zastánci. To by samo o sobě ale nestačilo k tomu, aby byly Zittovy návrhy realizovány. Stimulem k zásadní modernizaci olomoucké pevnosti se nakonec stalo mezinárodněpolitické napětí mezi rakouskou monarchií a pruským královstvím. V důsledku válečné hrozby se v listopadu 1849 ustavila Ústřední opevňovací komise, která potvrdila strategický význam Olomouce – jako jediná totiž mohla zadržet či alespoň zpomalit případný pruský útok vedený ze Slezska směrem na Vídeň. Na dalším zasedání této komise v březnu 1850 pak bylo rozhodnuto o výstavbě táborové pevnosti v Olomouci.[62] V té době se zde Zitta ale už nenacházel.

Dříve, než se budeme věnovat konci kariéry Emanuela Zitty, pohlédněme ve stručnosti na poslední měsíce jeho služby v olomoucké pevnosti. V roce 1848 Zitta dále řídil dostavbu fortu na Šibeničním vrchu a pod jeho vedením byla dokončována také dlouholetá rekonstrukce některých detašovaných redut. Kromě toho se podle pokynů pevnostního velitele polního podmaršála barona Heinricha Sunstenaua podílel na udržování pořádku a bezpečnosti ve městě.[63] Vojenská opatření byla zvláště zostřena na podzim 1848, kdy byly i v Olomouci patrné projevy sympatií s vídeňskou revolucí. Připomeňme, že v důsledku propuknutí vídeňských nepokojů opustil císařský dvůr rezidenční město a přesunul se

61 Walter WAGNER, *Quellen zur Geschichte der Militärgrenze im Kriegsarchiv Wien*, Wien 1973, s. 285. Hlavní ženijní úřad byl sloučen s generálním ženijním ředitelstvím k 1. prosinci 1849. Dále TÝŽ, *Die K. (U) K. Armee-Gliederung und Aufgabenstellung*, in: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band V, Die bewaffnete Macht. Wien 1987, s. 145. Polní podmaršál Latour převzal Ministerstvo války na konci dubna 1848.

62 ÖStA – KA Wien, Manuskripte zur Geschichte der Reichsbefestigungen, Denkschrift über die Reichsbefestigung der ehemaligen Ö.-U. Monarchie, č. 1, s. 42–43.

63 *Olmütz im Jahre 1848,* Olomouc 1856, s. 43. Emanuel Zitta řídil armování pevnosti (tj. přípravu pevnosti na obranu) a provedl rovněž opatření vedoucí k efektivnějšímu zajištění bezpečnosti pevnosti. Vedle početně slabé vojenské posádky zapojil do střežení pevnosti také členy národní gardy a akademické legie.

pod ochranu olomoucké pevnosti. Až do května 1849 pak lze Olomouc považovat za centrum politického života habsburské monarchie.[64]

O Zittově aktivitě v této době se podařilo dohledat pouze kusé informace. Z pramenů se dozvídáme, že byl Emanuel Zitta považován olomouckými měšťany za váženého a oblíbeného důstojníka. Svou oblibu si získal především dlouhodobým aktivním přístupem k řešení hygienických a zdravotních otázek i zásluhami o „zkrášlování" města.[65] Sympatie měl ale i mezi studenty místní univerzity a inteligencí, a to zvláště poté, co se v říjnu 1848 otevřeně postavil na podporu vídeňské revoluce. Zittův postoj dle mého soudu odráží jeho liberální myšlení, které se nám doposud nejvíce projevilo v oblasti hospodářských úvah, ale i v nestandardním přístupu ke splnění zadaných úkolů. Je však možné, že byl jeho postoj také silně determinován animozitou vůči Theodorovi Baillet de Latourovi.[66] Každopádně za své projevy podpory vídeňské revoluci byl důrazně pokárán.[67]

V červnu 1848 byl Emanuel Zitta povýšen na generálmajora.[68] Když v říjnu téhož roku rezignoval na funkci pevnostního velitele polní podmaršál Sunstenau,[69] byla jeho funkce obsazena pouze provizorním pevnostním velitelem, a to na dobu jednoho roku.[70] V prosinci 1848 se Zitta stal jeho zástupcem (*ad latus*). S největší pravděpodobností polního podmaršála barona Wetzlara také několik měsíců aktivně zastupoval.[71] Paralelně s touto funkcí dále řídil místní fortifikační ředitelství, a to až do svého přeložení v dubnu 1849.

Odchod 63letého Emanuela Zitty z Olomouce souvisí s narůstajícím tlakem na potlačení uherské revoluce. Generálmajor Zitta byl v dubnu převelen k hlavnímu štábu 3. armády v Ofen.[72] V září 1849 byl pak jmenován polním ženijním ředitelem u 3. armády

64 Podrobněji k této problematice Jan DRÁBEK, *Olomouc v revolučním roce 1848*, Olomouc 1948, s. 62–88.

65 *Olmütz im Jahre 1848*, s. 20.

66 Theodor hrabě Baillet de Latour inicioval na podzim 1848 vyslání části vídeňské posádky do revolučních Uher, což vzedmulo značnou vlnu odporu a následně vyvolalo silné nepokoje ve Vídni. Dne 6. října 1848 byl lynčován davem a jeho tělo bylo následně pověšeno na pouliční lampu (URL: <http://www.biographien.ac.at/oebl_1/45.pdf> [cit. 20. 10. 2015]).

67 Miloš TRAPL, *Olomouc v revolučním roce 1848*, in: Sborník Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, sv. IV, 1956–1958, s. 83.

68 ÖStA – KA Wien, Nachlässe und Sammlungen, Emanuel Zitta, B/1335. K povýšení došlo 21. 6. 1848.

69 *Heinrich Freiherr von Sunstenau, K.K. Feldmarschall-Lieutenant* (nekrolog), in: Österreichische Militärische Zeitschrift, IV. Band, Vídeň 1865, s. 407.

70 Ch. D´ELVERT, *Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte,* s. 739. V revolučních letech byli pevnostními veliteli Olomouce polní podmaršál baron Heinrich Sunstenau von Schützenthal (květen 1847–říjen 1848), polní podmaršál baron von Wetzlar (byl provizorním velitelem pevnosti od října 1848 do října 1849), poté funkci zastával generál jezdectva rytíř Karl Gorzkowski.

71 V Národních novinách č. 36 z 11. 2. 1849 je generálmajor Zitta uváděn jako zastupující pevnostní velitel vedle celé řady velitelů dalších pevnostních měst.

72 *Olmütz im Jahre 1848*, s. 236. Jak vyplývá z výkladu Heinricha von Sunstenau, Zitta se z Ofen na konci dubna ještě na nějaký čas do Olomouce vrátil.

a byl převelen do Komárna, kde měl řídit obléhání zdejší pevnosti.[73] Po srpnové kapitulaci maďarských polních vojsk u Villagose se poslední odpor maďarských revolucionářů koncentroval právě do komárenské pevnosti, jejímž velitelem byl György Klapka.[74] Přestože v době Zittova jmenování polním ženijním ředitelem již probíhala mírová jednání, v polovině září Rakušané předpokládali, že budou muset pevnost získat násilím. Jak vyplývá z několika písemností uložených v Zittově torzovité pozůstalosti, v polovině září měli za sebou Rakušané již několik neúspěšných střetů s komárenskou posádkou. Zitta ihned po svém přeložení do Komárna provedl rekognoskaci okolí pevnosti. Na základě vlastního šetření, získaných údajů o početním stavu nepřítele i analýzy povětrnostních podmínek jakékoliv obléhání komárenské pevnosti striktně zavrhnul a spolu s dalšími vysokými generály nadřízeným orgánům doporučil, aby byla pevnost získána dohodou a nikoliv násilím.[75] Dne 27. září György Klapka na mírové podmínky přistoupil a pevnost byla na počátku října 1849 vydána rakouské armádě.[76] Krátce po ukončení této kampaně byl Emanuel Zitta povýšen do hodnosti polního podmaršála[77] a až do svého odchodu do penze 29. října 1853 působil jako polní ženijní ředitel u 3. armády v Ofen.[78]

Přestože o posledních třech letech služby Emanuela Zitty v Uhrách toho mnoho nevíme, lze bezpečně konstatovat, že se nadále aktivně podílel na přípravě dalšího opevnění (byl autorem například projektu citadely na vrchu Gellért v Budě)[79] a aktivně se také zajímal o budování opevněného tábora v Olomouci.

V dubnu 1849 nastoupil na Zittovo místo na olomouckém místním fortifikačním ředitelství zkušený pevnostní inženýr major Julius von Wurmb. Jeho úkolem bylo co nejrychleji připravit projektovou dokumentaci a rozpočet ke schváleným detašovaným objektům v předpolí olomoucké pevnosti. Nelze pochybovat o tom, že se Wurmb seznámil s celou řadou návrhů svého předchůdce a že se jimi nechal inspirovat. Během roku 1849 a 1850 pak připravil několik variant podoby táborové pevnosti, které měl polní podmaršál

73 ÖStA – KA Wien, Nachlässe und Sammlungen, Emanuel Zitta, B/1335.

74 K osobě György Klapky a k obraně Komárna viz Zoltán SZÉNÁSSY, *Klapka György*, Bratislava 1992.

75 ÖStA – KA Wien, Nachlässe und Sammlungen, Emanuel Zitta, B/1335. Korespondence ze 17. – 20. 9. 1849.

76 Zoltán SZÉNÁSSY, *Komárom ostroma 1849–Ben*, Komárom 2009. Podrobněji k podzimním událostem s. 193–207.

77 ÖStA – KA Wien, Nachlässe und Sammlungen, Emanuel Zitta, B/1335. K povýšení došlo dne 16. 10. 1849.

78 *Militär Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1850, 1851, 1852, s. 475, 497 a 549. Dále ÖStA – KA Wien, Nachlässe und Sammlungen, Emanuel Zitta, B/1335. V úvodu k pozůstalosti Emanuela Zitty je uvedeno, že od srpna 1849 působil – kromě funkce polního ženijního ředitele u 3. armády – i jako oblastní fortifikační ředitel v Ofen.

79 URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Citadella_(Budapest)> [cit. 20. 10. 2015]. Zitta tuto citadelu projektoval v roce 1850.

Zitta možnost připomínkovat.[80] Zitta zaslal Wurmbovi také několik doporučení, jež byly – jak bylo možné očekávat – součástí obšírnějších analýz o výhodách konceptu táborové pevnosti. Některé ze Zittových dílčích návrhů Julius von Wurmb nakonec do finálního projektu táborové pevnosti zakomponoval.[81] Dodejme ještě, že výstavba prvních detašovaných pevnůstek byla v Olomouci zahájena v létě 1850 a pokračovala dalších 25 let.[82] Zda se podařilo Emanuelu Zittovi zhlédnout počáteční výstavbu olomoucké táborové pevnosti, se můžeme jen dohadovat.

Po svém odchodu do penze se Zitta odstěhoval z Ofen do Dolního Rakouska, kde dožil v malém městečku nedaleko Vídně. Zitta zemřel 16. září 1856 v Korneuburgu. Podle údajů uvedených v úmrtní matrice zdejší fary zemřel na souchotiny (TBC) a byl o dva dny později pohřben na místním hřbitově.[83]

Závěr

Přestože se jedná o obsahově nevyvážený příspěvek, spektrum studovaných pramenů umožnilo nahlížet Emanuela Zittu z různých úhlů pohledu a především v širších souvislostech. Důležité milníky v Zittově vojenské kariéře jsou sledovány na pozadí diskuzí a polemik o dalším směřování pevnostního stavitelství v habsburské monarchii v první polovině 19. století, a v rámci širšího výkladu k fungování inženýrského sboru. V tomto ohledu tedy příspěvek dalece překračuje rozměr pouhého biogramu.

Studii o Emanuelu Zittovi lze pokládat za příkladovou, byť s jistou výhradou. Zittova kariéra se zásadním způsobem nelišila od mnoha jeho vrstevníků. Po absolvování vídeňské inženýrské akademie sloužil v různých orgánech ženijní správy a v různých pevnostních posádkách v monarchii, kde plnil jasně stanovené úkoly. Stejně jako většina jeho vrstevníků končil svou kariéru ve vysoké generálské hodnosti na úrovni oblastního fortifikačního ředitele, resp. ženijního ředitele u polní armády. S jeho podpisem – stejně jako u dalších

80 ÖStA – KA Wien, GGD, 1849, kart. 489, sign. 15/17.

81 Především se jednalo o připomínky vztahující se k objektům na západní straně pevnostního předpolí, kde nakonec také byla výstavba zahájena.

82 Podrobněji k budování táborové pevnosti v Olomouci M. VIKTOŘÍK, *Táborová pevnost Olomouc*, s. 59–166.

83 Úmrtní matrika fary v Korneuburgu, 1856–1867, sv. VIII, sign. 03–09 (údaje jsou přístupné na: URL: <http://www.data.matricula.info/php/view2.php?ar_id=3670&be_id=2604&ve_id=758347&count>[cit. 20. 10. 2015]). V matričním zápisu se nachází několik nepřesností. Zitta se nenarodil v Polici nad Metují, jak uvádí místní farář, a nedisponoval také šlechtickým titulem (v záznamu je uvedeno Emanuel von Zitta).
Autor předkládané studie se pokusil dne 12. 9. 2015 neúspěšně najít na hřbitově v Korneuburgu hrob Emanuela Zitty. Správcem hřbitova mu bylo následně sděleno, že se na zdejším hřbitově starší hroby již nevyskytují.

příslušníků tohoto sboru – se pak setkáváme na mnoha písemnostech, které nás nechávají nahlédnout nejen na každodenní činnost důstojníků inženýrského sboru, ale i na reálie jednotlivých pevnostních měst.

Zitta však nebyl jen zdatným „řemeslníkem", ale bez jakékoliv nadsázky ho lze považovat za vědce a literáta, důstojníka s širokým rozhledem, vědomostmi, a v neposlední řadě člověka disponujícího společenským postavením a konexemi. Ostatně díky nim byl Zitta reflektován také v literatuře (připomeňme monografii o Karlu Kolbielském nebo vzpomínky Jánose Bolyaie). V tomto ohledu se tedy od mnoha příslušníků (nejen) inženýrského sboru značně odlišuje a je výjimečný. Emanuel Zitta vynikal kreativitou, analytickým myšlením, pestrou paletou aktivit, nestandardním přístupem k řešení zadaných úkolů a především mimořádnou literární aktivitou. Jen díky jeho spisům bylo možné dosáhnout plasticity výkladu a neomezit se na pouhý výčet faktografických údajů, které nabízí prameny úředního charakteru. Při studiu těchto spisů byl kladen důraz především na sledování Zittových myšlenkových pochodů, osobních projevů, vztahů (nejen) v rámci inženýrského sboru a v neposlední řadě na konfrontaci jeho představ s realitou. Podobný postup by mohl být návodem i pro další badatele, kteří by měli zájem zpracovat osudy „obyčejných" důstojníků rakouské armády v první polovině 19. století a stejně jako v případě Emanuela Zitty by se potýkali s absencí pozůstalosti či jakýchkoliv ego-dokumentů.

Zittův talent se mohl naplno projevit po jeho přeložení do olomoucké pevnosti na počátku 30. let 19. století. Do té doby se věnoval především zajištění řádného chodu úřadů, které mu byly svěřeny, a podílel se na vylepšení dílčích fortifikací v různých uherských pevnostech. Vlivem zlepšující se finanční situace rakouské monarchie a požadavkům hlavního ženijního úřadu začal v Prešově a poté naplno v Olomouci rozvíjet koncept táborové pevnosti. V jeho očích představoval projekt opevněného tábora finančně nejvýhodnější a z obraného hlediska také nejefektivnější řešení. Přestože se Zitta nesetkával s pochopením u svých nadřízených, zarputile koncept táborové pevnosti po celou svou službu v olomoucké posádce hájil. Paradoxně, obecného uznání i vlastní realizace se dočkaly Zittovy vize až těsně po jeho přeložení do Uher.[84]

84 Dodejme ještě, že projekt táborové pevnosti byl na území dnešní ČR realizován pouze v Olomouci. Z předsunutého věnce 21 pevnůstek se dodnes dochovalo v okolí Olomouce 9. Tyto objekty, konstrukčně podobné pevnůstkám vystavěným ve stejném období například v Krakově či ve Veroně, jsou památkově chráněny. Ve čtyřech z nich se pak nachází pevnostní muzeum.

Summary

Emanuel Zitta. About the Career and the Work of an Officer of the Corps of Engineer in the Half of the 19th Century

Although there is an increasing number of Czech historiographical studies about the corps of officers of the Austrian army, the amount of such papers, that allow us to look into a daily life of officers, into their minds and that inform us about setup and working of particular parts of the army, is still very low – especially for the first half of the 19th century. Aside a number of non-fiction and scholarly publications about the Napoleonic wars there are mostly available titles that either present armed conflicts only as a mere part of political history; offer positivistic biographies of important soldiers or concentrate on the issue of weapons and equipment and a detailed description of the army structure.

The presented study wants to enrich number of works that focus on "common" officers of the Austrian army that came from burgher classes. The aim of the study is neither to compare fates of other soldiers nor to analyse sociological or national setup of the corps of officers. It will rather simply offer a view on the career of one of officers of an engineer brigade. This career will be followed in a context of a development of the corps of engineer in the first half of the 19th century (in so called John's era). The aim of this exemplar study is also to point out some pivotal sources that can help to map careers of officers of the Austrian army during the analysed period.

Emanuel Zitta was active in the corps of engineer for 45 years. During his rich career he wrote a number of expert essays. It was possible to find some of them in various files and collections of the Austrian state archive – War archive in Wien. These writings are interesting not only because they inform us about particular fortresses of the Austrian monarchy and about new trends in a field of the fortification architecture, but they also allow us to look into relationships inside the corps of engineer and into the setup of this corps in the pre-March (Vormärz) period. Emanuel Zitta did not leave behind any sources of a personal nature (e. g. diaries etc.) and his fragmented written heritage is composed almost exclusively by official documents. In this sense writings mentioned above represent the unique source that allows us at least partially know opinions and ideas of this intelligent and educated soldier.

Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ

Manželské spory před soudem. Realita manželství 60. let 19. století v soudních aktech pražského arcibiskupství[1]

Abstract: Marital Disputes before the Court. The Reality of Marriage 60th Years of the 19th Century in the Judicial Acts of the Prague Archbishopric

The study is reflecting selected matrimonial disputes of the 60s of the 19th century and is deriving from the court records of the Prague archbishopric. The introduction is briefly describing the legal framework of marriage during the 19th century. In the next part are as individual cases presented wedding disputes, another two specific cases relating to matrimonial disputes with an attempt of contemporary reflection. The study is publishing as a part of a research project "Every day life in marriage in the „long" 19th century from Roman Catholic viewpoint".

Key words: *marriage – court – nuptial dispute – 19th century – cultural history – gender history*

Instituce manželství prodělala během „dlouhého" 19. století zásadní proměnu. Změny se týkaly nejen právního zakotvení, ale pronikly i do celkového společenského klimatu. Společnost i katolická církev musela být postupně tolerantnější k jevům, které byly dříve nepřípustné, ale nyní díky novému právnímu systému dovolené. Uzavírání (ale i zánik) manželství se stalo záležitostí, kterou dozoroval stát. Došlo k narušení tradičních (i konfesně)[2] více méně pevně dané rodinných vazeb konce 18. století, společnost byla nucena postupně přijmout smíšené sňatky, civilní sňatky a nakonec i rozvody.

1 Studie byla zamýšlena jako součást projektu GAČR P410/11/P218 *Každodennost manželství v „dlouhém" 19. století. Výzkum normativních a institucionálních pramenů* a připravována v jeho průběhu. Některé příklady se mezitím staly součástí výsledné monografie (projekt byl uzavřen v roce 2015), případ manželů Sklenářových byl určen pouze pro Theatrum historiae.

2 V tomto smyslu odkazuji např. na novou monografii Edity Štěříkové *Moravské exulantky*, která jasně ozřejmuje rodinné vazby mezi tajnými nekatolíky před polovinou 18. století na Moravě. Srov. Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Moravské exulantky v Obnovené jednotě bratrské v 18. století*, Praha 2014.

Pohled na instituci manželství prodělal značné změny, na kterých se podílela řada faktorů. Jedním z nich byla státní populační strategie, jiným postupující ženská emancipace, dalším např. sekularizace (ve smyslu právního rozchodu státu a církve). Až do přelomu 60. a 70. let 19. století bylo manželství uzavíráno před tváří církve. „Dlouhé" 19. století v rakouských zemích je z hlediska právního ukotvení manželství ohraničeno josefínskými reformami (Toleranční patent a Manželský patent Josefa II.) a následně vznikem Všeobecného občanského zákoníku. V průběhu 19. století přinesl důležité změny konkordát mezi katolickou církví a Rakouskem, následně zavedení nouzového civilního sňatku roku 1868. Celý modernizační proces byl nakonec završen manželskou novelou v roce 1919. Zažité hranice byly nenávratně narušeny, zásadní vliv na manželství přešel v 1. polovině 19. století do rukou státu.

Cílem studie je nahlédnout do každodennosti manželství pohledem specifických pramenů institucionální povahy a také konkrétněji přiblížit krátké období po polovině 19. století, kdy na manželské záležitosti získala zpět výhradní dozor katolická církev, tedy ve smyslu rozhodování o platnosti či neplatnosti manželského slibu. Díky konkordátu mezi rakouskou vládou a papežským stolcem z roku 1855 byla k 1. lednu 1858 obnovena činnost (arci)biskupských manželských soudů, a právě sem směřovala řada specifických žádostí a žalob.[3] Mnohé z těchto pramenů jsou unikátní zejména s odkazem na své původce, které můžeme zařadit k příslušníkům nižších sociálních vrstev ve městě i na venkově. Mnozí z žadatelů byli ještě v této době negramotní a nemajetní, tudíž jediným dokladem o jejich existenci jsou záznamy matrik. Tito lidé mohou být podchyceni metodami historické demografie, nicméně jejich soukromý život bývá skrytý.

Po polovině 19. století se někteří odvážili řešit své manželské problémy před církevním soudem a dosáhnout tak lepšího uspořádání vlastního života. Prameny soudního charakteru jsou hojně využívány v rámci studia raného novověku, nejnověji na příkladu rekonstrukce životního příběhu ženy z nižších sociálních vrstev Johany Peřkové, kterou publikoval Jaroslav Čechura.[4] Různé typy pramenů včetně městské soudní agendy využila (mimo jiné) pro rekonstrukci partnerských vztahů měšťanek raného novověku Michaela

3 Podrobnější k právnímu pozadí této problematiky uvádím ve výsledné monografii k tématu Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, *Každodennost manželství 19. století pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze*, České Budějovice 2015, s. 30–46, odkázat lze i na starší literaturu, především Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962; TÝŽ, *Politický konsens k manželství v Čechách. Z novějších dějin manželství v našich zemích*, Praha 1960.

4 Životní příběh Johany Peřkové byl rekonstruován mimo jiné na základě soudních výslechů, jde o příklad dějin rekonstruovaných zdola. Srov. Jaroslav ČECHURA, *Neklidný život obyčejné ženy. Johana Peřková (1703–1745)*, Praha 2015.

Hrubá.[5] Vztahy mezi muži a ženami, ženský a mužský svět 19. století jsou momentálně často rekonstruovány pomocí egodokumentů.[6] Institucionální prameny 19. století (tedy i prameny soudní agendy) jsou pro rekonstrukci každodennosti 19. století zatím nedostatečně využitým zdrojem se skrytým potenciálem.

V případě soudních jednání týkajících se manželských sporů u arcibiskupského soudu v Praze, které budou představeny, se nejedná o trestněprávní agendu jako ve většině případů v odborné literatuře týkající se raného novověku. Účastníci jednání se v 19. století provinili proti ustanovením Všeobecného občanského zákoníku ve věci uzavírání manželství nebo manželských povinností. V každém případě jde o „civilní" spory. Navíc z hlediska kanonického (církevního) práva je manželství chápáno jako svátost, ke které směřují i zásnuby. Zásnuby jsou tedy z hlediska církve chápány jako zavazující. V tomto smyslu nacházíme zásadní rozpor mezi Občanským zákoníkem a kanonickým právem.[7] V 60. letech však došlo v této oblasti ke změně a díky konkordátu byla obnovena právní závaznost zásnub, což přineslo nemalý nárůst soudní agendy.[8]

Spolu s manžely a snoubenci se do středu pozornosti dostali také katoličtí faráři, kteří nyní zastupovali stát i církev jako státní úředníci ve věci zprostředkování úředních dokumentů. Faráři sepisovali žádosti, seznamovali účastníky řízení s výsledky jednání u církevního soudu – neboť rozhodnutí byla často vyřčena bez přítomnosti zúčastněných – či se snažili manžele smířit. Mnohdy se také vyjadřovali ke konkrétnímu manželskému sporu. Nemuseli vystupovat jako přísně neutrální osoby, jejich názor byl naopak ceněn a do jisté míry reflektován jako názor důvěryhodné osoby (úředníka), který nejlépe zná místní poměry. Faráři zároveň museli dostát všem svým povinnostem a aktivně komunikovat s oběma spornými stranami i se soudem.

Jako místo úředního styku fungovala nejen fara (farní úřad), ale také vikariátní úřad. V kompetenci vikářů byla celá řada povinností duchovního i světského charakteru, během 19. století značně stoupla jejich administrativní zátěž. Do konce 60. let 19. století byly vikariátní úřady mimo jiné také komisariáty manželského soudu.[9]

5 Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odraz norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha 2011.

6 Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, *Důvěrné stránky*, Pardubice 2015.

7 Srov. František LAURIN, *Moc zákonodárná a soudní v příčině manželství dle kanonického práva církevního*, Praha 1883, s. 125 nn.

8 K závaznosti zásnub srov. Z. PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, *Každodennost manželství*, s. 34 nn.

9 Úkolem vikariátního úřadu bylo zprostředkovat komunikaci mezi arcibiskupskou konzistoří a jednotlivými beneficii, s patronátním úřadem apod. Z funkce vedení komisariátu manželského soudu vyplývaly povinnosti vést korespondenci s rozhádanými manželi, snažit se o narovnání sporu mezi manželi (nebo snoubenci) a případně zajistit protokolární výslechy pro manželský soud. Na příkladu sedlčanského vikariátu Tomáš ZOUZAL, *Sociokulturní působení českého duchovenstva v 60. letech 19. století. Sedlčanský vikariát pod vedením B. M. Kuldy 1860–1870*, diplomová práce,

Úkol farářů a vikářů nebyl jednoduchý, neboť za nimi přicházela řada manželů a snoubenců v rozepřích a jejich úkolem bylo jejich situaci posoudit a dosáhnout de facto předem očekávaných výsledků řešení. Velmi často se stávalo, že za farářem přicházeli farníci ještě před uzavřením sňatku, zejména pokud šlo o porušení snubního slibu. Typickým příkladem byla situace, kdy na faru přišla odmítnutá dívka s tvrzením, že ji její partner slíbil manželství, ale slib porušil a chce si vzít za ženu jinou (většinou movitější) nevěstu. Informace o novém sňatku se ženy často dovídaly prostřednictvím ohlášek nebo prostou pověstí v okolí. Instrukce, jak v tomto případě postupovat, podávají odborné příručky pro pastorační praxi.[10] Úkolem faráře bylo především docílit klidu ve vlastní farnosti a po řádném prozkoumání platnosti takto daného slibu měl přimět snoubence k vyrovnání.

Pokus o vyrovnání mezi (nyní již bývalými) snoubenci také mohl mít negativní výsledek, v tom případě postoupil kněz celou záležitost manželskému soudu. Je možné stanovit základní typologii manželských sporů, které mohly směřovat k světským nebo církevním soudům. Ještě před uzavřením manželství šlo o již zmiňované spory o platnost zásnubního slibu, po uzavření manželství pak o nedodržování manželských povinností, žádosti o rozvod od stolu a lože, a nakonec také žádosti o anulaci sňatku. Podkladem pro tuto studii byly katolické církevní prameny,[11] hlubší rozbor otázky rozluky v rozsahu, jak ji umožňoval Všeobecný občanský zákoník, zůstává tedy prozatím stranou jak v rámci této studie, tak všeobecně v české historiografii.

Spory snoubenců

Všeobecný občanský zákoník se zcela jasně vymezil vůči pohledávkám snoubenců ve věci zásnub. Od nynějška snoubenci nemají právo domáhat se vyjádření ohledně slibu zásnub soudně, zůstává jim pouze možnost žalovat prokazatelnou ztrátu prostředků spojenou se zařizováním svatby, tj. spor se posouvá do majetkoprávní roviny. Pokud měl jeden ze snoubenců prokazatelné výdaje spojené se svatbou, nebo naopak půjčil druhému

Praha 2013, s. 22 nn. K fungování farních beneficií např. Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010.

10 Tato problematika byla často předmětem odborných poznámek a článků v Časopise pro katolické duchovenstvo. Podrobněji Zuzana ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství v „dlouhém" 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů*, Pardubice 2012.

11 Jde především o protokoly Knížecího arcibiskupského soudu v Praze, uložené v Národním archivu (dále NA) Praha ve fondu Archiv pražského arcibiskupství (dále APA) II., které v odděleném fondu zahrnují případy sporů zhruba od roku 1857 do konce 60. let 19. století, doplněno o dobovou odbornou literaturu, především příručky pro katolické kněze.

snoubenci finanční prostředky, o kterých se předpokládalo, že poslouží k budoucímu dobru manželů, měl právo je vymáhat zpět.

Výdaje mohly připadnout na žádosti o povolení sňatku,[12] získání dispenzí (církevních i státních) nebo mohly být zcela soukromého charakteru, v mnoha případech se jednalo o „přátelské" půjčky, většinou směrem od nevěst k ženichům. Dívky chtěly v dobré vůli pomoci svým snoubencům z nouze, zaplatit dluhy, obstarat vybavení. Když ze svatby sešlo, z přátelské půjčky, která by zřejmě byla smazána svatbou, se stal dluh, který chtěly odmítnuté nevěsty zpět. Naopak Všeobecný občanský zákoník eliminoval požadavky odstupného za nedodržení manželského slibu jako takového. Nevěsta tedy nemohla žádat nic jako kompenzaci za nactiutrhání a zmařený sňatek. Z tohoto hlediska měl počet žádostí týkajících se sporů o platnost zásnub klesnout.

V období znovuobnovení fungování biskupských manželských soudů se i tyto záležitosti dostávají na stůl církevnímu soudu, a to v poměrně hojné míře.[13] Manželské soudy jsou znova nuceny se k těmto sporům vyjadřovat. Samozřejmě prvním předpokladem bylo dokázat, že manželský slib byl skutečně platný, učiněný veřejně přede svědky či jinak hmatatelně stvrzen. Není bez výjimky, že pro snoubence byla již připravena nebo dokonce stvrzena svatební smlouva, proběhly ohlášky, a přesto ke svatbě nakonec nedošlo.

Z jistého pohledu jednodušší měla vymáhání pohledávek na bývalém ženichovi svobodná matka nemanželských dětí. Snoubenec byl často dokonce zapsán do matriky jako otec, případně dítě sám vychovával. Pak se jednalo o vymáhání výživného pro dítě. V tomto bodě se velmi prakticky ukazuje dvoukolejnost rakouského soudního systému. Církevní soud mohl uznat zásnuby jako platné a vyzvat odstupující stranu, aby poškozené straně ztrátu nahradila, tj. vyzvala je k dosažení vzájemné dohody na výši odškodného či výživného. Když k tomu nedošlo, musela se poškozená strana domáhat svých práv u civilního soudu.

Příkladů bychom našli celou řadu. Tak například Magdalena Míková se v říjnu roku 1858 u manželského komisariátu na Svaté Hoře domáhala výživného pro svého ani ne tříletého chlapce, jehož otcem byl jistý Josef Palivec. Magdalena tvrdila, že jí Palivec slíbil manželství a pod tíhou tohoto argumentu ji přivedl do jiného stavu. Ke sňatku se ale nemá, naopak tvrdil (což vyplývá ze soudního protokolu), že Magdaleně manželství neslíbil. Sama Magdalena proto bohužel žádné svědky neměla. Protože ale v případu figurovalo nemanželské dítě, byla celá záležitost vrácena zpět na manželský komisariát.

12 Srov. otázka politického konsensu ke sňatku v 1. polovině 19. století, J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 126–127.

13 Ve fondu pražského arcibiskupství zabírá jen tematická část nedodržení manželského slibu více jak deset kartonů. NA Praha, APA II., III. Spory o nedodržení slibu manželského z let 1857–1876, inv. č. 1566, kart. 3010–3021.

Cílem bylo dosáhnout smíru, což v praxi znamenalo, že Magdalena se měla vzdát nároků na sňatek s Palivcem výměnou za finanční zaopatření dítěte. Stanovena byla částka 280 zlatých, které měl Palivec složit na c. k. okresní úřad. V případě, že by Palivec peníze ve stanovené lhůtě nesložil, čekalo by jej další soudní jednání, tentokrát u civilního soudu.[14]

Teoreticky by mělo být v zájmu všech zúčastněných dosáhnout dohody na domácí půdě, tedy v mantinelech navržených církevním manželským soudem. Po prohlášení, že zásnuby jsou platné, delegoval soud celou záležitost zpět k manželskému komisariátu. Zásadní úloha smírčího byla tedy spojena s osobou místního faráře nebo děkana, což můžeme vidět v řadě případů.

Marie Foltová žádala v březnu 1858 od Antonína Bendla náhradu za nedodržení manželského slibu ve výši 300 zlatých a navíc vrácení 40 zlatých, kterému půjčila. Jako důkaz bylo předloženo farní vysvědčení o zásnubním slibu[15] a roztržená (ale kolkovaná) svatební smlouva, kterou předložil ženich. V případu opět figurovalo nemanželské dítě. Standardní obrannou strategií ženy bylo konstatování, že kdyby jí neslíbil manželství, nátlaku muže by se nepodvolila. V tomto případě zjevně došlo k předběžné dohodě rodičů, ale nakonec nebyla složena potřebná částka 300 zlatých vojenskému úřadu, aby bylo dosaženo povolení k sňatku. Obžalovaný Antonín Bendl byl totiž rezervní u c. k. II. dělostřeleckého pluku. Bendl se cítil být do celého sporu vtažen vlastně proti své vůli, protože od sňatku ustupovat nechtěl. Vinu naopak viděl v rodině nevěsty. Spor snoubenců byl projednán před manželským soudem v Praze, kde bylo zasnoubení prohlášeno jako platné. Marie mohla tedy zpět požadovat pouze 40 zlatých, které Antonínovi půjčila.[16]

Snoubenecký spor dokládal realitu manželských sporů hned v několika bodech: snoubenka se dožadovala kompenzace za (prozatím) neuskutečněný sňatek, jakkoli se zvolená finanční částka zdála být nereálná v konfrontaci s realitou vojenské služby. Ostatně, jaké důvody vedly snoubence k záměru uzavřít vojenský sňatek? Důvodem mohla být touha ženy legalizovat vztah i legitimitu dítěte. Dosáhnout povolení k sňatku s vojákem ale bylo obtížné.[17] V tomto bodě evidentně koliduje soudobý platný právní systém v Rakousku. Zásnuby jsou platné (o čemž do roku 1868 výhradně rozhoduje církevní soud), povolení ke sňatku ale ze strany státu vázne. Řešením pak mohla být

14 Případ je popsán velmi stručně, nejsou ani známy bližší údaje o snoubencích. Z případu ale vyplývá, že byl již projednáván u manželského soudu v Praze a následně vrácen k dojednání na příslušný manželský komisariát. NA Praha, APA II., III. Spory o nedodržení slibu manželského z let 1857–1876, inv. č. 1566, kart. 3010.

15 Tento typ dokumentu je zatím bezprecedentní, je pouze zmíněn do protokolu. Po skončení jednání ale mohly být přílohy vráceny žadatelce.

16 NA Praha, APA II., III. Spory o nedodržení slibu manželského z let 1857–1876, inv. č. 1566, kart. 3010.

17 K vojenským manželstvím viz J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 188–189.

kompenzace zmařeného sňatku v dalším kole jednání u civilního soudu nebo přece jen uzavření manželství.

Nikdy se k manželovi nevrátím

V případě konfliktů v již uzavřených manželstvích se mnohdy jedná o skutečně závažné spory. Často jde o projevy domácího násilí, nedostatek výživy poskytované manželce nebo dětem, spory mezi příbuznými manželů nebo dětmi z předchozích manželství. Typologie těchto manželských sporů (tj. po uzavření manželství) se postupně vytváří, a to jak s pomocí pramenů vzniklých činností arcibiskupského a městského soudu ve Vídni,[18] tak činností Knížecího arcibiskupského soudu v Praze.[19]

V každém případě jde mnohdy o závažné konflikty, které boří mýtus o nutné soudržnosti manželství během 19. století. Zároveň ale stále platilo, že jakékoli vybočení z normy vyvolávalo zvýšený zájem okolí, navíc spořádanost partnerských soužití byla kontrolována také státem.[20] Případ manželů Šůchových je dokladem, že některé spory nutně vyvolávaly veřejné pohoršení.

Třicetiletá Josefa Šůchová z Volduch (dále Josefka) se po několika měsících po svatbě od svého manžela odstěhovala zpět k otčímovi. S manželem Josefem Šůchou měla dceru narozenou v roce 1860, ve skutečnosti čtyři roky před uzavřením manželství (22. listopadu 1864).[21] Josef Šůcha se živil jako povozník, Josefka byla dcerou z rodiny, kde otčím spravoval hospodářství. Sňatek se může jevit jako jakési východisko z nouze, ze situace, kdy byla již na světě nemanželská dcera Marie[22] a matka potřebovala získat oficiální status. Manžel měl přinést do manželství také grunt, který zdědil, žena věno, které bylo dohodnuto. Sňatek s otcem dítěte se zřejmě jevil jako logické řešení, přesto, při znalosti předchozích okolností, překvapí.

18 Na tomto místě lze upozornit na projekt vídeňských kolegů k manželským soudním sporům 16. – 18. století, srov. URL: <http://www.univie.ac.at/ehenvorgericht/>, [cit. 3. 8. 2016].

19 Což je částečně předmětem této studie. Téma ale přímo vybízí k hlubší analýze.

20 Manželská věrnost, respektive její porušení, je v 19. století chápána již jen jako delikt soukromého charakteru, který může žalovat jen postižená osoba, a to do šesti týdnů po zjištění skutečnosti (zákoník Josefa II. z roku 1787; trestní zákoník z roku 1852 ukládá nejvýše tříměsíční vězení). Srov. J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*, s. 208–209.

21 Státní oblastní archiv (dále SOA) Plzeň, matrika oddaných Osek, 1848–1874, s. 126; V otázce věku snoubenců se záznamy rozcházejí. Zatímco podle protokolů manželského soudu měla Josefka třicet let, podle matriky bylo snoubencům v době svatby 28 let (Josefka) a 39 let (Josef).

22 Dcera Marie Aubrechtová se narodila 19. července 1860, podle záznamu v matrice ale ani po sňatku nedošlo ke změně statusu na manželské dítě, otcovství je tedy odkryto pouze v soudním spise. Srov. SOA Plzeň, Sbírka matrik západních Čech, Římskokatolická církev, Osek, matrika oddaných, 1848-1874, s. 79; podle matrik z pozdějších let manželé už další děti neměli, srov. SOA Plzeň, Sbírka matrik západních Čech, Římskokatolická církev, Osek, matrika oddaných, 1868–1874, 1874–1888.

Josefka ale s manželem žít nedokázala, zřejmě především proto, že Josef se vyjevil jako muž neschopný dodržet základní požadavky spojené s institucí manželství. Josefka se brzy po uzavření sňatku vrátila domů, ale Josef se cítil dotčen a požadoval její návrat. Celý spor byl zaznamenán farářem Veverkou v Oseku (Osek i Volduchy u Rokycan), který se snažil manžele smířit. Veverka se snažil domluvou přimět Josefku, aby vzala manžela doslova na milost a alespoň na určitý zkušební čas se vrátila domů a dala manželovi možnost, aby se polepšil. Odmítla se slovy: *„Nikdy se k manželovi nevrátím."*

Sám farář byl nucen okolnostmi konstatovat, že Josef *„je morálně zpustlý povozník nakažený syfilidou, který svou ženu jako dívku přivedl k pádu* […], *po svatbě ale stále drží, stejně jako 3 roky před tím, se svobodnou dcerou hostinského z Volduch."* Další komplikaci celé věci vidí farář v nevyplaceném věnu, protože mezi tím došlo u Josefina otčíma k požáru, který prozatím znemožnil jeho vyplacení. Josefka je už nyní rozhodnutá nenechat manželovi žádné prostředky a naopak očekávala odložení finanční částky na výživu dítěte a uvažovala o tom nechat se rozvést.[23]

Josefka oprávněně ukazuje na manželovu nevěru a zhýralost, zároveň sama tuší, že veřejné ostudě neujde. Předpokládá sice, slovy faráře Veverky, že neujde veřejnému pranýřování, až bude světským ramenem donucena k návratu k manželovi, což bude ale méně pohoršující ve srovnání se situací, kterou zažila v roce 1850 ještě jako svobodná dívka. Tehdy byla od svého nynějšího manžela nakažena a z úředního nařízení, zároveň s vykřičenými nevěstkami, pohnána četnictvem do nemocnice do Plzně. Z vesnice byla, k velkému pohoršení v celé obci, odvedena rovnou z kostela.[24]

Při znalosti těchto okolností je s podivem, že si Josefka otce svého dítěte vůbec vzala. Povinné úřední smiřování manželů nevedlo k žádnému výsledku, což částečně předpokládali také úředníci Knížecího arcibiskupského soudu v Praze. Nicméně soud zaujímá jasné stanovisko, které tlumočí také faráři Veverkovi do Oseka, manželé se buď musí smířit a sdílet společnou domácnost, nebo mají požádat o rozvod od stolu a lože. Mezi tím může žena požádat u civilního soudu o předběžné povolení žít mimo manželovu domácnost.

Příklad manželů Šůchových poukazuje mimo jiné na závažné rozpory, které mohly manželství doprovázet, a také na v dané době ne zcela obvyklou skutečnost, že si vdaná žena dovolila jednat na vlastní pěst a od manžela se odstěhovat, ačkoli to soudobá právní norma nedovolovala.

23 NA Praha, APA II., VIII. Mixta z let 1860–1871, inv. č. 1572, kart. 3009.
24 Tamtéž.

Smíření manželů Sklenářových

Zcela jiný příběh se odehrál v obci Chlustina na bývalém panství Točník v letech 1862 až 1863. V tomto případě se jednalo o závažnou žádost o anulaci sňatku z důvodu zatím neprokázané neschopnosti konat manželskou povinnost. Pokud se jedná o žádosti o anulace, jsou prakticky vždy doprovázeny závažnými obviněními a cílem žadatele je v tomto případě dosáhnout zneplatnění sňatku. V případech projednávaných u Knížecího arcibiskupského soudu v Praze bylo naříčení z neschopnosti konat manželskou povinnost obsahem zatím všech zkoumaných případů.[25] Ovšem ať už byla tělesná vada prokázána či nikoli, často se ukázalo, že mezi manželi byly i další, hlubší rozepře, které prostupovaly do široké rodiny.

Mohl by o tom vypovídat také příběh manželů Sklenářových. V lednu roku 1862 si vzal zednický tovaryš a domkář v Chlustině Josef Sklenář Barboru, dceru domkáře Tomáše Špičky z Chlustiny.[26] Na první pohled se vše jevilo bezproblémově, neboť se jednalo o sociálně rovnocenný sňatek. Svatba se konala v Praskolesích, v tamějším chrámu Páně zasvěceném sv. Mikulášovi 21. ledna 1862. Nevěstě bylo 26 let, ženich byl o čtyři roky starší.

Rok se s rokem sešel a v kanceláři Knížecího arcibiskupského soudu v Praze se objevila žádost o zrušení sňatku. Iniciátorem stížnosti byl manžel Josef Sklenář, který přijel 17. ledna 1863 osobně do Prahy na arcibiskupství, aby zde podal svou žádost, kterou měl již předem písemně připravenou. Sekretariát zastoupený panem Horou sestavil písemný záznam o podání celé záležitosti k manželskému soudu. Josef byl na úřední jednání pečlivě připraven, s sebou totiž rovnou přivezl nejen vlastní žádost, ale i důležité přílohy. Jednou z nich bylo dobrozdání místního lékaře Dr. Linkeho (ze 7. ledna 1863) o zdravotním stavu manželky Barbory. Obsah lékařské zprávy zatím blíže nespecifikoval. Josef popsal pouze důvody svého příchodu k arcibiskupskému manželskému soudu tak, že manželka Barbora se údajně zdráhá podstoupit lékařský zákrok – přímo je zmíněn operační zákrok – který by jí pomohl, a zachránil tak manželství. Sám, respektive s pomocí písaře, formuloval také přiloženou žádost, osvětlující důvody k anulaci. Uvedl mimo jiné, že manželka se

25 Srov. Z. PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, *Každodennost manželství*, s. 147 nn; Zuzana ČEVELOVÁ, *Bolest a potupa lidského osudu. Manželské spory při pražském arcibiskupství*, Dějiny a současnost 33, 2011, č. 7, s. 26-29.; NA Praha, APA II., V. Rozvodová řízení z let 1857–1876, inv. č. 1567, kart. 3023, případ Sklenář.

26 SOA Praha, Sbírka matrik středních Čech, Římskokatolická církev, Praskolesy (Chlustina), matrika oddaných, 1841–1872, s. 173.

od něj hned po Třech králích 1863 odstěhovala a vrátila se zpět k otci Tomáši Špičkovi. Jako doklad připojil vyjádření obce k této záležitosti.[27]

Josef Sklenář ale nebyl v této záležitosti zainteresován sám. Manželka Barbora se odstěhovala k rodičům, je tedy jisté, že o rozepři manželů Sklenářových se v obci a farnosti vědělo. Ale proč se Barbora odstěhovala? Toto jednání nezůstalo bez odezvy a navíc Josef Sklenář musel už mít v této době zcela jasno, plánoval podat žádost o anulaci sňatku.

I v tomto případě, jako v mnoha jiných i méně závažných sporech projednávaných u manželského soudu v Praze, byla role duchovního pastýře v místě zcela nezastupitelná. Aby farář Antonín Burka dostál své povinnosti státního úředníka, který je k dispozici k jednání s úřady i s jednotlivci, projednávání a sepisování různých žádostí, a při tom dostál všem povinnostem duchovního pastýře, využíval různých možností, jak vše potřebné promptně zařídit. Ke Špičkům poslal kostelníka se vzkazem, aby se dcera i otec dostavili na faru. Pak přišel na řadu důležitý výchovný moment, který si Antonín Burka jako duchovní pastýř nenechal ujít: vysvětloval, objasňoval, káral a připomínal, co si manželé před rokem při oddavkách slíbili, jaké povinnosti mají dodržovat, jak by se k sobě měli chovat a co znamená manželská soudržnost, láska, úcta a věrnost, kterou si před Bohem slíbili.[28] Před ním leželo lékařské dobrozdání, které přinesl Josef, a kněz musel přece jen svědomitě reagovat na situaci, ve které se manželé nacházeli. Jeho snahou bylo zjistit přímo, věcně, ale citlivě, okolnosti vzniku jejich sporu. Je samozřejmé, že ze své pozice katolického kněze bude jednat vždy spíše jako obhájce manželství.

Josef Sklenář popíral, že by o Barbořině problému cokoli před svatbou věděl. *„Kdy a jakým způsobem jste se o tomto neduhu dozvěděl?“*, dotazoval se jej farář Antonín Burka. *„Ihned po sňatku* […] *Barbora nemohla se mnou manželsky obcovat, mne odháněla od sebe, a nepřipustila mne k sobě k tělesnému obcování“,* popsal počátky jejich manželství Josef Sklenář a doplnil, že podle něj došlo k plnění manželských povinností poprvé až v prosinci 1862 (téměř rok po svatbě): *„A to se mnou tak urputně zacházela, se bránila, až mě košili roztrhla“,* konstatoval. Svou výpověď nakonec lakonicky uzavřel: *„Když ale jsem několikrát již s ní obcoval, uznal a shledal ji, že není k potřebě.“*[29]

Takto tedy vypadal Josefův náhled na celou situaci. Na otázku faráře Antonína Burky: *„Co jste napotom na to podnikl?“*, dostal Josef možnost vylíčit všechny své kroky. Ať už byla pravda v této chvíli na straně kohokoli, Josef rozhodně nečekal, že se něco vyřeší

27 NA Praha, APA II., V. Rozvodová řízení z let 1857–1876, inv. č. 1567, kart. 3023, případ Sklenář, vysvědčení obce Chrastiny, 11. ledna 1863.

28 Farář Antonín Burka nezapomněl na tento zásadní pastorační rozhovor upozornit. NA Praha, APA II., V. Rozvodová řízení z let 1857–1876, inv. č. 1567, kart. 3023, případ Sklenář, protokol, fara Praskolesy, 14. ledna 1863.

29 Tamtéž; Josef informace znova zopakoval do protokolu při dalším přelíčení u manželského soudu v Praze dne 29. října 1863.

bez jeho aktivního přičinění. Jednal podle jednoduchého názoru – je-li s nevěstou něco v nepořádku, je třeba si záležitost vyjasnit s jejím otcem. Sám se ale za Tomášem Špičkou nevydal. Jestli v té době Tomáš Špička nebyl doma (jak tvrdila Barbora) nebo si Josef vlastně netroufal, není jasné. V každém případě ke Špičkovým poslal svou tetu. Její návštěva u příbuzných ale do situace žádné jasnější světlo nepřinesla. A tak se Josef rozhodl jednat. Ještě v prosinci se vypravil poradit k místnímu lékaři do obce Žebrák, aby dohodl pro Barboru lékařské vyšetření. S Barborou ale nic nepořídil, jak se zřejmě dalo očekávat, nechtěla se nechat vyšetřit. Po Novém roce přišlo Josefovi úřední předvolání k notáři do Hořovic. Byl překvapen, když se tam potkal s manželkou Barborou a jejím otcem Tomášem Špičkou, nebo byla návštěva notáře předem plánovaná záležitost? Zdá se, že i Špičkovi hodlali zaujmout určitou strategii jednání.

Ač bychom rádi přinesli důkazy hovořící jinak, uzavření manželství bylo v 19. století často pragmatickou záležitostí. Od spojení dvou rodin, realizované sňatkem potomků, byly očekávány jednoznačné benefity a předpokládalo se poněkud samozřejmě, že sňatek bude po všech stránkách funkční. Pokud nevěsta (manželka) nebyla v pořádku, nenaplňovala jednu z očekávaných rolí, mohla se snadno stát „zbožím bez hodnoty". V tomto případě ženské tělo nefungovalo, jak se všeobecně očekávalo. A v ohrožení byly najednou všechny hodnoty, které lidé 19. století vnímali jako podstatné. Jednalo se o čest, zdraví, peníze i v neposlední řadě o dobrou pověst.

U notáře šlo zřejmě pouze o podání vysvětlení k Barbořině zdravotnímu stavu. Figurovala zde nová zpráva o lékařském vyšetření od Dr. Linkeho, kde se jasně hovořilo o překážce vykonávat manželskou povinnost, která se vyskytuje na straně Barbory Špičkové. Vadu je údajně možné operativně odstranit. A jak se vzápětí ukázalo, lékařské vyšetření proběhlo na popud Tomáše Špičky. Tentýž den se Barbora odstěhovala zpět k rodičům – i se svým nábytkem – jak podotknul Josef, kterému v této chvíli zbyla prázdná chalupa a jasná vize, že musí konat. A tak se všichni sešli už 14. ledna 1863 na faře v Praskolesích.

Zatím máme před sebou pouze Josefovu verzi manželského konfliktu. Při setkání na faře sice prohlašoval, že pokud se Barbora ze své vůle nechá operovat a uzdraví se, chce s ní i nadále žít v manželství. Ale věřil tomu vůbec? Cítil nutkání říci, jak jejich manželské soužití pokulhává za jeho představami – byť utvořenými dobovými konvencemi: *„Manželka má téměř skrze 22 neděl na mne nemluvila, a že kdyby v mém příbytku zlato i stříbro měla, že ji to nic netěší, a říkávala mě, abych se s ní neradil, a abych na ni nemluvil a nekoukal"*, protože jinak hrozilo, že mu prý dá pohlavek.[30]

30 Srov. NA Praha, APA II., V. Rozvodová řízení z let 1857–1876, inv. č. 1567, kart. 3023, případ Sklenář, výpověď Josefa Sklenáře, protokol, fara Praskolesy, 14. ledna 1863.

Konečně byl dán prostor k vyjádření také Barboře. O problému prý před svatbou nevěděla, z neschopnosti ji nařkl až její manžel. S manželem nemluvila s odůvodněním, že prý ji Josef nazval *„courou"*, a proto nestála o to s ním nadále komunikovat. Několik měsíců tedy trval „klid před bouří", když v prosinci 1862 konečně došlo ke zlomové situaci. Pokus o naplnění manželské povinnosti skončil nezdarem. Přece jen se očekávalo, že manželka bude schopná, ochotná a také adekvátně psychicky vyspělá, aby akt pohlavního styku chápala jako neodmyslitelnou součást manželství, byť by si o jeho vlastním průběhu myslela cokoli. Zpočátku Barbora pravděpodobně nevěděla, jaký problém před ní stojí, nicméně Josefovo chování neakceptovala a překročila tím hranice poslušnosti, které byly očekávány. Na svou obranu uvedla: *„Bránila jsem se proto, abych se proti nařknutí, že bych dříve nepočestně chovala, ohraditi mohla"*, bránila ale i vlastní zdraví. Nakonec prožívala prostě strach a rozčarování. Do protokolu uvedla: *„Já jsem tu bolest déle vydržet nemohla, neb můj manžel krutě se mnou zacházel, a dvakrát si svící* […] *do mne svítil, já se hýbati nesměla."*[31]

Soudržnost s původní rodinou a důvěra k rodičům byly u Barbory velmi silné. Lékařské vyšetření v Hořovicích podstoupila na popud svého otce, který usoudil, že bude lepší, když budou mít Špičkovi v ruce vlastní dobrozdání. Navíc nečekali, až Josef podnikne kroky, které by zřejmě nemohli nijak zvrátit. Výsledek lékařského vyšetření ale nebyl pro Barboru příznivý. Zachování manželství za každou cenu pro ni zřejmě nebylo prioritou. Barbora prohlásila, že žádnou operaci nepodstoupí. Můžeme se jen domnívat, jaké důvody za tímto rozhodnutím stály. Jedním z důvodů mohl být i pocit silného původního rodinného zázemí.

Důvodem zřejmě nebyl strach z lékařského zákroku, což by bylo pochopitelné. Barbora Sklenářová plně chápala obsah lékařské zprávy i dopad na jejich manželství. Důvody, které ji vedly k odmítnutí, vyjádřila zcela jasně – nepřeje si být manželem osočována a nechce snášet další urážky a nadávky. Za prvé ji prý manžel neustále předhazoval, *„že jej chce otrávit"*, a za druhé se nestaral o její výživu. Od svatby uběhl sotva rok, z toho celých osmnáct týdnů si musela Barbora, jak tvrdila, obstarat výživu sama. Manžel si navíc z jejich společného majetku nechal půl korce obilí umlít a uschoval je u svých rodičů.

Bylo jednoznačné, že otci Tomáši Špičkovi nebyl osud jeho dcery lhostejný. *„Jakožto otec od sedmi dítek, a již 58 let stár bych si z toho zrovna zoufat v stavu byl, kdyby tato záležitost nebyla vbrzku ukončena"*, prohlašoval.[32]

Po jednání na faře v Praskolesích následovalo krátké období, ve kterém si každá strana dostupným způsobem pojišťovala své úmysly. Špičkovi si nechali vystavit kolkované

31 Srov. tamtéž, výpověď Barbory Sklenářové, protokol, fara Praskolesy, 14. ledna 1863.
32 Tamtéž, výpověď Tomáše Špičky, protokol, fara Praskolesy, 14. ledna 1863.

potvrzení od obce, že se Barbora odstěhovala k rodičům. Josef Sklenář do vlastní žádosti k arcibiskupskému soudu sděloval, že považoval za nutné obstarat si hospodyni. Do protokolu, který vznikl na faře v Praskolesích 14. ledna 1863, nechal zaznamenat, že část věna vyplacená Barboře v den svatby bude stále předmětem jednání. Josef tedy, přestože si v tuto chvíli urputně přál, aby jeho manželství bylo prohlášeno za neplatné, zároveň přemýšlel i nad nepříjemnými důsledky – bude muset vracet věno?

Nervozita a silný pocit nejistoty musely Josefa Sklenáře silně zasáhnout. Zmíněné dokumenty (protokol s výpověďmi, Josefův vlastní dopis se žádostí a lékařské dobrozdání) odešly na pražské arcibiskupství kolem 14. či 15. ledna 1863. Hned vzápětí totiž posílá do Prahy další dopis (nikoli poslední) a také se vydal do Prahy osobně. Ještě 24. července 1863 opět urgoval arcibiskupský manželský soud se svou žádostí o brzké vyřízení případu s tím, aby bylo uznáno, že jeho manželství je od počátku neplatné.[33]

Celý příběh soužití manželů Sklenářových prošel za půl roku od ledna do července 1863 mnoha dramatickými zvraty. Nelze přehlédnout emotivní vyjádření obou stran, Josefa i Barbory, která dostala písemnou podobu. Mnohá slova se mohou jevit jako přehnaná a plná momentálních emocí, přesto se jednalo o úřední dokumenty a oficiální korespondenci. Neschopnost manželky Barbory konstatoval nejdříve Josef sám, ale později přiznal, že měl i jiné zdroje informací. Svou roli sehrála nejen lékařská zpráva pořízená na žádost Tomáše Špičky, ale i vyjádření porodní báby.[34]

Najednou ale došlo v celém případu k nečekanému zvratu – Barbora údajně absolvovala lékařský zákrok, o čemž existovalo další lékařské dobrozdání poslané do Prahy. Zákrok měl provést Dr. Tollar.[35] „*S operací své manželky spokojen nejsem*“, psal do Prahy zoufalý Josef Sklenář v dopise z 16. února 1863 a vyznal se: „*Žádný člověk to nezkusil, co já jsem již zkusit musil.*“[36] Barbora byla, podle něj, k sňatku přinucena vlastními rodiči a k němu, jako ke svému právoplatnému muži, žádnou lásku (!) necítí a neprojevuje. Jako důkaz má sloužit tvrzení, že Barbora už dříve (snad před svatbou) projevovala náklonnost k jinému muži, což bylo údajně mezi blízkými přáteli známé. A po vsi se povídá, že jej (svého bývalého milého) po svatbě zvala k sobě domů, ale dostalo se jí odmítnutí: „*Ty jsi vdaná, to být nesmí, a kdyby Pepík domů přišel, co by říkal?*“ Barbora ovšem naplno projevuje dlouho skrývanou bolest „*veřejně, v hospodě a v pláči*“, což si lze snadno představit, a říká:

33 Josef Sklenář poslal několik žádostí, které jsou datovány 17. ledna, 6. února, 20. února 1863; rekapituluje např. v dopise z 24. července 1863, Srov. tamtéž.

34 „*Řekla mi, že ji Jan Nový jakýsi před mou svatbou potřebovati chtěl, že se ale do ní dostati nemohl.*“ Toto tvrzení Barbora popřela. Srov. tamtéž, protokol manželského soudu, 29. října 1863.

35 Údaj uvádí také znova Josef Sklenář. Srov. tamtéž.

36 Ostatně později byla skutečně realizace lékařského zákroku popřena. Srov. tamtéž, dopis Josefa Sklenáře z 24. července 1863.

„Františku, jak Tě vidím, tak musím plakat, mne rodiče k němu přinutili a já jsem velmi nešťastná", s hořkostí rekonstruuje události v dopise Josef Sklenář.[37]

Barbora s ním prý celý rok společně nejedla a tak oprávněně pojal podezření, že jej chce otrávit. Když se jednou vrátil domů po práci (pracoval často mimo jako zednický tovaryš) a najedl se, cítil silné bolesti v oblasti žaludku. Manželka mu ale jen tvrdě odpověděla: *„Dobře ti tak, to ti patří!"* Od té doby nabylo jeho zoufalství téměř hmatatelnou podobu a domníval se, že jedině manželský soud v Praze jej může z jeho osobní bídy vysvobodit.

V každém případě 5. března 1863 rozhodl Knížecí arcibiskupský soud v Praze, že manželství Barbory a Josefa Sklenářových je platné. Barbora je z hlediska kanonického práva považována za schopnou, a proto k anulaci není důvod. Manželské spory ale výrok soudu nevyřešil a v srpnu dokonce požádala obec Chlustina farní úřad, aby se do záležitosti manželů Sklenářových opět vložil.[38]

Celý případ byl znovu otevřen v říjnu 1863. Josef Sklenář znova zopakoval všechny zásadní údaje. Jako důležitý milník byl chápán lékařský zákrok, který Barbora údajně podstoupila u Dr. Tollara. Ten považoval zprvu věc v podstatě za vyřízenou, Barbora byla podle něho v pořádku. Josef, po několika marných pokusech *(„ve třech nocích"*), opět konstatoval manželčinu neschopnost. Zmínku o tom, že by se Barbora mezi tím vrátila do Josefova domu, nenacházíme. Naopak sám Josef udává, že se tak dělo *„v obydlí jejích rodičů"*. Josef tedy čelí dalšímu neúspěchu – pokolikáté už?

Situaci silně podbarvuje Josefova urputnost, se kterou chce dosáhnout vyřešení svého případu. Ani v této chvíli se nevzdal. Stížnost u Dr. Tollara byla zpočátku neúspěšná, protože ten se nejprve snažil celou záležitost zamluvit. Josef ale jednal jako rozhodný muž se zkušenostmi, absolvoval stání u manželského soudu v Praze a nechce se nechat ukonejšit výmluvami. Jakmile pohrozil, že věc nechá prozkoumat soudními lékaři, Dr. Tollar se lekl a poznamenal: *„Ono to je těžké, já myslel, že jí pomohu, ale ona se nechce dát řezat."*[39]

Cesta k novému soudnímu jednání se otevřela. V říjnu téhož roku se manželé opět sešli v Praze. K lékařskému vyšetření byli přizváni Dr. Josef Maschka a Dr. Gottfried Ritter z Rittersheinu. Soudní jednání bylo zahájeno dopoledne obvyklým protokolem, odpoledne se všichni účastníci sešli v ordinaci Dr. Maschky.[40] Co se týče zdravotního stavu Barbory Sklenářové, bylo zkonstatováno, že je zdravá a k *„vykonání povinnosti manželské zúplna*

37 NA Praha, APA II., V. Rozvodová řízení z let 1857–1876, inv. č. 1567, kart. 3023, případ Sklenář, dopis Josefa Sklenáře, 16. února 1863.

38 Tamtéž, dopis představenstva obce Chrastiny, 5. srpna 1863.

39 Tamtéž, protokol z jednání manželského soudu, výpověď Josefa Sklenáře, 29. října 1863.

40 Protokol uvádí přesnou adresu – byt Dr. Maschky, na Novém Městě v Praze, č. p. 700–II. Za vyšetření si každý vzal tři zlaté. Tamtéž, protokol z 29. října 1863.

schopná". S ohledem na detaily uvedené v protokolu byla Barbora zdravá celou spornou dobu a Josef se prostě jen „*málo snažil*".[41] Stručné rozhodnutí soudu ve prospěch platnosti manželství je datováno dnem 2. listopadu 1863.

V následujících dnech měl farář Antonín Burka za úkol seznámit manžele Sklenářovi s výsledkem soudního jednání. Že jejich případ dávno nezůstal jen záležitostí rodiny či fary, svědčí důkladné reference pátera Burky. K projednání rozsudku se na faru dostavili nejen manželé, ale také starosta a radní. Páter Burka přečetl a vysvětlil rozsudek, poučil a připomenul manželský slib a po všech přestálých peripetiích ke svému uspokojení nakonec konstatoval, že „*tentokráte žádoucí smír mezi těmito manželi jest docílen!*" Barbora a Josef pak museli veřejně odprosit své rodiče, Josef měl následně urovnat své záležitosti s Dr. Tollarem ze Žebráka. Farář Antonín Burka závěrem svého dopisu vyslovil naději, že „*jmenovaní manželé svorně a spokojeně pospolu žíti budou*". Záruku vidí v tom, že si už opravili vyhořelý domek a zavázali se bez prodlení také dořešit sporné záležitosti ohledně svatební smlouvy a Barbořina věna.

Aby jejich rozhodnutí nezůstalo pouze ve fázi slibů, museli manželé svá rozhodnutí písemně stvrdit do protokolu, který putoval zpátky do Prahy. „*Povězte nám*", formuluje otázku směrem k Barboře Antonín Burka, „*zdaliž s manželem svým Josefem Sklenářem, jak v řeči, tak v skutku, jak v domácnosti, taktéž na veřejnosti, co věrná křesťanská manželka živa býti, domácí práce jak přísluší, bedlivě obstarávati, jej v jeho obživě podporovati, chcete?*" a zejména, jestli už nikdy nepomyslí na to, že by svého manžela znova opustila a odstěhovala se k rodičům? [42] Představy o povinnostech řádné manželky jsou na výsost jasné a nepochybné.

Jakými proměnami musel během několika měsíců projít postoj Josefa Sklenáře? Jaké důvody jej přiměly k tomu, že se z urputného žadatele o anulaci sňatku stal zastánce vlastního manželství, který konečně podepsal prohlášení, že chce svou manželku „*věrně milovat a nikdy neopouštět*"? Zdá se, že hybatelem událostí bývají nakonec velmi prozaické důvody. V závěrečném protokolu již není o zdravotním stavu Barbory Sklenářové zmínka. Naopak, jednoznačný prostor je věnován majetkovému vypořádání. Již na počátku bylo naznačeno, že v případě Sklenářových se jednalo o více méně rovnocenný sňatek potomků chalupníků, oba do manželství přinášeli majetek. Barbora ve formě věna, jehož část Josef vyčerpal a v době veřejného sporu, stvrzeného mimo jiné odstěhováním Barbory do rodného domu, musel Špičkovým navracet zpět. A v tom, přibližně v druhé polovině roku 1863, Josefovi vyhořel domek. Možná, že toto živelné neštěstí mohlo manžele přivést

41 Tamtéž, protokol z jednání manželského soudu, výpověď Barbory Sklenářové k vyšetření Dr. Tollara, 29. října 1863.

42 Protokol o výkladu rozsudku manželského soudu v Praze ze dne 2. listopadu, fara Praskolesy, 6. listopadu 1863.

znova na společnou cestu. Tomáš Špička také stál o urovnání sporu, klid a zázemí pro svou dceru. Nový začátek symbolizoval nový dům (Chlustina č. 51), kde se Barbora stala spolumajitelkou a Josef dostal zpět část věna.[43] Zdá se, že oba byli odhodláni začít znova a překonat předchozí rozpory. Zdravotní stav Barbory se nakonec ukázal být skutečně dobrý, protože manželům Sklenářovým se v rozmezí let 1864 až 1876 postupně narodily čtyři děti.[44]

Závěr

Případ manželů Sklenářových, ale i jiné výše zmíněné případy, dotvářejí (a mnohdy přetvářejí) naše současné představy o manželství 19. století. Samotný fakt, že manželství bylo i v minulosti provázeno závažnými spory, snad není překvapením. Mnohdy ale manželé nebo příbuzní spory skrývali uvnitř rodiny či s naprostou jistotou převážily ekonomické zájmy rodin nad nesrovnalostmi a instituce manželství zůstala navenek nedotknutelná. Ve většině případů se jednoduše nedochoval pramen, který by specifické a mnohdy velmi subtilní manželské problémy dokládal.

Společenská, ekonomická a politická situace 2. poloviny 19. století v Čechách umožnila obyvatelstvu postupně využívat nové možnosti, jak získávat vzdělání, práci a životní zkušenosti. Svobodný pohyb obyvatelstva za prací, intenzivní fluktuace informací a v důsledku toho rozšiřování myšlenkového okruhu venkovského obyvatelstva zřejmě přispěl i k novému pohledu na manželství.

V případu manželů Sklenářových i Šůchových žili manželé určitou dobu odděleně, i když s tímto stavem druhá strana nesouhlasila. Ovšem míra tolerance okolní společnosti je ve srovnání s 1. polovinou 19. století výrazně větší a zejména pak ve srovnání s obdobím před vydáním Všeobecného občanského zákoníku. Není ovšem řečeno, že okolí rozvrácená manželství beze zbytku tolerovalo, chápalo či podporovalo vzdorování jednoho z manželů a vzpírání se společnému soužití.

Význam lékařských vyšetření pro výsledky soudních řízení si vyžaduje samostatný komentář. Lékařský věda je v této době již natolik pokročilá, že expertízy podané lékaři na vyžádání soudu jsou chápany jako nevyvratitelné. Tato lékařská vyšetření sloužila jako

43 Protokol informuje také o výši věna (420 zlatých rakouské měny) a části, kterou Josef vracel Špičkovým (200 zlatých). Srov. tamtéž, protokol o výkladu rozsudku manželského soudu v Praze ze dne 2. listopadu, fara Praskolesy, 6. listopadu 1863.

44 Syn Josef Sklenář (narozen 3. srpna 1864), dcera Marie Sklenářová (narozena 24. ledna 1867), srov. SOA Praha, Sbírka matrik středních Čech, Římskokatolická církev, Praskolesy (Chlustina), matrika narozených, 1853–1867, s. 272, 331; dále dcera Kateřina Sklenářová (narozena 20. října 1872) a syn Bedřich Sklenář (narozen 27. února 1876), srov. SOA Praha, Sbírka matrik středních Čech, Římskokatolická církev, Praskolesy (Chlustina), matrika narozených, 1867–1865, s. 109, 184.

základní podklad pro formulaci rozsudků. Struktura jednotlivých závěrečných soudních zpráv jednoznačně odkazuje na lékařské zprávy a argumentuje jejich obsahem. Lékařský slovník je ovšem ponechán stranou. Manželům je sdělen pouze základní rozklad problému tak, aby mu porozuměli, a rozsudky navíc doplňovala instrukce vybízející faráře, aby obsah dotyčným náležitě vysvětlil. Přizvání lékařů k šetření svědčí o modernizaci církevního soudnictví, zároveň v tom můžeme vidět také nutnost související se službou státu, neboť ve sledované době zastupovaly církevní soudy ve věcech manželských sporů také stát. Stát přirozeně podporoval používání rozvinutých vědeckých metod. Bez povšimnutí ale nesmí zůstat fakt, že katolická církev vždy hájila nedotknutelnost instituce manželství ve smyslu „co Bůh spojil, člověk nerozlučuj". V praxi to znamenalo, že obhajovat legitimitu sňatků chápala jako svůj výsadní úkol s použitím všech dostupných prostředků.

Summary

Marital Disputes before the Court. The Reality of Marriage in the Judicial Acts of the Prague Archbishopric in the 1860s

The study reflects selected matrimonial disputes of the 1860s and derives from the court records of the Prague archbishopric. The introduction briefly outlines the legal framework of marriage during the 19th century. The second part deals with the principles of engagement disputes and shows several illustrative cases. The next section focuses on two complicated disputes. The first one is the argument between Mr and Mrs Šůcha, in whose centre there was a serious venereal disease, and eventually, the wife left her husband. The second dispute, between Mr and Mrs Sklenář, whose central issue was the inability to have sexual intercourse on the part of the wife, is the example of an application for nullifying marriage. The dispute lasted more than a year and ended with the reconciliation of the couple and the reconciliation of both the families. Matrimonial disputes took place mostly in countryside. But through the parish offices, the participants were in connection with the archbishop marriage court in Prague. The functioning of the ecclesiastical tribunal in Bohemia in the 1860s is partially outlined in the study, too. The given cases are an attempt to examine everyday marital life, the existence of violence, respect to authorities and the attitude of a village to marital conflicts.

Jaroslav NEČAS

Legionáři před Mimořádným lidovým soudem v Chrudimi 1945–1948

Abstract: Czechoslovak Legionaries Tried by the Extraordinary People`s Court in Chrudim between 1945 and 1948

The study describes the lives of ten men serving in the Czechoslovak Legions in the First World War and brought, after the Nazi occupation of Czechoslovakia, before the Extraordinary People`s Court in Chrudim. The first part of the paper deals with their volunteer service in the Czechoslovak Army in Russia, France and Italy. The main section of the study is focused on their lives during the Second World War and their post-war trials before the Extraordinary People`s Court in Chrudim.

Key words: *the Czechoslovak Legions – Czechoslovak retribution processes between 1945 and 1948 – the Protectorate of Bohemia and Moravia – Chrudim – judiciary*

Po roce 1989 se české historiografii otevřely nové možnosti studia. Mezi ně patřily dějiny československých legií, komunisty tak ostrakizované především kvůli účasti legionářů v ruské občanské válce. Mimo to se také zpřístupnily archivy umožňující badatelům studium československé retribuce po druhé světové válce. Zde se jedná o nelehké a velice kontroverzní téma, které jde ruku v ruce s odsunem Němců a také s politickým bojem v letech 1945–1948.

Mohlo by se zdát, že obě témata spolu nemají nic společného. Česká historiografie dosud prezentovala legionáře během druhé světové války zpravidla jako účastníky domácího či zahraničního odboje, vzpomeňme např. Ludvíka Svobodu, Josefa Mašína či Františka Moravce. V poněkud menší míře jsou zastoupeny osobnosti jako Jan Syrový nebo Radola Gajda, u nichž je zhodnocení přinejmenším problematické.[1] Legionářů-kolaborantů je známo minimum, za všechny jmenujme Emanuela Moravce.[2]

1 K oběma viz Jiří FIDLER, *Generálové legionáři*, Brno 1999.
2 Jiří PERNES, *Až na dno zrady*, Praha 1997.

To jsou ovšem muži tvořící tzv. velké dějiny, významní politici a vysocí důstojníci. Pokud bychom chtěli znát jména legionářů-odbojářů, najdeme jich stovky, ne-li tisíce na pamětních deskách a v seznamech popravených a umučených za druhé světové války. Přeskočme nyní druhou skupinu kontroverzních osobností a přesuňme se rovnou k obyčejným legionářům-kolaborantům. Troufám si říci, že se jimi doposud nezabýval nikdo, nebo jen velice málo badatelů.

Kde ovšem hledat tyto legionáře, kteří „sešli z cesty" a během okupace zradili legionářskou přísahu? Trestání kolaborantů a zrádců měly po skončené válce na starosti mimořádné lidové soudy (dále MLS) a trestní nalézací komise. Tato studie se zaměří na osoby souzené MLS v Chrudimi, konkrétně na ty s legionářskou minulostí. Na následujících stránkách budou zmapovány jejich osudy za obou světových válek a také jejich proces před MLS, abychom na konci mohli posoudit, do jaké míry si zaslouží nálepku kolaboranta a zda opravdu zradili svou přísahu.

Legionáře považovala veřejnost první republiky za elitu společnosti a status legionáře jim kromě finančních výhod zajišťoval určité společenské postavení. Ne všichni však během zkoušky, která přišla za okupace, obstáli se ctí, jak nám dokumentují právě spisy MLS. Ani soudci však po druhé světové válce nebyli zaujatí a nerozhodovali na základě prvního dojmu a veřejného požadavku k potrestání potenciálních viníků. Naopak dokázali, že i v těchto případech byla spravedlnost zpravidla slepá.

Literatura a archivní fondy k našim legiím

Dnes by bylo jistě nošením dříví do lesa rozebírat zde dopodrobna okolnosti vzniku a historii československých legií. Na toto téma existuje nepřeberné množství odborné i memoárové literatury. První díla vznikala už v prvních letech po návratu legionářů do vlasti. Jmenujme například obsáhlé čtyřsvazkové dílo *Za svobodu* doplněné o množství dobových fotografií, které vzniklo pod vedením legionáře Rudolfa Medka,[3] nebo například práci bývalého italského legionáře Josefa Logaje.[4] Tento trend přervala druhá světová válka a po krátké pauze i komunistická diktatura.

Po roce 1989 se stejným směrem vydala generace nových historiků, většinou však odkázaná pouze na písemné prameny ať už úřední či soukromé povahy. Mezi prvními vydali svoji monografii Miroslav Honzík[5] nebo Robert Sak.[6] Mezi nejnovější práce

3 Vojtěch HOLEČEK – Rudolf MEDEK – Otakar VANĚK, *Za svobodu. Obrázková kronika Československého revolučního hnutí na Rusi 1914–1920*, Praha 1925.

4 Josef LOGAJ, *Československé legie v Itálii 1915–1918*, Praha 1922.

5 Miroslav HONZÍK, *Legionáři*, Praha 1990.

6 Robert SAK, *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920)*, Praha 1995.

pak patří například obsáhlá encyklopedie *Československá legie v Rusku*[7] od autorského kolektivu, doplněná o množství dobových fotografií, čtyřdílná monografie Victora Fice[8] nebo například dílo Františka Emmerta.[9] Knihy Honzíka či Emmerta by se daly zařadit spíše do kategorie populárně naučné, protože nesplňují některé požadavky na odbornou historickou práci. I přes to však přináší některé zajímavé informace a v rámci poskytnutí základního přehledu pro předkládanou studii postačují.

Někde na pomezí mezi literaturou a prameny stojí plukovní a útvarové kroniky, které vycházely knižně během 20. a 30. let minulého století. Ohledně ruských legií existují kroniky všech 12 střeleckých pluků, ale i dalších útvarů, jako například úderného praporu, dělostřeleckých brigád nebo třeba některých technických rot. K francouzským legiím vyšly kroniky 21. a 22. střeleckého pluku, z italských 33. a 34. střeleckého pluku a 39. pluku výzvědčíků.

Dnešní badatelé však mohou využívat velké množství pramenů institucionální nebo soukromé povahy, zejména velkého množství vzpomínek a deníků, které vycházely ve velké míře za dob první republiky knižně. Tyto často nedostupné materiály schraňuje Československá obec legionářská. Významné jsou také sbírky Vojenského historického archivu. Kromě legionářských spisů a osobních karet uložených ve fondu Kancelář československých legií existuje i několik fondů zabývajících se přímo legiemi v Rusku, Francii i Itálii. Stupeň zpracování těchto materiálů je však různý s tím, že některé jsou dosud badatelům nepřístupné.

K možnostem studia poválečné retribuce

Hovoříme-li o poválečné retribuci v Československu, musíme začít u tzv. divoké retribuce. Její zpracování na české úrovni je značně omezené, hlavně však z důvodu příliš živého tématu, které dosud rozděluje českou společnost, protože je nutné hodnotit ji v souvislosti s poválečným odsunem. Snad i proto se této palčivé kapitole našich dějin věnují převážně zahraniční historikové. Benjamin Frommer na ni nahlíží jako na předehru oficiálního retribučního soudnictví, kterému se také věnuje v *Národní očistě.* Nabízí velice zajímavé pohledy a jeho velmi kritický pohled na toto období našich dějin stojí rozhodně za přečtení.[10]

7 Edmund ORIÁN – Bernard PANUŠ – Eduard STEHLÍK – František ŠTEIDLER, *Československá legie v Rusku 1914–1920. I. Díl*, Praha 2014.

8 Victor M. FIC, *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914–1918,* I. díl Praha 2006, II. díl Brno 2007, III. díl Brno 2008, IV. díl Brno 2014.

9 František EMMERT, *Českoslovenští legionáři za první světové války*, Praha 2014.

10 Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010.

Téma „oficiální" retribuce je již o poznání zpracovanější. Jakousi „biblí" pro její studium je vůbec první česká práce, která se zabývá retribučním soudnictvím, od Mečislava Boráka.[11] Monografie je rozdělena na dvě části. V první se autor zabývá genezí tří retribučních dekretů od londýnského exilu až po pozměňovací návrhy a krátce také obnovenou retribucí v roce 1948. Samozřejmostí je také seznámení čtenáře s tzv. Velkým retribučním dekretem,[12] jeho nejdůležitějšími částmi a vznikem sítě mimořádných lidových soudů v českých zemích. Ve druhé části se zabývá již konkrétním soudem v Ostravě a představuje nejzajímavější kauzy.

O poznání novější je práce Lucie Jarkovské, která podobně jako Borák rozpracovala MLS v Hradci Králové a Jičíně.[13] Kateřina Kočová nabízí pohled na obnovenou retribuci v roce 1948 a na závěr svého článku připojuje také statistický přehled.[14] Součástí retribuce je také trestání některých provinění proti národní cti, které měly na starosti národní výbory (dále jen NV) a které se řídilo tzv. Malým retribučním dekretem. Trestní nalézací komise zřizované NV měly za úkol postihovat tzv. každodenní kolaboraci.[15] Zde je potřeba upozornit na novou práci Pavla Kmocha.[16]

Jako poslední je třeba zmínit ještě Národní soud, který postupoval podle paragrafů tzv. Velkého dekretu a který měl potrestat významné a veřejnosti známé osobnosti z českého politického, hospodářského a společenského života. Před ním stanuli například již zmíněný Syrový či Gajda. To ovšem není případ sledované desítky východočeských legionářů, a tak zůstane Národní soud mimo zájem tohoto textu.

Vzhledem k tomu, že MLS byly zřizovány v sídlech krajských soudů, v poválečném Československu jich bylo celkem 24.[17] I z toho důvodu je pochopitelné, že zatím neexistuje ucelená syntéza zabývající se všemi MLS najednou. Jednotlivé MLS jsou zpracovány různým způsobem, ať už ve formě monografií, odborných článků či absolventských prací. Poměrně obsáhle zpracoval Václav Jiřík MLS v Chebu,[18] Petr Justin zase jižní Čechy[19] atd.

11 Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Ostrava 1998.

12 Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech.

13 Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata, či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Královéhradecku*, Praha 2008.

14 Kateřina KOČOVÁ, *Druhá retribuce. Činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948*, Soudobé dějiny 3–4, 2005, s. 586–623.

15 Dekret presidenta republiky 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti.

16 Pavel KMOCH, *Provinění proti národní cti. „Malá retribuce" v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově*, Praha 2015.

17 Pro Slovensko platilo nařízení Slovenské národní rady, mělo tedy vlastní retribuční normu.

18 Václav JIŘÍK, *Nedaleko od Norimberku. Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*, Cheb 2000.

19 Petr JUSTIN, *Retribuční soudnictví v jižních Čechách 1945–1948*, disertační práce, České Budějovice 2004.

Výčet samozřejmě není vyčerpávající, existujících prací je větší množství. Mimořádný lidový soud v Chrudimi dosud stál mimo hlavní zájem badatelů. Zuzana Dubová sice shrnula v krátkém přehledu základní informace o chrudimském MLS,[20] více prací zatím neexistuje. Autor tohoto článku se tématu věnuje ve své disertační práci.

Pramenná základna lidového soudnictví v letech 1945–1948 je o poznání bohatší. Jako základ poslouží spisy jednotlivých MLS uložených v příslušných státních oblastních archivech. Pro chrudimský soud existuje přímo fond Mimořádný lidový soud Chrudim uložený ve 100 kartonech. S tím souvisí organizační agenda jednotlivých soudů, uložená jednak ve fondu Státní zastupitelství Chrudim, a pak ve fondu Ministerstvo spravedlnosti v Národním archivu.

Pro účely této studie postačí prostudování spisů jednotlivých souzených legionářů. Každý spis zpravidla obsahuje obžalobu, zápis z hlavního přelíčení a rozsudek. Kromě toho také výslechové protokoly, důkazní materiál, obhajoby apod. Samozřejmě se může stát, že v některých případech tyto prameny chybí, jako například zápisy z hlavního přelíčení a rozsudky ve spisech Rudolfa Matousche a Antonína Praschaka. V jejich případě je to z důvodu odsunu, kdy k soudnímu přelíčení nedošlo. Množství těchto materiálů závisí na složitosti jednotlivých případů.

Část první

Ve službách republiky

V posledních letech se v souvislosti se 100. výročím vypuknutí první světové války zvýšil zájem veřejnosti o vyhledávání informací o předcích, kteří se tohoto konfliktu zúčastnili. Stejně tak se, především díky projektům Československé obce legionářské, lidé začali zajímat o předky legionáře. Již dříve zpřístupnil Vojenský historický ústav v Praze na svých webových stránkách databázi lidí, kteří za první světové války prošli československými legiemi. V současné době stejnou databázi spravuje i Československá obec legionářská,[21] která se ji navíc snaží postupně rozšiřovat o prameny osobní povahy pocházející ze soukromého vlastnictví potomků legionářů.

Předkládaná studie by nikdy nemohla vzniknout, nebýt existence těchto online databází. Pouze v letech 1945–1947 totiž vyřídily senáty Mimořádného lidového soudu

20 Zuzana DUBOVÁ, *Mimořádný lidový soud Chrudim*, Sborník prací východočeských archivů 12, 2008, s. 259–272.

21 Legie100.com, Seznam legionářů, URL: <http://legie100.com/krev-legionare> [cit. 10. 12. 2015].

v Chrudimi 1022 případů, z čehož bylo 864 mužů, Čechů i Němců.[22] Do toho je nutné připočíst ještě 208 osob, které sice veřejný žalobce u MLS Chrudim obžaloval, ale jež byly odsunuty z území Československa, a tedy nedošlo k hlavnímu přelíčení. Přesná skladba těchto odsunutých podle pohlaví není ze studovaných pramenů známá.[23] Seznam tohoto téměř tisíce mužů stíhaných Mimořádným lidovým soudem v Chrudimi bylo třeba porovnat s databází legionářů, kteří se narodili před rokem 1901.[24] Těchto osob se v inventáři fondu MLS Chrudim nachází zhruba 500. Zhruba u dvou desítek osob se po komparaci inventáře s databází legionářů zdálo, že se jedná o shodu.[25] V další fázi přišlo na řadu prostudování příslušných spisů z fondu MLS Chrudim ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a spisů legionářů z Vojenského historického archivu, protože inventář či databáze z různých důvodů neobsahovaly všechny komparované informace. Po dalším porovnání celých spisů však zůstalo pouze deset mužů, kteří byli nakonec vybráni ke zpracování do této studie.[26]

Krátce k historii československých legií

I přes dnes již dobře dostupné odborné i populárně naučné práce je nezbytné na těchto místech alespoň v krátkosti nastínit historii československých legií. Po vypuknutí první světové války se začaly tvořit dobrovolnické jednotky ve Francii a v Rusku. Zde se zpočátku skládaly především z krajanů, kteří v těchto zemích žili již před válkou. Ve Francii to byla především známá rota Nazdar, která byla součástí svazku cizinecké legie. Po slavnostní přísaze v Bayonne se její členové vyznamenali v bitvě u Arrasu dne 9. května 1915.[27]

22 Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Ministerstvo spravedlnosti (dále jen MS), karton (dále jen kart.) 1942, Výkaz o činnosti MLS v Chrudimi ze dne 10. 5. 1947, s. 2. Do tohoto počtu není zahrnuto dalších 12 osob jiné národnosti, u nichž není jasné, zda se jedná o muže či ženu. Dále je nutné připočíst ještě dalších 66 rozsudků, které vynesl MLS Chrudim během tzv. obnovené retribuce v roce 1948. U některých případů se však jednalo o revizi předchozího rozsudku. Viz Státní oblastní archiv Zámrsk (dále jen SOA Zámrsk), Státní zastupitelství Chrudim (dále jen SZ Chrudim), kart. 389, Měsíční zpráva za měsíc prosinec 1948 ze dne 3. 1. 1949.

23 NA Praha, MS, kart. 1942, Skončení retribučního soudnictví ze dne 9. 5. 1947, s. 2.

24 Legionáři narození po roce 1901 se narodili v tehdejším Rusku. Rakousko-uherská armáda skončila odvody u ročníku 1901.

25 U porovnávaných osob bylo třeba, aby se shodovalo jméno, autor však toleroval, pokud si legionář později jméno poněmčil. Dále bylo nezbytné, aby se shodovaly údaje data narození a místa narození.

26 Vyřazen tak byl například Václav Janda, kterého obvinil veřejný žalobce podle § 11 tzv. Velkého retribučního dekretu. Žalobce však případ postoupil řádnému soudu, takže se Janda před senát MLS Chrudim ani do následujícího textu nedostal. SOA Zámrsk, katalog k fondu Mimořádný lidový soud Chrudim, s. 274. Václav Janda vstoupil do ruských legií 18. 8. 1918. Službu nastoupil u mobilního oddělení 2. střelecké divize v hodnosti střelce (vojína). Demobilizován byl o dva roky později v hodnosti desátníka. Legie100.com, Seznam legionářů, URL: <http://legie100.com/krev-legionare/35820> [cit. 14. 12. 2015].

27 M. HONZÍK, *Legionáři,* s. 18–21.

Československé vojsko ve Francii jako takové vzniklo až v prosinci 1917, přestože jednání probíhala už od léta. Do té doby posílilo naše krajany několik stovek legionářů z Ruska,[28] Spojených států a ze srbské armády.[29] Mezi nimi také Leonard Sasínek a později také Vojtěch Veselý, dva legionáři, jejichž osudy se tato studie zabývá. Na jaře následujícího roku se ve Francii zformovaly 21. a 22. pluk československého vojska ve Francii. Do konce války stihly oba pluky projít frontovou službou a pomalu utichajícími boji na západní frontě. Zde je také zastihl vznik Československa a o pár dní později byli čs. dobrovolníci staženi z fronty. Válka pro ně skončila.[30] Později vznikl ve Francii ještě 23. a 24. střelecký pluk, ty se však už bojů nezúčastnily.[31] Pouze 23. střelecký pluk byl počátkem roku 1919 nasazen na Slovensku ve válce s Maďarskem.

Je třeba zmínit se alespoň krátce také o československých dobrovolnících, kteří sloužili v rámci srbské armády. To je případ také již vzpomenutého legionáře Vojtěcha Veselého. Srbská armáda od počátku války vzdorovala nepříteli, v jehož řadách působily i statisíce Čechů a Slováků. Mnoho z nich padlo do zajetí a někteří z nich dokonce vstoupili do 1. dobrovolnického pluku, aby bojovali proti Rakousku-Uhersku.

Po napadení Bulharskem se stala situace Srbska kritickou. Koncem roku 1915 už nedokázala srbská armáda vzdorovat početně silnějšímu nepříteli a fronta se zhroutila. Českoslovenští dobrovolníci tak byli nuceni vydat se na ústup k Jadranu společně se srbským vojskem. Během náročného pochodu pomřely nedostatkem potravy, na nemoci či na omrzliny desetitisíce lidí. Část vojska pak evakuovala spojenecká plavidla z albánského přístavu Drač. Ostatní se však museli vydat na další strastiplný pochod, tentokrát na jih do Řecka. Odtud pak proběhla evakuace na řecký ostrov Korfu, kde unavené zbytky srbské armády čekal zasloužený odpočinek.[32] Společně se svými srbskými spolubojovníky se zde nacházelo také zhruba 3000 československých dobrovolníků.[33] Ti se odtud přesunuli většinou do jižní Francie, kde později vstoupili do tvořících se československých jednotek.[34]

28 Celkem se jednalo o 1700 mužů, kteří dorazili do Francie na přelomu let 1917 a 1918. Historií těchto dvou transportů se zabývají například Tomáš Jiránek nebo Dalibor Vácha, viz Tomáš JIRÁNEK, *Druhý, tzv. Gibišův transport československých legií z Ruska do Francie (1917–1918),* Theatrum historiae 1, 2006, s. 233–247; Dalibor VÁCHA, *Českoslovenští dobrovolci na cestě z Ruska do Francie. Severní cestou na západní frontu – sonda do válečné každodennosti*, Slovanský přehled 1–2, 2013, s. 187–215. O těchto transportech bude ještě řeč později.

29 M. HONZÍK, *Legionáři,* s. 28.

30 Tamtéž, s. 34. Příslušníci 21. střeleckého pluku putovali na Těšínsko, kde se v lednu 1919 zúčastnili tzv. Sedmidenní války s Polskem. Viz F. EMMERT, *Českoslovenští legionáři,* s. 165.

31 Srov. T. JIRÁNEK, *Druhý, tzv. Gibišův transport*, s. 235; F. EMMERT, *Českoslovenští legionáři,* s. 72.

32 Petr TOLAR, *Sté výročí „Srbské golgoty"*, Legionářský směr č. 3, 2015, s. 26–27.

33 T. JIRÁNEK, *Druhý, tzv. Gibišův transport,* s. 234.

34 Karel PICHLÍK, *Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918 (Zápas o československý program)*, Praha 1991, s. 182.

Jen několik málo dnů před přísahou svých francouzských kolegů přísahali také dobrovolníci České družiny. Ta vznikla v rámci ruské armády a až do památné bitvy u Zborova plnila rozvědné úkoly v rámci 3. ruské armády pod velením generála Radko Dmitrijeva a také u armád Jihozápadního frontu. Česká družina se postupně rozrůstala, 1. československý střelecký pluk vznikl v lednu 1916 a další dva ho rychle následovaly.[35] Zborovská bitva sice neznamenala zvrat na východní frontě ve prospěch ruské armády, ale přinesla politický kapitál vedení československého zahraničního odboje. Ruský generál Selivačev se měl po bitvě československým vojákům klanět, smekat před nimi čepici a dokonce prohlásit: „*Klaním se vám hluboce, čeští junáci, a děkuji vám ze srdce za váš hrdinský čin* […] *Čeští orli táhli v oné bitvě za sebou ruské slepice.*"[36]

Po bolševickém převratu dali noví pánové Ruska jasně najevo, že nehodlají ve válce pokračovat. Toto stvrdili brestlitevským mírem ratifikovaným sovětskou vládou 15. března 1918.[37] Válka na východní frontě prakticky skončila a československý armádní sbor bylo třeba přesunout na jiné evropské válčiště. K tomuto závěru došel Tomáš Garrigue Masaryk, když prohlásil: „*Zůstane-li Rusko věrné svým závazkům* [zůstat ve válce proti Německu a Rakousko-Uhersku – pozn. autora], *zůstaneme zde; uzavře-li mír, musíme odtud odejít tam, kde se bojuje…*"[38] Už koncem roku 1917 padlo rozhodnutí přesunout československé vojsko do Francie.[39] Po podepsání brestlitevského míru zahájil československý armádní sbor v Rusku po dohodě s bolševiky cestu transsibiřskou magistrálou na východ do Vladivostoku. Masaryk mezitím ve Spojených státech vyjednával u Spojenců poskytnutí dostatku lodí k evakuaci Čechoslováků z Ruska do Francie.[40]

Během několika málo týdnů se však českoslovenští legionáři, i přes Masarykovy výzvy k nezasahování do vnitřních záležitostí Ruska, zapojili do tamní občanské války. Do konce roku 1918 válčili přímo s bolševiky a později střežili magistrálu a zajišťovali tak týl protibolševických armád.[41] Unavení a demoralizovaní legionáři z dalekého Ruska mohli jen z dálky sledovat vznik Československa a konec první světové války v Evropě. Návrat pro většinu z nich zůstával v nedohlednu. Do konce sibiřského působení sestávaly čs. legie v Rusku nejen ze tří střeleckých divizí, dvou jezdeckých pluků, ale také z úderného praporu, dělostřelectva, automobilových jednotek, zdravotní služby, polní pošty a také mnoha dalších podpůrných služeb.

35 E. ORIÁN – B. PANUŠ – E. STEHLÍK – F. ŠTEIDLER, *Československá legie v Rusku,* s. 17.
36 R. SAK, *Anabáze*, s. 17.
37 Petr PROKŠ, *Konec říše Hohenzollernů. Politika císařského Německa vůči carskému a sovětskému Rusku (1914 až 1917/18)*, Praha 2010, s. 103.
38 R. SAK, *Anabáze*, s. 18.
39 K. PICHLÍK, *Bez legend, s.* 266.
40 Tamtéž, s. 343.
41 E. ORIÁN – B. PANUŠ – E. STEHLÍK – F. ŠTEIDLER, *Československá legie v Rusku,* s. 39.

První evakuační transport invalidů a raněných odjel z Vladivostoku 15. ledna 1919 na italské lodi Roma.[42] Následovaly ho postupně další, ale až na podzim 1919 bylo definitivně rozhodnuto o evakuaci československého vojska z Ruska do vlasti. Na lodi odpluly první bojové útvary, dva prapory 1. čs. střeleckého pluku, do vlasti ještě před koncem roku 1919.[43] Stahování legionářů do Československa značně usnadnilo také příměří uzavřené s bolševiky 7. února 1920 ve stanici Kujtun. Od té doby probíhala evakuace prakticky bez problémů a poslední loď Heffron s československými dobrovolci[44] opustila Vladivostok 2. září 1920.[45] Celkem 38 lodních transportů převezlo do vlasti na 56 000 vojínů a důstojníků a také několik stovek civilistů. Sibiřská anabáze československých legionářů tak definitivně skončila. Dva roky po utichnutí posledních výstřelů první světové války.

Jako poslední začaly vznikat československé legie v Itálii. Italské království vypovědělo válku svému bývalému spojenci Rakousko-Uhersku v květnu 1915. Čeští a slovenští zajatci si však museli počkat v italských táborech více než dlouhé dva roky, než mohli vstoupit do tvořících se československých jednotek. Edvard Beneš sice s Italy už od poloviny roku 1916 vyjednával o převozu zajatců do Francie, kde by mohli doplnit tamní československé dobrovolníky, tyto požadavky však narážely na odpor italské vlády.[46]

Prvním větším ústupkem Italů bylo vytvoření pracovních oddílů z českých a slovenských dobrovolníků, o kterém informovali československé představitele. Pracovní prapory se dočkaly svého nasazení na práci v přifrontovém pásmu s počátkem roku 1918.[47] Ne všichni zajatci z českých zemí a ze Slovenska však sloužili pouze v pracovních oddílech. Podobně, jako tomu bylo u slavných rozvědek České družiny v Rusku, tak i na jižní frontě začali s podobnou činností bývalí rakousko-uherští zajatci. Italská rozvědka stejně jako dříve Rusové spatřila ukrytý potenciál v zahraničních dobrovolnících a prosazovala jejich nasazení na frontě. Za asi nejznámější operaci je považována akce nadporučíka Ljudevita Pivka. Nebýt nedbalosti některých italských důstojníků, mohl se podařit průlom do rakouského týlu. To by samozřejmě mělo pro rakousko-uherskou armádu dalekosáhlé následky.[48]

Československé legie v Itálii mají ve svém rodném listě zapsán 21. duben 1918. Italové v dohodě s Národní radou československou souhlasili s výstavbou národní armády

42 Dalibor VÁCHA, *Cesta do vlasti. Českoslovenští legionáři na světových oceánech v letech 1919–1920,* Historie a vojenství 3, 2013, s. 5.
43 E. ORIÁN – B. PANUŠ – E. STEHLÍK – F. ŠTEIDLER, *Československá legie v Rusku,* s. 43.
44 Jedná se o termín, kterým se sami častovali legionáři a hojně se vyskytuje v pramenech a memoárech.
45 D. VÁCHA, *Cesta do vlasti*, s. 5.
46 K. PICHLÍK, *Bez legend,* s. 231.
47 M. HONZÍK, *Legionáři,* s. 40.
48 Ljudevit PIVKO, *Bok po boku*, Praha 1934.

na svém území. Během několika týdnů tak vznikla 6. divize o téměř 18 000 mužích, konkrétně se jednalo o 31., 32., 33. a 34. střelecký pluk. Základ pocházel ze členů Českého dobrovolnického sboru, zbytek pak byl doplněn při náborové kampani po zajateckých táborech. Kritickým však byl nedostatek důstojníků. Těch se přihlásily jen necelé tři stovky. Důstojnický sbor tak tvořili z většiny Italové.[49]

Na první křest ohněm v italské uniformě si museli českoslovenští dobrovolci počkat až na červen 1918. Rakousko-uherská vojska zahájila ofenzívu na řece Piavě a část 33. pluku dostala za úkol posílit italské pozice. Mezitím došlo k soustředění zbytku československé divize do prostoru Monte Berici, kde byla dozbrojena a docvičena. O měsíc později obsadil 33. a 34. pluk frontu okolo kóty 703, která se však zapsala do dějin našich legií jako Doss Alto.

Na československé pozice zaútočili 21. září rakousko-uherští vojáci. Cílem však nebyla rozsáhlá ofenzíva, ostatně na tu by se rozpadající se armáda už jen těžko zmohla. Rakouské velení zde sledovalo propagační účely a snažilo se získat zajatce pro případné procesy před polními soudy. Po krvavé bitvě se večer nacházela frontová linie na stejném místě jako ráno. Jediným výsledkem bylo zajetí pěti legionářů, za což útočník zaplatil těžkými ztrátami. Takto bitvu hodnotili Italové:

> *„Neochvějné oddíly 6. československé divize, které hájily onu pozici, bránily se s obdivuhodnou chrabrostí: obchvatný útok byl překažen a odražen palbou z kulometů a pěchotou, vyrazivší udatně ze zákopů k protiútoku. Druhý nepřátelský oddíl, zničiv hlídku stráže, dosáhl výšiny 703, ale byl odtud hned vyhnán posádkou a posilami po urputném boji na nůž, v němž doznal mnoho ztrát."*[50]

Před koncem války byli Čechoslováci staženi z fronty a padlo rozhodnutí zformovat další divizi ze zajatců. Mezitím však Rakousko-Uhersko kapitulovalo, a tak noví rekruti skládali přísahu až počátkem prosince 1918. V samém závěru války bylo ještě formováno 55 tzv. domobraneckých praporů z Čechů, Slováků, ale také například z českých Němců nacházejících se v italském zajetí.[51] Začátkem roku 1919 došlo k nasazení obou československých divizí a také několika domobraneckých praporů z Itálie na Slovensku během války s Maďarskou republikou rad.[52]

49 F. EMMERT, *Českoslovenští legionáři,* s. 126–127.

50 M. HONZÍK, *Legionáři,* s. 51.

51 T. JIRÁNEK, *Československá domobrana v Itálii 1918–1919 očima pamětníků*, in: Armáda a společnost v Českých zemích v 19. a první polovině 20. století, Ústí nad Labem 2004, s. 140.

52 F. EMMERT, *Českoslovenští legionáři,* s. 135. Autor zde mluví o celých dvou německých praporech. Jiránek ovšem uvádí, že prapory byly česko-německé, celkem tedy pouze čtyři čistě německé roty. Němci tedy tvořili jen necelá 4 % domobranců. Viz T. JIRÁNEK, *Československá domobrana*, s. 142.

Kdo je československý legionář?

Mladá Československá republika vděčila svým legionářům i dalším dobrovolníkům, kteří vstoupili do spřátelených spojeneckých armád, za svůj vznik. Na tyto navrátivší se veterány světové války pamatovaly i zákony mladého státu. Legionáři totiž měli dle zákona č. 462/1919 Sb. o propůjčování míst legionářům nárok na „*…udělení míst ve službě státní a veřejné, též při jiných závodech a podnicích státem podporovaných a zaručených*".[53] Tentýž zákon také definoval, kdo je a kdo není československým legionářem:

> *„Legionářem jest každý dobrovolník čsl. Legionářské (revoluční – zahraniční) armády, který do ní byl zařazen na základě přihlášky […] nejdéle do 28. října 1918, a to úplně dobrovolně, bez jakéhokoli nátlaku, nebo nařízení čsl. Národní rady nebo jiného revolučního orgánu veřejnou mocí nadaného, a v den převratu, t. j. 28. října 1918, skutečně v ní službu podle svého služebního přidělení konal…* "[54]

Někteří ve studii sledovaní muži sice podle předchozích řádků po válce na status legionáře nedosáhli, i přesto jim bude dále věnována pozornost. Pro potřeby tohoto textu zde budou všichni nazýváni legionáři, tedy i ti, kteří za první republiky na tento status nedosáhli. Sloužili totiž v československém armádním sboru v Rusku po boku dalších legionářů nebo v domobraneckých praporech a s nimi se poté také navrátili do nově vzniklého Československa. Pro tuto studii je podstatné, že jsou evidováni ve fondech Vojenského historického ústavu, kde se nacházejí také jejich legionářské poslužné spisy a osobní karty.

Z celkového počtu deseti mužů spadá do této skupiny pět. Většina se na krátký čas stala legionářem v Rusku, zpravidla dobrovolně. Pouze Josef Štarman byl mobilizován z českých a slovenských usedlíků, kteří žili v Rusku před válkou. V jeho materiálech je totiž vždy zdůrazněno, že se nejedná o dobrovolníka. Navíc nastoupil službu až 5. listopadu 1919.[55] Je zajímavé, že z pěti mužů, kteří se stali legionáři po 28. říjnu 1918, jsou pouze dva Češi a tři Němci. Je pravděpodobné, že ke službě v legiích je nevedlo ani tak vlastenecké cítění, jako spíš snaha dostat se ze zajateckého tábora a posléze domů do nové vlasti.

Situací v ruských zajateckých táborech v letech 1918–1920 se dosud historikové příliš nezabývali. Tomáš Jiránek nicméně zmapoval na základě výpovědí pamětníků situaci v italských táborech. Panovaly zde otřesné hygienické podmínky, díky kterým se šířily nemoci, jako například úplavice či tyfus. Také strava byla zcela nedostatečná a jednotvárná. Do toho se na zajatcích často obohacovali strážní. Není tedy vyloučeno, že

53 Zákon o propůjčování míst legionářům č. 462/1919 Sb., § 1.

54 Tamtéž, § 2.

55 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv v Praze (dále jen VÚA-VHA Praha), Kancelář československých legií (dále jen Kleg), spis Josefa Štarmana, osobní karta Josefa Štarmana.

v některých případech vedla k přihlášce do domobraneckého pluku dobrovolníka spíše snaha o záchranu života a také dřívější cesta domů.[56]

Dalibor Vácha se ve své nové monografii *Bratrstvo* také částečně zabývá situací v zajateckých táborech v Rusku v letech 1914–1918. Ještě podrobněji než Jiránek popisuje mnohdy otřesné podmínky, které zažili zajatci v ruských lágrech. Zde byla úmrtnost nesrovnatelně vyšší než v případě Itálie. Smrtící epidemie zde byly na denním pořádku kvůli minimální zdravotní péči. Vázlo zásobování a o zbytky jídla často propukaly rvačky na život a na smrt. Vácha popisuje, že: „*Smrt byla v táboře každodenní událostí. Neléčená nebo špatně zhojená zranění, únava spojená s nedostatečnou výživou, nemoci, úrazy, vraždy, sebevraždy.*“[57]

Vácha v *Bratrstvu* popisuje některé minoritní jevy, které mohly vést jedince k přihlášce do československého vojska. Jedním z nich byl i strach a špatné podmínky v zajateckých táborech.[58] Za jisté můžeme považovat, že se v roce 1919, kdy vstoupili do ruských legií v textu sledovaní čtyři muži, podmínky rozhodně nezlepšily. Naopak se dá předpokládat, že byly ještě horší, než je popisují Jiránek s Váchou. K tomu je nutné přidat i nejistotu, kterou v zajatcích probouzela občanská válka.

Pro zajatce, ať už české, slovenské či německé, kteří se nacházeli v lágrech na Sibiři, musel být návrat domů v nedohlednu. Repatriace po transsibiřské magistrále na západ vázla, až se s vystoupením legionářů proti bolševikům zastavila úplně. Do toho se Němci z českých zemí postupně dozvídali, že jejich domov se nyní nachází v nově vzniklém Československu. Jak píše Jiránek: „*Je zřejmé, že již takové poměry samy o sobě mohly být dostatečným důvodem pro vstup…* “[59] Uvedená citace se sice týká Itálie, podobné hodnocení lze jistě přenést i na zajatce ruských táborů. Mnozí z nich viděli jako jediný způsob, jak se dostat domů, vstup do československého vojska na Sibiři.[60] Na následujících řádcích se pokusím doložit, že alespoň v případě některých zde sledovaných osob to tak mohlo být.

Československým legionářem

V další části textu bude představeno sedm mužů, kteří delší či kratší dobu sloužili u československých legií v Rusku. Až na Josefa Štarmana všichni přišli do Ruska jako vojáci rakousko-uherské armády a následně padli do ruského zajetí. Jako první z nich se ruské

56 T. JIRÁNEK, *Československá domobrana*, s. 137–146.

57 Dalibor VÁCHA, *Bratrstvo. Všední a dramatické dny československých legií v Rusku 1914–1918*, Praha 2015, s. 88.

58 Tamtéž, s. 129.

59 T. JIRÁNEK, *Československá domobrana*, s. 140.

60 Například František Emmert uvádí, že v roce 1919 vstoupilo do Československého vojska na Rusi na 1000 dobrovolníků německé národnosti. Je jen otázkou, pro kolik z nich byla přihláška do legií možností, jak se dostat relativně bezpečně domů. Viz F. EMMERT, *Českoslovenští legionáři*, s. 187.

armádě vzdal sledovaný Josef Novák.[61] V mládí se vyučil mlynářem a podle evidenční karty se před mobilizací hlásil k agrárníkům. Hned po vypuknutí války nastoupil v Čáslavi k pěšímu pluku č. 21, se kterým odešel na východní frontu. Bojů se však příliš dlouho neúčastnil, protože už 27. srpna 1914 u Tarnovatky padl do ruského zajetí.[62]

Podle záznamů Odboru sociální péče při OČSRN[63] vstoupil Novák do ruských legií už 3. října 1916, tedy necelé dva roky po svém zajetí. Bohužel z dokumentu nevyplývá, u jaké jednotky byl zařazen. Kvůli zdravotním potížím však musel být už v dubnu 1917 z vojska propuštěn.[64] Do zajetí se však už Josef Novák vracet nemusel. Odešel do Ťumenu, kde se podle pramenů oženil a zřídil si obchod.[65] V civilním životě ale příliš dlouho nezůstal. V září 1918 se dobrovolně přihlásil u sborné stanice v Omsku a opět vstoupil do československého vojska. Než ale mohl být přiřazen k nějakému útvaru, uznala ho lékařská vojenská komise invalidou, když seznala, že se jeho stav od minule příliš nezlepšil.[66]

V následujících dnech nastoupil Novák u Vojenské správy při Ministerstvu vojenství. Do konce prosince 1918 si stihl vybrat dvouměsíční zdravotní dovolenou, kterou strávil v Ťumeni. Na Štědrý den se dokonce dočkal povýšení na desátníka. To ale bylo vše, čeho Josef Novák v ruských legiích dosáhl, protože už 21. února 1919 odešel na vlastní žádost do civilu. Na závěr se v jeho dokumentech deponovaných ve VÚA-VHA nachází poznámka, že Josef Novák „*…míní zůstati v Rusku*".[67]

Ze studovaných pramenů bohužel nevyplývá, jaký potkal Josefa Nováka v Rusku zmítaném občanskou válkou osud. Ani on se o něm později vůbec nezmiňuje, stejně jako mlčí o své legionářské minulosti. Jisté ovšem je, že nejpozději v letech 1930/1931 se už podle výpovědí svědků pozdějšího vyšetřování nacházel zpět v Československu.[68] Zda si s sebou z Ruska přivezl i manželku, ovšem není z pramenů potvrzeno. V další části bude okrajově zmíněna Novákova meziválečná činnost a především jeho chování za druhé světové války, za které ho po jejím skončení odsoudil senát MLS.

Pouze o dva dny později než Novák padl do zajetí Rudolf Matousch.[69] Rusům se vzdal 29. srpna 1914 u Komárova, kde se nacházel jeho zeměbranecký pěší pluk č. 30. K Matouschovi se však dochovalo pouze torzo pramenů. Ve Vojenském archivu se

61 Nar. 15. 3. 1887 v Hybrálci.
62 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Josefa Nováka, osobní karta Josefa Nováka.
63 Odbočka Československé národní rady.
64 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Josefa Nováka, záznam odboru sociální péče při OČSNR.
65 Tamtéž, žádost o propuštění Josefa Nováka.
66 Tamtéž, lékařské vysvědčení číslo 1219.
67 Tamtéž, žádost o propuštění Josefa Nováka.
68 SOA Zámrsk, Mimořádný lidový soud Chrudim (dále jen MLS Chrudim), kart. 12, Ls 25/46–Josef Novák, protokol sepsaný s Josefem Novákem ze dne 25. 5. 1945.
69 Nar. 12. 12. 1889 v Orličkách.

jeho složka už bohužel nenachází a jediné informace je tak možné čerpat z obou databází. Podobné to je i s jeho spisem deponovaným ve fondu MLS Chrudim v Zámrsku. Zde je uloženo pouze několik dokumentů, ze kterých toho ovšem nelze příliš vyčíst (udání, obžaloba, informace o odsunu atd.).

Z toho mála ovšem lze konstatovat, že Matousch strávil prakticky celou válku v ruském zajetí. Do legií vstoupil až na jaře 1919 ve Vladivostoku. Přiřazen byl u hlavního intendantstva jako pracovník, pravděpodobně u nějaké ševcovské dílny, protože před válkou pracoval jako obuvník. Bohužel ani není jisté, kterým transportem a kdy se navrátil do Československa, v databázi je pouze datum jeho propuštění z armády 15. října 1920.[70]

Rudolf Matousch se od ostatních vybraných mužů do této studie trochu odlišuje. Po válce nezískal statut legionáře podle zákona 462/1919 Sb. o propůjčování míst legionářům, protože se do legií přihlásil až po vzniku Československa. Jak uvidíme ve druhé části, ani nestanul před senátem MLS v Chrudimi za svoji činnost za okupace, protože úřady daly přednost odsunutí před jeho potrestáním. Navíc je zjišťování jeho osudů zkomplikováno nedostatkem pramenů. I přes to všechno však do této studie patří, protože v československém vojsku v Rusku sloužil a nebýt odsunu, musel by si odsedět i trest za své prohřešky spáchané za druhé války.

Prvním sledovaným Němcem[71] v tomto textu je Alois Tomsche.[72] Ze všech deseti legionářů dosáhl před válkou nejvyššího vzdělání, když dokončil Německý učitelský ústav v Olomouci. Na frontu potom odešel s pěším plukem č. 93 ze Šumperka v hodnosti kadeta aspiranta. Průběh služby v rakousko-uherské armádě ze studovaných pramenů vyčíst nelze a jeho rekonstrukce není ani cílem této práce. Důležitější je datum 31. srpna 1915, kdy se Tomsche vzdal ruské armádě u Tarnopole, odkud putoval do zajateckého tábora.[73]

Koncem roku 1919 se nacházel v táboře v Čitě, kde byl zaměstnán jako písař v kanceláři a podle záznamů pobíral nemalý plat. Až 14. listopadu 1919 se přihlásil k československému občanství, když podepsal příslušné formuláře. O necelý týden později ovšem zažádal o dočasné osvobození od konání vojenské pracovní povinnosti. Dobrozdání podepsal i jistý kapitán Vávra a připsal do Tomscheho posudku: „*Inteligent znající pouze*

70 Srov. Legie100.com, Seznam legionářů, URL: <http://legie100.com/krev-legionare/62208> [cit. 28. 12. 2015]; Vojenský ústřední archiv, Databáze legionářů, URL: <http://www.vuapraha.cz/soldier/6791812> [cit. 28. 12. 2015].

71 U Rudolfa Matousche není národnost za první světové války prokazatelná kvůli nedostatku pramenů. Po druhé světové válce se hlásil jako Němec, ovšem není vyloučeno, že se přihlásil k Němcům až za okupace, jak to udělal třeba Josef Novák nebo Jan Gloser.

72 Nar. 16. 1. 1888 v Lubníku.

73 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Aloise Tomscheho, protokol a registrační list ze dne 14. 11. 1919.

německý a částečně ruský jazyk […] *Zavázal se dávati veškeré informace spojené s registrací příslušníků nalézajících se doposud na různých pracech* [sic]."[74]

Alois Tomsche tak zůstal ještě několik měsíců v kanceláři zajateckého tábora v Čitě, ale fakticky už pracoval pro Mobilizační oddělení československého vojska. V květnu 1920 byl však odeslán k pracovní rotě do Vladivostoku.[75] Zde však Tomscheho stopy v legiích v Rusku končí. Opět není jasné, kterým evakuačním transportem se dostal do Československa. Musel to však být jeden z posledních, protože v červnu 1920 se ještě nacházel u pracovní roty ve Vladivostoku.

Ani Tomsche po válce nemohl získat statut legionáře, ze sledovaných mužů dokonce vstoupil do legií jako poslední. Také jeho služba byla poklidná a pravděpodobně se vůbec nezapojil do bojů. Stejně jako předchozí dva ani on později svoji službu v ruských legiích před soudem nezmiňuje. Na rozdíl od Matousche ovšem Alois Tomsche potrestání od soudního senátu MLS Chrudim později neunikl a musel si odsedět téměř rok vězení, než byl propuštěn a odsunut.[76]

Dalším legionářem je František Pražan,[77] jehož osudy za světové války jsou již o poznání zajímavější. Odveden byl až v roce 1915 k zeměbraneckému pěšímu pluku č. 30 ve Vysokém Mýtě. V polovině června následujícího roku padl u vesnice Styr do ruského zajetí. O rok později si podal přihlášku do legií a 6. září 1917 nastoupil službu u 5. roty 7. střeleckého pluku Tatranského[78] v hodnosti střelce.[79] Po několika dnech byl Pražan převelen k oddílu plukovních zákopníků. S ním prodělal i vystoupení proti bolševikům v květnu 1918. Podle záznamů se také počátkem června účastnil bojů o Vladivostok. Zde původně panovala dohoda mezi místním sovětem a Čechoslováky, že bolševici nebudou zásobovat zbraněmi své soudruhy na západě. Legionáři naopak přislíbili nechat u moci ve městě sověty. Vzhledem k tomu, že bolševici dohodu soustavně porušovali, rozhodli

74 Tamtéž, s. 2.

75 Tamtéž, výkaz o vojenské pracovní službě, s. 2.

76 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 5, Ls 65/45–Alois Tomsche, rozsudek ze dne 27. 11. 1945.

77 Nar. 8. 6. 1886 v Martinicích u Vysokého Mýta.

78 Založení pluku se datuje na 28. 5. 1917 u ukrajinské obce Berezaň a vznikl ze záložního praporu pro 3. střelecký pluk. Během léta 1917 došlo k doplnění a vyzbrojení pluku. V březnu 1918 bylo mužstvo rozděleno do čtyř ešalonů a vydalo se na východ. V té době 7. pluk čítal téměř 3000 vojínů a důstojníků. V polovině měsíce se některé části pluku zúčastnily ústupových bojů u Bachmače a pak už následovala komplikovaná cesta na východ. Velitelem pluku se krátce stal také pozdější generál a po válce velice kontroverzní osoba Radola Gajda. Působení pluku v Rusku bylo završeno na jaře 1920, kdy byla většina mužstva evakuována britskou lodí Ixion. Společnost na moři dělal 7. pluku ještě úderný prapor. Cesta vedla na východ přes Kanadu a poté dále lodí z východního pobřeží do Evropy. *Tatranci. Dějiny 7. střeleckého Tatranského pluku od jeho založení do návratu do vlasti*, Praha 1924.

79 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Františka Pražana, osobní karta Františka Pražana.

se legionáři klíčové přístavní město vojensky obsadit. To se jim také v první půlce června 1918 téměř beze ztrát podařilo.[80]

Po obsazení Vladivostoku byl František Pražan vymazán ze seznamu pluku a odešel ke 2. dělostřeleckému muničnímu divizionu. Někdy v období mezi zářím a prosincem roku 1918 utrpěl Pražan po výbuchu granátu těžké poranění hlavy.[81] Jak bude ukázáno ve druhé části textu, následky zranění si Pražan nesl až do konce života.

V prosinci 1918 byl František Pražan odeslán do nemocnice v Jekatěrinburgu. Zde mu lékaři diagnostikovali těžkou hysterii spojenou s častými bolestmi hlavy a občasnými záchvaty. Podle nich však byla naděje na vyléčení, přesto navrhli Pražana osvobodit od vojenské služby.[82] To byla propustka domů. Po vyřízení nezbytných formalit se František Pražan nalodil ve Vladivostoku dne 24. června 1919 na loď Archer. Jednalo se o pátý transport invalidů vypravený z Ruska do Evropy v rámci „*…odsunu boje neschopných vojáků do vlasti. Šlo o muže trpící následky vážných poranění, o muže trpící vážnými duševními problémy (následky bojových operací, v moderní terminologii battle stress casaulties)…* "[83] Pražan společně s ostatními invalidy odcestoval směrem na východ přes Tichý oceán. V americkém San Diegu se legionáři vylodili a cestovali na východní pobřeží USA vlaky. Jejich plavba pak pokračovala z Norfolku až do francouzského Brestu, kde přistáli 15. srpna 1919.[84] Odtud už je čekala jen cesta vlakem do vlasti. V Československu ho pak čekala další řada vyšetření, až byl nakonec „*…superarbitrován jako invalida k domob. službě beze zbraně schopen*".[85]

František Pražan je prvním ze zde uváděných legionářů, kteří aktivně zasáhli do bojů v Rusku. Během své šestnáctiměsíční služby prošel 7. střeleckým plukem a pod kpt. Gajdou zažil i vystoupení proti bolševikům a boje o Vladivostok. Podobně jako tisíce dalších legionářů, i on utrpěl zranění, jehož následky si musel nést do konce svého života. Ovšem jeho důsledky byly ještě dalekosáhlejší, než si mohl on nebo třeba lékaři v Jekatěrinburgu představit. Podle lékařského znaleckého posudku právě ona hysterie měla zavinit jeho prohřešek za nacistické okupace[86] a tím pádem i Pražanovo souzení senátem MLS.

80 E. ORIÁN – B. PANUŠ – E. STEHLÍK – F. ŠTEIDLER, *Československá legie v Rusku,* s. 34.
81 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 40, Ls 541/46–František Pražan, obhajoba ze dne 14. 5. 1946, s. 2.
82 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Františka Pražana, lékařské vysvědčení ze dne 16. 1. 1919.
83 D. VÁCHA, *Cesta do vlasti*, s. 4–5.
84 Sbírka Československé obce legionářské (dále jen Sbírka ČSOL), Nástěnná edukativní mapa Československá anabase ve světové válce.
85 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Františka Pražana, oznámení domobraneckého okresního velitelství ve Vysokém Mýtě ze dne 24. 1. 1920.
86 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 40, Ls 541/46–František Pražan, rozsudek ze dne 14. 5. 1946.

Dalším sledovaným je Němec Jan Suchomel.[87] Po vypuknutí války narukoval k pěšímu pluku č. 89, který měl doplňovací obvod v Gorodoku na dnešní Ukrajině.[88] Bohužel prameny z VÚA-VHA neuvádějí další podrobnosti k Suchomelově službě v rakousko-uherské armádě. Není ani jasné, kdy a kde padl do ruského zajetí. Další zmínka o něm pochází až z poloviny června 1919, kdy byl zapsán na práci ve vojenském koňském dvoře v Kurganu.[89]

Už za čtyři měsíce se však přihlásil ke službě ve zbrani a byl přidělen ke strážnímu praporu, kde sloužil u 8. roty. V červenci 1920 onemocněl a byl odeslán do nemocnice č. 5. Zde také skončila poměrně krátká Suchomelova kariéra legionáře, protože z nemocnice byl po měsíci evakuován z Ruska americkou lodí President Grant.[90] Tato loď evakuovala koncem srpna 1920 už druhý transport československých legionářů. O pár měsíců dříve odvezla do Evropy také generála Jana Syrového.

Jan Suchomel odjel až se druhou skupinou, kterou President Grant vezl z Vladivostoku. Společnost mu dělalo dalších 1943 legionářů, což je skoro o 3 000 méně, než loď vezla na první cestě. Grant se Suchomelem na palubě opustil Rusko 24. července 1920 a vydal se na plavbu tzv. jižní cestou přes Singapur, Colombo a Suezský přístav do Terstu, kam dorazil 13. října 1920.[91]

Podobně jako ostatní Němci v legiích, i Suchomel musel před započetím své služby podepsat prohlášení, že se považuje a chce být považován za československého občana. V poznámce v online databázi legionářů spravované VÚA-VHA můžeme o Suchomelovi číst: *„Němec, nemá charakter, odeslán na léčení – vyškrtnut ze seznamu stráž.pr.“*[92] V písemných pramenech se však nachází pouze informace o vyškrtnutí ze seznamu praporu z důvodů odeslání na léčení.

Krátká životní epizoda, kterou pro Suchomela jeho služba v legiích jistě znamenala, skončila v prosinci 1920, kdy byl demobilizován a odešel do civilu. Legionářem se dle zákona nestal kvůli datu své přihlášky. On pravděpodobně nebral svoji legionářskou minulost příliš vážně, a tak mu asi nedělalo problém za druhé světové války navléci

87 Nar. 30. 5. 1889 v Dolních Libchavách.

88 Pěší pluk č. 89 měl na počátku války 60 % mužstva Ukrajinců, 29 % Poláků a pouze 11 % ostatních národností. Z pramenů bohužel není jasné, jak se Suchomel dostal právě k tomuto pluku. Viz forum.valka.cz, Pěší pluk č. 89,URL: <http://forum.valka.cz/topic/view/47355/Pesi-pluk-c-89–1883–1918>, [cit. 5. 1. 2016].

89 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Jana Suchomela, osobní karta Jana Suchomela.

90 Tamtéž, průběh služby v cizích armádách.

91 Sbírka ČSOL, Nástěnná edukativní mapa Československá anabase ve světové válce.

92 Vojenský ústřední archiv, Databáze legionářů, URL: <http://www.vuapraha.cz/soldier/6827270> [cit. 28. 12. 2015].

uniformu příslušníka SA. Více o tom, stejně jako o poválečném soudním procesu, zazní až ve druhé části.

Posledním čistě ruským legionářem je již zmiňovaný Josef Štarman.[93] Na rozdíl od ostatních zde uváděných osob Štarman jako jediný ani nenarukoval do rakousko-uherské armády a ani nepadl do ruského či jiného zajetí.[94] Žil totiž v Rusku od roku 1897 se svými rodiči, konkrétně ve městečku Kolyvaň na Sibiři. Podobně jako další občané nepřátelského státu byl na začátku války i Štarman internován. Rekonstruovat jeho osudy za první světové války je však obtížné, protože se ve VÚA-VHA příliš pramenů nedochovalo. Štarman byl mobilizován československými orgány 5. listopadu 1919 a přidělen k 5. střeleckému pluku T. G. Masaryka v hodnosti střelce. V jeho osobní kartě je také uvedeno, že je „*specialista pro ústřed. topení*".[95]

Pro evakuaci celého 5. střeleckého pluku byla určena americká loď America, která vyplula z Vladivostoku 23. dubna 1920. Na své palubě vezla celkem 5 835 důstojníků a vojínů,[96] mezi nimiž pravděpodobně nechyběl ani Josef Štarman. Kromě příslušníků 5. pluku se na Americe plavil také 4. střelecký pluk, 1. těžký dělostřelecký division nebo například nemocnice č. 1.

S odjíždějícími muži se osobně přijel rozloučit generál Syrový i další důstojníci. Poté už loď vyrazila na jih k Hong Kongu a dále k Singapuru, Colombu a Suezským průplavem.[97] Dne 8. června 1920 konečně dorazil transport do Terstu, odkud museli legionáři pokračovat dál do Československa vlakem. První muži z 5. střeleckého pluku překročili hranice vlasti 13. června.[98]

Do civilu se Josef Štarman vrátil 23. září 1920, kdy byl demobilizován. V legiích tak strávil necelý rok života. Na rozdíl od předchozích případů obdržel Štarman za svoji službu vyznamenání, konkrétně Československou revoluční a spojeneckou medaili.[99] Podobně jako například Suchomel nebo Tomsche, ani Štarman na statut legionáře po válce

93 Nar. 16. 5. 1894 v České Třebové.

94 V této otázce panují rozpory. Dokumenty z VÚA-VHA sice hovoří jasně, ale sám Štarman po druhé světové válce uváděl, že se před vypuknutím první světové války vrátil do České Třebové a později byl v Rusku jako válečný zajatec. To by znamenalo, že narukoval k rakousko-uherské armádě jako ostatní sledovaní. SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 13, Ls 59/46–Josef Štarman, různé výslechové protokoly.

95 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Josefa Štarmana, osobní karta Josefa Štarmana.

96 Kronika 5. střeleckého pluku uvádí ještě dalších 435 civilistů, 111 žen, 56 dětí, 3 lékaře, 6 sester a 25 cizinců. Z celkového počtu 6 480 pasažérů tvořilo 5. pluk 98 důstojníků a 2 329 vojínů. K tomu ještě 181 občanů, 21 žen, 3 děti a 4 cizinci. Viz *5. československý střelecký pluk „Pražský" T. G. Masaryka v boji za svobodu vlasti 1917–1920*, Praha 1934, s. 397.

97 Viz D. VÁCHA, *Cesta do vlasti*, s. 10.

98 *5. československý střelecký pluk,* s. 397–413.

99 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Josefa Štarmana, osobní karta Josefa Štarmana.

nárok neměl. Za první republiky koketoval s komunisty a protloukal se, kde se dalo. Po okupaci zbytku Československa se pak přihlásil k německé národnosti a po válce musel svoji činnost vysvětlovat senátu MLS v Chrudimi.

Výčet ruských legionářů uzavírá Leonard Sasínek.[100] Zároveň s ním plynule přejdeme ke dvěma legionářům, kteří za vznik Československa bojovali ve Francii. Sám Sasínek měl velice pohnuté životní osudy a minimálně za druhé světové války a po ní se stal velice kontroverzní osobností. Jeho životní dráhu můžeme rekonstruovat také díky velice obsáhlému spisu, který vznikl v souvislosti s jeho procesem před MLS v Chrudimi. Obsahuje přes 300 stran výslechových protokolů a dalších materiálů a v některých z nich Sasínek mluví i o své minulosti československého legionáře.

Povinnou vojenskou službu nastoupil už v říjnu 1913 u jihlavského pěšího pluku č. 13. Ihned po začátku války s ním také odešel na frontu. Sloužil u telefonního oddělení jako instruktor a před zajetím dosáhl hodnosti desátníka.[101] Podle svých slov se na Štědrý den 1914 úmyslně postřelil u Tarnopole, aby nemusel bojovat proti Rusům:

> *„…poranil jsem se úmyslně, abych se vyhnul rakouské vojně. Přes všechno nebezpečí, které mě tehdá hrozilo [sic] postřelil jsem si levou ruku, kteréžto následky mám až dodnes. S fronty jsem se dostal. Když mě ale poslali po druhé do pole, přeběhl jsem u Koňuch u Zborova k Rusům…“*[102]

K Rusům přeběhl 18. června 1917, tedy necelých 14 dní před tím, než československá brigáda vybojovala slavnou bitvu u Zborova. Sám uvádí, že v té době byl znovu zraněn lehce na ruce. S ostatními zajatci ale do lágru nedorazil. Odpojil se od transportu zajatců, protože ve Svjatošíně u Kyjeva potkal svého známého z Čech. S ním se měl domluvit a do transportu se nevracet. Známý mu domluvil zaměstnání a po měsíci se oba přihlásili do československé armády v Rusku.[103]

Údaje o podání přihlášky se v pramenech VÚA-VHA rozcházejí.[104] Z Ruska se pak vydal s transportem kpt. Otakara Husáka do Francie. Situace ve Francii koncem roku 1917 byla kritická. Válka pokračovala a Francouzi nutně potřebovali každého vojáka. Původně mělo být do konce roku 1917 přepraveno z Ruska do Francie 6 000–8 000 mužů.[105] První transport odjel z ruského přístavu Archangelsk. Skládal se z několika důstojníků, asi 1 100 mužů ze záložní brigády sboru a 100 absolventů důstojnické školy

100 Nar. 22. 10. 1890 ve Starém Podedvorově.
101 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Leonarda Sasínka, demobilizační záznam.
102 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 95, Ls 44/48–Leonard Sasínek, protokol sepsaný s Leonardem Sasínkem ze dne 11. 12. 1945, s. 1.
103 Tamtéž, rozklad ze dne 19. 5. 1947, s. 31.
104 Jako datum podání přihlášky je někdy uváděn 30. 6. 1917, jednou dokonce až 1. 11. 1917.
105 Srov. K. PICHLÍK, *Bez legend,* s. 225; T. JIRÁNEK, *Druhý, tzv. Gibišův transport*, s. 235.

2. divize. K nim se připojilo ještě 400 zajatců z rumunského transportu a společně odpluli 16. října 1917 z Ruska.[106]

Z výše psaného můžeme soudit, že Sasínek se do legií musel přihlásit ještě před říjnem 1917 a musel být zařazen k záložní brigádě. Potvrzeno ani vyvráceno z pramenů to však bohužel není. Transport dorazil po krátké pauze v severoanglickém Newcastlu do francouzského přístavu Le Havre 14. listopadu 1917. Legionáři z Ruska se stali základem pro československé legie ve Francii. Už v lednu 1918 položili základ pro 21. pluk, který vznikl v Cognacku.[107]

Leonard Sasínek ve svém protokolu vzpomíná nejen na velitele transportu Husáka, ale také na pozdějšího ministerského předsedu Aloise Eliáše nebo na generála Sylvestra Bláhu.[108] Více však o své kariéře legionáře nemluví, ale z jeho protokolů vyplývá, že byl vždy na svoji legionářskou minulost náležitě hrdý. Za svoje služby obdržel Sasínek Československou revoluční a spojeneckou medaili a také má v záznamech uveden legionářský kříž. Zde se však patrně jedná o Československý válečný kříž.[109]

Legionářskou kapitolu svého života Sasínek uzavřel v květnu 1919 v hodnosti desátníka, kdy byl rozkazem převelen do služeb finanční stráže. Kapitola to byla bezpochyby bohatá, obdržel dvě vyznamenání a prošel ruskými i francouzskými legiemi. Legionářský odkaz se snažil ctít i během druhé světové války, kdy se také ze své funkce velitele chrudimské věznice dostával do každodenního styku s příslušníky gestapa. A právě za to ho po válce hnal k zodpovědnosti i veřejný žalobce MLS v Chrudimi.

Druhým francouzským legionářem je Vojtěch Veselý.[110] Po vypuknutí války odešel s benešovským pěším plukem č. 102 na srbskou frontu jako jednoroční dobrovolník. Zde se mu podařilo přeběhnout už v polovině srpna 1914. Podle svých slov prodělal v zajetí břišní a skvrnitý tyfus. Po uzdravení si podal přihlášku do srbské armády, její realizaci ovšem přerušila tzv. srbská Golgota, neboli ústup srbské armády přes Albánii do Řecka. Veselý se dostal až do Soluně, dále však nechme mluvit jeho samotného: „*Zde jsem byl přidělen 13. pluku Timočke divisije, zraněn a přidělen štábu téhož pluku. V roce 1918 s ostatními českými dobrovolníky v srbské armádě jsem odjel do Francie.*“[111]

O detailech svého zranění se bohužel v pramenech nezmiňuje. Jeho vstup do srbské armády je datován srpnem 1917. Po své cestě do Francie byl v květnu 1918 přeřazen k 21. pluku. Zde byl později převelen k pomocné kancelářské službě a po skončení

106 D. VÁCHA, *Českoslovenští dobrovolci na cestě z Ruska do Francie*, s. 195.
107 T. JIRÁNEK, *Druhý, tzv. Gibišův transport*, s. 235.
108 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 95, Ls 44/48–Leonard Sasínek, protokol ze dne 11. 12. 1945, s. 1.
109 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Leonarda Sasínka, demobilizační záznam.
110 Nar. 18. 8. 1890 v Horním Jelení.
111 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 47, Ls 635/46–Vojtěch Veselý, dopis NV v Horním Jelení ze dne 19. 6. 1945, s. 1.

války povýšen na adjutanta. Je možné, že Vojtěch Veselý nebyl k polní službě přidělen ze zdravotních důvodů, protože ve svých záznamech má poznámku, že trpí značnou tachykardií.[112] Demobilizován byl až v lednu 1920.

Vojtěch Veselý se během svého válečného působení zúčastnil bojů na Balkáně na obou stranách fronty. Se srbskou armádou absolvoval náročný zimní ústup do Řecka a patřil také k československým dobrovolníkům, kteří odpluli do Francie. Odhaduje se, že celkově do Francie přišlo ze Srbska na 3 000 mužů.[113] Zda se Veselý ještě zapojil do bojů společně s 21. plukem, je sporné. Pravděpodobnější je, že zbytek služby strávil kancelářskou prací. Na rozdíl od Sasínka nezískal žádné vyznamenání, ale jeho legionářská minulost mu v dalších letech rozhodně nebyla cizí. Služba v legiích se mu započítávala už od srpna 1917, protože poválečné zákony myslely i na dobrovolníky srbské armády: „*…za legionáře jest pokládati rovněž Čechoslováky* […], *kteří během války dobrovolně vstoupili do některé ze spojeneckých a spřátelených pravidelných (regulárních) armád* […] *Armády spojenecké a spřátelené jsou: americká, anglická, francouzská, italská, ruská až do 28. února 1918 a srbská.*“[114] Vojtěch Veselý byl propuštěn z vojska 29. ledna 1920.

Prvním zde sledovaným československým legionářem z Itálie je Jan Gloser.[115] Od roku 1912 konal brannou povinnost a těsně před propuštěním vypukla světová válka. Do pole odešel s vysokomýtským pěším plukem č. 98. Po dvou letech padl do italského zajetí u vesnice Sela. Podle záznamů byl mezi prvními přihlášenými do československé armády v Itálii. Jestliže italské legie vznikly oficiálně 21. dubna, Jan Gloser byl do československého vojska zařazen už 24. dubna 1918.[116]

Sloužil u 32. československého střeleckého pluku v 8. kulometné rotě. Plukovní kroniku bohužel při psaní tohoto textu nebylo možno využít, není tak možné vsadit Glosera do kontextu tohoto útvaru, jako například Františka Pražana. Bohužel také není jasné, zda Gloser nevstoupil v zajateckém táboře do Československého dobrovolnického sboru. Sám o své legionářské minulosti ve studovaných pramenech vůbec nemluví, jsme tak odkázáni pouze na úřední materiály z VÚA-VHA.

Po skončení války byly československé pluky z Itálie nasazeny na Slovensku při válce s Maďarskou republikou rad. Ze sledovaných deseti legionářů máme u jediného Jana Glosera doloženo, že se aktivně zapojil do bojů o integritu mladé Československé republiky. Z jeho vojenských záznamů dokonce můžeme vyčíst, že padl do maďarského

112 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Vojtěcha Veselého, oznámení ministerstvu národní obrany ze dne 29. 1. 1920.
113 F. EMMERT, *Českoslovenští legionáři,* s. 73.
114 Zákon o propůjčování míst legionářům č. 462/1919 Sb., § 2.
115 Nar. 24. 6. 1890 v Hamrech.
116 VÚA-VHA Praha, Kleg, spis Jana Glosera, osobní karta Jana Glosera.

zajetí. Stalo se to 7. března 1919. V nepřátelském zajetí strávil pouhé tři dny, už 10. se vrátil zpět.[117] Bohužel v pramenech nejsou popsány žádné podrobnosti této dozajista dramatické události.

Jan Gloser se do civilu vrátil až 31. ledna 1920. Do té doby sloužil ještě u kulometné roty a také krátce ve Vladislavi. Za svou téměř dvouletou službu byl oceněn Československou revoluční a spojeneckou medailí a také italským vyznamenáním Fatico di Guera.[118] Skončil se základní hodností střelce, povýšení se nedočkal. Za první republiky se aktivně účastnil různých legionářských oslav a plně využíval všech finančních benefitů, které mu ze zákona jako legionáři náležely.[119] Za okupace se však jako legionář nechoval. Za svoji činnost ho MLS v Chrudimi odsoudil k vůbec nejpřísnějšímu trestu ze všech deseti sledovaných mužů.

Posledním sledovaným legionářem je Antonín Pražák.[120] Narukoval až v roce 1917 k pěšímu pluku č. 98 a odešel s ním na italskou frontu. Zde padl 3. dubna 1918 do zajetí a zbytek války strávil v zajateckém táboře. Když počátkem roku 1919 začaly v Itálii vznikat domobranecké prapory, mezi 55 000 zájemci se přihlásil 17. února 1919 i Pražák. Je pravděpodobné, že motivací pro vstup mohly být právě špatné podmínky v zajateckých táborech a snaha vrátit se dříve domů, jak o tom píše Tomáš Jiránek ve své již zmiňované studii.

Pražák byl zařazen k 8. rotě 39. domobraneckého praporu, se kterým se vrátil do Československa. V srpnu téhož roku byl ještě převelen k 47. domobraneckému praporu. Více informací už prameny neposkytují, protože ve VÚA jsou pouze dva listy týkající se Pražáka. Jako poslední můžeme vyčíst, že na svatého Václava, tedy 28. září 1919, byl ve Vysokém Mýtě demobilizován. Je pravděpodobné, že se Pražák příliš jako legionář necítil. Už v roce 1938 požádal o členství v SA,[121] za což měl být po druhé světové válce postaven před MLS Chrudim.

Na předešlých stránkách bylo představeno deset mužů-legionářů, kteří delší či kratší dobu první světové války strávili v československých zahraničních jednotkách. Někteří se bili za vznik Československa aktivně a jiní vstoupili do legií až po vzniku republiky třeba jen s vidinou, že se díky tomu dostanou rychleji domů. Jedni prolili za samostatnost svoji krev a za první republiky se hrdě hlásili k legionářským ideálům. Druzí zase rychle zapomněli, snad jen proto, že z právního hlediska statutem legionáře nedisponovali.

117 Tamtéž, Cartella Personale, s. 3.

118 Volně přeloženo jako Kříž za válečné úsilí. Legionáři ho příliš často nedostávali. Na druhou stranu můžeme soudit, že pokud jím byl Gloser vyznamenán, získal ho pravděpodobně za splnění nějakého náročného vojenského úkolu. Tím pádem se aktivně zapojil do bojů proti nepříteli.

119 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 21, Ls 188/46–Jan Gloser, zpráva vyšetřovací komise, č. j. 32/45.

120 Nar. 14. 10. 1899 v Černovíře.

121 Sturmabteilung, úderný oddíl.

Předchozí řádky popisují osudy obyčejných legionářů. Nikdo z nich se nestal slavným vojevůdcem, ani nezůstal ve službách republiky a nehledal strmou kariéru v ozbrojených silách mladého státu.[122] Již mnoho bylo napsáno o generálech Syrovém, Gajdovi a desítkách dalších. Zmapovány jsou také osudy mnoha stovek až tisíců legionářů, kteří se za druhé světové války zúčastnili odboje proti okupantům a mnozí z nich za to zaplatili tím nejcennějším – životem svým a mnohdy i svých blízkých. Tato práce však šla jiným směrem. Přestože je ještě mnoho těch, kteří položili svůj život pro Československou republiku a jejichž osudy jsou dosud zahaleny rouškou tajemství, v další části bude pokračováno v příběhu oněch deseti mužů, kteří si zvolili jiný osud.

Edvard Beneš napsal v srpnu 1919 telegram legionářům, svádějícím těžké boje s bolševiky o transsibiřskou magistrálu kdesi v dalekém Rusku: „*Vlast nežádá od vás již žádných obětí, dost jste vykonali pro její osvobození.*“[123] Toto jistě platilo také o legionářích z italských i francouzských bojišť. Po dvaceti letech pokojného života v demokratickém státě ovšem přišla okupace Československa a s ní také žádost po dalších obětech a novém osvobození vlasti.

Na následujících stránkách budou popsány osudy oněch deseti mužů, kteří už většinou z jakéhokoliv důvodu nebyli ochotni přinášet další oběti. Někteří měli jistě za to, že již vykonali dost a nechtěli býti dále hrdiny. Další třeba ze svého hlediska oběti přinášeli, ale po válce to jejich okolí vidělo jinak. Musíme také vzít v úvahu, že každý z nich byl starší o dvě desítky let a mnohdy měli rodiny. Neriskovali tedy pouze svůj život jako v legiích, ale hrozilo jim vyvraždění všech příbuzných v případě odboje proti okupantům. A nesmíme zapomenout ani na ty, kteří se třeba se svojí legionářskou minulostí neztotožnili natolik, aby neprojevovali k novému režimu větší sympatie než k odkazu své minulosti. Pro některé z nich jistě bylo nacistické Německo vlastí více než Československá republika, kterou pomáhali budovat svými činy za první světové války.

Část druhá

Rozsudek Jménem republiky

V květnu a červnu 1945 ještě ani pořádně nedozněly poslední výstřely druhé světové války a po celé osvobozené Československé republice se začala roztáčet kola tzv. divoké retribuce. Strach o vlastní život přižívovaný v minulých šesti letech okupace způsobil, že mnoho lidí vzalo do svých rukou spravedlnost a chtěli potrestat ony původce teroru.

122 Snad až na Leonarda Sasínka. K jeho meziválečným osudům později.
123 F. EMMERT, *Českoslovenští legionáři, s. 198.*

V první řadě samozřejmě stáli Němci, ať už protektorátní, nebo říšští, jako další pak čeští kolaboranti, ať už domnělí, či skuteční.

Těch několik následujících týdnů po skončení nejhoršího ozbrojeného konfliktu v dějinách Evropy bylo také zneužito k vyřizování osobních sporů. Po celém československém území byli vražděni skuteční pachatelé zla za posledních šest let, ale také tisíce nevinných lidí. Zejména pohraniční oblasti se změnily na divoký západ, kde si nikdo nemohl být jist svým vlastním životem, natož pak majetkem.

Začaly vznikat spontánní tribunály, které soudily kolaboranty i Němce na základě neexistujících zákonů. Současně s tím se začaly plnit věznice a internační tábory. Novými nájemci se po politických vězních stávali občané německé národnosti a také domnělí či skuteční kolaboranti, kteří čekali na svůj soudní proces. Exilová vláda již rok vyzývala obyvatelstvo Protektorátu Čechy a Morava, aby tyto osoby nejen odstranilo z veřejných funkcí, ale také aby byly zajištěny a mohly být potrestány.

Vězeňská zařízení a internační tábory začaly praskat ve švech. Odhaduje se, že koncem srpna 1945 se ve zhruba 500 takovýchto zařízeních nacházelo téměř 70 000 vězněných Němců a Čechů. A to byli ti šťastnější, protože během několika poválečných měsíců mělo být zabito 19 000–30 000 Němců a blíže nespecifikované množství Čechů. Takto popisuje tzv. divokou retribuci americký historik Benjamin Frommer.[124]

Společně s těmi tisíci zadrženými putovalo do vazby také několik osob, u kterých by to asi nikdo nepředpokládal. Jednalo se o několik bývalých československých legionářů. Z těch nejvýznamnějších jmenujme například již zmiňované generály Jana Syrového nebo Radolu Gajdu, k jejichž zadržení došlo v Praze. To jsou samozřejmě jen ty nejznámější případy na celostátní úrovni, k podobným situacím však docházelo po celém Československu.

Ani obvod krajského soudu v Chrudimi samozřejmě nebyl výjimkou. Například už koncem června 1945 skončil ve vazbě italský legionář Jan Gloser, 3. srpna legionář ruský Alois Tomsche a dokonce už 18. května téhož roku jeho spolubojovník Josef Štarman. Na dalších stránkách bude čtenář seznámen s osudy deseti sledovaných legionářů, včetně jejich činnosti za okupace a samozřejmě procesu před MLS. Nejprve však bude nutné v krátkosti shrnout fungování chrudimského MLS v kontextu československé retribuce.

Mimořádný lidový soud v Chrudimi v kontextu československé retribuce

Ve druhé polovině roku 1945 byla zahájena činnost 23 mimořádných lidových soudů.[125] Jako první zasedl soudní senát v Českých Budějovicích už 27. července, většina dalších

124 B. FROMMER, *Národní očista*, s. 60–98. Počty zabitých a zemřelých Němců se u různých autorů liší.

125 První proces se sice konal už 8. června 1945 v Brně. Zde se nicméně soudilo ještě podle původního londýnského retribučního dekretu. M. BORÁK, S*pravedlnost*, s. 48.

zahájila až v průběhu podzimu. Jako poslední začali soudit obžalované v Chebu. Zde se první proces odehrál až 12. února 1946.[126] Vznik soustavy retribučního soudnictví umožnily tři dekrety prezidenta republiky, o Národním soudu č. 17/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti č. 138/1945 Sb. a nejdůležitější, alespoň pro tento text, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech č. 16/1945 Sb.

Genezi tzv. Velkého dekretu lze sledovat od ledna 1942, kdy na konferenci v Londýně podepsalo devět exilových vlád nacisty okupovaných států tzv. Svatojakubskou deklaraci. V ní požadovaly stíhání a potrestání zločinů spáchaných nacisty během války.[127] Tuto snahu završil prezident Edvard Beneš 19. června 1945, když podepsal tzv. Velký retribuční dekret. Zákonná norma pro stíhání válečných zločinců a kolaborantů v Československu byla konečně na světě, i když až do úplného završení retribuce ke dni 31. prosince 1948 prošla ještě několika zásadními změnami.

V tomto textu bude věnována pozornost chrudimskému MLS, konkrétně deseti případům obviněných legionářů. Bohužel rozsah této studie neumožňuje vyčerpávající rekonstrukci fungování tohoto soudu. I přes to je však potřeba uvést některé základní informace. Prvním souzeným a odsouzeným před senátem chrudimského MLS byl Josef Padera. Toho uznali soudci vinným ze zločinu udavačství podle § 11 tzv. Velkého retribučního dekretu už 10. října 1945.[128]

Další obžalovaní předstupovali před soudní senáty jako na běžícím páse. Do konce roku 1945 projednal MLS v Chrudimi celkem 117 případů, z toho odsoudil k smrti Marii Dvořákovou,[129] tři osoby odešly s trestem doživotního žaláře a 99 lidí bylo odsouzeno k různě dlouhým trestům odnětí svobody. Pouze sedm osob bylo zproštěno obvinění, u tří soud upustil od potrestání a čtyři byly postoupeny řádnému soudu.[130]

Až do konce roku 1948 stanulo před MLS v Chrudimi celkem 1 093 osob a dalších 208 bylo zařazeno do odsunu bez potrestání.[131] Jen pro porovnání se dvěma již zpracovanými

126 V. JIŘÍK, *Nedaleko od Norimberku*, s. 14.

127 M. BORÁK, *Spravedlnost*, s. 22.

128 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 1, Ls 1/45–Josef Padera, rozsudek.

129 Marii Dvořákovou uznali soudci vinnou ze zločinu udavačství. Během okupace udala několik osob, z nichž Karel Houser skončil v koncentračním táboře Flossenbürg a nedožil se konce války. Dvořáková byla odsouzena 19. 12. 1945 k trestu smrti provazem a tentýž den popravena. SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 5, Ls 69/45–Marie Dvořáková, rozsudek.

130 Tamtéž, SZ Chrudim, kart. 391, činnost mimořádných lidových soudů v Čechách a na Moravě do 31. XII. 1945.

131 Srov. tamtéž, SZ Chrudim, kart. 389, měsíční zpráva za měsíc prosinec 1948; NA Praha, MS, kart. 1942, Výkaz o činnosti MLS v Chrudimi ze dne 10. 5. 1947.

východočeskými MLS, královéhradecký rozhodl za stejné období případy celkem 1 262 osob, ten jičínský rozhodl ve věci celkem 1 518 lidí.[132]

Jak již bylo řečeno, MLS se zřizovaly při krajských soudech. Nicméně retribuční dekret stanovil, že: *„…každý senát mimořádného lidového soudu může však zasedati, ukáže-li se to potřeba, v kterémkoli místě soudního obvodu"*.[133] Toto byl poměrně častý jev i v našich sledovaných deseti případech. Josefa Nováka soudili v Litomyšli, Štarmana a Veselého zase ve Vysokém Mýtě. Zbylí souzení si své rozsudky vyslechli v budově krajského soudu v Chrudimi.

V případě, že soudci shledali obžalovaného vinným a nerozhodli se upustit od potrestání, uložili ještě vedlejší tresty. Část nebo celý majetek odsouzeného propadl státu, navíc si musel část trestu odpykat v nucených pracovních oddílech a v neposlední řadě ztrácel na určitou dobu nebo na doživotí občanskou čest. Tou byla myšlena např. ztráta pasivního i aktivního volebního práva, nemožnost vykonávat veřejné funkce, konat veřejné přednášky nebo projevy, provozovat svobodné zaměstnání nebo například působit jako zaměstnavatel nebo spoluzaměstnavatel.[134]

Jménem republiky…

Jako první budeme sledovat osudy Aloise Tomscheho. Mezi propuštěním z armády a soudním přelíčením existuje jen velice málo pramenů k jeho činnosti. Zpravidla se jedná o výslechové protokoly vzniklé v souvislosti s jeho přelíčením před MLS. I přes to se pokusme alespoň částečně zrekonstruovat jeho život s důrazem na léta 1939–1945.

Podle posledních údajů se nacházel ještě v červnu 1920 ve Vladivostoku u pracovní roty a tam jeho stopy končily. Není jasné, jak a kdy se navrátil do vlasti. Podle svých slov nadále pracoval jako učitel a od počátku 30. let zastával místo řídícího učitele ve škole v Třebovicích. Také měl za první republiky vstoupit do Německého svazu zemědělců (Bund der Landwirte) za předsednictví Franze Spiny.[135]

V roce 1938 na něj měli vyvíjet jako na řídícího učitele silný nátlak členové *Sudetendeutsche Partei*, aby vstoupil do jejich strany. Tlaku podlehl v červnu 1938 a jako bývalý člen SdP se pak stal také členem NSDAP, ovšem až v říjnu 1941. Z jakých důvodů až tak pozdě, není jasné. Tomsche tvrdil, že ve straně nevyvíjel vůbec žádnou činnost a až do

132 L. JARKOVSKÁ, *Odplata*, s. 92.

133 Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, § 22.

134 Tamtéž, § 14, 15.

135 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 5, Ls 65/45–Alois Tomsche, hlavní přelíčení, s. 2.

roku 1944 ani nezastával žádnou funkci. Počátkem roku 1944 ho měl pověřit *Ortsleiter* NSDAP, jakýsi Grauzna, funkcí *Schulungsleitra*, tedy školního inspektora.[136]

Dne 3. srpna 1945 si pro Tomscheho došli příslušníci SNB a řídící učitel putoval do vazby. Veřejný žalobce na něj vypracoval žalobu 25. října 1945, ve které ho obvinil ze spáchání zločinu proti státu podle § 3 tzv. Velkého retribučního dekretu. Podle právního výkladu byl Tomsche v době zvýšeného ohrožení republiky[137] činovníkem organizace NSDAP, za což mu podle dekretu hrozilo od pěti do dvaceti let těžkého žaláře v případě, že se nedopustil činu přísněji trestného.[138]

Ještě před hlavním přelíčením se Tomsche hájil v několika bodech. Jednak prý musel do organizací vstoupit, protože byl v letech 1939 a 1940 udán ke krajskému vedení NSDAP jako politicky nespolehlivý, protože jako řídící učitel aktivně politicky nepracoval. Co se týká jeho funkce, měl prý pouze zastupovat *Schulungsleitera*, který nastoupil vojenskou službu, a ani nedostal žádný ustavovací dekret. V neposlední řadě schoval po začátku okupace obrazy prezidentů Masaryka a Beneše na půdu, kde přečkaly bez úhony celou válku. V květnu 1945 je pak odevzdal na Národním výboru, což měl i potvrzeno.[139]

Dne 27. listopadu 1945 se ze svých činů Alois Tomsche zpovídal před soudním senátem pod vedením JUDr. Josefa Aksamita. Po přečtení obžaloby trval Tomsche na tom, že se necítí vinen. Poté zazněl jeho výslechový protokol, ve kterém mimo jiné zaznělo na jeho obhajobu:

> *„…nikomu jsem neublížil, nikoho jsem neudal, hleděl jsem si svého učitelského úřadu, jemuž jsem byl plně oddán. Mně by mohli ještě dnes mnozí občané z Třebovic potvrditi, že jsem byl státoprávním občanem prvé republiky, který dovedl prezidenta Masaryka a Beneše v úctě míti a o nich svým žákům vykládati…"*[140]

Tomsche se během přelíčení přiznal, že od zimy 1944 opravdu vykonával funkci *Schulungsleitera* a popsal znovu svoji činnost. Hlavní přelíčení bylo krátké a netrvalo příliš dlouho. Kromě výslechu obviněného ještě bylo čteno několik protokolů a potvrzení a na závěr navrhl veřejný žalobce uložení trestu pětiletého těžkého žaláře.[141]

136 Tamtéž, výslech obviněného ze dne 28. 8. 1945. Podle svých slov měl působit jako vedoucí pro odrostlé členy Hitlerjugend, předávat jim pokyny shora. Dále měl rozesílat noviny od krajského vedení, vybírat za ně peníze a ty předávat pokladníkovi.

137 Dobou zvýšeného ohrožení republiky je myšleno období od 21. 5. 1938 do 31. 12. 1946. M. BORÁK, *Spravedlnost*, s. 33.

138 Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, § 3.

139 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 5, Ls 65/45–Alois Tomsche, obhajoba.

140 Tamtéž, výslech obviněného ze dne 28. 8. 1945.

141 Tamtéž, hlavní přelíčení, s. 3.

Soudní senát nakonec uznal Aloise Tomscheho vinným a v rozsudku mu uložil odpykat čtyři roky odnětí svobody. Na stejnou dobu ho zbavil občanské cti a celý trest si měl odpykat v nucených pracovních oddílech. Navíc, kromě nezbytných svršků, propadl celý majetek řídícího učitele ve prospěch státu. Zajímavější ovšem je, že soudci v rozsudku použili i § 16 retribučního dekretu,[142] podle kterého bylo možné snížit trest i pod dolní hranici sazby, která byla v tomto případě pět let.[143]

Zastavme se na chvíli u aplikace § 16. Představoval jediný možný způsob, jak obžalovanému snížit výši trestu. Jeho použití záviselo pouze na konkrétních soudcích. Bylo tedy pouze na jejich zvážení, *„…co je takovým vlasteneckým činem a do jaké míry jej lze vzít v úvahu při meritorním rozhodování"*.[144] Zpočátku retribuce § 16 soudní senáty, alespoň v rámci MLS v Chrudimi, dost šetřily. Tomsche se stal teprve šestým obžalovaným, na kterého byl tento paragraf použit.

Je bezpochyby zajímavé, že Alois Tomsche nikdy během výslechů ani procesu nezmínil svoji legionářskou minulost. Sice je pravda, že dle zákona nárok na statut legionáře neměl, ale u soudu by mu to asi jen těžko přitížilo. Z uloženého trestu si po započtení vazby Tomsche odpykal pouze 14 měsíců. Dne 31. října 1946 byl totiž společně se svou rodinou odsunut do amerického okupačního pásma transportem č. 28350.[145]

Dalším souzeným legionářem byl Němec Jan Suchomel. Také jeho proces byl poměrně jasnou záležitostí na základě toho, k čemu se Suchomel sám přiznal. Vezměme to ale od začátku. Z legií se vrátil do Československa až v říjnu 1920. Sám tvrdil, že během první republiky vstoupil do komunistické strany a také se oženil.

Po zabrání pohraničí Němci na podzim 1938 vstoupil do SA,[146] dlouho v nich však nevydržel. Za půl roku byl propuštěn ze zdravotních důvodů. Razantně popřel, že by se za války stal členem NSDAP, na druhé straně přiznal, že už v lednu 1939 získal členství a funkci v organizaci NSV,[147] kde působil jako *Blockleiter*. Sám Suchomel ovšem tvrdil:

142 Snížení trestu pod dolní hranici sazby je možné: *„…je-li obecně známo, nebo lze-li bez průtahů prokázati, že obžalovaný jednal s úmyslem prospěti českému nebo slovenskému národu nebo Československé republice* […] *nebo že se pozdější svou činností zasloužil o osvobození republiky z nepřátelské moci, nebo o nápravu, nebo o zmenšení zla nepřítelem způsobeného."* Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, § 16.

143 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 5, Ls 65/45–Alois Tomsche, rozsudek, s. 1.

144 B. FROMMER, *Národní očista,* s. 131.

145 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 5, Ls 65/45–Alois Tomsche, úřední záznam Pres. 863–16/47.

146 Podle metodických pokynů byla organizace SA *„…bojovou, vojensky vybudovanou, výběrovou organizací nacistického hnutí, jejímž cílem bylo násilné prosazování názorů a programu strany* [NSDAP – pozn. autora] […] *Členství v této organizaci bylo dobrovolné."* SOA Zámrsk, SZ Chrudim, kart. 389, Výklad dekretu presidenta republiky, směrnice ze dne 22. 9. 1945.

147 Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (Nacionálněsocialistická péče o blaho lidu), charitativní organizace, která však podle směrnice ministerstva vnitra *„…sloužila ke „kupování duší", tedy získávání mravně méně vyspělých příslušníků národa hmotnými výhodami"*. L. JARKOVSKÁ, *Odplata*, s. 257.

„Do obou složek jsem vstoupil na nátlak činovníků strany NSDAP a pod výhrůžkou, že ztratím a nebudu moci dosíci žádného zaměstnání.“[148]

Za tuto svoji činnost byl zatčen 1. října 1945 a putoval do internačního tábora v Ústí nad Orlicí. Na rozdíl od Tomscheho nevypracoval Suchomel žádnou svoji obhajobu. Ani on ve spise nikde nezmínil, že vstoupil do československých legií v Rusku. Veřejný žalobce dokončil obžalobu na konci listopadu téhož roku a 24. ledna stanul obžalovaný před senátem MLS v Chrudimi pod vedením JUDr. Stanislava Bartoše. Přelíčení trvalo pouze půl hodiny a jediným zajímavým momentem bylo zamítnutí návrhu obžaloby na předvolání svědka. Ten měl dosvědčit Suchomelovo dobré chování k Čechům za války a také jeho předválečné členství v KSČ. Toto ovšem soudci zamítli a po krátké chvíli došlo na čtení rozsudku.[149]

Soudci uznali Jana Suchomela vinným v obou bodech obžaloby, tedy jak ve členství v SA, tak funkcionářství v NSV. Přestože § 2 retribučního dekretu konkrétně SA nejmenuje, myslí na organizace podobné povahy jako SS, *Freiwillige Schutzstaffeln* a další. V tomto případě hrozí v prokázání viny trest od pěti do dvaceti let, v případě přitěžujících okolností i doživotí. Stejným způsobem byl uznán vinným i ze zločinu podle § 3 stejného dekretu. I v tomto případě je NSV brána jako organizace podobné povahy jako např. NSDAP nebo SdP, takže se činovnictví trestá těžkým žalářem od pěti do dvaceti let.[150]

Ani v tomto případě se nejednalo o nijak složitý případ. Suchomel se ke členství sám doznal a soudci měli jednoduchou práci. Odsoudili ho k šesti letům těžkého žaláře, které si musel odpykat v pracovních oddílech, ztrátě občanské cti na 10 let a propadnutí celého majetku. Ani v tomto případě nestrávil odsouzený legionář ve vězení příliš dlouhou dobu. Za necelý rok po svém zatčení byl odsunut z jičínského sběrného střediska do ruského okupačního pásma.[151]

O poznání složitější práci měli soudci v případě Josefa Nováka. Ten se po svém návratu z Ruska věnoval svému povolání provozovanému už před válkou – mlynářství. Na počátku 30. let se odstěhoval do osady Kamenné Sedliště nedaleko vesnice Budislav u Litomyšle. Zde si pronajal mlýn a navázal styky s Janem Netolickým[152] z Budislavi. Spolu s ním pak

148 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 9, Ls 140/45–Jan Suchomel, protokol sepsaný s Janem Suchomelem ze dne 1. 10. 1945.

149 Tamtéž, hlavní přelíčení.

150 Srov. tamtéž, rozsudek; Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, § 2, 3.

151 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 9, Ls 140/45–Jan Suchomel, úřední záznam Pres. 863–16/47.

152 Jana Netolického nejprve soudní senát zprostil obvinění podle § 3, čehož se měl dopustit podporou a propagací fašistického hnutí během okupace. V obnovené retribuci v roce 1948 pak byl odsouzen za členství a funkce v organizacích Vlajka a Národní obec fašistická k osmiletému trestu těžkého žaláře. SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 78, Ls 931/46–Jan Netolický.

měl organizovat Národní obec fašistickou v obci a okolí, do strany také současně s tím vstoupil. Do okupace vystřídal ještě několik dalších mlýnů po kraji a rok 1939 ho zastihl v Chlumětíně. Jak sám přiznal, nedařilo se mu hospodářsky dobře, a tak odjel na práci do Německa, kde zůstal až do roku 1940.

V následujícím roce se opět vrátil do mlýna v Kamenném Sedlišti, kde žil se svou novou družkou Františkou Dospělovou a jejími třemi dětmi. Podle poválečné zprávy MNV v Budislavi měli všichni dávat jasně najevo své sympatie k okupantům. Zvláště provokativně pak měli vystupovat dva synové Dospělové, Jaroslav s Josefem.[153] S Novákem měli prakticky neustálé spory místní sedláci, kteří byli přiděleni úřady mletím právě k němu.

Stěžovali si, že jim dodává mouku nízké kvality a také jim do ní často měl přimíchávat písek. Anna Stříteská dokonce vypověděla, že si nechala u Nováka mlít i načerno. V takových případech jí dával vždy o několik kilo mouky méně a Anně Rožkové dokonce odmítl dát mouku a nevrátil jí ani pšenici.[154] Navíc měl mít spory s jiným mlynářem, Josefem Dostálem. Dokonce měl několikrát spolu s Josefem Dospělem hlídat jeho mlýn a jednou v noci přistihli dva sedláky, jak si k Dostálovi přijeli nechat namlít načerno obilí. Dospěl pak odjel na okresní úřad do Litomyšle a celou věc udal. U Dostála pak následovala prohlídka, ze které ovšem vyšel díky známosti s četníky s pokutou 300 korun. Josef Dostál i se dvěma svými pokutou poškozenými „zákazníky" byl po válce přesvědčen, že Dospěla měl na okresní úřad poslat Novák.[155]

V roce 1941 zapečetily úřady Novákův mlýn. Po poradě s Netolickým odjel tento na Oberlandrát do Pardubic a žádal o povolení mlít dál. Podle svých slov měl úředníkům sdělit, že jak on, tak i jeho rodiče měli německé školy. Na závěr ještě podepsal nějaký papír, a když přijel domů, mlýn byl opět rozpečetěný. Až později si prý uvědomil, že asi podepsal žádost o německé občanství.[156]

V Novákově spise se ještě objevuje podezření, že by měl mít něco společného s udáním budislavského učitele, jistého Jilemnického. Svědek Alois Stříteský vzpomínal, že se jednou s Novákem bavil a ptal se ho právě na Jilemnického. Na to mu měl Josef Novák odpovědět: *„Tak mě to mrzí, Netolický si pro mne poslal a žádal mě, abych mu dopis, psaný jeho rukou napsal německy. Učinil jsem to a tak mě to mrzí."*[157]

V roce 1943 Němci znovu, tentokrát definitivně, zapečetili Novákův mlýn. Ten se pak odstěhoval zpět do Chlumětína a dlouhou dobu byl bez práce. Koncem války pak

153 Tamtéž, kart. 12, Ls 25/46–Josef Novák, zpráva MNV v Budislavi ze dne 15. 6. 1945, s. 1.
154 Tamtéž, protokol sepsaný s Annou Rožkovou ze dne 18. 9. 1945.
155 Tamtéž, protokol sepsaný s Josefem Dostálem ze dne 28. 8. 1945
156 Tamtéž, protokol sepsaný s Josefem Novákem ze dne 25. 5. 1945.
157 Tamtéž, protokol sepsaný s Aloisem Stříteským ze dne 28. 8. 1945.

sehnal zaměstnání jako civilní strážník u firmy Obhut v Bílku. V dubnu 1945 pak dostal předvolání na okresní úřad do Litomyšle, kde obdržel rozhodnutí o přiznání německého státního občanství.[158]

Přestože byl několikrát volán na četnickou stanici k podání vysvětlení už v květnu 1945, k zatčení Josefa Nováka došlo až 16. června. Počátkem roku 1946 na něj dokončil veřejný žalobce obžalobu, ve které ho vinil ze dvou zločinů. Novák měl podle něj navést Dospěla, aby učinil udání na okresním úřadě v Litomyšli na to, že Dostál mele načerno mouku. Dále mu vyčítal, že dával osobám, které si u něj nechaly načerno mlít, málo mouky a ještě k tomu špatné kvality. Kromě toho jim do ní měl sypat písek.[159]

Dne 23. ledna 1946 se kvůli Novákovi sešel senát MLS. Obžalovaný se hájil tím, že u Dostálova mlýna byl proto, že tam hledal Dospěla a chtěl mu zabránit v nějaké hlouposti. Rozhodně pak popřel, že by ho vyzval k udání černého mletí. V této věci by jistě byl klíčový Dospělův výslech, nicméně ten koncem okupace zemřel. V dalším bodu obžaloby se Novák hájil tím, že měl ve mlýně staré stroje a často se mu melivo vysypalo na zem a písek se tam musel dostat, když toto smítal. Ve věci nevydané mouky pak tvrdil, že se jednalo pouze o nedorozumění, které se už nestihlo vysvětlit, protože se odstěhoval do Chlumětína. Další svědkové pak potvrdili, že písek byl v mouce pouze ojediněle.[160]

Senát MLS vedený JUDr. Jaroslavem Honzíčkem uznal po více než dvouhodinovém jednání Nováka vinným pouze jedním bodem obžaloby. Neuvěřil jeho obhajobě, že nenabádal Dospěla k udání, a odsoudil ho za zločin udavačství podle § 11[161] retribučního dekretu k osmi letům těžkého žaláře, ztrátě občanské cti na deset let a propadnutí celého majetku. Kromě toho si musel trest odpykat v nucených pracovních oddílech. Na druhou stranu soudci uvěřili Novákově obhajobě, co se písku v mouce týká, a zprostili ho obvinění ze zločinu podle § 10[162] retribučního dekretu.

Obvinění ze zločinu udavačství bylo jedním z nejčastějších obvinění, které musely senáty MLS řešit, což potvrdilo obavy, že udavačství bylo během okupace velice rozšířené. O výši trestu pro odsouzeného pak rozhodoval soud na základě následků, které mělo udání na poškozeného, v případě smrti poškozeného soudy velice často vynášely nejvyšší

158 Tamtéž, protokol sepsaný s Josefem Novákem ze dne 25. 5. 1945.

159 Tamtéž, obžaloba na Josefa Nováka.

160 Tamtéž, hlavní přelíčení.

161 „*Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky ve službách nebo v zájmu nepřítele, nebo využívaje situace přivoděné nepřátelskou okupací jiného pro nějakou skutečnou nebo vymyšlenou činnost udal, trestá se za zločin těžkým žalářem od pěti do deseti let.*“ Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, § 11.

162 „*Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky zneužil tísně, způsobené národní, politickou či rasovou persekucí, aby se obohatil na úkor státu, právnické či fyzické osoby, trestá se, nedopustil-li se činu přísněji trestného, za zločin těžkým žalářem od pěti do deseti let.*“ Tamtéž, § 10.

trest i nad odsouzeným.[163] Josef Novák tedy dostal poměrně nízký trest vzhledem k tomu, že následky pro poškozené byly pouze minimální, případným podílem na udání učitele Jilemnického se soud vůbec nezabýval.

Na druhou stranu prokázání viny ze zločinu podle § 10 bylo pro žalobce velice obtížné vzhledem k tomu, že musel dokázat, že se jednalo o zneužití tísně způsobené okupací, a ne „obyčejný" trestný čin na majetku, který by spadal pod jurisdikci řádného soudu. Většina prokázání viny ze zločinu podle zmíněného paragrafu měla zpravidla spojitost s majetkem židů nebo politických vězňů, který německé úřady často prodávaly pod cenou a někteří lidé ho za velice výhodných podmínek za války nakupovali, jako tomu bylo například u Františka Pohla.[164]

V Novákově spise zaznělo pouze jednou o jeho legionářské minulosti, když byl spojován s Národní obcí fašistickou, sám obžalovaný tuto skutečnost pak nikde nezmiňoval. Ani Josef Novák si však nakonec celý trest neodpykal. Na rozdíl od předchozích dvou případů proto, že po téměř šesti letech strávených ve věznici dne 19. května 1951 zemřel ve výkonu trestu.[165]

Poměrně významnou postavu německé komunity z Chocně představoval Josef Štarman. Po svém návratu z Ruska nastoupil zaměstnání u firmy Roubíček v Chocni jako tkadlec. Ve dvacátých letech byl organizován v KSČ, z níž měl vystoupit v roce 1928 na nátlak svého zaměstnavatele. V roce 1940 vstoupil do APF[166] a velice aktivně působil na své kolegy v práci, agitoval a dokonce několik z nich přesvědčil ke vstupu do APF.[167]

V rámci této organizace také spolupracoval se dvěma konfidenty gestapa Václavem Vondráčkem a Františkem Novákem.[168] Navázal také kontakty se známým konfidentem pardubického SD[169] Václavem Rösslerem.[170] Těmto všem pravidelně dodával informace

163 L. JARKOVSKÁ, *Odplata*, s. 223.

164 Pohla uznal chrudimský MLS vinným ze zločinu podle § 10 retribučního dekretu, který spáchal, když za okupace za pomoci členů pardubického gestapa získával nábytek po politických vězních a zatčených či deportovaných židech. Tento nábytek dále rozprodával. Soud Pohla odsoudil k jednomu roku těžkého žaláře za použití § 16, protože pomáhal českým lidem. SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 64, Ls 794/46–František Pohl, rozsudek.

165 Tamtéž, kart. 12, Ls 25/46–Josef Novák, zpráva o úmrtí vězně.

166 Arijská pracovní fronta – organizace, která se hlásila k nacistickému programu Adolfa Hitlera a viděla budoucnost Čechů jen v rámci Německa. Ve východních Čechách disponovala APF nejvíce stoupenci z celého protektorátu. L. JARKOVSKÁ, *Odplata*, s. 244.

167 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 13, Ls 59/45–Josef Štarman, protokol sepsaný s Josefem Štarmanem ze dne 26. 10. 1945, s. 1.

168 František Novák byl v létě 1946 odsouzen chrudimským MLS k trestu těžkého žaláře v trvání 15 let. Soud ho uznal vinným ze členství v APF a několikanásobného udavačství. Tamtéž, kart. 71, Ls 867/46–František Novák, rozsudek ze dne 21. 8. 1946.

169 Sicherheitsdienst, zpravodajská služba SS a NSDAP.

170 Toho odsoudil MLS Chrudim za členství a funkci v NSDAP a mnohonásobné udavačství k doživotnímu žaláři. Tamtéž, kart. 51, Ls 662/46–Václav Rössler, rozsudek ze dne 6. 6. 1946.

o chování a náladách českého obyvatelstva. V roce 1941 Rösslerovi dokonce sdělil, že jeho nadřízený ze zaměstnání Karel Sobotník doma ukrývá zbraně s tím, aby toto oznámil na patřičná místa.

Toto, byť nepřímé, udání vedlo k domovní prohlídce v Sobotníkově domě, které se Štarman osobně zúčastnil. K udání ho vedlo to, že na podzim 1938 viděl Sobotníka, jak v noci na kole domů přiváží nějaké bedny. K domněnce, že se jedná o zbraně, Štarmana vedlo to, že v té době sloužil poškozený v československé armádě. Během prohlídky gestapo nic nenašlo, a tak to nemělo pro Sobotníka další následky. Po válce Štarman zdůvodňoval, proč udání učinil: *„Proti Sobotníkovi jsem nic neměl, ale jako příslušník APF a Němec jsem toto udání udělal…"*[171]

Josef Štarman si totiž společně s manželkou požádal počátkem roku 1941 o německé státní občanství, které oba dva bez problémů a obratem získali. S tím pak jde ruku v ruce členství v dalších německých organizacích NSV a DAF.[172] Zde pomáhal s organizací a vybíral příspěvky od členů a také dary na *Winterhilfe* nebo na Německý červený kříž. O rok později se stal ještě členem SA a pravidelně se účastnil vojenských cvičení ve střelbě nebo vrhu granátem.[173]

Jak uvedla jeho manželka Marie, na jaře 1944 narukoval k německé branné moci jako vojín. Bojů se však zúčastnit neměl, pouze do konce války kopal zákopy a vykonával podobnou činnost. Když se pak v květnu 1945 vrátil domů, byl po několika dnech zatčen četnictvem a uvězněn. Za pouhé tři týdny putovala do vazby i jeho manželka Marie. Kromě toho, že ho úřady vyšetřovaly za jeho vlastní činnost během okupace, řádně Štarmana vytěžili i jako svědka v otázce zatýkání komunistů ve firmě Roubíček v září 1940.[174]

V prosinci 1945 se Josef Štarman dozvěděl o odsouzení své manželky MLS v Chrudimi. Soudní senát ji uznal vinnou jednak ze členství a funkce v organizacích NSV a DAF, a také zločinu způsobení ztráty svobody podle § 7 retribučního dekretu. Kromě vedlejších trestů nařídil rozsudek odpykání 13 let těžkého žaláře.[175]

Žalobce podal obžalobu na Josefa Štarmana v polovině ledna 1946 a vinil ho z několika zločinů podle § 2, 3 a 11 retribučního dekretu. Kromě již výše popsaného měl udat ještě Františka Škrance, že vedl na veřejné schůzi řeči proti Německu. O měsíc později stanul

171 Tamtéž, kart. 13, Ls 59/45–Josef Štarman, protokol sepsaný s Josefem Štarmanem ze dne 26. 10. 1945, s. 2.

172 DAF – Deutsche Arbeitsfront (Německá pracovní fronta) byla organizací sdružující bývalé členy odborových organizací, měla pomáhat svým členům v oblasti pracovního a sociálního práva a v neposlední řadě také pečovat o náležité využití volného času. M. BORÁK, *Spravedlnost*, s. 179–180.

173 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 13, Ls 59/45–Josef Štarman, rozsudek, s. 3.

174 Tamtéž, různé protokoly.

175 Štarmanová udala Miroslavu Veselou z Chocně za nevhodné vyjadřování o atentátu na Reinharda Heydricha Rösslerovi. Ten to postoupil dále na gestapo a Veselá strávila šest týdnů ve vazbě gestapa. Tamtéž, kart. 5, Ls 75/45–Marie Štarmanová, rozsudek s. 1.

obžalovaný před pěticí soudců, kteří ho po několikahodinovém přelíčení odsoudili ke 13 letům těžkého žaláře (osm z nich si měl odpykat v pracovních oddílech), ztrátě občanské cti na 15 let a propadnutí celého majetku.

Soud uznal Štarmana vinného ze členství a funkce v organizacích APF, NSV, DAF (§ 3 retr. dekretu), dále ze členství v SA (§ 2 retr. dekretu) a udání Karla Sobotníka (§ 11 retr. dekretu). Naopak ho zprostil udání na Františka Škrance, protože se věc podle svědků seběhla úplně jinak, než uváděla obžaloba, a skutek nesplňoval podstatu trestného činu podle retribučního dekretu. Dále se soud nezabýval a ani nemohl Štarmanovou přihláškou k německé národnosti, přestože je to v obžalobě uvedeno, ani jeho službou v německé armádě.[176]

Josef Štarman odešel od soudu s druhým nejvyšším trestem ze sledovaných legionářů a také strávil ve vězení druhou nejdelší dobu. Podmínečně propuštěn byl až v prosinci 1954 po téměř devíti a půl letech strávených za mřížemi. Jeho manželka odešla na svobodu o dva roky dříve. Josef Štarman se tak dokázal během okupace úplně oprostit od legionářských ideálů a plně se ztotožnil s myšlenkou nacismu a bez jakýchkoli výčitek kolaboroval s okupanty.

Postrachem pro své okolí byl za německé okupace bývalý italský legionář Jan Gloser. Ještě před válkou se hrdě hlásil ke své účasti na vzniku Československa a zapojení do zahraničního odboje. V roce 1940 se ale přihlásil o německou příslušnost, kterou bez problémů obdržel. Vychodil totiž německou školu a pocházel ze smíšeného manželství, jeho matka byla Němka.

Během okupace žil se svou rodinou v malé osadě Maksičky nedaleko Poličky. Za války měla osada pouze osm čísel popisných a Gloser byl ze všech obyvatel jediným Němcem. Podle jeho vlastní výpovědi se měl často stávat terčem zlomyslností od svých sousedů proto, že se hlásil k německé národnosti. Někdy se mu na dveřích objevovaly letáky s hanlivým textem, jindy zase běhal po osadě jeho pes, který měl na ocase připevněný papírový hákový kříž. Nejčastěji měl však pomazané vchodové dveře lidskými výkaly. Mezi sousedy se po válce objevovaly názory, že si to měl Gloser všechno dělat sám, aby prý měl důvod k udání.[177]

Gloser pak pokaždé vyhrožoval sousedům udáním a vyhrožoval, že osadu stihne stejný osud jako Lidice a Ležáky. Tyto incidenty několikrát vyšetřovali i četníci z nedaleké Korouhve. Celá věc vyvrcholila o Velikonocích v roce 1943, kdy opět byly dveře pomazány výkaly. Gloser pak vtrhl do domu k sousedům Hegrovým a obviňoval Josefa Hegra, že

176 Tamtéž, kart. 13, Ls 59/45–Josef Štarman, rozsudek, s. 1–4.
177 Tamtéž, kart. 21, Ls 188/46–Jan Gloser, různé výslechové protokoly.

právě on je původcem těchto naschválů. Došlo k prudké hádce a Gloser dokonce několikrát udeřil Josefa Hegra i jeho otce.

Celou věc se druhý den snažili řešit i četníci z Korouhve a vypadalo to, že se Gloser spokojí s Hegrovou omluvou. O několik dní později ale dostalo četnictvo příkaz, aby Hegra zadrželo a přivezlo na pardubické gestapo. Po osadě se šuškalo, že udání má na svědomí Gloser a některým jedincům se měl i sám přiznat. Josef Heger pak putoval přes Terezín do koncentračního tábora v Oranienburgu, kde počátkem ledna 1945 zemřel.[178]

Na podzim 1944 došlo ještě k udání Gloserova spolupracovníka Františka Hartla z Poličky. Ten se během obědové pauzy vyjadřoval, že Češi utíkající z bombardovaného Německa jsou rozumní, že je jedno, jestli mají zemřít tam, nebo být uvěznění v protektorátu. Celé rozpravě byl přítomen i Jan Gloser. Za měsíc si Hartla předvolalo pardubické gestapo, ale celou věc vyřešilo domluvou, prý kvůli dosavadním dobrým pracovním výkonům Hartla. Později při soukromé rozmluvě se měl Hartlovi Gloser k udání přiznat. Omlouval se mu, že prý udání učinil vedoucímu závodu v rozčílení.[179]

Po osvobození začala vyšetřovací komisi při Škodových závodech v Poličce docházet udání na Jana Glosera. Ta věc samozřejmě pak postoupila dál. Jak tomu však často bývalo, podobná udání působí značně přehnaně. Komise Glosera vinila, že se měl stát členem *Arbeitsfronty* a také *Volkssturmu*. Dále uvádí:

> *„Pobíral výhody všech Němců a staral se o to, by se Němcům všestranně zalíbil. Za toto zrádcovské, podlé a bezcharakterní jednání budiž zatčen a vyšetřen, neboť je zde doměnka* [sic]*, že má více udání na svědomí a snad i lidské oběti, které byli* [sic] *gestapáky pak ubity. Zradil bratrství a přísahu legionářů, přísahu a věrnost čsl. republiky, národní čest [sic] a proto budiž dle těchto činů souzen a odsouzen.“*[180]

Dne 26. června 1945 si pro Glosera přišli příslušníci SNB a on putoval do vazby. Ve výslechových protokolech zmiňuje, že sloužil v italských legiích, ale spíše toto používají svědkové a obrací proti němu, jak můžeme číst v oznámení komise. Celý případ bylo třeba řádně vyšetřit, než mohl být předán veřejnému žalobci. Ten pak 3. února 1946 žaloval Glosera z dvojnásobného udavačství. V té době se ještě nevědělo o smrti Josefa Hegra. I přes to už tehdy hrozil Gloserovi poměrně vysoký trest:

> *„Zavinil-li však udavač svým udáním ztrátu svobody československého občana, trestá se těžkým žalářem od deseti do dvaceti let. Mělo-li udání za přímý nebo nepřímý následek ztrátu svobody*

178 Tamtéž, hlavní přelíčení s. 2. Pravděpodobně zemřel v Sachsenhausenu, KT Oranienburg existoval pouze v letech 1933–1934.

179 Tamtéž, protokol sepsaný dne 23. 7. 1945 s Františkem Hartlem.

180 Tamtéž, zpráva vyšetřovací komise č. j. 32/45.

většího počtu lidí nebo těžkou újmu na zdraví, trestá se doživotním žalářem, mělo-li za následek něčí smrt, trestá se smrtí".[181]

Když pak koncem dubna téhož roku stanul Jan Gloser před soudním senátem MLS v Chrudimi, hrozil mu podle retribučního dekretu trest těžkého žaláře od deseti let do doživotí. Během hlavního přelíčení však otec umučeného Josefa Hegra doložil potvrzení, že jeho syn zahynul v koncentračním táboře a pověsil tak nad Glosera pověstný Damoklův meč. Jan Gloser před soudci vytrvale popíral, že by učinil jakékoliv udání. Jeho tvrzení pak vyvraceli buď svědci osobně, nebo čtené protokoly. Bývalý četník z Korouhve Jaroslav Trojan se sice k soudu nedostavil, z jeho protokolu dokonce zazněla domněnka, že k udáním měla Glosera přinutit jeho manželka, která na něj měla mít velký vliv. Po tříhodinovém přelíčení navrhl veřejný žalobce, jistě k velkému zděšení obviněného, trest smrti. Gloser i se svým obhájcem žádal o zproštění všech obvinění.[182]

Je velkou škodou, že se v soudním spisu nenachází poradní protokol, kde je zaznamenáno hlasování všech soudců o vině a případně o trestu pro obžalovaného. Mohl by nám objasnit, zda byl vůbec trest smrti na pořadu dne, a jestli ano, tak o jaký vlásek unikl bývalý legionář Jan Gloser šibenici. Soudci totiž v rozsudku odsoudili Glosera „pouze" k doživotnímu trestu těžkého žaláře a stejně dlouhé ztrátě občanské cti. Na rozdíl od svých předchůdců měl však Gloser strávit v nucených pracovních oddílech pouze deset let a zabavena mu byla jen desetina majetku.

Rozsudek ho uznal vinným v obou bodech obžaloby, tedy jak v udání Hartla, tak i z udání Josefa Hegra, a to s následkem smrti. Z citovaného dekretu je jasné, jaký trest Gloserovi hrozil. Soudci však shledali, že: „*…vzhledem k tomu, že obžalovaný prvý čin spáchal v rozčilení z toho, že znečistěn* [sic] *byl jeho majetek, považoval soud trest smrti za nepřiměřeně přísný, a proto na místo toho vyměřil mu trest doživotního těžkého žaláře*".[183]

Ze všech deseti legionářů tak strávil Jan Gloser ve vězení nejdelší dobu. Nebyl to však zbytek života, jak mu uložil soud. Kriminál opustil až 25. července 1957 díky milosti prezidenta republiky. Za svůj čin si tak musel odpykat 12 let za mřížemi. Pokud porovnáme datum Gloserova propuštění s ostatními odsouzenými MLS v Chrudimi, můžeme konstatovat, že patřil mezi poslední dva retribuční vězně odsouzené tímto soudem.[184]

181 Dekret presidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, § 11.

182 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 21, Ls 188/46–Jan Gloser, hlavní přelíčení.

183 Tamtéž, rozsudek, s. 2.

184 Tím úplně posledním byl Josef Fitzbauer propuštěný díky milosti prezidenta republiky až v roce 1962. Viz tamtéž, kart. 1, Ls 16/45–Josef Fitzbauer, záznam ze dne 12. 4. 1962.

Osudy Rudolfa Matousche a Antonína Pražáka[185] po druhé světové válce jsou prakticky totožné, proto zde budou uvedeny společně. Širší rekonstrukce osudů obou mužů za první republiky nebo během okupace bohužel nepřipadá v úvahu, neboť prameny v jejich složkách ve fondu MLS obsahují pouze minimum údajů. Budeme se tak muset spokojit s tím málem, co na oba bývalé legionáře nashromáždil veřejný žalobce.

Oba dva vstoupili do organizace SA, Matousch v říjnu 1938 a Pražák počátkem roku 1939. Vzhledem k tomu, že neexistuje dostatek pramenů, nemůžeme s jistotou říci, ke které národnosti se hlásili před okupací. Ve spisech po válce už jsou oba dva evidovaní jako Němci. Oba se tedy dobrovolně přihlásili k SA, Pražák navíc od okupace až do konce války sloužil u německé finanční stráže. Vzhledem k tomu, že žádný z nich nebyl veřejným žalobcem obviněn ze závažnějších zločinů, mohli oba dva bezprostředně po skončení války zůstat v klidu. Zatčeni byli až v průběhu února 1946, navíc se ke svému členství doznali. Pražák ještě přiznal, že ho manželka v roce 1944 přihlásila bez jeho vědomí do NSDAP. Žalobce měl práci jednoduchou, oba dva ještě před koncem měsíce obvinil ze spáchání zločinu podle § 2 retribučního dekretu, který měli spáchat tím, že se stali členy SA.[186]

Pokud srovnáme podobné případy, které řešily senáty MLS Chrudim v uplynulém roce, můžeme usuzovat, že by oba bývalí legionáři mohli odejít od soudu s trestem těžkého žaláře v trvání od pěti do osmi let. Žádného z nich totiž žalobce nevinil z jiného zločinu. Okolnosti tomu však chtěly jinak, takže ani jeden z nich se nakonec za své činy nemusel zodpovídat.

Vzhledem k tomu, že počet potenciálních obviněných ze členství v nacistických organizacích v celých českých zemích byl neúnosný, hrozila nastalá situace v roce 1946 ohrožením plánovaného odsunu Němců. Důsledné trestání členů a funkcionářů organizací zmíněných v § 2 a 3 retribučního dekretu by znamenalo, že většina Němců zůstane v Československu. Americké okupační úřady navíc rozhodly, že budou přijímat pouze úplné rodiny. To by v konečném důsledku mohlo znamenat, že s každým odsouzeným by musela v Československu zůstat i jeho rodina. Nehledě na to, že by odsouzení a zavření každého člena nacistických organizací prakticky paralyzovalo české věznice.

Žalobci některých MLS dokonce odhadovali, že by se to mohlo týkat až 80 % všech Němců. Bylo jich prostě příliš mnoho. Ministerstvo vnitra z těchto důvodů vydalo v březnu

185 Po druhé světové válce se podepisoval jako „Praschak". Tamtéž, kart. 39, Ls 519/46–Antonín Praschak, výslechový protokol sepsaný s Antonínem Praschakem ze dne 11. 2. 1946.

186 Srov. tamtéž, obžaloba na Antonína Pražáka; Tamtéž, kart. 35, Ls 409/46–Rudolf Matousch, obžaloba na Rudolfa Matousche.

1946 směrnici, která nařizovala, že Němci obvinění z „pouhého" členství v nacistických organizacích mají být propuštěni, aby mohli být zařazeni do odsunu.[187]

Zjednodušeně řečeno, československá vláda umožnila, aby úřady mohly upřednostnit odsun před potrestáním. Ministerstvo spravedlnosti navíc vydalo směrnici, podle které mohly soudy zastavit trestní řízení v případech, kdy došlo k odsunu obviněného. Na základě těchto změn tak ani Matousch, ani Pražák nakonec nestanuli před MLS. Oba dva opustili Československou republiku společně s jedním z transportů odsouvaných Němců.

Nyní obraťme pozornost k Františku Pražanovi, který se z Ruska vrátil jako invalida. Po celé období první republiky žil v Pasekách u Proseče, kde hospodařil na malém políčku. V té době také byl organizován u KSČ. Je však obtížné z toho mála existujících pramenů vyčíst více podrobností. S příchodem okupantů se pro Pražana příliš nezměnilo. Podle potvrzení MNV neprojevoval k Němcům žádné sympatie, ani se nestal členem jakéhokoliv protistátního uskupení. Pouze ze zprávy o pověsti můžeme vyčíst, že mezi občany nebyl oblíben kvůli své svárlivé povaze.[188]

Trestný čin Františka Pražana se měl stát někdy v roce 1942. Pražanova dcera Marie se zapletla s Františkem Křemeňákem, který měl ve vsi pověst vlajkaře. Pražanová otěhotněla a kvůli tomu ji Křemeňák opustil. Když však Marie Pražanová v sedmém měsíci těhotenství samovolně potratila, zajímalo se o to četnictvo. Protože si měli četníci při vyšetřování u Pražanů doma počínat velice neomaleně, bývalý ruský legionář prohlásil: „*Co by tomu ta pátračka říkala, kdyby tak znenadání přišli bolševici.*"[189]

A nyní přicházejí ve výpovědích všech zúčastněných rozpory. Pražan i s rodinou tvrdil, že za tento výrok jej Křemeňák[190] udal četníkům, načež byl Pražan zavolán na četnickou stanici k podání vysvětlení strážmistrem Hauptem. Před Hauptem se pak Pražan vyjádřil, že Křemeňák výrok o bolševicích nahlásil, ale tím, že poslouchá zahraniční rozhlas, se nepochlubil.[191] Bohužel ve spise chybí výpověď Bohumila Haupta, který by mohl do věci vnést více světla.

Na druhou stranu Křemeňák odmítl, že by Pražana na četnictvu udal. Jiný četník, Augustin Protivenský, před soudem vypověděl, že se za ním dostavil na četnickou stanici Pražan a v rozčilení udal Křemeňáka pro poslech zahraničního rozhlasu. Protivenský se hájil, že toto udání musel postoupit pardubickému gestapu.[192]

187 Výjimku tvořili pouze členové SS, SD a gestapa. B. FROMMER, *Národní očista,* s. 332–347.
188 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 40, Ls 541/46–František Pražan, zpráva o pověsti, s. 2.
189 Srov. tamtéž, protokol ze dne 30. 11. 1945 sepsaný s Františkem Pražanem, s. 2; Tamtéž, dopis Marie Doležalové, roz. Pražanové, s. 2.
190 Není však jasné, jak se o něm dozvěděl.
191 Tamtéž, protokol ze dne 30. 11. 1945 sepsaný s Františkem Pražanem, s. 2.
192 Tamtéž, hlavní přelíčení, s. 2–3.

Gestapáci si s tím však příliš hlavu nelámali. Předvolali si Pražana a údajně se ho ptali, zda má nějaké důkazy o poslechu rozhlasu. Když tento řekl, že nemá, měli ho vyhodit s tím, že pouze obtěžuje německé úřady. Křemeňáka si také mělo gestapo předvolat, ale tento byl prý zrovna mimo bydliště a pak už na předvolání gestapáci netrvali. Pražanovi po válce spekulovali, že právě Křemeňákovy dobré vztahy s Němci a možná i členství ve Vlajce mělo za následek takové vyřešení celé aféry.[193]

Po válce pak místní úřady začaly vyšetřovat Pražanovo udání. Veřejný žalobce MLS v Chrudimi nařídil jeho zatčení v dubnu 1946. František Pražan postavil svoji obhajobu na dvou bodech. Jednak, že udání učinil v rozčilení až poté, co se dozvěděl, že ho Křemeňák udal jako první. Tím druhým bodem byl jeho zdravotní stav, který mu potvrdila řada lékařů. Například MUDr. Pokorný mu dosvědčil, že se u něj léčil od začátku dvacátých let až do skončení okupace.

Bývalý legionář trpěl od propuštění z armády častými epileptickými záchvaty. Dokonce měl mít za okupace zvláštní vyživovací příděl na zrnkovou kávu, kterou měl užívat po prodělaných záchvatech. Soudní znalci navíc potvrdili, že v období, kdy se u obžalovaného projevovaly záchvaty, je možné předpokládat poruchu vědomí, nebo alespoň střídavé pominutí smyslů. To, že Pražan v inkriminované době záchvaty trpěl, mu dosvědčovaly obě jeho dcery.[194]

Hlavní přelíčení s Františkem Pražanem se konalo 14. května 1946. Jako svědci vystoupili mimo jiné Křemeňák s Protivenským. Obžalobě však jistě neprospěl fakt, že v té době bylo proti oběma vedeno vyšetřování z podpory nacismu. Obžalovaný stál za svým původním tvrzením a čtení zpráv soudních znalců hovořilo pro jeho osvobození. Celý proces netrval příliš dlouho. Na jeho závěru žalobce navrhl trest ve výši pěti let těžkého žaláře, obhajoba požadovala zproštění obvinění.[195]

Soudní senát se nakonec přiklonil na stranu Františka Pražana. Uvěřil lékařským zprávám a obžalovaného zprostil obvinění ze spáchání zločinu udavačství, protože v roce 1942 trpěl epileptickými záchvaty, takže nemohl vědět *„…o svém jednání, a že tedy trestné činy provedl ve střídavém pominutí smyslů v čase, kdy pominutí trvalo a že tedy ono jednání nelze mu z důvodů §u 2 b/ tr. z. přičísti k vině*“.[196] František Pražan tak byl prvním legionářem, který odešel od MLS jako svobodný člověk.

Dalším ze sledovaných je Vojtěch Veselý. Za první republiky se stal majitelem pivovaru a dalších nemovitostí v Horním Jelení. V roce 1931 také vstoupil do Gajdovy Národní

193 Tamtéž, protokol ze dne 30. 11. 1945 sepsaný s Františkem Pražanem, s. 2.
194 Tamtéž, obhajoba, s. 2–3.
195 Tamtéž, hlavní přelíčení.
196 Tamtéž, rozsudek.

obce fašistické,[197] ve které setrval až do jejího rozpuštění. Mimo NOF, kde byl pouze pasivním členem, se stal aktivním sportovcem v Sokole a také pravidelně přispíval na Československý červený kříž. Na počátku třicátých let se také dočkal povýšení na nadporučíka v záloze. S příchodem okupace se však situace radikálně změnila.

V roce 1940 měl Veselého přemluvit jeho obchodní partner, aby se stal předsedou fašistů v Horním Jelení. Veselý souhlasil a o pár dní později se podepsal do jakési „*knihy členů fašistické strany*". Podle jeho slov tím začala a zároveň skončila jakákoliv jeho fašistická činnost za okupace. Po válce se ke svému podpisu vyjadřoval do protokolu:

> *„Prohlašuji, že jako francouzský legionář jsem byl vždy dobrým Čechem a také za doby Protektorátu jsem byl pro tuto vlastnost šikanován a byl jsem ve stálém strachu před německými úřady. To bylo také příčinou, že abych zakryl roušku mého češství, jsem knihu v r. 1940 podepsal, že abych v případě mého zatčení jsem byl nějak kryt."*[198]

A skutečně v následujících letech přišly represálie německých i protektorátních úřadů. Nejprve mu v roce 1942 ministerstvo hospodářství nařídilo uzavřít pivovar a v následujících letech byl nucen rozprodat jeho vybavení hluboko pod cenou. Veselý uváděl, že než aby se na úřadech a u Němců doprošoval, raději rozprodával své majetky, aby měl s rodinou z čeho žít. Jeho přátelé včetně jelenského faráře Antonína Zlámala uvedli, že u Veselých pravidelně poslouchali zahraniční rozhlas.[199]

Situace se zhoršila v srpnu 1944, kdy spojenecké bombardéry provedly nálet na Pardubice a Veselý byl nucen ubytovat u sebe poškozenou rodinu Osvaldovu. Když pak počátkem roku procházely krajem evakuační transporty spojeneckých zajatců, Veselého rodina jim všemožně pomáhala a podle svědectví podporovala ke konci války také partyzány působící v okolních lesích. To vše po válce několikrát dosvědčili i členové MNV v Horním Jelení a další občané.[200]

I přes to nakonec podal koncem března 1946 veřejný žalobce obžalobu na Vojtěcha Veselého ze spáchání zločinu podle § 3 retribučního dekretu, tedy že se za okupace stal místním náčelníkem NOF. Těsně před samotným hlavním přelíčením se však objevilo i několik nepříliš příznivých výpovědí svědků. Nejprve členové Osvaldovy rodiny

197 Vznikla v roce 1926 pod vedením generála ruských legií Radoly Gajdy. V roce 1933 se někteří její členové pokusili v židenických kasárnách o puč. Po Mnichovu postupně její vliv upadal a vstoupila do Strany národní jednoty. Na konci března 1939 ji Gajda rozpustil. V září 1940 byla strana obnovena, tentokrát už bez Gajdovy účasti, předválečné členské základny už ale nedosáhla. K 1. 1. 1943 byla její činnost zastavena, protože Němci daly přednost spolupráci s Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. M. BORÁK, *Spravedlnost*, s. 258.

198 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 47, Ls 635/46–Vojtěch veselý, protokol sepsaný s Vojtěchem Veselým ze dne 26. 6. 1945.

199 Tamtéž, odporučení Antonína Zlámala.

200 Srov. tamtéž, různá dobrozdání.

obviňovali Veselého, že nadával na republikánské zřízení a při poslechu zahraničního rozhlasu se podobně vyjadřoval i o exilových politicích. O procházející zajatce se prý, a to dosvědčoval také jelenský lékař Alexandr Kolomojcev, staral nedostatečně a nic jim nechtěl dát.[201]

Nutno podotknout, že podobná osočení byla pouze čtyři, na druhou stranu lidí, kteří svědčili ve Veselého prospěch, bylo nepoměrně více. Snad i proto nakonec nesvědčili Osvaldovi ani Kolomojcev osobně 23. srpna 1946 u hlavního přelíčení, ale byly čteny pouze jejich výpovědi. Vojtěch Veselý vše popřel. Na závěr procesu veřejný žalobce sice navrhl uznání Veselého vinným ze žalovaného zločinu, ale současně navrhoval upustit podle § 16 od potrestání právě kvůli jeho záslužné činnosti. Obhájce požadoval úplné zproštění obvinění.[202]

Členové senátu v čele s JUDr. Václavem Říhou nakonec uvěřili Vojtěchu Veselému a dalším celkem 26 subjektům a osobám, které se ho zastávaly, že seznam členů NOF podepsal jen jako ochranu před Němci. Soudci naopak vůbec neuvěřili tvrzení Osvaldových a lékaře Kolomojceva a naopak vyzdvihli Veselého činnost za okupace. Protože by se mohlo zdát, že § 3 hovoří jasně a při striktním výkladu by musel být Veselý odsouzen, zdůvodnil Říha společné rozhodnutí v rozsudku:

> *„…tímto zákonným ustanovením mají býti postiženi ti pomahači nacistických zločinců a zrádců, kteří v době okupace prováděli také skutečnou činnost a měli právě s ohledem na svoji činnost rozhodující a nadřízené postavení v organisacích tam vyjmenovaných, neb organisacích podobné povahy.“*[203]

Veselému se tak podařilo před MLS v Chrudimi plně obhájit svou činnost za německé okupace. Od soudu odešel nejen jako svobodný muž, ale také s jistým uznáním od soudců za pomoc, kterou poskytoval bez nároku na náhradu českým lidem, spojeneckým zajatcům a partyzánům. V jeho případě tak soud potvrdil slova jeho obhajoby a postavil ho do společnosti bratrů legionářů, kteří s nasazením vlastního života pracovali za okupace v národním odboji: „*V první světové válce dal jsem v sázku celý svůj život pro osvobození naší drahé vlasti a bylo by příliš odvážné o mne nyní tvrdit, že jsem pracoval proti zájmům národa a porobené vlasti.*“[204]

Posledním souzeným legionářem je Leonard Sasínek. Jeho osudy za okupace a také po skončení války jsou velice složité, o čemž svědčí také množství pramenů v jeho soudním spise. Bohužel zde není prostor pro vyčerpávající rekonstrukci jeho kontroverzní činnosti,

201 Tamtéž, výslechové protokoly Rudolfa Osvalda, Josefa Jakubce a Marie Bártové.
202 Tamtéž, hlavní přelíčení.
203 Tamtéž, rozsudek, s. 2.
204 Tamtéž, vyjádření Vojtěcha Veselého ze dne 19. 6. 1946, s. 2.

a tak zde budou zmíněny pouze některé zásadní body. Rozhodně by stálo za to studovat celý jeho případ podrobněji a jeho komplexní biografie by jistě byla zajímavým tématem pro samostatný článek.

Z armády odešel Sasínek k finanční stráži, kde však příliš dlouho nevydržel. Počátkem dvacátých let pracoval jako pomocná kancelářská síla v Hodoníně a v Uherském Hradišti a současně absolvoval střední školu, odmaturoval a chystal se na studium práv. V té době mu však zemřela manželka, a tak ze studií sešlo. Nastoupil do kanceláře krajského soudu v Hradišti a také se nakrátko stal členem KSČ. Její řady však musel v roce 1923 opustit na výzvu svých nadřízených.

Do roku 1928 absolvoval několik kurzů pro vězeňskou stráž a začal pracovat jako dozorce. Ve stejný rok se také stal členem Československé sociálně demokratické strany dělnické, kde vydržel až do jejího rozpuštění. Postupně pracoval ve věznicích krajských soudů v Litoměřicích, Znojmě, Jihlavě a krátce také v Praze na Pankráci. K 1. lednu 1939 se stal tajemníkem vězeňské stráže ve věznici krajského soudu v Chrudimi.[205]

Po obsazení zbytku Československa Německem musel ze své funkce vykonávat styk s pardubickým gestapem, protože ve věznici se nacházeli političtí vězňové a gestapáci tam často jezdili vyslýchat. Sasínek přiznal, že v průběhu následujících let je uplácel, aby občas získal výhody pro některé vězně. Dále je s úspěchem odrazoval od toho, aby do věznice dosadili německé dozorce, nebo dokonce zřídili německou pobočku věznice pro potřeby gestapa, jak se tomu stalo například v Hradci Králové.[206]

Během své služby v Chrudimi všestranně pomáhal vězňům, nechával je se domlouvat před výslechem a ve spolupráci se svými podřízenými je zásoboval jídlem, pivem a dalšími potravinami z nedaleké restaurace. Dokonce v letech 1941/1942 ukrýval malé množství munice, několik slzotvorných granátů a soudnímu radovi Šlechtovi měl uschovat také loveckou pušku. Na druhou stranu nevycházel příliš dobře s některými svými podřízenými. Dle jeho slov to bylo důsledkem Sasínkova pedantského vystupování a přísného lpění na čistotě a pořádku. Nejčastější konflikty měl se svým zástupcem Josefem Jirků.

Podle své pozdější obhajoby se mu podařilo mírnit utrpení politických vězňů a také zabránit některým udáním. Příbuzným zadržených měl dodávat informace a také jim umožnit styk se členy gestapa kvůli uplácení, nebo přímo úplatky gestapákům předávat. Ke konci války také měl ukrývat dva mladíky, kteří uprchli z totálního nasazení v Německu.[207]

205 Tamtéž, kart. 95, Ls 44/48–Leonard Sasínek, žádost Leonarda Sasínka Pres. 5746, s. 1.

206 Srov. tamtéž, vyjádření Leonarda Sasínka vyšetřujícímu soudci JUDr. Rüklovi, s. 4; Tamtéž, Mimořádný lidový soud Hradec Králové, kart. 67, Ls 653/46–Adolf Kolínský, protokol sepsaný s Adolfem Kolínským ze dne 10. 9. 1945, s. 3.

207 Tamtéž, MLS Chrudim, kart. 95, Ls 44/48–Leonard Sasínek, vyjádření Leonarda Sasínka k rukám vrch. stržm. V. Capouška ze dne 6. 8. 1948, s. 2.

Na druhou stranu, když v roce 1941 přišlo nařízení o dání bývalých legionářů do výslužby, sepsal dvě žádosti, aby mohl zůstat ve službě. Podle svého vyjádření proto, že v té době zahraniční rozhlas z Londýna vyzýval, aby Češi zůstali na svých místech a pomáhali svým spoluobčanům, kde mohou. Text této žádosti mu jistě před poválečným soudem nepomohl. Citujme zde alespoň část žádosti:

> *„Prohlašuji na svou čest a svědomí, že jsem se nikdy protiněmecky neexponoval a svůj poměr k němcům* [sic] *a německví vůbec upravil jsem tak, že byl více než loayalní a přátelský. Vyhledával jsem vždy německé společenství, hlavně v dobách bývalé republiky a to proto, jelikož jsem mezi německými lidmi vyrostl.“*[208]

Během jeho působení ve věznici k nějakým větším incidentům s podřízenými nedocházelo. Sasínek byl sice několikrát udán, pravděpodobně samotnými vězni, a vyšetřován gestapem kvůli tisku letáků ve věznici a dalším drobnostem, nikdy však nebyl postižen více. Také několik dozorců skončilo na výslechu u gestapa kvůli nadržování vězňům a dalším přestupkům, nikoho prý ale v té době nenapadlo, že by je mohl udat Sasínek.

Někdy počátkem roku 1943 Sasínek ve věznici skončil. Bohužel však není jasné, zda byl dán do výslužby, nebo z jakého jiného důvodu odešel, v pramenech o tom zmínky není a ani o jeho dalších osudech v letech 1943/1945. Vzhledem k tomu, že se v první půlce války dost často léčil s plicními problémy, není vyloučeno, že skončil ze zdravotních důvodů.

Válka ještě ani pořádně neskončila a Sasínek putoval už 9. května 1945 do vazby. Sešlo se proti němu několik udání od bývalých podřízených v čele s Jirků, že měl udržovat nápadně přátelské styky s gestapáky a také je hospodářsky podporovat. Po více než roční vazbě a vyšetřování byl v červenci 1946 celý spis předán ONV v Chrudimi a proti Sasínkovi bylo zahájeno trestní řízení pro provinění proti národní cti podle tzv. malého dekretu. Veřejný žalobce tedy neshledal, že by bývalý legionář spáchal zločin postihnutelný podle tzv. Velkého retribučního dekretu. Současně s tím byl Leonard Sasínek propuštěn na svobodu.

Retribuční soudnictví na bývalé dozorce v německých nebo i protektorátních věznicích nepamatovalo. Všímá si toho i Mečislav Borák: *„Zvláštní skupinu souzených tvořili dozorci vězňů a dozorci z táborů různého druhu. Samotnou službu dekret za trestnou neoznačil, záleželo především na chování obžalovaného vůči vězňům.“*[209] Bylo by totiž obtížné po válce obvinit a soudit všechny dozorce, kteří za války hlídali české politické vězně. Navíc

208 Tamtéž, žádost Leonarda Sasínka o ponechání v dosavadní veřejné službě, nedatováno, s. 2.
209 M. BORÁK, *Spravedlnost*, s. 211.

někteří z nich poskytovali vězněným mnohé úlevy a pomáhali jim, jak jen mohli, jako tomu bylo například u Adolfa Kolínského.[210]

Veřejný žalobce by tak musel obžalovanému prokázat jiný čin trestný podle retribučního dekretu. V praxi to často bývalo členství v organizacích SS, SD, gestapa anebo potom fyzické týrání svěřených vězňů. V takovém případě by pak mohl být potrestán za tyto činy, ale ne za členství jako takové. Žalobce u MLS v Chrudimi JUDr. Sellák však na základě vyšetřování usoudil, že Leonard Sasínek se podobného zločinu nedopustil, a tak bylo možné pouze kvalifikovat jeho chování podle některého paragrafu tzv. malého dekretu.

Sasínkův spis procesu před trestní nalézací komisí se bohužel v SOkA Chrudim nepodařilo dohledat, a tak není možné s jistotou tvrdit, že jeho případ opravdu komise projednávala. V případě, že se skutečně musel před komisí zpovídat, je velice pravděpodobné, že nakonec odešel bez trestu. Svědčí o tom Medaile za chrabrost, kterou 30. května 1947 obdržel praporčík SNB Leonard Sasínek od prezidenta republiky, za *„…osobní statečnost před nepřítelem osvědčenou v boji za osvobození REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ“*.[211]

V té době uběhl skoro měsíc po skončení československé retribuce. Dne 4. května 1947 soudili soudci poslední případy a přednostové MLS pomalu začínali připravovat hodnocení pro ministerstvo spravedlnosti. Zdálo se, že se republika definitivně vypořádala s válečnými zločinci, kolaboranty i zrádci. Komunistický únorový puč z následujícího roku všechno změnil. Už 12. března 1948 nová Gottwaldova vláda schválila, že je třeba retribuční soudnictví obnovit a na konci měsíce odsouhlasilo obnovení účinnosti tzv. velkého dekretu i činnost MLS Národní shromáždění. Obnovená retribuce trvala od jara do konce roku 1948.[212]

Kromě toho, že měly být souzeny osoby, na které se během řádné retribuce nedostalo, mohl MLS rozhodnout o obnově řízení ve věci, která již skončila rozsudkem. V takovém případě se měl obviněný zpovídat před tříčlenným senátem tvořeným jedním soudcem z povolání a dvěma soudci z lidu. Nově napadené kauzy však stále řešily pětičlenné senáty. MLS se ocitly pod velkým politickým tlakem a mnoho případů musely řešit na politickou objednávku.[213]

Leonard Sasínek jistě nemohl jako bývalý legionář počítat, že se k němu bude nový režim chovat laskavě. Bezpečnostní referent ONV v Chrudimi nařídil už 1. června 1948 revizi jeho případu před MLS. Sasínka znovu vyšetřovali, tentokrát na svobodě.

210 Jaroslav NEČAS, *Osobnost Adolfa Kolínského v letech 1905–1973,* magisterská diplomová práce, Brno 2013.
211 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 95, Ls 44/48–Leonard Sasínek, opis dekretu k udělení Medaile za chrabrost.
212 K. KOČOVÁ, *Druhá retribuce*, s. 586–623.
213 M. BORÁK, *Spravedlnost*, s. 75–80.

V polovině září mu došla obžaloba ze spáchání zločinu podle § 3 retribučního dekretu, kterého se měl dopustit tím, že za okupace podporoval nacistické hnutí. Měl podávat gestapu zprávy o českých vězních, vyhrožovat dozorcům věznice gestapem a gestapáky pak hospodářsky podporovat.[214]

Několik dozorců totiž tvrdilo, že v roce 1941 měl před nimi pronést tento výrok: *„Pořádek udělám – i kdyby mělo gestapo zakročit a stejně nebude-li pořádek i gestapo zakročí."*[215] Problematické ovšem je, že si po těch letech nikdo pořádně nepamatoval přesné znění onoho výroku a ve spisech je různě překrucován. Dozorci v něm viděli vyhrožování gestapem, i když většina z nich v dalším textu tvrdila, že strach neměli. Bývalý tajemník pak trval na tom, že mu šlo pouze o pořádek ve věznici, kterého chtěl dosáhnout tvrdou rukou, i kdyby to na něj mělo přivolat gestapo:

> *„Odmítám se vší rozhodností jako věrný Čech a legionář, aby mým slovům byl záměrně dáván výklad odpovídající sice oné revoluční psychose nikoliv však pravdě a skutečnosti. Jedině já musím nejlépe vědět, co jsem mínil a nemínil."*[216]

Dále dozorci vyčítali příliš časté styky s gestapem, s jeho členy měl být obžalovaný v přátelském styku a měl je často uplácet potravinami. V protokolech dozorců se často vyskytují rozpory, jednak v onom výroku a také v chování Sasínka. Přes to všechno každý dozorce potvrzuje pomoc vězňům od obviněného.[217]

Leonard Sasínek však vedl svoji obhajobu velice obratně. Trval na tom, že celá věc je osobní mstou od Jirků, se kterým měl prý za války největší rozpory kvůli jeho neslušnému a vulgárnímu chování, které potvrzují i někteří dozorci.[218] Své styky s gestapem zdůvodňoval jednak služebními povinnostmi a také snahou pomoci vězňům. Porovnával svůj případ s několika podobnými kauzami, které si nastudoval v literatuře. Několikrát zmiňuje knihu Karla Remeše,[219] ve které popisuje pankráckou věznici a pochvaluje si, že naštěstí dozorci a gestapo byli úplatní, což ulehčovalo život vězňům. Nejvíce se však přirovnává k Dr. Janu Chudobovi,[220] který za okupace působil jako ředitel Státního policejního úřadu v Náchodě. Ze své funkce byl v častém styku s hradeckým gestapem a zároveň byl napojen na odbojovou skupinu Obrana národa. Díky svému postavení a kontaktům na

214 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 95, Ls 44/48–Leonard Sasínek, obžaloba.
215 Tamtéž, protokol sepsaný s Leonardem Sasínkem ze dne 12. 9. 1947, s. 3.
216 Tamtéž, s. 4.
217 Srov. tamtéž, různé protokoly.
218 Tamtéž, dopis Leonarda Sasínka JUDr. Skarpíškovi ze dne 29. 10. 1946, s. 4.
219 Karel REMEŠ, *Žaluji. Pankrácká kalvárie*, Praha 1946.
220 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 95, Ls 44/48–Leonard Sasínek, vyjádření Leonarda Sasínka ze dne 7. 6. 1948, s. 1.

šéfa hradeckého gestapa Alberta Hardtkeho se mu podařilo mírnit perzekuční opatření nacistů a získávat důležité informace pro odboj.[221]

Dne 21. října 1948 se s bývalým tajemníkem vězeňské stráže konalo hlavní přelíčení před soudním senátem. Vzhledem k tomu, že jeho případ byl klasifikován jako obnova řízení, zodpovídal se pouze tříčlennému senátu. Na jeho obhajobu přišlo MLS několik dopisů bývalých politických vězňů, kteří potvrzovali jeho pomoc za okupace, všechny byly během líčení čteny. Zároveň soudci vyslechli několik svědků, vesměs bývalých Sasínkových podřízených. V jejich výpovědích opět vyvstaly zajímavé rozpory. Kromě toho zaznělo několik desítek svědeckých protokolů, včetně několika nejznámějších členů pardubického gestapa. Gestapáci většinou tvrdili, že spolu se Sasínkem udržovali profesionální styk, ale rádi od něj dostávali úplatky. Například bývalý šofér gestapa tvrdil:

> *„…Sasínek jim* [politickým vězňům – pozn. autora] *dovoloval, aby se dorozumívali Morseovými značkami, vím, že mu hrozilo zatčení od gestapa a v obavě, aby se mu to nestalo, dělal gestapu různé úsluhy.* […] *…z rozhovoru s ním jsem měl dojem, že nebyl žádným germanofilem a že styky s Němci provozoval z prospěchu a nebo, jak jsem shora uvedl, ze strachu.“*[222]

Důkazních materiálů musel soud probrat tolik, že bylo třeba soudní přelíčení po téměř 12 hodinách přerušit a pokračovalo se druhý den. Na jeho konci vynesli soudci rozsudek, že Leonard Sasínek je vinen ze zločinu podle § 3 retribučního dekretu, jehož se dopustil svými výhrůžkami gestapem a také tím, že jeho členy podporoval hospodářsky. Zároveň ale soudci použili § 16 pro Sasínkovu pomoc politickým vězňům. Trest vězení si bývalý legionář odpykal už vyšetřovací vazbou, a tak od soudu odcházel už jen s vedlejšími tresty – ztrátou občanské cti na pět let a zabavením poloviny majetku.[223]

Je paradoxem, že ve stejný den stanul před MLS v Hradci Králové také Jan Chudoba, který za zločin podle stejného paragrafu dostal trest těžkého žaláře na 10 let.[224] Leonard Sasínek byl posledním legionářem souzeným MLS Chrudim. Bylo by zajímavé nadále pátrat po tom, do jaké míry byl jeho případ politickou objednávkou. Kvůli rozsudku už se Sasínek nemohl ucházet o místo ve státních službách, musel tedy opustit vězeňskou stráž. Poslední jeho stopa končí v roce 1958, kdy Lidový soud v Jičíně vyhověl žádosti invalidního důchodce Leonarda Sasínka a zahladil rozsudek MLS Chrudim.[225]

---

221 K. KOČOVÁ, *Druhá retribuce*, s. 599. Případem Jana Chudoby se zabývala Lucie JARKOVSKÁ, *Ve službách ministerstva vnitra. JUDr. Jan Chudoba (1898–1983)*, Hradec Králové-Náchod 2003.

222 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 95, Ls 44/48–Leonard Sasínek, protokol sepsaný s Vilémem Ziakem ze dne 4. 2. 1946, s. 2.

223 Tamtéž, rozsudek.

224 K. KOČOVÁ, *Druhá retribuce*, s. 600.

225 SOA Zámrsk, MLS Chrudim, kart. 95, Ls 44/48–Leonard Sasínek, usnesení Nt 2/58–7.

Závěr

V textu se čtenář mohl seznámit s životními osudy deseti mužů, kteří prošli československými zahraničními jednotkami za první světové války a následně stanuli před chrudimským MLS po druhé válce. Nikdo z nich nedosáhl ve válce na vysokou vojenskou hodnost a někteří dokonce neměli po válce právo na status legionáře. Jednalo se o obyčejné muže, o obyčejné legionáře, kteří svoji účast v zahraničním odboji vnímali různě. Někteří na to rychle zapomněli a jiní zase za první republiky nosili legionářský stejnokroj a požívali výhod, na které měli ze zákona nárok.

Jejich legionářské osudy byly různé, některé zajímavé a další zase méně. Najdeme mezi nimi aktivní účastníky bojových akcí a také ty, kteří sloužili výhradně v kanceláři. V tomto malém počtu byly zastoupeny všechny tři legie, tedy ruská, francouzská, italská a Vojtěch Veselý bojoval proti Rakousko-Uhersku dokonce už v Srbsku. V osobě Leonarda Sasínka máme reprezentativní vzorek legionáře, který absolvoval strastiplnou cestu Severním mořem do Francie.

Meziválečné osudy sledovaných legionářů jsou z větší části stále zahaleny tajemstvím. Úroveň jejich rekonstrukce závisela na jejich výpovědích před vyšetřovateli po druhé světové válce. Jedni se o svém životě za první republiky rozhovořili celkem podrobně, druzí zase mlčeli. Množství pramenů také závisí na složitosti jejich případu, kterým se senát MLS zabýval.

Stěžejním bodem druhé části studie jsou soudní procesy před MLS v Chrudimi. Přestože jsou dnes témata jako poválečný odsun Němců nebo právě retribuce poměrně kontroverzní, bylo třeba soustředit se na faktickou část, samozřejmě s náležitým úvodem do problematiky. Je potřeba si uvědomit, že také prameny nacházející se v jednotlivých soudních spisech se poslední dobou ocitají pod palbou ostré kritiky historiků. Důvodem jsou často zmanipulované nebo vynucené výpovědi ať už svědků, nebo přímo obžalovaných. Komunisté totiž zneužívali retribuci k politickému boji, jak to dobře popisuje Frommer. Snad kromě případů Sasínka a Veselého se však ve studovaných spisech nevyskytovaly žádné nejasnosti ani podezřelé výpovědi. Kde tomu tak bylo, má čtenář možnost posoudit celou věc ze svého úhlu pohledu.

V této části se vyskytlo několik různých provinění, která po válce MLS trestaly. Mezi nejčastější provinění patřily právě zločiny podle § 2, 3 a 11. Nebylo tomu tak pouze u legionářů souzených chrudimským MLS, ale podobná čísla nalezneme i u jiných MLS.[226] Provinění podle dalších paragrafů se celkově vyskytovala v menší míře a u sledované skupiny podle nich nebyl odsouzen nikdo. V našem malém vzorku se však objevovaly

226 Srov. L. JARKOVSKÁ, *Odplata*, s. 99; M. BORÁK, *Spravedlnost*, s. 149–150.

také další poměrně časté situace, jako použití § 16, zproštění viny nebo například odsun obžalovaného místo potrestání.

Na závěr je však třeba konstatovat, že ne každý souzený legionář musel nutně být kolaborantem. Vyskytly se případy, kdy obžalovaný byl nejen zproštěn, ale ještě se na svět dostaly informace o jeho záslužné činnosti ve prospěch buď českých lidí, či přímo odboje. Na druhou stranu se také objevily případy čisté kolaborace, kdy odsouzený zcela bez okolků spolupracoval s okupanty a plně využíval výhod, které mu z toho plynuly. Nesmíme však zapomenout ani na skupinu tzv. obyčejných nacistů. V jejich případě veřejný žalobce prokázal pouze členství nebo funkci v nacistických organizacích, zpravidla se jednalo o legionáře německé národnosti ještě před vypuknutím druhé světové války.

Pokud konstatujeme, že po druhé světové válce stanulo před chrudimským MLS deset legionářů, musíme dodat také několik „ale". Ne všichni byli legionáři *de iure* a navíc ne všichni brali svoji legionářskou minulost příliš vážně a dokázali se od ní oprostit. Ne všem žalobci nakonec prokázali zločin, kvůli kterému je před soudní senát pohnali, a tito tak od soudu odešli jako svobodní muži. Nezapomínejme ale na nečisté charaktery lidí, kteří hodlali z nastalé situace vytěžit pro sebe maximum. Tito lidé zpravidla také v průběhu války žádali o německé státní občanství. Pro své okolí představovali během okupace největší hrozbu a často se stávali udavači.

Summary

Czechoslovak Legionaries Tried by the Extraordinary People`s Court in Chrudim between 1945 and 1948

The study connects two, at first sight, unrelated issues – the Czechoslovak Legions struggling in the First World War and Czechoslovak retribution processes after the Second World War. In the introduction, the history of Czechoslovak foreign resistance in Russia, France and Italy, including the forming of the volunteer army and motives leading the legionaries to join this army, is described. Ten men, legionaries, and their careers – enlisting in the Austro-Hungarian Army, becoming prisoners of war and volunteering in the Czechoslovak Army – are introduced. Their army service and career advance on their way home, to the newborn Czechoslovak Republic, is also dealt with.

The main part of the paper focuses on these legionaries` activities in the Protectorate of Bohemia and Moravia during the Second World War. The mentioned men were mostly the members of the Nazi organizations; moreover, some of them turned into denunciators and caused the imprisonment of many people. After the World War II, they were sentenced and their trials, held at the Extraordinary People`s Court in Chrudim, became the part of the Czechoslovak post-war retribution process. In the text, the retribution decree and its most important paragraphs are described, too.

Recenze a zprávy

BECK, Ulrich, *Das deutsche Europa. Neue Machtlandschaften im Zeichen der Krise*, Berlin, Suhrkamp Verlag 2012, 79 s. ISBN 978-3-518-06286-9 [BECK, Ulrich, *Německá Evropa. Nové mocenské krajiny ve znamení krize*, Praha, Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR 2015, 100 s. ISBN 978-80-7007-436-7]

Významný německý sociolog Ulrich Beck (1944–2015) vstoupil do mezinárodního povědomí především svou knihou o rizikové společnosti a o cestě k nové moderně v době globalizace a jejích důsledků – individualismu a prohlubující se sociální nerovnosti (*Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, 1986). Ačkoli Beckovy názory byly z různých stran kritizovány, jeho knihy jsou překládány do řady jazyků a čteny v mnoha zemích světa. Totéž platí také o pozoruhodném eseji věnovaném „německé Evropě", který napsal na sklonku života a který v posledních několika letech vyšel v Evropě, Americe a Asii. Japonské a korejské vydání, stejně jako portugalský překlad v Brazílii dokládají, že téma je přitažlivé celosvětově, ale přece jen největší zájem vzbudil tento spis v Evropě, o čemž svědčí vydání bulharské, katalánské, české, francouzské, řecké, maďarské, italské, polské a srbské, po nichž budou možná ještě následovat další.

Beckův esej o Evropě vznikl jako pokus o odpověď na vršící se krizové jevy, především na globální krizi finanční a na krizi řeckou. Byl tedy napsán ještě před silnou migrační vlnou, která otřásla starým kontinentem roku 2015. Přesto se vyplatí knihu číst s novými zkušenostmi, neboť autor se – kromě jiného – pokusil už s předstihem odhalit machiavellistický způsob vlády německé kancléřky Angely Merkelové a jeho důsledky pro Evropu. V roce 2012 se rozhodl – podobně jako britský historik Timothy Garton Ash – odhalit tabuizované téma: že totiž dnes nejde ani tak o „evropské Německo" (sen Thomase Manna z roku 1953) jako spíše o „německou Evropu". Beck se snažil naznačit přesuny moci v Evropě, jež nebyly způsobeny primárně německou expanzí, nýbrž oslabením kontinentu a dominantním postavením německé ekonomiky.

Na příkladu Řecka Beck ukázal, jak Německo díky své ekonomické síle rozhoduje o osudu jiného demokratického státu. Jelikož je však zatíženo nacistickou minulostí, nepoužívá slova „moc", ale nahrazuje je „odpovědností" za Evropu, což ostatní státy mlčky akceptují. Autor se pokusil odhalit hlavní rysy Evropy v době krize eura. Velkou váhu přikládal rozštěpení kontinentu na „Sever" a „Jih", což se dosud drasticky projevuje

extrémně vysokou nezaměstnaností mladých lidí v jižní Evropě; upozornil na rostoucí odpor mládeže proti politice vlád, které („přerozdělováním zdola“) sanují banky, ale nestarají se o budoucnost mladé generace. Tato skutečnost nabyla zcela nové podoby těsně po Beckově smrti, když problematika nezaměstnanosti mladých Evropanů byla odsunuta do pozadí a nahrazena neprůkaznými tvrzeními o tom, že „stárnoucí Evropu“ musí zachránit neregulovaný příliv mladých lidí z Blízkého východu. Nebezpečí, na něž Beck upozorňoval, získalo nyní podobu absurdního divadla.

Vztah Evropy ke krizím bezděčně odhalilo rovněž Beckovo tvrzení, že Evropská unie se *„zoufale snaží dokázat sobě i světu, že je schopna obstát v nejtěžším testu své historie“*. Slova z roku 2012 se vztahovala ke krizi eura, která je nyní, o pouhé tři roky později, odsunuta do pozadí (nikoli však zásadně vyřešena), a táž slova o „největší zkoušce“ jsou nyní deklamována v souvislosti s migrační krizí a s jejím řešením či spíše rozpačitým neřešením. O překotném úprku událostí svědčí Beckova úvaha o tom, co by znamenalo vyloučení Řecka z eurozóny či dokonce z EU; podle jeho tři roky starého mínění by takové vyloučení mělo vážné důsledky, *„když uvážíme, že Řecko (vedle zemí jako Španělsko, Itálie, Portugalsko atd.) chrání vnější hranici Unie“*. Ve skutečnosti stačilo několik měsíců roku 2015, aby se EU přesvědčila, že Řecko – aniž by bylo předtím postiženo jakýmikoli sankcemi za svérázný podíl na organizování migrace – jihovýchodní hranice EU vůbec nechrání. Beck, velký stoupenec evropské integrace, se již nedočkal naplnění své negativní maximy; patří však k tragikomickým rysům dneška, že k totálnímu rozkladu hranice došlo, aniž by byly splněny jím předpokládané aktivní kroky k vyloučení Řecka z EU či z schengenského prostoru.

Národní stát byl v Beckově pojetí přežitkem, jehož právní základy se mu jevily jako příliš těžkopádné a příliš pomalé, tudíž neschopné vyrovnat se s aktuálními výzvami. Beck volal po nové „velké politice“, která dosavadní pravidla změní, popře hranice, stejně jako „malou politiku“ národních zájmů, kterou podle autorova mínění reprezentuje také Angela Merkelová. Beckův odmítavý postoj k „železné kancléřce“ nic nemění na tom, že v krizi roku 2015 de facto zůstaly funkční – na rozdíl od celoevropských orgánů – právě jen některé národní vlády. Ať již se to dělo v duchu německého modelu (podle něho se členské státy EU mají „solidárně“ podřídit postupu, o němž rozhodlo Německo), či maďarského modelu a Visegrádské skupiny (podle zásady: když nám EU nepomůže, postarejme se o sebe sami).

Beck si byl již před několika lety vědom problémů spjatých s přílivem imigrantů a následnou reagencí obyvatelstva, která ani tehdy nebyla vždy pozitivní. Proto z hlediska významu postavil nad finanční krizi nebezpečí zhroucení evropských hodnot, zejména otevřenosti vůči světu, svobody a tolerance. Právem upozornil na zásadní kulturní přínos jižní části kontinentu pro celou Evropu a pateticky zvolal: Bez takových hodnot jako svoboda a demokracie, bez svého kulturního původu a důstojnosti není Evropa ničím. Jsou to jistě

pěkné proklamace, ale bez hlubšího pohledu na historii, bez zřetele k tisícileté nutnosti bránit tyto hodnoty i proti vnějším nepřátelům (a také s vědomím, že obrana svobody a tolerance byla vždy podmíněna reálným, často krvavým, nikoli jen verbálním zápasem proti nesvobodě a intoleranci), se podobná frazeologie jeví jako poněkud vyprázdněná a v krizové situaci neúčinná.

V ohrožení Evropy a krizi politiky, tedy i při utváření „německé Evropy", se podle Becka prolínají dva scénáře – Hegelův (okolnostmi vynucená spolupráce národních zájmů) a Carla Schmitta (zrušení legitimního řádu čili permanentní výjimečný stav v zájmu obrany obecného blaha). Autor predikoval dvojí možné vyústění tohoto vývoje – buď demokratickou kooperaci při překonání – dle jeho mínění přežilých – národních států, nebo konec demokracie a nástup absolutistické vlády, opodstatněné zvládáním rizik. Vývojové perspektivy zkoumal na čtyřech zdrojích napětí: Evropa versus národní státy; překonávání nebezpečí vs. zákonnost; ohrožení válkou vs. ohrožení globálními riziky a katastrofami; globální kapitalismus vs. národní politika.

Beck zdůrazňoval, že každodenní problémy Evropanů se stávají celoevropskými, zatímco jejich institucionální vyjádření zůstává na národní úrovni. Navrhl proto opustit národní suverenitu a utvářet pouze novou suverenitu evropskou, a to na základě spolupráce, dohody a vyjednávání, nikoli exekutivního nátlaku (německé) vlády. Vyšel z krásné idealistické představy, že je třeba mobilizovat vstřícnost v jednání, komunikovat a spolupracovat přes hranice. Kupodivu však nedefinoval, zda takovýto přístup má a ve skutečnosti může být realizován mezi zeměmi EU či globálně; nijak nevyjádřil, zda „překonání obrazu nepřítele" znamená reálné popření existence antagonistických nebo přímo nepřátelských vztahů mezi mocnostmi ve světě, či zda jde jen o ušlechtilou pacifistickou tužbu. Otevřená zůstala otázka, jakými nástroji lze přimět všechny partnery ke vstřícnosti. Jak sladit zájmy jednotlivých států EU navzájem a jak překonat zájmové rozpory mezi společnými zájmy EU a jejich mimoevropskými konkurenty?

Autor připouštěl, že pád bilaterálního systému vedl ke globalizaci kapitalismu a k podřízení národních vlád globálně působícímu kapitálu. Jeho argumentace ve prospěch společné finanční politiky EU zůstala však slabá – opírala se o záměry bruselské *„revoluční buňky architektů Evropy"*, tedy politiků, kteří vzápětí své pozice ztratili, aniž by dosáhli zamýšlených cílů, či o Jeana-Clauda Junckera, který v následujícím období spíše verbálně než účinně jen hasil stále nově vybuchující problémy EU, a to pod silným vlivem německé exekutivy. Beck navíc předpokládal, že země mimo eurozónu *„včetně těžkých vah"* (Velké Británie a Polska) ztratí význam; při svém nepochybném rozhledu kupodivu nedocenil, kam by takové okleštění EU zavedlo.

„Německý euronacionalismus" podle Becka marginalizoval jednak země mimo eurozónu, jednak zadlužené země eurozóny, závislé na finanční podpoře ze strany EU, především ze

strany Německa. Jejich budoucnost odhadl v prostoru mezi místem v budoucí evropské federaci a neokoloniálním postavením. Beckova analýza německé politiky postavila do popředí osobnost kancléřky Angely Merkelové, u níž shledal výrazné rysy machiavellismu, proto ji nazval Merkiavelli. V jeho pojetí dokázala Merkelová spojit zájmy národního státu s evropskou institucionální architekturou; metodou váhání (o tom, zda poskytnout finanční podporu těžce zadluženým státům) zahájila strategickou disciplinaci uvnitř EU, propojila brutální neoliberalismus vůči zahraničí se sociálním konsensem v Německu a prosadila německou kulturu stability prostřednictvím drastického šetření. Merkelová pochopila jedinečnou příležitost, kterou jí finanční krize nabídla, a využila ji k posílení moci Německa na úkor ostatních států EU.

Při pohledu „zevnitř" Beck zaznamenal, že úspěšný vývoj Německa výrazně zvýšil sebevědomí jeho obyvatel a vytvořil představu, že mají za celou EU odpovědnost v záležitostech ekonomiky a pracovní etiky, jaderné energetiky, ekologie či pacifismu. Němci se zbavili historického břemene zrůdného rasismu, nacismu a militarismu z první poloviny 20. století. Ve vlastních očích se stali *„učiteli a morálními osvícenci Evropy"*. Beck si ovšem jasně uvědomil, že tak vysoké hodnocení Němců nesdílejí ostatní Evropané, naopak mnozí se stávají nepřáteli sbližování evropských států pod německým vedením. Na základě tohoto zjištění se pokusil stanovit čtyři zásady pro utváření vzájemné důvěry – férovost, kompenzaci, smíření a pojistky proti vykořisťování malých zemí velkými. Takřka prorocky zní Beckova slova z roku 2012: *„Je třeba stabilním a důvěryhodným způsobem zamezit jednostranným zásahům ze strany mocných států."*

Beckova vize spravedlivé Evropské unie je vyjádřena v závěrečném oddílu jeho knihy, nazvaném *„Společenská smlouva pro Evropu"*. Inspirován J. J. Rousseauem zde autor nastínil svou vizi lepší Evropy, která by měla v sociálně demokratickém duchu odstranit neoliberální diktát a byla by vytvářena nikoli shora (institucemi), nýbrž zdola (občany). Beck viděl velký inspirační potenciál v opozičních hnutích na jihu Evropy a v USA, dokonce i v arabském jaru, ale zde se při očekávání podobného vývoje v celé Evropě zjevně mýlil. Jako pravděpodobnější se jeví jeho představa, že by novou Evropu mohla utvářet „generace Erasmu", odchovaná akademickou migrací po evropských univerzitách a schopná vnímat potřeby občanů jiných zemí Evropy, než jen těch, z nichž jednotliví mladí lidé pocházejí. Beck totiž pokládal za nutné, aby si „Sever" osvojil schopnost kosmopolitního myšlení, mj. tím, že se na sebe podívá očima „Jihu". Při tom ho vůbec nenapadlo, že by se také „Západ" mohl pokusit o lepší pochopení „Východu" EU a jeho pohledu na společné záležitosti EU.

Myšlenkově bohaté, k mnohostranné polemice podněcující dílo Ulricha Becka je neseno nadšením pro evropskou ideu i vědomím některých rizik, jež hrozí jejímu naplnění. Je pozoruhodné, jak se autorovy cíle i varování promítly do dalšího vývoje a v jak novém světle se jeví po roce migrační krize. „Německá Evropa" byla konfrontována s vnějšími tlaky,

na něž nebyla připravena, ale v níž se projevily její rysy – relativně značná ekonomická síla a zároveň politická slabost, kterou se snažilo překrýt Německo svým jednostranným voluntaristickým postupem. Pro Becka klíčová problematika společné měny byla mezitím odsunuta do pozadí a vyvstaly zcela jiné otázky. Zároveň však Německo samo významně zproblematizovalo své „učitelské poslání" a řada evropských států se proti němu postavila s diametrálně odlišnými koncepcemi řešení migrační vlny. Ve zcela novém světle se ocitla merkiavellistická metoda váhání, ale v rychlém sledu padly i další premisy vzorového postavení Německa, s nímž Beck ještě v roce 2012 napevno počítal.

Německem podporovaná imigrace do Evropy a představa o rozdělení přebytků příchozích migrantů povinnými kvótami ukázala, že ambicí německé politiky není jen hospodářská dominance nad slabšími státy, ale také drastická regulace jejich vnitřních poměrů. Postoj nejbohatšího evropského státu názorně doložil, že dosud platné normy mezinárodních vztahů jsou sice závazné pro malé země, nikoli však pro mocnosti. Odpovědnou solidární politiku v Evropě zpochybnilo řešení energetické situace; počínání konsorcia firem z Německa i dalších západoevropských států a jejich dohoda s ruským Gazpromem o zřízení plynovodu Nord Stream – bez ohledu na zájmy států střední Evropy a dokonce i kolabující Ukrajiny – potvrdily, že německá politika jednoznačně nadřazuje své ekonomické zájmy nad soudržnost Evropy. Dlouhodobě přijímaná německá solidnost a právní spolehlivost se zhroutila, když na Volkswagen, „vývěsní štít" německého hospodářského zázraku, zaútočili američtí konkurenti a doložili, že tato firma v zájmu zvýšeného zisku dlouhodobě lže a podvádí – bez ohledu na právo a obchodní etiku, ale také na ekologii, jíž se německá politika dlouhodobě zaštiťovala. Těžkou ranou politické korektnosti se stal rovněž skandál s „honem na ženy" a jeho utajováním na přelomu roku 2015/2016.

Zoufalý pokus německých vládních politiků o hyperkorektní umlčení německé policie a médií odhalil několik podstatných skutečností: 1. tvrzení, že obrovský růst kriminality a terorismu v Evropě nesouvisí s migrací, se vyjevilo jako instrumentální lež; 2. německá mocenská elita a její podporovatelé bezděčně prokázali, že jsou zcela odtrženi od reality a nejsou schopni adekvátně vyhodnotit rizika, do nichž Evropu zavádějí; 3. proklamace o demokracii a hodnotách (včetně práv žen na rovnocennou důstojnost s muži) vyzněly naprázdno, neboť nejsou míněny vážně a jsou verbálně zohledňovány teprve pod tlakem veřejnosti, která se probudila z hyperkorektního snu o nekonfliktnosti světa a o vlastní schopnosti vyřešit všechny jeho problémy.

Motto kancléřky Merkelové „Wir schaffen das!" nabylo nového obsahu – dokážeme udělat cokoli, abychom se udrželi u moci. Německo se začalo topit v problémech, které si způsobilo hyperkorektní „výukou" Evropy a zastíráním reality. Zdá se, že již nastal čas otevřít oči. Čtení Beckovy knihy může být při takovém prozření velmi užitečné.

Jaroslav Pánek (odevzdáno do tisku 10. 1. 2016)

BEHRINGER, Wolfgang, *Hexen. Glaube, Verfolgung, Vermarktung*, München, C. H. Beck 2009, 119 s. ISBN 978-3-406-41882-2.

Kniha *Hexen. Glaube, Verfolgung, Vermarktung* vyšla v roce 2009 v zajímavé řadě mnichovského nakladatelství C. H. Beck, v tzv. Beck´schen Reihe. V tomto případě se jedná již o páté vydání, přičemž kniha vyšla prvním nákladem již v roce 1998. Autorem publikace je přední znalec problematiky čarodějnických a kouzelnických procesů Wolfgang Behringer, který v současnosti působí jako profesor na Universität des Saarland. Je také členem a čelným představitelem badatelského uskupení s názvem Arbeitskreis Interdisziplinäre Hexenforschung (AKIH).

Ač nevelká rozsahem, šest kapitol včetně úvodu a závěru na 102 textových stranách, přesto obsahově bohatá práce je doplněna o přehled literatury, rejstřík i časovou osu vztahující se k důležitým mezníkům v dějinách perzekucí magických praktik, postihováním veškerých druhů magie císařem Konstantinem II. v roce 358 počínaje a pronásledováním v oblastech jižní Afriky v roce 1996 konče. Součástí publikace však není poznámkový aparát.

Wolfgang Behringer již v úvodu knihy upozorňuje, že: „*Die Hexen werden in diesem Buch als Teil eines größeren Themas betrachtet, welches eine Reihe akademischer Disziplinenen beschäftigt hat, …*“ (s. 7). V této souvislosti jmenuje etnologii, poté psychologii, sociologii či právo, medicínu nebo teologii. Dále upozorňuje na ztrátu platnosti u starších koncepcí souvisejících s bádáním o čarodějnických a kouzelnických procesech. Jmenovitě v této souvislosti připomíná mezi jinými i to, že jednotlivá pronásledování se děla často na přání zdola, od obyvatelstva, a v případně nutnosti vlastně proti vůli vrchnosti. Behringer následně seznamuje čtenáře s vývojem víry v čarodějnice a s vývojem postihu osob, které byly podezírány z užívání magických praktik či přímo ze spojení s ďáblem. Od svatého Augustina, přes autora Kladiva na čarodějnice Henricuse Institorise/Kramera, až po teorie romantismu spjaté s Jacobem Grimmem, který vnímal čarodějnice jako moudré ženy pronásledované církví, a historika Julese Micheleta, jenž čarodějnice a kouzelnice považoval za lékařky lidu a oběti feudálního útlaku. Autor taktéž prezentuje trojici teoretiků, kteří podle jeho soudu vytvořili rámec pro interpretaci problematiky spojené s procesy. Jedná se o sociologa Émila Durkheima, psychologa Sigmunda Freuda a etnologa Bronisława Malinowského. Durkheim vnímal čarodějnictví jako prostředek sebepoznání společnosti, která díky deviaci jasněji vnímá normu. Sigmund Freud viděl v čarodějnicích objekty strachu či agrese a konečně Malinowski ve shodě s etnologickým bádáním vycházel z přesvědčení, že pronásledování je symptomem společenské krize. Příznačné je zde podle mého soudu to, že mezi uvedenými nenalézáme historika. Závěrem úvodu Wolfgang Behringer připomíná, že perzekuce čarodějnic není mrtvým fenoménem a hovoří o pronásledování v oblastech

afrických, která jsou známa také z konce 20. století. Téma čarodějnictví vnímá autor „… *als antropologisches Phänomen mit historischer Dimension.*“ (s. 10).

Druhá kapitola nese název *Hexenglaube*, víra v čarodějnice. Také zde věnuje Wolfgang Behringer pozornost africkému kontinentu. Doplňuje, že víra v čarodějnice není omezena na rurální společenství nebo osoby s nízkým vzděláním. V roce 1968 považovalo čarodějnictví 41% studentů ghanské univerzity za pravděpodobné a 31% za celkem jisté. Obavy z čarodějnic připomíná Behringer také v případě Číny nebo Ameriky. Vedle prací autorů jako E. E. Pritchard či A. Macfarlane se zabývá také postupným vývojem kriminalizace užívání magických praktik ve spojení s rozvojem křesťanské démonologie, přičemž upozorňuje, že církevní postoje nebyly vždy jednotné. Tento stav pro období středověku ilustruje nejlépe tzv. *Canon Episcopi*, kde jsou lety pověrím interpretovány jako ďábelský sen, nikoli tedy jako skutečnost, jak tomu bylo později v démonologických spisech. Raně a vrcholně středověký klérus totiž rozuměl čarodějníkům v tom smyslu, že jsou to osoby pomýlené, které je třeba přivézt zpět do lůna církve prostřednictvím pokání, nikoli trestáním smrtí.

Ač k jisté diabolizaci magie dochází již u sv. Augustina, práci dokončil až Tomáš Akvinský. Behringer ovšem dodává, že otázku, zda tuto diabolizaci přijaly také široké vrstvy obyvatelstva, není s ohledem na nedostatek pramenů možné relevantně zodpovědět. Jistý ambivalentní přístup k magii ilustruje také rozšířené užívání bílé magie. Magii obecně poté autor označuje přímo za *lebensnotwendig*, nezbytnou pro život, neboť tato byla ve své podstatě prostředkem obrany proti čarodějnictví. Závěrem kapitoly připomíná Behringer přístupy soudobých badatelů k problematice čarodějnických a kouzelnických procesů. Například u Lyndal Roper upozorňuje, že dle jejích prací není při výzkumech dostatečně zohledňována psychologie.

Ve třetí části, *Hexenverfolgung*, věnuje autor pozornost nejen konkrétním případům perzekucí, ale také metodologickým přístupům i důležitému formování tzv. *elaborierte Hexereibegriff*. Z knihy lze v této souvislosti vyčíst, že soudobá historiografie pracuje ve většině prací s rozlišením pojmů čarodějnictví a kouzelnictví. Čarodějnictví, tzv. *Kumulatives Hexereidelikt*, zahrnuje pět hlavních prvků: pakt s ďáblem, obcování s ďáblem, let pověrím, sabat a škodlivé čarodějnictví. Vlastní kouzelnictví poté stojí především na užití magie bez diabolického vkladu. Pozornost věnuje také formování deliktu čarodějnictví jakožto učeného komplexu, k němuž dochází postupně, pravděpodobně na základě transferu představ spojených původně s židovským obyvatelstvem, které podle mínění křesťanů tráví studny, pořádá noční tajná setkání a páchá rituální vraždy. Ve spojení s tažením proti pozdně středověkým kacířským skupinám, jako byli albigenští, dochází k postupnému prolínání představ o kacířských a židovských společenstvích a jejich přenosu na nově konstruovanou skupinu čarodějníků. Behringer v této souvislosti poukazuje také na skutečnost, že původní označení sabatu bylo *Synagoga Satanae*.

Najdeme zde také časové vymezení evropského pronásledování, které autor klade mezi roky 1430 až 1780 s vrcholem mezi lety 1560 až 1630. Dále se zabývá postupným rozšířením představ o nové sektě čarodějnic z oblastí Piemontu a Dauphiné, kde tyto představy v komplexní podobě reflektujeme mezi prvními. V ponejvíce chronologicky řazeném textu dále přechází k jednotlivým pracím autorů, jako byl dominikán Johannes Nider a samozřejmě k činnosti Henricuse Institorise. Velkým tématem Wolfganga Behringera je poté otázka, proč právě mezi lety 1560 až 1630 registrujeme nejsilnější vlnu perzekucí. Autor toto interpretuje skrze tzv. malou dobu ledovou, která byla příčinou častých neúrod vedoucích k drahotě, hladomorům a epidemiím. Lidé v takovém případě mohli ze svého neštěstí vinit právě čarodějníky, mající přístup k ďáblovi nápomocnému s vytvářením bouří, krupobití či mrazů.

Součástí třetí kapitoly jsou také tabulky, které předkládají počty obětí jak největších pronásledování v rámci německých území, tak mapují nejrozsáhlejší pronásledování na starém kontinentu. Pro Čechy a Slovensko uvádí autor jeden tisíc obětí, přičemž tento počet nepovažuje za zcela jistý (s. 66, kvantitativní údaj je uveden s otazníkem). Obecně se hovoří o přibližně padesáti tisících obětí procesů vůbec, s tím, že polovina z tohoto počtu připadala na oblasti v hranicích dnešního Německa.

Kampf gegen die Hexen je čtvrtá kapitola, v níž Wolfgang Behringer věnuje pozornost také odpůrcům perzekucí. Za zajímavé lze považovat například upozornění španělské Supremy pro jednotlivé inkvizitory z roku 1538, že Kladivo na čarodějnice nepovažují za autoritu. S popravami osob nesouhlasili ani německo-nizozemský lékař Johann Weyer nebo heidelberský profesor Herman Witeking, který věřil, že čarodějnice mohou být vyléčeny prostřednictvím lásky. Obecně se poté věnuje závěrečným fázím pronásledování v jednotlivých evropských regionech.

Pátá kapitola *Verwertung und Vermarkung* se již jen stručně vrací k překonaným teoriím Grimma či Micheleta a doplňuje také přístup nacistického Německa k této problematice, která sloužila k anticírkevní propagandě. Nacisté usilovali prokázat, že církev systematicky vymýtila vysoký počet žen (až devět milionů), které byly nositelkami nordické genetické informace. Na konci stručně informuje o nových moderních skupinách praktikujících magii a o popularitě tématu čarodějnictví a kouzelnictví v zábavním průmyslu (film, divadlo) či v turistickém ruchu. V samém závěru se mimo jiné vrací k perzekucím v jiných než evropských částech světa: „*Hexenvefolgungen in anderen Teilen der Welt, darunter im heutigen Afrika, sind qualitativ und quantitative mit den europäischen vergleichbar.*“ (s. 100).

Autor sám knihu označuje za přehled (s. 10), nicméně, jak už bylo naznačeno, jedná se o přehled kvalitní, který si navzdory útlé linii a značnému rozsahu geografickému i časovému zachovává nezpochybnitelnou odbornou úroveň. Kniha je také z tohoto důvodu vhodná především k prvnímu seznámení se s prostředím novějších metodologických

i teoretických východisek soudobého zahraničního bádání, které je ve svém vývoji oproti domácí historiografii dosti napřed. Za důležitý lze označit také závěrečný přehled literatury, na jehož základě je možné studium dále rozvíjet. Bohužel, s ohledem na formu knihy bylo nutné upustit od poznámek pod čarou.

Otázkou ve vztahu k domácím oblastem zůstává například uvedený počet obětí, jakkoli je prezentován jako nejistý. V tomto případě bude nepochybně nutné provést v budoucnu kvantitativní analýzu počtu obětí v čarodějnických a kouzelnických procesech, neboť tato pro české prostředí dosud absentuje. Za nepříliš zajímavou poté považuji závěrečnou část páté kapitoly, která je věnována zábavnímu průmyslu. S ohledem na dosavadní obsahovou strukturu knihy má pro mne osobně až charakter částečně nepatřičné vsuvky, kterou je však s ohledem na podtitul nutno očekávat. Nicméně musím zopakovat, že s ohledem na dosavadní stav domácí historiografické produkce k danému tématu, je tato publikace, a to i navzdory přehledovému obsahu, fundovaným a bezpochyby v této kategorii také nosným úvodem k dalšímu podrobnějšímu studiu čarodějnických a kouzelnických procesů.

Zuzana Kobrlová

JONOVÁ, Jitka, *Úcta eucharistie mimo mši. Eucharistické kongresy*, Uherské Hradiště, Historická společnost Starý Velehrad 2015, 131 s. ISBN 978-80-86157-46-7.

Autorka, známá svými pracemi z církevních dějin 19. a 20. století, založenými téměř vždy mimo jiné ve značné míře na primárním výzkumu ve vatikánském archivu, se ani tentokrát nevzdálila z tohoto vymezení, i když jednoduše, ale pečlivě vypravený svazek tentokrát zabíhá podstatným způsobem do oblasti teologie. Text nejprve hodnotí právě z teologického pohledu vývoj eucharistické úcty mimo mši v římskokatolické církvi ve velmi dlouhém časovém vymezení a prokládá ho dvěma podrobnějšími exkurzy, z nichž jeden se týká náboženských bratrstev a druhý eucharistických zázraků. Další dvě části už si všímají evropských, resp. světových eucharistických kongresů viděných optikou historika. Nejprve je podán jejich přehled, v podstatě chronologický až do pontifikátu Benedikta XVI., následně jsou vysvětleny úkoly podpůrných struktur, jakými byl papežský organizační výbor nebo národní delegát. Pak jsou kongresy rozebrány podle svého tematického vymezení, které autorka primárně označila jako „teologické". Ovšem pojednává v nich například i o problémech dnešního světa, ekumenických otázkách či mezináboženském dialogu, což může být vnímáno nejen jako teologické, ale i výsostně politické či naopak obecně lidské vymezení.

Podrobnější pozornost je věnována situaci v českých zemích: VI. všeobecnému sjezdu katolíků československých v Olomouci 1911, Prvnímu celostátnímu sjezdu katolíků

Republiky československé v Praze 1935 a dále dvěma eucharistickým diecézním kongresům královéhradecké diecéze z let 1935 a 2002. Ne všem popisovaným událostem je věnována stejná pozornost, ale sama autorka na to upozorňuje s tím, že informační stopa jednotlivých akcí je dost rozdílná a ne vždy se tímto způsobem nutně odráží dobový význam akce. Ovšem zachycená situace ani tak nepostrádá plastičnost a už vůbec ne informační potenciál.

S ohledem na pojednávané téma je celkem pochopitelné, že autorka pociťuje potřebu se vyrovnat s rovinou triumfalismu, která je v problematice vnějších projevů eucharistické úcty v určitém období nejenom latentně všudypřítomná, někdy i konkrétně k nalezení, zvlášť pokud takové projevy překročily práh kostela a vyšly do veřejného prostoru. Vnímáno dnešním pohledem – a autorka se o něj svědomitě snaží – není triumfalismus, ani jeho záměr, bezpodmínečně nutnou součástí zkoumaného jevu. Nicméně v dobovém kontextu asi nelze dost dobře aplikovat názory přelomu 20. a 21. století do minulosti. Ještě do první poloviny 20. století jsou takové postoje nejenom zaznamenatelnou, ale do jisté míry i vyžadovanou součástí církevní prezentace, ba i identifikace.

Struktura a pojetí textu takovou reflexi celkem nevyžadují, ale tato problematika se i v rámci českých zemí jistým způsobem odrazila v soudních řízeních vyvolaných §§ 122–124 trestního zákona č. 117/1852 ř. z., které definovaly zločin rušení náboženství (s trestní sazbou 6 měsíců až 10 let) a ještě častěji §§ 303–305 téhož trestního zákona, které určovaly přečin rušení náboženství (s trestní sazbou 1–6 měsíců). Tam bylo mj. konstatováno, že „*zločinu rušení náboženství se dopustí …*“ odst. b „*… kdo provozování náboženství, ve státě průchod mající, ruší … neb veřejné opovržení prokazuje*“ (§ 122). Především v době před první světovou válkou mohlo být odmítnutí účasti na průvodu o svátku Božího těla (což je jeden ze zkoumaných a vysvětlovaných jevů této práce) důvodem k žalobě ve smyslu uvedeného paragrafu (mohlo se jednat jenom o konečné vyústění předcházejícího složitějšího sporu mezi duchovními a příslušnou částí laické veřejnosti), a nic na tom nemění fakt, že ne vždy byla taková žaloba shledána důvodnou a téměř nikdy nebyly trestní sazby v těchto a podobných případech vyměřovány na horní hranici. Tato ustanovení přestala být součástí trestního kodexu na našem území až po druhé světové válce.

Útlý svazek dílka Jitky Jonové opatřený předmluvou z pera olomouckého arcibiskupa Jana Graubnera je vlastně účelovým tiskem vydaným pro potřeby Národního eucharistického kongresu 2015, který byl určen přímo katolickým duchovním českomoravských diecézí. Možná trochu škoda takového úzkého vymezení okruhu příjemců, protože informační hodnota textu je značná a nepochybně by velmi dobře posloužil i laickým zájemcům, nejen z řad historiků. Autorka je jako obvykle pečlivá a faktograficky přesná v části historické a ač si to recenzentka s ohledem na vlastní nedostatečné formální vzdělání příslušného

typu netroufá jednoznačně tvrdit – s ohledem na poskytnutou církevní záštitu patrně relevantní i v částech zcela nebo převážně teologických.

Marie Macková

KESSLER, Vojtěch – ŠRÁMEK, Josef, *Requiem za rytíře. Jezdecká srážka u Střezetic 3. 7. 1866*, Hradec Králové, Komitét pro udržování památek z války roku 1866, 2016, 152 s. ISBN 978-80-904841-6-0.

Hořkými verši *Raportu* Fráni Šrámka začíná recenzovaná kniha autorů, kteří mají profesní zázemí v Historickém ústavu AV ČR a Muzeu východních Čech v Hradci Králové, ale spojuje je fenomén prusko-rakouské války z roku 1866. V autorském věnování knihy pak jsou uvedeni nejenom padlí muži, ale před nimi ještě koně, kteří tuto válku nepřežili. Dnes silně vnímaný pocit provinění vůči zvířatům, která o svém nasazení do bitvy rozhodnout nemohla a byla nucena se řídit vůlí svých jezdců, vyústil do zbudování specifického pomníku padlým koním na hlavním bojišti této války. Muži na něm nejsou opomenuti, ale dominantou je umírající kůň. Více než o specifice armádních koní v 19. století, která je přítomna především statistikami – jejichž specifická výpovědní a sekundárně i emotivní hodnota je neoddiskutovatelná – je však text právě o peripetiích budování tohoto pomníku. Uznání zaslouží přitom nejenom samotný nápad, ale hlavně vytrvalost všech zainteresovaných, kteří přes veškerá úskalí byli schopni dovést myšlenku ke zdárnému zakončení.

V názvu knihy obsažená lehká nostalgie, která je v jednom z interpretačních směrů nedílně spojována s touto válkou jako definitivním vyústěním čehosi minulého, co odumíralo po celé 19. století a na českých a moravských bojištích roku 1866 s konečnou platností skončilo, se v textu projevuje s různou mírou intenzity. Autoři pečlivě hledali na obou bojujících stranách novinky a vylepšení všeho druhu (výzbroj, strategie i taktika) a analyzovali jejich možný vliv na výsledek nejenom jediného jezdeckého střetnutí, ale v konečném důsledku celé krátké, avšak svými dopady důležité války. Prototyp statečného, čestného a hrdého bojovníka, který však z podstaty věci neztrácí svou individualitu v anonymní útočící (nebo prchající, to podle okolností) mase se tu objevuje jako obecný model a potom snad v medailoncích jednotlivých velitelů a vyšších důstojníků obou válčících stran, rozesetých porůznu v textu. Rozsáhlejší pozornost však nikomu z nich věnována není.

Zato je k dispozici poměrně podrobný přehled nejenom obecné situace, včetně řady souvislostí, ale samozřejmě také zúčastněných bojových útvarů rakouských i pruských, ale i vymezený přehled padlých a raněných na obou stranách, dále podrobný popis srážky jízdních oddílů u Střezetic, včetně analýzy zdejší krajiny a jejího vlivu na průběh

bojových operací. Jak se v současnosti stává dobrým zvykem, je pozornost věnována i tzv. druhému životu, konkrétně odrazu tohoto střetu v krásné literatuře a výtvarném umění, což vytváří vhodné východisko pro poměrně podrobné vylíčení vzniku a podoby zmiňovaného pomníku. Připojený exkurz, přinášející podrobný popis výzbroje a výstroje jezdectva, pěchoty i dělostřelectva obou bojujících stran nepochybně potěší řadu zájemců specializovaných právě na tyto oblasti.

Bohatě strukturovaný (pro recenzentku snad až příliš, ale to je věc vkusu a způsobu vnímání) text je doplněn opravdu dlouhou řadou obrázků nejrůznějšího typu. Kromě toho ovšem také podrobným poznámkovým aparátem, jmenným rejstříkem, seznamem informačních zdrojů a podobnými užitečnými doplňky technického rázu, díky nimž je naplněna další rovina pro to, aby kniha vykazovala standardní formu odborné publikace. Zbývá tedy otázka, proč přidávat k již existující velmi dlouhé řadě titulů zabývajících se prusko-rakouskou válkou roku 1866 další. Třeba právě proto, že lidé – ať už rytíři nebo pěšáci ničící krajinu už jenom pouhou přítomností v počtech, které vyžadoval tehdejší způsob boje – ve válkách umírají proto, že si je vymysleli. Ale koně?

Marie Macková

BOLTON, Jonathan, *Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, Praha, Academia, 2015, 478 s., ISBN 978-80-200-2462-6.

Americký profesor slavistiky Jonathan Bolton přednáší na Harvardově univerzitě českou a středoevropskou literaturu. Do Československa poprvé přicestoval již v roce 1992. Nakonec prožil několik let v Brně, naučil se českému jazyku a ve Spojených státech nastoupil postgraduální studium v oboru slavistiky, kde se zaměřil na literaturu sedmdesátých let. Hodně četl nejen o disidentech, ale především od nich.

Jak sám uvedl, jeho výzkum se pohybuje mezi literaturou a historií. Dvacet let po svém příjezdu do střední Evropy publikoval *Světy disentu*, kombinující přístup obou disciplín. Cílem studie bylo nabídnout nový přístup, pohled na disidentské hnutí v období komunistického režimu. Monografie byla primárně určena pro anglofonní publikum, jak ovšem autor v českém překladu uvedl, doufá, že i český čtenář, znalejší věci, nalezne zajímavé posuny perspektivy a nová řešení starých otázek.

Za vznikem textu stál dvojí záměr. Představit americkému (anglickému) čtenáři různorodost hlasů a zkušeností, chybějící v publikovaných studiích, a ukázat, že nebyl pouze jeden disent, ale celá řada „disentů", a že se představy o disentu při přechodu jazykových hranic transformovaly. Jak správně podotkl, představy o středoevropském

disentu formovalo jeho selektivní přijímání ze strany Západu. Boltonovým záměrem měla být alternativa k již existujícím výkladům.

Jonathan Bolton umí česky. Jedná se o významný faktor. Mnohé anglosaské práce, zabývající se problematikou středoevropského prostoru, trpí neznalostí prostředí, archivů, spoléháním se na přeloženou literaturu, obvykle sekundárního rázu. To ale není Boltonův případ. *Světy disentu* pojal jako vyprávění tří vzájemně propletených příběhů. Normalizace, hudebního undergroundu a Charty 77. Dějová linka pokrývá poměrně krátké časové rozpětí jedenácti let (1969–1980), mapujících mikrosvět nejen disentu, ale i „obyčejných" lidí, včetně represivního aparátu.

Autor se pohybuje zcela přirozeně v rozmanité škále tehdejší disidentské literatury. Dokáže čtenáře vtáhnout do složitosti světa sedmdesátých let. Stylistika je na mimořádně vysoké úrovni, jak je ostatně v anglosaském prostředí dobrým zvykem. Analýzy a glosy *příběhů* působí nenásilně a často originálně. Výstižně uvedl, že většina opozičních intelektuálů neměla v roce 1975 o undergroundu ani tušení, přesto o rok později jejich život navždy změnil. Stěží si tehdy představit, jaké události by mohly svést dohromady osobnosti typu Pavla Kohouta, v padesátých letech nadšeného budovatele komunismu, Karla Pecky, trpícího v téže době v uranových dolech, a Václava Havla, „synka" z bohaté rodiny, jak režim rád a neustále předesílal (s. 155–156). *Světy disentu* vystupují před čtenářem plasticky, s velkými i malými událostmi, každodenními strastmi disidentského života.

Bolton nezapře svoji fascinaci literaturou. Rozbory zásadních textů a morálních postulátů 70. let jsou svěží, ale nechybí jim ani odvaha. Jazyk Charty 77 byl bezesporu toporný, seriózní, metodický a těžkopádný (s. 205). Autor dokáže vnímavě popsat disidentský svět. Ptá se, co znamenalo být disidentem, zdali se jednalo o otevřený či naopak do sebe uzavřený svět, jaké to bylo psát do „šuplíku", jak probíhala vlastní autocenzura, z kolika neznámých se skládalo rozhodnutí každého jednotlivce k překročení šedé zóny, jak probíhalo natolik důležité sdílení, předávání informací, vymezování se vůči nenávistným atakům establishmentu, jak těžké bylo nepodlehnut stavu „chráněného" disidenta, jaké úsilí bylo zapotřebí k překonání morální, mentální letargie po nástupu husákovského křídla, jak složitě, nikoliv přímkově, se dospělo k vrcholnému „probuzení" Chartou 77, která navždy změnila „hru", a v neposlední řadě není vynechána genderová otázka, zásadní role žen v disentu.

Jeden ze závěrů práce se dotýká statečnosti disidentů. Bolton volá po výkladu, který nebude primárně postaven na statečnosti jejich chování. Jak dále uvádí, sám se o něj sice pokusil, ale jak vzápětí připomíná, především naznačil nové otázky a perspektivy, které mohou povzbudit zájem dalších badatelů (s. 355). Třebaže autor slibuje nový přístup, jeho text se často stočí k volání po nových otázkách, novém přístupu. Fascinace zásadními texty 70. let se projevuje až jejich příliš podrobným rozborem, který sice přináší dílčí, nikoliv zásadní odpovědi na otázky, které si v úvodu práce stanovil.

Hlavní problém ale spatřuji v absenci základního výzkumu (to samé platí pro orální historii), bez něhož se nikdy nemůžeme v dané problematice posunout o kus dál. Poznámkový aparát obsahuje jeden jediný (a ke všemu nepřímý) odkaz na archivní materiál (s. 370, pozn. 12), rozhovor s pamětníky žádný. Předložená syntéza je velmi čtivá, bravurně poskládaná, ale chybí autorův vklad.

Archivní výzkum nemůže nahradit sebelepší rozbor *Moci bezmocných* či *Českého snáře*, ať na ně budeme nahlížet z jakkoliv nové, neotřelé perspektivy. Pečlivá, třebaže časově velmi náročná (a nevděčná) badatelská práce nad tisíci stran materiálu z provenience Státní bezpečnosti a vládnoucí strany, proniknutí do estébáckého (stranického) *newspeaku*, pečlivá analýza a komparace nashromážděné materie, nabízí právě ony naléhavé odpovědi. Dnes to platí o to více, pokud je jejich studium možné v *Archivu bezpečnostních složek*, disponujícího třemi badatelnami (dvěma pražskými a jednou brněnskou).

V předložené studii jsem shledal několik sporných momentů, k nimž bych se alespoň stručně vyjádřil. Někdo může namítnout, že se jedná o marginálie, ale ne nadarmo se říká, že ďábel tkví v detailu.

Nesouhlasím s tvrzením, že nemá smysl studovat hrstku ostravských disidentů, kteří nikdy nenarušili kontrolu nad tamní mohutnou průmyslovou a důlní základnou, jelikož tím nikdy nezískáme odpověď na to, proč padl komunistický režim (s. 350). Bez existence málo početných, regionálně opozičních buněk by ale nikdy nenastal rozmach opozičního hnutí v druhé polovině 80. let. Byly to právě ony „zanedbatelné" síly, které umožnily, aby se po letech „nehybnosti" „náhle" objevilo množství alternativ na politickém a kulturním poli.

K čemu by byla Gorbačovem vyhlášená politika přestavby (k níž se museli vymezit i pražští soudruzi), pokud by nebylo jednotlivců, kteří se dávno předtím vydali proti proudu, a kteří fungovali jako zrcadlo mlčící většiny? Ostatně československý odboj nikdy nevynikal svoji početností. Platilo to jak pro druhý, tak třetí odboj. Nebylo náhodou, že znak 312. československé stíhací perutě, působící v rámci Královského letectva, nesl nápis *Non multi sed multa* (Ne mnozí, ale mnoho).

Největší potíž ale shledávám s *příběhem* věnovaným undergroundu (čítá pouhých 41 stran), který má sice silné momenty, ale jinak je schematický, „klouže" po povrchu a obsahuje nepřiměřené konotace. Stejně tak jsem očekával větší akcent na českou kulturu za komunismu, tu „druhou" nevyjímaje.

Bolton správně poukázal na skutečnost, že underground sehrál zajímavější a důležitější roli, nežli se mu přisuzuje (s. 160), Václav Havel se ukázal jako čestný, ale zároveň schopný „kalkulátor", pokud šlo o procesy s podzemím (s. 181–188), ale zde výčet pozitiv končí.

Bohumil Hrabal zcela jistě nepatřil mezi kultovní undergroundové autory (s. 176). Jirous a spol. k němu měli, mírně řečeno, odměřený vztah (pokud se tak dá nazvat pálení Hrabalových knih na Kampě po jeho interview v týdeníku *Tvorba*, leden 1975). Setkání

Jirouse a Bondyho neproběhlo v *blázinci*, ale na psychiatrické klinice v roce 1969 nebo 1970, kdy prvně jmenovaný ani nevěděl, s kým má tu čest, jelikož *hovořil s doktorem Fišerem*. V undergroundu z podstaty věci nemohli fungovat (vyjma *marxisty levého* – Bondyho) „autentičtí komunisté", a to nikoliv proto, že komunismus byl spojen s establishmentem (s. 177), ale protože underground byl programově protikomunistický, což umocňovala osobní, rodinná zkušenost „androšů", nemluvě o náboženském přesvědčení mnohých z nich.

Nástup podzemního hnutí je povýtce omezen na okruh lidí kolem skupiny *The Plastic People of the Universe*, třebaže kupříkladu Severní Čechy disponovaly rozsáhlým společenstvím, vlastní kulturou, přičemž nechyběly kontakty s hlavním městem (byt rodiny Němcových v Ječné 7). Počátek represe vůči undergroundu postrádá širší pozadí a opakuje známá klišé *klidu před bouří* (s. 167). Ve skutečnosti absence příslušníků Státní a Veřejné Bezpečnosti na *Druhém festivalu „druhé" kultury* v Bojanovicích (21. února 1976) nebyla výsledkem předem připraveného plánu (procesu), ale selháním při vyhodnocení agenturní informace. Pokud jde o plzeňský proces s undergroundem, Jirous v prosinci 1976 v Přešticích pouze *„nemluvil"* (s. 158), ale veřejně četl svoji *Zprávu o třetím českém hudebním obrození*, což bylo hlavní *gró* oné ideodiverze undergroundu, po níž Státní bezpečnost tak prahla.

Bondyho *Invalidní sourozenci* nemohli aspirovat (a ani neaspirovali) na vedoucí pozici v undergroundu. Těžko uvěřit tomu, že by se „androši" označovali za *„invalidy"* či *„důchodce"*. Rozhodně v tom nevidím *„jedinou skutečnou slabinu Bondyho charakteristiky"* (s. 171–172). Zřejmým nepochopením fungování podzemního společenství je snaha komparovat Havlův dopis Husákovi s Bondyho textem z hlediska čtenářského dosahu (s. 172). Ivan Martin Jirous, který underground definoval ve *Zprávě*, přistoupil k její veřejné produkci, kromě jiného, z prozaického důvodu: nedělal si iluze ohledně čtenářských ambicí podzemní komunity.

Nemohu souhlasit s tím, že Jirousova *Zpráva* se stala legendou a zachycovala underground v jeho vrcholné fázi (s. 172). Naopak, text jako takový znala i mladší generace „androšů", vstupující na scénu v druhé polovině 80. let, zatímco Jirouse samotného většina nikdy nespatřila, ale věděla že „je". Byl to Jirous, kdo se stal legendou opředenou mnoha mýty.

Postrádám přínos a vliv katolického filozofa a doktora psychologie Jiřího Němce na undergroundovou komunitu (kde měl přezdívku „Starej"), pokud pominu stručnou zmínku v odkazech (s. 408, pozn. 53). Pozornost si jistě zasloužil alespoň jeho bravurní esej *Nové šance svobody*, publikovaný v druhém čísle podzemního časopisu *Vokno* (červen 1979), jehož šéfredaktorem se stala další (Boltonem opomíjená) osobnost undergroundu, František Stárek Čuňas (je zmíněn třikrát, v souvislosti s procesem).

Komplikovaný vztah undergroundu a Charty 77 není fakticky rozveden, ačkoliv právě „androši" se stali „vojáky" Charty. Dle odhadu představovali cca 40 procent veškerých signatářů té doby. Nebylo náhodou, že o Silvestru 1976 přivezli Václav Havel, Jiří Němec

a Pavel Landovský text Charty 77 do Rychnova, kde fungovala (v letech 1976–1978) komunita manželů Princových. Právě zde začal být zásadní dokument podepisován.

Konečně, v případě podzemí se nejednalo o malé společenství (s. 172), jak dosvědčuje nejen návštěvnost undergroundových akcí (v Rudolfově se na konci března 1974 sešlo na půl tisíce „vlasatců") ale i databáze Státní bezpečnosti (jenom v Severočeském kraji bylo k listopadu 1977 evidováno 980 „androšů").

Nemohu se ztotožnit s tím, že Bolton končí rokem 1980, aby lépe vynikl rozdíl do té doby vzniklých textů, proběhnuvších podniků, v porovnání s rozmachem opoziční platformy druhé poloviny let osmdesátých, zastiňujících „průkopnická" léta disentu a Charty 77: „*Díla jako Český snář nebo i „Moc bezmocných" vypadají úplně jinak, máme-li na paměti souřadnice naděje a zoufalství, nejistoty a důvěry, které tolik určovaly disidentské myšlení před rokem 1989.*" (s. 345)

Musím však podtrhnout odvahu anglosaských kolegů, kteří se nebojí, na rozdíl od mnoha domácích historiků, včetně mě, pustit se do syntézy, třebaže se tak děje, jako v tomto případě, bez opory archivního studia. Okřídlené přísloví praví, že autor neviděl přes stromy les. Jonathan Bolton se podobného úskalí vyvaroval. Jak jsem již předestřel, jeho práce je zdařilý literární počin, primárně určený anglofonnímu publiku. Na závěr bych rád vyzdvihl znamenitý překlad Petrušky Šustrové a tradičně vysoký standart knižního počinu ze strany nakladatelství *Academia*.

Ladislav Kudrna

PETRÁNEK, Jan, *Na co jsem si ještě vzpomněl*, Praha, Radioservis 2014, 306 s. ISBN 978-80-87530-44-3.

Jan Petránek patří k významným osobnostem československé a české žurnalistiky. Tento dlouholetý rozhlasový zahraniční zpravodaj, v 70. a 80. letech disident a po listopadu 1989 redaktor Lidových novin, za svůj dlouhý život (nar. 1931) nashromáždil řadu zajímavých zážitků, které dokázal velmi barvitě, ale také s příznačnou skromností přenést na papír a přiblížit tak čtenáři různorodé osobnosti, události i delší časové úseky v rozličných dílech světa.

Jan Petránek měl zajímavé rodiče, o nichž se nezapomněl zmínit v prvních kapitolách. Otec bojoval v první světové válce, nějaký čas strávili v ruských legiích. Ovládal několik jazyků a měl široký rozhled, z nějž mnoho předával svému synovi. Matka – Vlasta Koušová-Petránková – působila v ženském hnutí a válku strávila v USA, protože v okupované vlasti by jí hrozilo kvůli jejím předválečným protinacistickým postojům nebezpečí. V protektorátu byla rodina napojena na Petiční výbor „Věrni zůstaneme", proto také Petránek mohl

zaznamenat řadu drobných zajímavostí, jako například působení firmy HAG (Home Art Gild), která až do vstupu USA do války zprostředkovávala převzetí a využití majetku z Evropy prchajících osob.

Jan Petránek na konci 40. let maturoval na obchodní akademii, ale oboru, pro který tam získal kvalifikaci, se nikdy nevěnoval. V roce 1951 se mu podařilo získat místo v Československém rozhlase. Svědectví o této organizaci a jejích pracovnících, o fungování cenzury a o řadě dalších prvků v dané době jsou velmi cenná, stejně jako stručné, ale výstižné líčení autorovy vojenské služby, kterou nastoupil v roce 1952 a tím pádem také ve stejnokroji zažil tryznu za Stalina v březnu roku následujícího.

Petránkovým osudem v rozhlasu se stala redakce mezinárodního života – tedy zahraniční zpravodajství. Jeho celoživotním zájmem byly asijské země a vedle toho také otázky výzkumu vesmíru. V roce 1960 navštívil sovětskou střední Asii. Cestou přes Moskvu zažil okamžik, kdy Nikita Chruščov oznamoval světu sestřelení amerického špionážního letounu U-2 a zajetí pilota Powerse, v Uzbekistánu, Kazachstánu a dalších středoasijských republikách pak na vlastní oči poznal, jakých „úspěchů" socialismus v SSSR dosáhl. Když o nich chtěl referovat ve svých reportážích, neprošlo to, domácí cenzoři jej obviňovali z poťouchlosti, s jakou chce podávat zprávy o „zemi přátel". Řadu dalších bizarností ani nezařadil do svých tehdejších reportáží, ale do vzpomínek naštěstí ano, a tak se můžeme dočíst o úrovni sovětského zdravotnictví, o mnohoženství středoasijských funkcionářů, o pěstování drog a ničení přírodních zdrojů…

Krátce poté se Petránek stal stálým zpravodajem v Indii. Vedle zvláštností spojených s ubytováním, podnebím, všudypřítomnou korupcí, cestováním (pro zahraniční zpravodaje ze socialistických zemí se pronajímaly automobily od Komunistické strany Indie – za nekřesťanské peníze, jež ovšem ve skutečnosti byly sponzorským darem), je hlavní pozornost zaměřena na rozhlasovou činnost. Petránek rychle navázal přátelské styky s dalšími zpravodaji z různých zemí a s místními rozhlasovými redaktory, jejichž prostřednictvím se dostal i do blízkosti vrcholných indických politiků, včetně tehdejší ministryně informací Indíry Gándhíové, jejího otce ministerského předsedy Džáváharlála Nehrúa či ministra zahraničí Krišny Menona. Spřátelil se se skupinou armádních horolezců, zaznamenal průběh krátké čínsko-indické války, mluvil s tehdejším mladým dalajlámou, poznal zblízka těžké sociální poměry země, byl u toho, když Indové na konci roku 1961 obsadili portugalské kolonie (Goa, Diu, Daman), zažil návštěvu Gagarina v Indii, ale také pocítil dlouhé prsty sovětských tajných služeb, když jim odmítl spolupráci. Díky tomu totiž pravděpodobně jeho pobyt v Indii skončil a přišlo nové určení: Moskva.

V hlavním městě SSSR čekalo Petránka nejen jiné klima, ale i jiné životní poměry a jiný způsob práce. Na jedné straně je zajímavé zjištění, že ne všichni sovětští žurnalisté byli dogmatici, a proto mohli působit jako dobré zdroje. Naproti tomu ale naprostá

neinformovanost běžných lidí o tom, co se děje ve světě, i když se to bezprostředně týká také jejich země. V době karibské krize si například denní tisk na prvním místě pochvaloval dobrou úrodu brambor. Jednalo se o poslední období Nikity Chruščova, kdy ještě doznívalo určité uvolňování, zřetelné v kultuře i jinak: právě tehdy byl například otištěn Solženicynův *Jeden den Ivana Děnisoviče* či měl premiéru – zároveň derniéru – Šostakovičův *Babij Jar*. Petránek navštívil sovětský Dálný východ v době, kdy byly vztahy SSSR a Číny na bodu mrazu, zažil tragikomické okolnosti, jež doprovázely vyznamenání Chruščova Řádem bílého lva při příležitosti jeho narozenin, i Chruščovovo sesazení. Podíval se také do Číny a Vietnamu, a to právě v době, kdy začala válka, byl svědkem zajetí prvního amerického sestřeleného letce v únoru 1965, o něco později sledoval taškentská jednání Indie a Pákistánu, řešících spor o Kašmír. A tak by se dalo pokračovat.

Neméně zajímavé je ale líčení pražského jara 1968, pohled na různé události související s okupací Československa a vývojem po ní, okolnosti protiokupačního rozhlasového vysílání, postupné přituhování v rámci normalizace, jež vedlo k Petránkovu propuštění z rozhlasu. Následovalo – jako v mnoha jiných podobných případech – obtížné hledání nové práce, samozřejmě mimo původní obor, a nakonec zakotvení v kotelně pražského Mitasu, kde vydržel až do konce komunistického režimu, když předtím hned jako jeden z prvních podepsal Chartu 77. Pak se ještě podílel na práci redakce obnovených Lidových novin, než ze zdravotních důvodů odešel do penze.

Nelze dost dobře vyjmenovat všechno, o čem Jan Petránek ve svých pamětech nesmírně poutavě píše. Nejedná se o spis historický, jsou to vzpomínky se vším, co k nim patří, ale současně vzpomínky postrádající to, co mnohé jiné práce tohoto typu poněkud znehodnocuje. Jsou subjektivní, ale tak, že autor předává svůj tehdejší pohled na to, čemu byl – ať už cíleně, nebo náhodou – nablízku. Petránkova subjektivita je zvláštní tím, že jen zřídka hodnotí, nesnaží se mít patent na rozum, ale spíše předkládá čtenářům dobovou veřejností neviděné souvislosti, jež se jemu podařilo na vlastní kůži zažít nebo jež mu zprostředkovali jeho kolegové či významné osobnosti, kterým se přiblížil. Pro ty, kteří se zabývají odborným studiem moderních dějin zemí, v nichž Petránek působil, se v jeho knize nachází bohatá studnice podrobností, jež dokáží někdy suchopárné studium oživit a některé věci i do jisté míry vysvětlit, případně oficiální vysvětlení poněkud posunout.

Tomáš Jiránek

Rozloučení

Václav Veber (31. 8. 1931–24. 5. 2016)

Když jsem se v samém závěru května dozvěděl, že 24. května 2016 zemřel v nedožitých 85 letech Václav Veber, nemohl jsem tomu nejprve uvěřit. Docent Veber byl tolik let pevnou součástí mého profesního života, že jsem si nijak nepřipouštěl možnost jeho odchodu. K našemu prvnímu setkání došlo hned v úvodním semestru mého studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 1996 a zápis v indexu s datem 17. prosince 1996, potvrzující úspěšné absolvování specializační přednášky *Moderní dějiny Ruska I.,* byl jedním z prvních, který jsem získal. Docházka na Veberovu přednášku zároveň určila mé další směřování – moderní dějiny Ruska se mi staly jasnou profesní specializací, a tím se cítím k Václavu Veberovi pevně připoután. Vedl moji diplomovou práci, oponoval doktorskou disertaci a následně jsme byli deset let kolegy na Univerzitě Pardubice.

Václav Veber se narodil 31. srpna 1931 v Kojetíně, vesničce poblíž Havlíčkova Brodu. Záhy se s rodinou přestěhoval do Hradce Králové, na jehož předměstí žil až do svých vysokoškolských studií. Studoval a maturoval na klasickém osmiletém gymnáziu v Hradci Králové. V letech 1950–1953 absolvoval Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy, obory čeština, dějepis a občanská nauka. Následně pokračoval v aspirantském studiu na filozofické fakultě, které dokončil v roce 1962. Jak bylo tehdy zvykem, mezi absolvováním vysokoškolského studia a začátkem aspirantury musela uplynout jistá doba, kterou Veber vyplnil výukou na pedagogické fakultě. Po získání kandidatury věd přednášel nejnovější dějiny na filozofické fakultě, kde se také roku 1967 habilitoval. Jak sám přiznával, vždy se zajímal o politiku a politické dějiny, což mu později zkomplikovalo život.

Veberova kandidátská práce a první publikovaná kniha byla o hospodářských dějinách (*Postavení dělnické třídy v českých zemích 1924–1929,* Praha 1965), k nimž ho směřoval jeho školitel, profesor Arnošt Klíma. Veber ovšem v druhé polovině 60. let přešel na pole moderních ruských dějin, které se mu staly celoživotní specializací. Jeho práce o Leninovi (*K Leninovu pojetí socialismu. Poslední období Leninova života a práce,* Praha 1967) byla na svou dobu v mnoha směrech průkopnická, neboť se na Leninovo dílo nedívala dogmaticky, pracovala s ním jako s pramenem a byla pojata jako zřejmá obžaloba stalinismu. Nicméně docent Veber na ni pohlížel po letech silně kriticky a nijak zvlášť se jí nepyšnil, neboť mezitím se názorově s komunismem zcela rozešel a svůj tehdejší revisionismus pokládal za zcela nedostačující. Stejně tak v době, kdy jsem ho poznal, důsledně odmítal používat titul kandidáta věd – CSc. Je-li řeč o komunismu, v době Veberových studií a vědeckých

začátků prakticky nebylo možné vyhnout se kontaktu s KSČ. Veber byl řadovým členem strany od poloviny 50. let, zároveň po roce 1956 smýšlel o stranické politice silně kriticky a, dle vlastních slov, s radostí přijal vyloučení ze strany v roce 1969, které bylo odpovědí na jeho publikační činnost a projevovaný nesouhlas se srpnovou okupací.

Nástup normalizace ovšem pro Vebera znamenal také nucený odchod z fakulty v roce 1970, což jej zasáhlo mnohem víc. Byl rozeným učitelem a odříznutí od pedagogické činnosti nesl těžce. Až do roku 1974 mohl ještě pracovat v Scénografickém ústavu, kde mimo jiné vyučoval, jako jediný historik na pracovišti, dějiny pantomimy. V následujících patnácti letech již čekaly na pana docenta pouze dělnické profese. Byl přidělen „na převýchovu" jako skladník do Pragovky; tam si ovšem dovolil nenastoupit a našel si zaměstnání odečítače a seřizovače elektrických hodin. Vedle toho se věnoval svému celoživotnímu koníčku – fotbalu, který se mu stal na řadu let i druhou profesí. Veber měl vždy rád míčové hry a fotbal zvlášť; angažoval se jako trenér v žákovském fotbalu a po vynuceném odchodu z filozofické fakulty začal trénovat malé sparťany a v mládežnické kopané se pohyboval až do roku 1989. Nejprve ve Spartě Praha, později v Bohemians Praha. Chuť psát a publikovat ho neopustila ani tehdy a po složitých peripetiích mu byla vydána kniha *Malá učebnice kopané* (Praha, 1984).

V roce 1990 byl docentu Veberovi umožněn návrat na pražskou filozofickou fakultu. Profesní rehabilitace mu jistě byla zadostiučiněním. Znovu mohl učit a svobodně publikovat, navíc se mu podařilo v rámci Ústavu světových dějin založit Seminář východoevropských dějin. Jak se však ukázalo během několika let, atmosféra na fakultě a různé zákulisní zájmy příliš neprospívaly studiu východní Evropy. Studenti sice projevovali o témata z východoevropských dějin trvalý zájem, k udržení existence semináře to však nestačilo. Jako student historie na fakultě jsem byl na přelomu tisíciletí přímým svědkem postupné transformace semináře vedoucí v jeho zánik a vím, že z tohoto výsledku byl docent Veber upřímně zklamán. Na druhou stranu odchod z FF UK mu umožnil nastartovat od roku 2000 další fázi pedagogického působení na Univerzitě Pardubice. Zde pod Ústavem historických věd založil magisterský specializační modul Soudobé dějiny a po letech nepříjemné řevnivosti, s kterou se setkával v Praze, si skutečně užíval přátelské prostředí na pardubické fakultě. Když se na jaře 2015 rozhodl definitivně odejít do penze, byl stále plný elánu a nezdálo se mi, že by v průběhu let ztratil chuť přednášet a psát. Pouze dospěl k závěru, že nastal čas ukončit další etapu života.

Václav Veber měl dar slova mluveného i psaného. Jeho přednášky byly poutavé, často i vtipné a byla na nich jasně patrná obrovská šíře Veberových znalostí literatury. Podobně tomu bylo s jeho texty, vždy čtivými, ale nikdy podbízivými. Václav Veber ve svých pracích vždy jasně prezentoval svůj názor. Byl přesvědčen, že historik z podstaty své práce nemůže být nestranný, je zodpovědný veřejnosti, a tudíž „angažovaný"; jinými slovy musí vynášet soudy a čtenářům podat jasný obraz minulých dějů. S tímto přístupem se nejednou dostal

do názorové konfrontace s dalšími historiky a řada jeho tezí nebyla přijímána jednoznačně pozitivně. Na druhou stranu, jeho knihy si vždy našly cestu k širokému publiku a obvykle se dočkaly vícero vydání. V druhé polovině 90. let i po roce 2000 Veber zažíval opravdu publikační žeň a jeho práce z moderních ruských dějin důstojně reprezentovaly českou historickou rusistiku, která nutně potřebovala oživení. Z nejvýznamnějších jmenujme monografie *J. V. Stalin – stručný životopis (*Praha 1996), *Mikuláš II. a jeho svět* (Praha 2000), *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991 aneb Malé dějiny SSSR* (Praha 2001), *Leninova vláda. Rusko 1917–1923* (Praha 2003), *Nikita na trůně. Chruščov v čele SSSR v letech 1953–1964* (Praha 2014), *Rudý car. Stalin v čele Sovětského svazu v letech 1924–1953* (Praha 2016). Spolupracoval na velmi úspěšných *Dějinách Ruska* (Praha 1996), které se dočkaly šesti vydání. Ve svém pojetí ruských dějin se dopracoval k jasné definici sovětského režimu jako totalitární, teroristické diktatury, přičemž její kořeny v podstatné míře viděl v politické kultuře carského Ruska. V tomto směru navazoval na historika Jana Slavíka, který ho jasně inspiroval a jehož dílo v 90. letech pomáhal rehabilitovat.

Ačkoli nejvíce „doma" byl docent Veber na poli ruských dějin, podílel se také na kolektivních *Dějinách Rakouska* (Praha 2002), do kterých napsal část o Rakouské republice, a především razil cestu novým tématům. Napsal *Dějiny sjednocené Evropy* a přednášel dějiny evropské integrace, jejímž byl (někdy až nekritickým) příznivcem. S příchodem nového tisíciletí a přechodem do Pardubic se stále více zaměřoval na nejnovější československé dějiny a v jejich rámci na problematiku 3. odboje. K němu organizoval přednáškové cykly už na FF UK a také těsně spolupracoval s Ústavem pro studium totalitních režimů, kde se uplatnila řada jeho studentů z Prahy i Pardubic. Z jeho publikací o československých dějinách jmenujme především *Osudové únorové dny* (Praha 2008) a *Třetí odboj. ČSR v letech 1948–1953* (Pardubice 2014). Výzkum 3. odboje mu byl v posledních letech výraznou prioritou a byl přesvědčen, že česká historiografie zde má neomluvitelný dluh.

Ještě jednu osobní poznámku na závěr. Být studentem docenta Vebera neslo s sebou specifické rysy. Pan docent byl vždy otevřen diskuzi, ochotně poradil, současně však očekával aktivitu a samostatnost. Nepatřil k těm, kteří by studentovi „dýchali za krk"; dával nám širokou volnost a automaticky předpokládal, že se budeme snažit. Vybízel nás k publikování: anotace, recenze, později dílčí studie – to pro něho byla samozřejmost, kterou očekával od svých žáků již během studia. Jelikož sám byl velice pracovitý, nebylo vždy snadné přizpůsobit se jeho tempu. Setkávat se s docentem Veberem znamenalo kontakt s nesmírně vyrovnaným, vždy pozitivně naladěným a optimisticky smýšlejícím člověkem. Prakticky nikdy si nestěžoval, ani se nerozčiloval. Vždy si vybavím jeho vlídný úsměv a laskavý přístup. Pane docente, budete mi chybět.

Zbyněk Vydra

Seznam recenzentů jednotlivých příspěvků (abecedně):

prof. PhDr. Mečislav Borák, CSc. (Slezská univerzita v Opavě)
dr. hab. Bożena Czwojdrak (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Mgr. Jiří David, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně)
PhDr. Eva Doležalová, Ph.D. (Akademie věd ČR v Praze, v. v. i.)
prof. zw. dr. hab. Wojciech Iwańczak (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
PhDr. Radim Jež, Ph.D. (Muzeum Těšínska)
doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
PhDr. Martin Krummholz, Ph.D. (Akademie věd ČR v Praze, v. v. i.)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc. (Akademie věd ČR v Praze, v. v. i.)
doc. PhDr. Miroslav Novotný, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
prof. PhDr. Jitka Radimská, Dr. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
PhDr. Markéta Růčková, Ph.D. (Archiv hlavního města Prahy)
Mgr. Tomáš Somer, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. Tomáš Sterneck, Ph.D. (Akademie věd ČR v Praze, v. v. i.)
PhDr. Richard Šípek, Ph.D. (Národní knihovna ČR v Praze)
Mgr. Josef Šrámek, Ph.D. (Muzeum východních Čech v Hradci Králové)
PhDr. Prokop Tomek, Ph.D. (Vojenský historický ústav Praha)
doc. PhDr. Alice Velková, Ph.D. (Akademie věd ČR v Praze, v. v. i.)
Mgr. Jan Vojtíšek (Univerzita Karlova v Praze)

Seznam autorů (abecedně):

Mgr. Jan Dvořák, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Jiří Just, Th.D. (Akademie věd ČR v Praze, v. v. i.)
Mgr. Zuzana Kobrlová (Univerzita Hradec Králové)
dr. Sylwia Konarska-Zimnicka (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
doc. PhDr. Ladislav Kudrna, Ph.D. (Ústav pro studium totalitních režimů)
doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Veronika Mezerová (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
Mgr. Jaroslav Nečas (Univerzita Pardubice)
Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr. h. c. (Akademie věd ČR, v. v. i.)
Mgr. Zuzana Pavelková Čevelová, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Petr Polehla, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové)
PhDr. Vítězslav Prchal, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
dr. hab. Piotr Tafiłowski (Uniwersytet Warszawski)
Mgr. Jiří Valový (Univerzita Pardubice)
PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. Zbyněk Vydra, Ph.D. (Univerzita Pardubice)

Theatrum historiae 18 (2016)
http://uhv.upce.cz/cs/theatrum-historiae/

Vydala: Univerzita Pardubice
(Studentská 95, 532 10 Pardubice, IČO 00216275)
Číslo vydání: 18
Datum vydání: 30. 11. 2016
Vychází nejméně dvakrát ročně
Vydání první – 320 stran, 120 výtisků
Za jazykovou podobu textů odpovídají
autoři jednotlivých příspěvků.
evidenční číslo MK ČR E 19534
ISSN 1802–2502

Redakce:
vedoucí redaktor: prof. PhDr. Petr Vorel, CSc. (Univerzita Pardubice);
zástupce vedoucího redaktora: prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc. (HÚ AV ČR Praha);
výkonný redaktor: PhDr. Vítězslav Prchal, Ph.D. (Univerzita Pardubice);
technický redaktor: Mgr. Lukáš Vavrečka

Vědecká rada časopisu:
Mgr. Petr Grulich, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové)
doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A. Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. (Univerzita Pardubice)
Dr. Françoise Mayer (Université Paul Valéry Montpellier)
prof. PhDr. Miloš Řezník, Ph.D. (Technische Universität Chemnitz)
doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A. Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
PhDr. Luboš Velek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze).

Adresa redakce:
Ústav historických věd
Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
tel.: 466 036 210
e-mail: Jiri.Kubes@upce.cz